Burkhard Koop

„Eldoradoet deroppe paa Heden”

Lejrene i Hald ved Viborg
i årene 1867-1920

et 150-års minde

Burkhard Koop
Ziegelhofstrasse 7
DE 26121 Oldenburg
Tyskland
© 2015

Kopering fra denne bog eller dele deraf er kun tilladt i overensstemmelse med forfatteren. Enhver anden udnyttelse er uden forfatterens skriftlige samtykke forbudt.

Forord

Den 5. maj 2017 er det ***100 år*** siden at døren til Haldlejren åbnede sig for syge og sårede rigstyske og østrig-ungarske krigsfanger fra Rusland.

For ***150 år*** siden åbnede Haldlejren sig for første gang for de militære lejrsamlinger, som blev afholdt fra 1867 til 1880.

Under 1. Verdenskrig, som varede fra 1914 til 1918, holdt Danmark sig neutral. Alligevel blev alle berørt af det blodige opgør mellem stormagterne, hvilket næsten dagligt kom til at præge overskrifterne i aviserne. Mange danskere følte, at Danmark burde yde en humanitær indsats som tak for at være friholdt fra krigens rædsler. Dansk Røde Kors og den danske regering besluttede at kaste sig ind i krigsfangearbejde for at hjælpe disse mennesker, og en afdeling for krigsfanger blev oprettet i København, der formidlede kontakt til krigsfanger og søgte at hjælpe dem.

Mens danskere opsøgte krigsfanger i udlandet, bryggede man på et nyt projekt i Danmark. Man ville få syge krigsfanger til Danmark for at pleje dem. Ideen var udsprunget fra privat side, og den danske læge Thorvald Thorson foreslog, at man skulle internere 10.000 fanger i Danmark og bygge lejre til dem. Han satte en privat indsamling i gang og indsamlede 300.000 kr. til formålet. Thorsons private initiativ blev snart overhalet af regeringens egen plan, for man så fra regeringens side med misfornøjelse på, at Thorson løb af sted med al æren og dermed fratog staten muligheden at profitere på den politisk.

I august 1916 nedsatte man *Den danske Regerings Komité til Forplejning af syge Krigsfanger*, der fik kontreadmiral Hugh Zachariæ som formand og bl. a. med Thorvald Madsen som medlem af bestyrelsen. Læge Thorson blev ikke indbudt. Regeringen kunne føre planerne ud om at bygge en lejr i Hald ved Viborg og en i Horserød i Nordsjælland. Formålet var at hospitalisere syge krigsfanger, som var blevet taget under kampene på østfronten. I de overfyldte krigsfangelejre, hvor de syge fanger levede under umenneskelige forhold, skulle lægerne udvælge nogle, som havde en reel chance for at overleve, og transportere dem til lazaretlejre i det neutrale Danmark.

Mens Frankrig og Storbritannien sagde nej tak til tilbuddet og foretrak en schweizisk løsning, var Tyskland og Østrig-Ungarn positive. I Rusland var holdningerne delte, og dele af den russisk ledelse ønskede ikke på denne måde at garantere den danske neutralitet, og desuden mente man, at Danmark lå for tæt på Tyskland, så fangerne kunne flygte. Endnu engang skulle det vise sig nyttigt, at enkezarinde Dagmar var villig til at tale Danmarks sag. Den russiske regering meddeltes i oktober 1916 at være mest indstillet på at modtage lignende tilbud fra Norge og Schweiz. Meget tyder imidlertid på, at det lykkedes danske udsendinge at mobilisere den kvindelige russiske adel, der var involveret i Russisk Røde Kors, til at lægge et godt ord ind for Danmark over for zaren. På det afgørende møde i november 1916 skulle zaren have sagt: ”Jeg vil ikke høre et ord mere om, at Danmarks neutralitet ikke er loyal. Hvor kan det falde Dem ind at tro, at min moders fødeland ikke skulle være fuldt loyalt? Jeg vil, at Danmarks smukke tilbud om at modtage og pleje vore krigsfanger skal modtages.” Den 14. december blev det meddelt, at Rusland accepterede den danske plan.

Hald blev valgt, fordi den tidligere militære lejrplads lå isoleret ved en skov, men i kort afstand fra Viborg og fordi der var let adgang til elektricitet og til rigeligt og godt drikkevand.

Derfor har det ligget ligefor, at med denne bog bliver genkaldt nogle af de både små og store begivenheder, som har præget lejrens arbejde gennem 1917-1918. I de enkelte kapitler går man ned i nogle af de detaljeret beskrevne episoder ved hjælp af de mange dokumenter, billeder og nedskrevne erindringer. Bogen tager ikke politisk parti, men forsøger at holde sig på neutral grund.

Det foreliggende værk er inddelt i forskellige hovedafsnit:

- Interneringssagen og oprettelsen af *Den Danske Regerings Komité.*
- Transporterne til Hald ved de svenske lazaretskibe ”Æolus” og ”Birger Jarl”.
- Lejrens situationsplan, opførelsen samt beskrivelsen af de forskellige afdelinger.
- Bestemmelser vedrørende lazaretlejren.
- Krigsfangernes medicinske behandlung.
- Forskellige beretninger om lazaretlejren og lejrens kronik.
- Lejrens postvæsenet med egen postkontor samt lejrens genåbning.

Forår 2015. Burkhard Koop

Indholdsfortegnelse

Forhistorie **1**
Lejren ved Ravnstrup 1865 ..... **1**
Lejren ved Hald 1867-1880 ..... **4**
Hærordningen 1867 4
Lejrsamlingen 1868 8
Hverdag i soldaterlejren 1868 10
Fra Leiren ved Hald 13
Fra mit militære Liv i Fredtid 1868 18
Lejrsamlingen 1869 20
Reglement for lejren ved Hald 1869 23
Minder fra Viborgegnen 1869 30
Lejrsamlingen 1870 31
Lejrsamlingerne 1871-80 37
H.K.H. Kronprins Frederik som Højstbefalende i 1874 39
Lejrens militærmusik **44**
Carl Nielsen ved lejrøvelse sommeren 1881 47
Lejrens postvæsen **49**
Officielle Meddelelser fra Overbestyrelsen for Post- og Telegrafvæsenet 49
Lejrens postkontor 51
Hospitaliseringssagen 1917 ..... **56**
Den Danske Regerings Komité **56**
Plan for Hospitaliseringen af syge krigsfanger 61
Den danske Regerings-Komitéens afvikling 65
Hjemsendelse af Fremmede Tropper 68
Admiral Zachariæ´s erindringer 70
Læge Thorvald Charles Marius Thorson **74**
Udenrigsminister Erik Scavenius **81**
Transporterne til krigsfangelejren ved Hald 1917-1918 ..... **83**
Krigsfangetransporter på svenske statsbaner 84
De svenske hospitalskibe »Æolus« og »Birger Jarl« 87
Ankomsten til Aarhus 92
Krigsfangetransporter på danske statsbaner 96
Ankomsten til Hald 99
Krigsfangernes Modtagelse i lejren 104
Lejrens situationsplan, opførelse og beskrivelse **107**
Lejrens opførelse 107
Lejrens beskrivelse 112

Ingeniørkaptajn Hoff´s beretning 117
Lejrens bygninger 119
Lejrens organisation 1917 (skema) 125
Den militære organisation 125
Den medicinske organisation 129
Lejrens sygeplejersker 132
Bestemmelser vedrørende lazaretlejren 133
Vagtdetachement i Lazaretlejrene 133
Organisationen og Driften af Lazaretlejrene 135
Anvendelse af Straf uden Dom 138
Nogle Hovedbestemmelser for internerede Krigsfanger 141
Foreløbige Bestemmelser for Krigsfangernes Færden 142
Bestemmelser for Lægerådene 143
Bestemmelser for driften af apoteket 144
Recept-Formler fra Lazaretlejrens apotek 146
Reglement for Messerne 154
Vagtdetachement 157
Krigsfangernes behandling 159
Medicinske behandling af de syge krigsfanger 159
Lejrens daglige liv 167
Pastor G. Schairer og lejrbladet ”Lagerbote” 170
Barakkerne for pårørende 173
Bestemmelser for pårørendes besøg i Danmark (på tysk) 174
Lejrens bibliotek 175
Videregående uddannelsesforanstaltninger 176
Beretninger om lazaretlejren 179
Kammerherre Ernst G. E. Bodenhoff´s besøg 179
Kaptajn E. Lehmann´s beretning 184
William Albertus´ besøg i august 1917 191
Den østrigske fangelejr ved Hald 194
Lejrens kronik 199
Året 1917 199
Året 1918 225
Genåbning sommer 1918 232
Lazaretlejrens fremtid 237
Folkekuranstalt eller »Kuren« 239
Den tysk-østrigske krigergrav i Viborg 242
Lejrens postvæsen 245
Officielle Meddelelser fra Generaldirektoratet for Postvæsenet. 245

Lejrens postkontor 249
Postforsendelser fra lazaretlejren 250
Postforsendelser til lazaretlejren 271
Kildemateriale 273

Forhistorie

Lejren ved Ravnstrup 1865

Grundloven [1] var lige fyldt de 15 år, og der var stadig problemer i Syd-Danmark vedrørende det dansksindede Slesvig og det tysksindede Holsten. Den 16. november 1863 afløste Christian IX Frederik VII på tronen.

Forfatningsmæssigt opstod der efter Treårskrigens *status quo*-fred et spørgsmål om, hvordan forholdet imellem kongeriget og de tre hertugdømmer skulle ordnes. Helstatsforfatningen af 2. oktober 1855 samlede de fire stater i en form for konføderation. Delstaterne - Danmark, Slesvig og Holsten & Lauenborg - havde ret til at varetage interne anliggende, mens al udenrigs-, forsvars- og finanspolitik blev et fællesanliggende. Fællesanliggender skulle varetages af et Rigsråd med i alt 80 repræsentanter fra de tre delstater. På grund af modstand fra Holsten og Lauenborg fik forfatningen kun gyldighed i Danmark og Slesvig. Denne forfatningsmæssige situation var uholdbar, og kong Christian IX underskrev 18. november 1863 Novemberforfatningen, som afløste den defekte Helstatsforfatning. Som konstitutionel monark var kongen tvunget til at underskrive. I modsat fald ville han riskere sin trone. Resultatet blev, at Preussen i februar 1864 indledte den krig mod Danmark, der endte med tabet af de to hertugdømmer Slesvig og Holsten.

Novemberforfatningen førte til 2. Slesvigske Krig (1. februar - 20. juli 1864), der blev udkæmpet mellem på den ene side Preussen og Østrig og på den anden Danmark. Krigen førte til, at Danmark mistede hertugdømmerne Holsten, Lauenborg og Slesvig (Sønderjylland) helt op til Kongeåen.

I Danmark håbede man efter 1864, at et opgør mellem Preussen og Østrig ville give en mulighed for, at Danmark kunne få Sønderjylland tilbage, men i 1866 besejrede Preussen Østrig på nogle uger. Derefter trak det op til krig mellem Preussen og Frankrig, og i Danmark håbede man på en revanche i forbindelse med en sådan krig. 1867 gennemførtes en ny hærlov, der skabte en hær af samme størrelse som hidtil - trods rigets formindskelse. Der lagdes vægt på en letbevægelig hær, som kunne bruges til angreb mod syd. Da den fransk-tyske krig kom i 1870, flammede begejstringen op i vide kredse, og mange aviser krævede, at vi straks skulle gå med på Frankrigs side. Ledende embedsmænd og politikere havde imidlertid ikke tillid til Frankrigs styrke, og Danmark afslog et fransk alliancetilbud og holdt sig neutralt.

Lejrsamlingerne ved Hald fra 1868-1880 var et resultat af Hærloven fra 1867 for landets egns vedkommende. Krigen om Slesvig, Hosten og Lauenborg var udkæmpet mod preussernes og østrigernes overlegne styrker i 1864 omkring Dannevirke, Dybbøl og på Als.

Nu viser det sig imidlertid, at der faktisk har været en ”Lejr ved Ravnstrup” allerede i sommeren 1865 - et år efter krigen og to år før Haerloven. Den gamle hærordning fra

---

[1] **Danmarks Riges Grundlov** er en dansk lov oprindelig fra 1849, den er siden ændret i 1866, 1915, 1920 og 1953, samt forsøgt ændret i 1939. Den betragtes traditionelt som den højeste lovgivning i det danske rige. Grundloven udgør sammen med Kongeloven, Tronfølgeloven og til en vis grad selvstyreordningerne på Færøerne og i Grønland de centrale dele af den danske forfatning. Den første Danmarks Riges Grundlov blev underskrevet 5. juni 1849 af Frederik 7., hvormed styreformen i Danmark ændredes fra enevælde til konstitutionelt monarki.

1842, der havde været grundlaget for hæren i begge i slesvigske krige i 1800-tallet, viste desværre tydeligt, hvor langt Danmark var bagefter udviklingen i forhold til nabolandene mod syd.

Allerede i sommeren 1865 gennemførtes etablering af to mindre forsøgslejre, én på Sjælland (ved Ermelunden) og én i Jylland, hver med deltagelse af en infanteribrigade, hvorfra erfaringerne skulle høstes.

Lejren i Jylland blev placeret ved Ravnstrup, hvortil 6. infanteribrigade i Fredericia med 10., 12. og 21. bataljon på hver 400 mand blev udlagt i tidsrummet 17. juni - 17. juli 1865. Der var afmarch fra Fredericia ad tre forskellige ruter til Ravnstrup den 11. juni, og efter lejrperioden med hjemkomst til Fredericia den 23. juli. I alt drog 1.200 soldater ind i Ravnstrup lørdag den 17. juni 1865, for at bo der i fire uger.

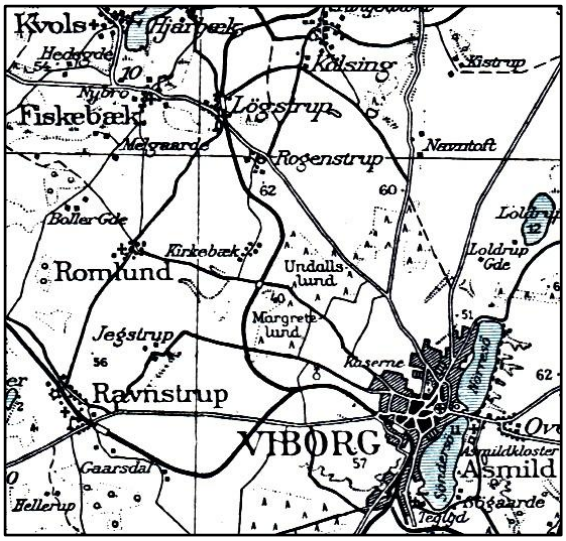

Lejren ved Ravnstrup var placeret på skråningen af de bakker, der strækker sig ned mod Fiskbæk å mellem Ravnstrup kirke og Nybro. Lejren var etableret omtrent midvejs mellem disse to punkter, tæt øst for Viborg-Skive jernbanen (som den forløb dengang - længs Kirkevej) med sin længde fra nordvest til sydøst, omtrent parallelt med jernbanen og med front mod denne. Det viste sig dog muligt at skaffe baneholdeplads umiddelbart ved lejren.

Terrænet, der lå nordvest for lejren, blev benyttet til eksercer-plads, og det var i det hele taget meget velegnet. Skarpskydningsbanerne var placeret i en dal syd for lejren, og i temmelig stor afstand derfra, men de var ikke ret gode. Brigadeøvelserne foregik dels over Nybro til egnen ved Mønsted, dels i retning mod Hjarbæk Fjord, men det viste sig meget vanskeligt at komme til at udføre større troppebevægelser, fordi man næsten overalt i lynghederne traf på opdyrkede strækninger, hvor kornet voksede og derfor måtte respekteres som utilgængeligt terræn.

Lejren var bygget af træbarakker, der var placeret således, at de dannede tre bataljonslejre efter hvert sit koncept. Den samlede brigadelejr var ca. 475 meter lang og 225 meter bred.

Mandskabsbarakkerne, som de tre bataljoner havde til huse i, var bygget af uhøvlede brædder, hvilket bød på mange åbninger for indtrængen af det ophvirvlede sand ved den næsten uafbrudt herskende vestenvind. Man forsøgte at tætne hullerne med en blanding af ler og hestemøg, som viste sig at være ret godt, selv om det ikke var vellugtende materiale. Ved stærke regnskyl forslog tætningen dog ikke, og adskillige gange fik beboerne et lille brusebad.

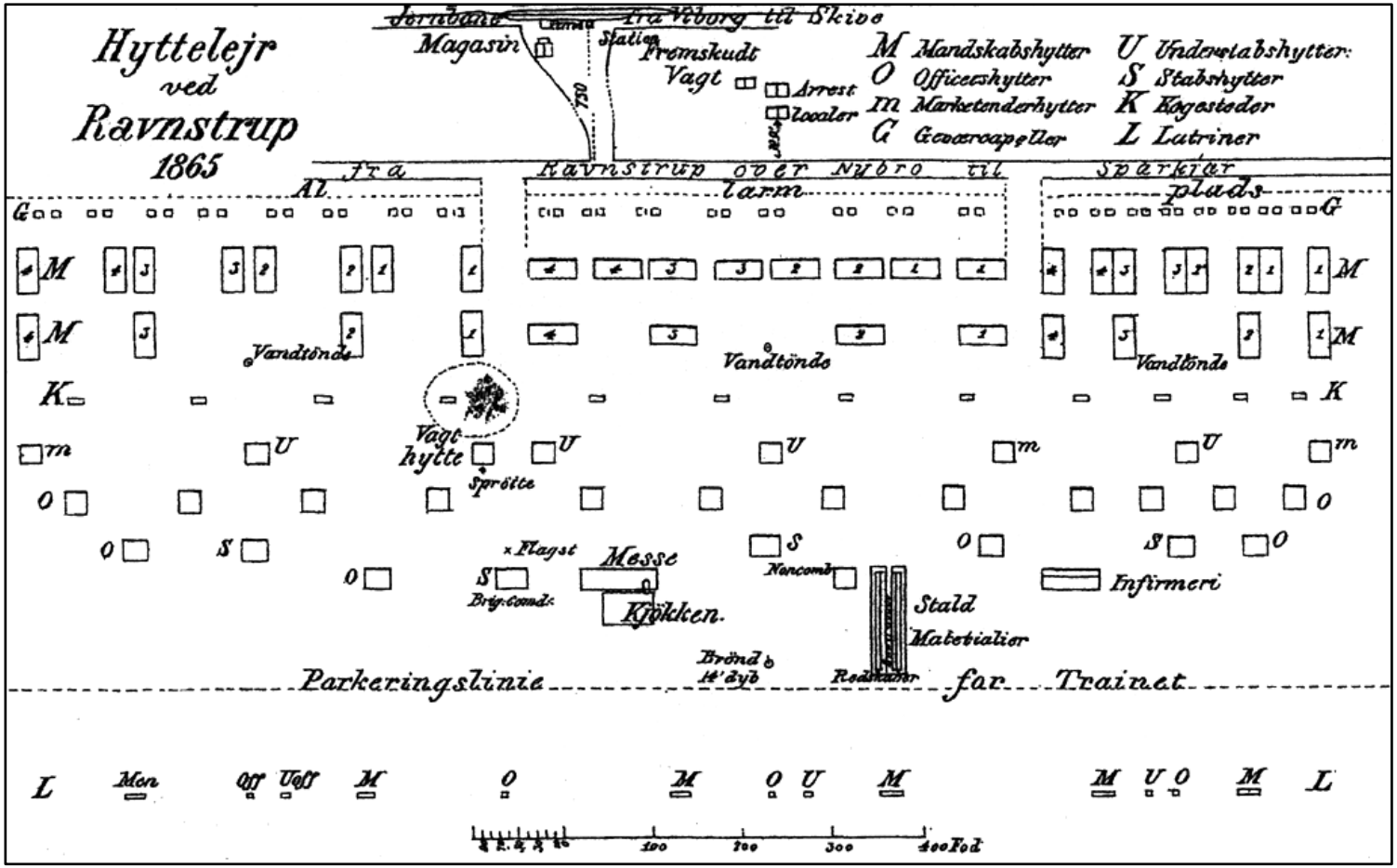
Hyttelejr
ved
Ravnstrup
1865
Jernbane
Fra Viborg til Skive
Magasin
Station
Fremskudt
Vagt
Arrest
Localer
M Mandskabshytter
O Officershytter
m Marketenderhytter
G Geweerpyramider
U Understabshytter
S Stabshytter
K Kogesteder
L Latriner
Fra Ravnstrup over Nybro til Sparkjær
Alarm
plads
Vandtönde
Vagt hytte
Sprötte
Flagst
Messe
Brig. Comdr.
Kjökken
Nancomb
Stald
Materialier
Brönd 14' dyb
Redskaber
Infirmeri
Parkeringslinie for Trainet
Mon
Off
Uoff
100
200
300
400 Fod

Lejren ved Hald 1867-1880

Hærordningen 1867

Ved Hærloven af 1867 blev bestemt, at der hver sommer skulle afholdes lejrøvelser med ti fodfolksbataljoner, et rytterregiment, to artilleribatterier samt et ingeniørkompani. Ultimo april 1868 blev det endeligt besluttet, at lejren skulle etableres ved Hald.

Den egentlige lejrplads blev valgt, at den havde den fortrin i forhold til lejren ved Ravnstrup, at den lå i læ af skov på flere sider.

Til lejrplads for infanteri (fodfolk) og ingeniørregimentet valgtes der åbne terræn mellem Herningvej og Hald Hovedgård (fra Birgittelystvej til Lille Transkov). Rytteriet og artilleriet (det tunge skyts) lå ved den sydlige del af området langs med Egeskovvej. Lejrlazarettet lå i skovkanten ned mod Non Mølle.

Fodfolket var den våbenart, hvortil der under lejropholdet stilledes de største uddannelsesmæssige krav, dels havde det kort før udrykningen fra garnisonerne fået et nyt eksercerreglement, og dels havde det netop modtaget den moderne bagladeriffel model 1867, der var udleveret til otte af bataljonerne, medens de resterende to bataljoner havde fået udleveret den til bagladning forandrede tapriffel model 1848/65.

Til brug som daglig øvelsesplads for tropperne valgtes en sammenhængende hede på ca. 750 tdr. land i terrænet fra de opdyrkede marker ved Finderup i nord til ned mod Dollerup i syd, og efter mange detailundersøgelser blev det besluttet at etablere flest mulige skydebaneanlæg dels på den nordlige og dels på den nordøstlige og østlige side af Hald Sø; to baner lå i den slugt på Dollerup mark, fire i en slugt der fra Almind kirke strækker sig ned mod søen og endelig fire ved Nonbogaarde, hvorfra skudlinierne gik ud over Vedsø.

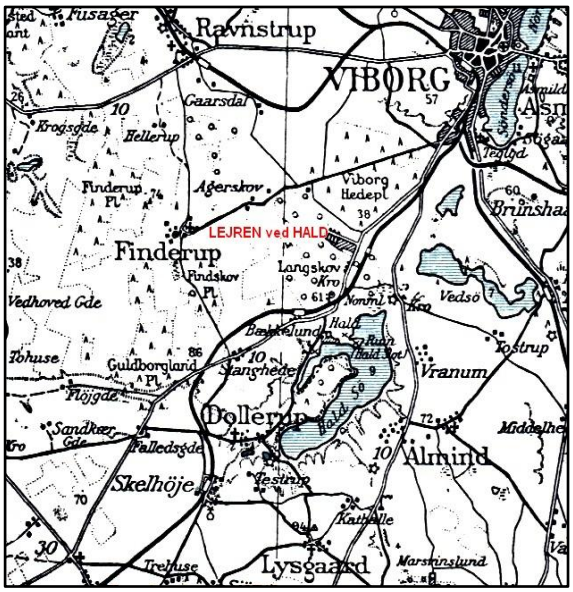

Da man ikke rådede over tilfredsstillende kort over lejrområdet og øvelsesterrænet, fik Generalstaben ordre til at afhjælpe denne mangel, hvorefter et særkort i målestokken 1:20000 blev udarbejdet.

Tilvejbringelse af selve lejrmateriellet var forbundet med ret mange vanskeligheder. Det skulle bestå dels af faste, dels af flytbare træhytter, og dels af telte. Af træhytter rådede man alene over det højst utilstrækkelige materiel fra Ravnstrup-lejren.

Først da lejrloven var blevet stadfæstet ultimo april, kunne der gives grønt lys for iværksættelse af diverse arbejder. Indkøb af den forud bestilte ravndug og fortsætte tilvirkning af den planlagte teltudrustning gik til vedkommende artilleriet, og ingeniørkorpset kunne koncentrere sig om fremstilling af alt træmateriellet til lejren (hytter, lazaretbygninger,

sygestalden, våbenskure, geværstativer, trægulve mv.) og om selve lejrens etablering (skydebaner, vandforsyning, badeanstalter m.v.).

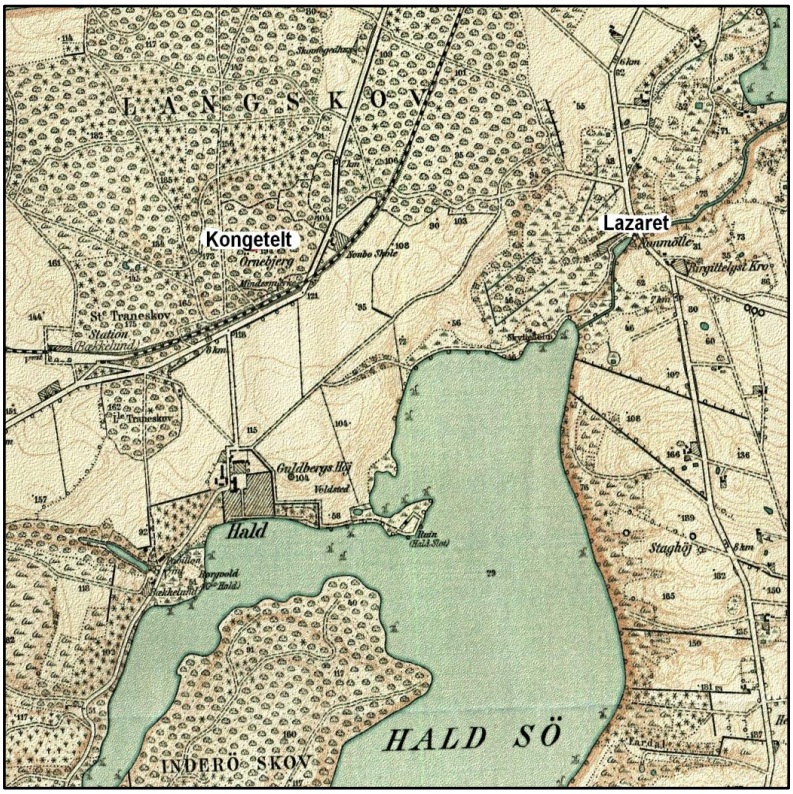

Af de først til lejren ankomne tropper blev mandskab afgivet til teltslagning, til anlæg af skydebaner og kolonneveje, og den 19. juni, da de sidste bataljoner rykkede ind i lejren, var den i alt væsentligt fuldstændig indrettet.

I lejren fandtes messer og spisetelte for officerer og underofficerer, og hver bataljon havde med sig to marketendere, som for en godkendt betaling gav lejrens beboere adgang til at holde sig skadesløse for de faste og flydende gastronomiske nydelser, som den reglementerede naturalforplejnings ensformighed foreholdt dem.

Tørkosten/aftensmaden (dog ikke brød) måtte soldaten selv skaffe sig, hvorimod middagsmaden, ”viktualieproportionen” eller ”naturalforplejning”, som den kaldtes, blev udleveret af hæren. Den var ensformig, men der var rigeligt, og varerne var af god kvalitet. Den ugentlige spiseseddel for hele lejrperioden så for den enkelte mand ud som følger:

Enten (3 dage af 6): 65 kvint (1 kvint = 5 gram) fersk oksekød, 25 kvint ris eller byggryn og 3 kvint salt - eller (2 dage af 6) 50 kvint saltet eller røget flæsk eller 65 kvint saltet kød og 25 kogeærter - eller (1 dag af 6) 50 kvint klipfisk, 6 kvint smør, 1½ pund kartofler eller 25 kvint ris.

Desuden tilkom der hver mand daglig ½ pægl brændevin eller en godtgørelse herfor på 2 skilling. Tilberedningen af mandskabets middagsmad var overladt til korporalerne, der på murede kogesteder og med udvalgte kokke (kaldet ”den sorte brigade” på

grund af den oprindelig hvide dreijlstøjs tilbøjelighed til alt for snart at tilsmudskes) på bedste måde måtte varetage en husmoders vigtige rolle.

Man stod tidligt op i lejren. Klokken 4 lød reveillen, og umittelbart derefter marcherede den vagthavende bataljons musikkorps gennem fodfolkslejren med fuld musik - oftest til tonerne af den såkaldte ”Pariser march” [2], hvis elektriserende toner gav den bedste garanti for, at alle blev vækket i lejren. I en fart gjorde man toilette og drak morgendrik, og klokken 6 rykkede man ud til øvelse. Ved middagstid vendte man tilbage, og appetitten til middagsmæden var glubende. Eftermiddagen gik med eksercits, læsning, pudsning osv., og når tjenesten var fra hånden, var soldaten sin egen herre til klokken 22.

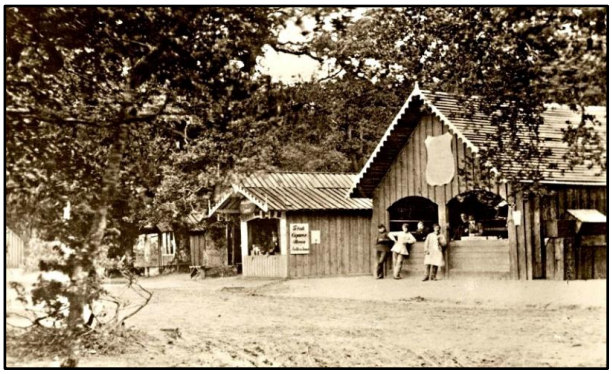

Udsalgsboder.

Et muntert fritidsliv udfoldede sig så rundt om i lejrgaderne. Nogle skrev breve, andre reparerede deres tøj, men mest var det leg og løjer og alskens tidsfordriv, der optog de unge krigere - og de optrædende havde altid et taknemligt publikum. Brigademusikken samlede også altid en stor skare om sig, når den f. eks. om aftenen musicerede udenfor divisionsgeneralens telt i egeskoven, og den afvekslende og veludførte musiks toner satte sit festlige præg over hele det storslåede sceneri. Kl. 22 forkyndte retrætesignalet, at det var sengetid, og vagtskuddet satte til slut punktum for soldaternes lange arbejdsdag.

I soldatens fritid spillede sangen en stor rolle, for man sang meget og gerne. Selv om fædrelandssangene vel ikke kom i første række, så hævdede de dog smukt deres plads overfor viserne. De første blev ofte sunget af de sangforeninger, some flere bataljoner fik sat i gang, og hvis tre- og firestemmige sange altid glædede store, lyttende grupper af soldater og besøgende.

Hver søndag formiddag blev der afholdt gudstjeneste. I det første lejrår var man noget uheldig med formen for gudstjenesten, idet halvdelen af lejrstyrken beordredes til at deltage, iført fuld feltmæssig påklædning. Med et musikorps i spidsen, fulgt af divisionsgeneralen med stab, marcherede soldaterne ad Non Mølle til, hvor en prædikestol var rejst på en markskråning, og med ”gevær ved fod” og i stegende solvarme hørte man da på prædiken. Senere rejstes prædikestolen på en skyggefuld plads i eges-

---

[2] **Walch**, Johann Heinrich (21. November 1775 i Groß-Neuhausen - 2. Oktober 1855 i Gotha) var musiker, komponist og kapelmester ved fyrstehoffet i Gotha. Han gælder som militærmusikkens reformator og som komponist af talrige danse og marcher. I 1814 skrev han ”Pariser Einzugsmarsch - Parisermarch”. Hans marcher blev idag spillet overvejende i Sverige.

koven, ved foden af Ørnebjerg, og deltagelsen blev frivillig. Kun musikkorpset, der blæste salmemelodierne, og de tilsynshavende befalingsmænd var udkommanderede. Mange lejrsoldater vil fra disse gudstjenester mindes den unge lejrpræst C.V. Schousboe [3], hvis smukke og kraftige ord altid gjorde et godt indtryk på soldaterne, der gerne flokkedes om ham. Næsten altid hentydede han til den stand, de tjente og til soldatens pligter. Hans bog "*Syv prædikener fra Lejren ved Hald*" fandt da også god afsætning blandt soldater af alle grader.

For Viborg by og dens næringsliv havde lejrsamlingerne overordentlig stor økonomisk betydning. Selv om ikke alle de store leverancer kom fra Viborg, så er det indlysende, at fremskaffelsen af fornødenheder til en hærstyrke på 10.000 mand med de mange heste, forsyningsvogne osv. måtte bringe domkirkebyen stor pengeomsætning. Alene de talrige besøgende, der navnlig om søndagen gæstede lejren, bragte mange penge i omløb hos vognmand og restauratører, og disse forstod også i fuldt mål at betjene de mange lejrsoldater, som i fritiden gæstede Viborg, således at udbyttet blev til gensidig tilfredshed. Men det var især intendanturens folk, der bragte anseelige summer i rede penge til Viborg som betaling for de naturalier, som købmænd, slagtere, bagere, fouragehandlere og mange andre havde kørt til lejren.

Vilhelm C. Schousboe.

Uddanelsen var tilrettelagt således, at der de første 14 dage blev afholdt øvelser og eksercits i kompagnier samt i skarpskydning. I slugterne på Almind Bakker var anlagt talrige skydebaner til enkeltmandsskydning med skudretning ud over Hald sø mod bøgeskoven (Inderøen), der i skydetiden blev holdt afspærret. Det skal i denne forbindelse nævnes, at de første fægtningsskydeøvelser herhjemme blev afholdt som forsøg under lejrøvelserne i 1879 på Stanghede. Derefter blev der afholdt felttjenesteøvelser i bataljonen og senere i brigadeøvelserne. Den sidste del af lejrtiden blev anvendt til større samlede øvelser, den ene brigade mod den anden, eller med hele lejrdivisionen mod en hypotetisk modstander.

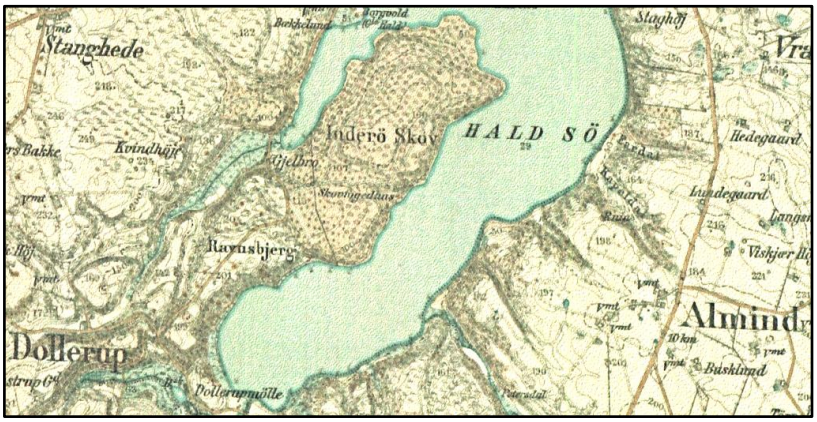

[3] **Schousboe**, Vilhelm Carl (7. september 1841 i Fåborg - 26. februar 1900 i Aalborg) dansk forfatter, redaktør og biskop. I 1870erne havde han gentagne gange været lejrpræst i Hald.

Lejrsamlingen 1868

Ifølge Krigsministeriets bestemmelse blev samtlige enheder i lejren i 1868 formeret i en lejrdivision under general P.U. Scharffenbergs [4] kommando, fodfolket formerede i to lejrbrigader: 1. Brigade under general O.C.S.A. Bülow [5] og 2. Brigade under general C.P.F. Max Müller [6]. I 1. Brigade indgik Viborg-garnisonens 8. Bataljon, hvis chef var oberst Theodor Ravn [7], og som deltog i lejrsamlingen 1868 allerede fra 15. juni for at være med til at støtte arbejdet med teltes rejsning, kolonnevejs rydning og skydevoldes opførelse.

Lejren, der rummede 10 bataljoner, 2 rytterregimenter og 2 batterier, havde en henrivende beliggenhed, og alt var ordnet på bedste måde. At øvelsesterrænet, der omgav lejren, bestod af storslåede, ubebyggede hedestrækninger.

---

[4] **Scharffenberg**, Paul Ulrich (10. maj 1810 i Viborg - 28. januar 1882 i København) var en dansk officer. I slutningen af 1864 blev han kommandør for 4. brigade, og det følgende år erholdt han anciennitet som generalmajor. Karakteren som sådan fik han samtidig med udnævnelsen til generalinspektør for fodfolket i 1866, i hvilket år han tillige blev medlem af den store forsvarskommission, i hvilken han udøvede en betydelig indflydelse, men hvor han også udkæmpede politiske kampe med krigsminister Waldemar Raasløff. Da de nye principper for mandskabets uddannelse m. m. skulle føres ud i livet efter vedtagelsen af Hærloven af 1867, blev Scharffenberg stillet i spidsen for 1. Generalkommando, hvilken post han beklædte, indtil han i 1879 på grund af alder erholdt sin afsked fra krigstjenesten (blev stillet à la suite).
Han kommanderede den 1. lejrsamling i 1868 og påtrykte disse samlinger et eget præg, der holdt sig lige til deres ophør i 1880.

[5] **Bülow**, Otto Christian Severin August (4. april 1812 i København - 24. oktober 1895) var en officer. Forfremmet til virkelig oberstlieutenant i 1854 og til oberst i 1862, blev han i dec. 1863 chef for 6. brigade, hvormed han deltog i forsvaret af Dybbøl, navnlig i kampene 17. og 28. marts, og senere i Als' forsvar 29. juni.
Efter krigen ansattes han som kommandant i Fredericia, var i 1865 højstbefalende over lejrstyrken ved Ravnstrup og blev i 1867 general og chef for 2. jyske Brigade, i det dog generalmajors anciennitet allerede var reserveret ham i 1866. Som brigadechef deltog han tvende gange i Lejrsamlinger (1868 og 1877).

[6] **Müller**, Carl Philip Friedemann Maximilian, Max M., som han i almindelighed kaldtes, (22. oktober 1808 i Fredericia - 28. oktober 1884 i København) var en officer. Han blev medlem af Forsvarskommissionen af 1866, hvori han dog ikke opnåede nogen indflydelse, da han langt bedre forstod at kommandere end at forhandle. Ved gennemførelsen af Hærloven af 1867 udnævntes han til general og chef for 1. sjællandske brigade, og atter i denne stilling søgte han med jærnhånd og uden nogensinde at skåne sig selv at udvikle sine troppers kampdygtighed. I 1870 var han chef for lejrdivisionen ved Hald og benådedes i 1875 med Storkorset af Danebrog, medens han i 1879 på grund af alder afskedigedes af krigstjenesten.

[7] **Ravn**, Johan Theodor, (23. marts 1820 i Kjøbenhavn - 1913) var en officer. I 1865 blev han karakt. major og kommandør for 8. bataillon og i 1867 oberst og sammes chef, men beordredes året efter til tjeneste i krigsministeriet som formand i en reglementskommission, medens han i 1869 sendtes til Østrig for at overvære manøvrerne ved Bruch. En ny virksomhed åbnede sig for ham, da han i 1871 kom til generalstaben som stabschef ved 2. generalkommando. Han var ogsaa medlem af forsvarskommissionen af 1872 og kaldtes i 1874 til Kjøbenhavn for at udarbejde et nyt hærlovforslag. Han også omarbejdede Hærens Tjenestereglement (1884-86). På Grund af alder erholdt han i 1890 sin afsked fra krigstjenesten.

Da general Scharffenberg ville, at der skulle vindes det størst mulige udbytte for uddannelsen, blev der stillet meget store fordringer til tropperne, så at der foretoges udrykninger både formiddag og eftermiddag. Øvelserne var derfor meget anstrengende, og anstrengelserne forøgedes ved, at sommeren 1868 var ualmindelig varm. Tropperne fik dog samtidig lejlighed til at gøre bekendtskab med klimaet på Jyllands højderyg. Thi ved en udrykning til større øvelse i juli måned, hvor termometret kl. 2 om middagen viste + 25^0 R. (+ 32^0 C.) i skyggen, frøs det om natten i bivouakerne, så at vore kappeærmer var stivfrosne.

P.U. Scharffenberg.

O.C.S.A. Bülow.

M. Müller.

Lejrlivet var et overordentlig stort gode for hæren i retning af uddannelse såvel som i troppeføring. Tjenesten varede fra kl.4 om morgenen til kl. 10 am aftenen, og det uafbrudte samliv skabte det nøjeste kendskab til hinanden. Mandstugten kom derfor til at hvile på dette og ikke på straffeloven. Ved daglig at se hinanden under øvelserne opstod der en kappestrid mellem afdelingerne, og gennem de daglige sammenkomster i officersmesserne voksede kammeratskabet blandt officererne.

Lejrsamlingen varede 45 dage, så vendte vor bataljon tilbage til Viborg og hjemsendte alt mandskabet.

Oberst Ravn havde opgivet håbet om at få manglerne ved garnisonsforholdene afhjulpet og blev mere og mere mismodig. Det var ham derfor glædelig overraskelse i september 1868 at blive kommanderet til København og stillet til rådighed for krigsministeriet for at udarbejde en ”Fremstilling af Krigsbegivenhederne på Als 1864”. Oberstens forsættelse var en stor sorg for os, og den øgedes ved, at generalmajor G.Th. Bramhelft som hans efterfølger som bataljonschef ikke var i stand at tage arv efter ham.”

J. Th. Ravn.

Hverdag i soldaterlejren 1868

I løbet af maj 1868 rejste den hvide by sig for første gang i det hedepræget område. Lejren havde et imponerede omfang. Fodfolket lå mellem Hald og Karupvejen, artilleriet længere tilbage mod nord på en åben plads i Egeskoven. Lejren var en hel by af telte, næsten dobbelt så stor som Viborg med lejrgade, alarmpladser, torvepladser, magasiner og depoter, post- og telegrafstation, arrest, brand- og politivæsen.

I skovkanten langs Herningvejen lå lange rækker af boder, hvorfra der blev faldbudt alt, hvad soldater kunne tænkes at få brug for: Tobak, sivsko, skrivemateriale, pudsegrej, bøger og blade. Der var urmager og fotograf, skomager og barber, ja tilmed en ligtorneoperatør tilbød sin hjælp til ømme soldaterfødder.

Lokummerne var et kapitel for sig. De var i bogstavligste forstand offentlige. De bestod af en grav med et par træstammer foran, som soldaterne kunne sidde på. Lokummerne var anbragt på et lille højdedrag med fri udsigt over hele lejren og søen. Så der kunne sidde en hel række soldater og hygge sig og nyde den flotte udsigt.

Hald-eventyret begyndte for mange lokale næringsdrivende hvert år i maj med en intens spejden i *Viborg Stifts Tidende*. Annoncen, alle søgte efter, var opslaget fra Hærens forplejningskorps i København. Korpset indbød til offentlig mundtlig licitation på rådhuset i Viborg over levering af fornødenheder til lejren i Hald. Der var ordrer af størrelsen 102.000 pund fersk oksekød, 480.000 pund rugbrød, 39.000 potter brændevin, 23 tønder salt, 110 tønder ærter, 32.000 pund rigsgryn, 26.000 pund klipfisk samt 50.000 pund salter flæsk. Til hestene 240.000 pund havre, 58.000 pund hø og 185.000 pund foderhalm.

Folkene, som fik ordrerne, skulle straks i gang med at ansætte medhjælp og indgå aftaler med underleverandører. Eksempelvis skulle Chr. Bruun på Søndermølle male kornet til bagerne, og i hele lejrtiden kørte to vogne i fast rutefart mellem banegården efter korn, retur til møllen og herfra med mel til bagerne. Leverancen af kartofler og af foder til hestene gik oftest til proprietær Krabbe på Hald, men underleverancer gik ofte til bønder på vestegnen.

Når ingeniørtropperne kom i de første junidage for at genetablere felttelegrafen og åbne lejren, var der også tid for de næringsdrivende at rykke ud. Fra Hjærbæk og Lovns kom vogne, pakker med tang, som soldaterne kunne stoppe i madrasser.

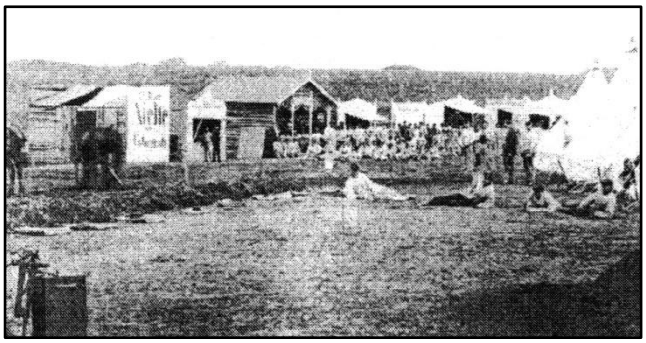

Et utal af primitive træskure og markedsboder lå op til kanten af lejren med de hundrede af pyramideformede 12-mandtelte.

Tømmerhandlere leverede træ til reparation af de store træbygninger, opført til fouragemagasiner. Smeden rykkede ind i sin smedie, og i dagene før soldaternes ankomst indrettede handelsfolkene sig i deres boder langs Karaupvejen. Vinhandler og tobaksfabrikant Jens Jensen fra Sct. Hans Gade havde udsalg af franske og ungarske vine,

såvel røde som hvide, samt spirituosa, punchextracter og tobaksvarer. Tilmed havde han på sin egen tobaksfabrik lader fremstille en specialblanding - Landsoldatens FELT MELANGE - så militærfolket i aftenstunden kunne nyde langpiben.

Bog- og papirhandler Niels Christensen, Nytorv 9, med fast bod i lejren på højre fløj, hytte nr. 5, var en af de store. Han førte brevpapir, hvor brevhovedet var dekoreret med et motiv af teltlejren. Stort var salget også af sange og viser, men Niels Christensens største succes var lejravisen "Soldatens Fryd", som gik for 10 øre pr. Nummer.

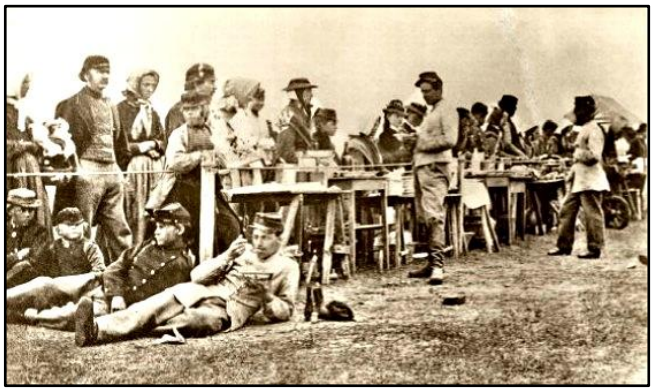

Lokalbefolkningen havde ikke adgang til lejren udenfor de indrettede markedspladser.

Det har ikke været ren afslapping at være på øvelse i Hald. Allerede kl. 4.00 om morgenen lød reveillen, der i øvrigt et år blev spillet af ingen ringere end Carl Nielsen [8], der en overgang var hornblæser i militærlejren. Soldaterne kom i tøjet i en fart og skyndte sig hen til marketenderne for at få udleveret deres kaffe. Fast føde var der intet af, så der var gode indtjeningsmuligheder for handlende i Viborg, der tog ud til Hald og solgte fødevare. Især havde de såkaldte "rødgrødskoner" en god forretning, de solgte nemlig tilberedt mad.

Carl Nielsen.

Efter kaffen og eventuel lidt mad måtte soldaterne haste tilbage til deres telte for at få ryddet op for kl. 6.00 var det tid til øvelse. Fodfolket øvede sig ikke mindst i at skyde med en ny type gevær, nemlig bagladergeværet. Mange soldater var ikke helt trygge ved bagladergeværet, indtil de var blevet overbevist om, at skuddene ikke gik bagud.

Soldaterne havde deres skydetræningen, og det var med skarpe skud, på Dollerup mark, med skudretning over mod2 Ravnsbjerg, samt på Hald mark med skudretning over søen med Bøgeskoven på inderøen.

Ved middagstid vendte soldaterne tilbage til lejren og sikkert med en gludende appetit. I gryderne over de mange murede bålsteder bredte duften sig af oksekød, flæsk og ris. Dertil bestod måltidet typisk af saltet kød, klipfisk, smør og kartofler. Hver soldat fik også en daglig ration på en ½ pægl brændevin (2,4 dl.). Men det var ikke alle soldater der "jog pæglen i kødet" for brændevinen var elendig og mange soldater brugte den eftersigende til at bade deres hudløse fødder med.

---

[8] **Nielsen**, Carl August (9. juni 1865 i Sortelung, Nørre Lyndelse, på Fyn - 3. oktober 1931 i København) var en dansk komponist og dirigent. Han skrev seks symfonier, tre koncerter for hhv. violin, fløjte, klarinet og orkester, to operaer, seks strygekvartetter og anden kammermusik samt flere hundrede sange og andre vokalværker (kantater).

Eftermiddagen stod til soldaternes fri disposition. De fik tiden til at gå med at rense geværer, pudse støvler og knapper og skrive breve. Efter aftensmaden var der tid til hyggelige adspredelser som visesang og komediespil. Soldaterne lavede ligefrem sangforeninger, og underholdt med flerstemmig sang. En vigtig kilde til underholdningen var lejravisen ”Soldatens Fryd”. Den udkom hver søndag og kostede 10 øre. Avisen rummede vittigheder, tegninger, anekdoter og alt der hørte hjemme i en soldats univers.

Kulturlivet udfolede sig også på Birgittelyst kro [9], hvor man i sommermånederne kunne besøge letpåklædte damer, der blandt soldaterne gik under navnet ”nonnerne”. Dagen sluttede med retrætsignalet kl. 22.00 med vagtskuddet affyret fra en kanon i artillerilejren.

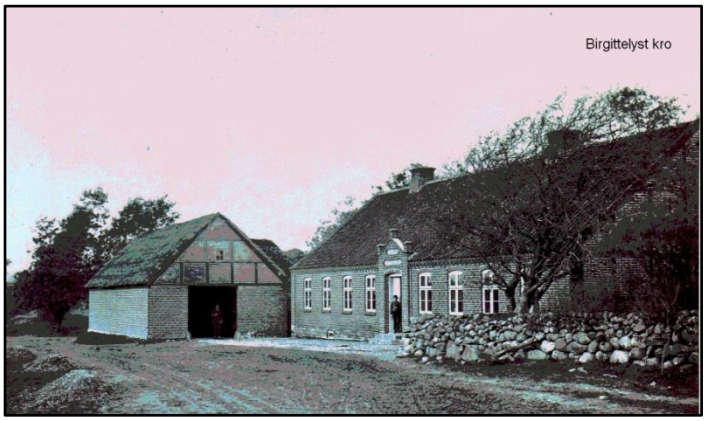

Lejrsamlingen havde en enorm betydning for Viborgs næringsliv. Forsyningerne til 10.000 mand og deres heste var enorme og de fleste leverencer kom fra Viborg.

Om søndagen var soldaterlejren et populært udflugtsmål for folk på Viborg-egnenen. Det gav store fortjenester til vognmænd og resturatører. De lokale beboere omkring lejren havde kronede dage som sælgere. Der var oprettet to torvepladser i lejren, hvor folk kunne komme og sælge. De før omtalte rødgrødskoner solgte en substans, som ifølge nogle soldater mest lignede stærknet havresuppe, andre solgte æbleskiver og pandekager, som efter sigende var bedst egnede til at forsåle støvler med. Andre solgte pebermynte og brystsukker, ”mjødvand”, kaffe og øl. Selv hugorme i flasker til 1 kr. Stykket var der et marked for.

Når soldaterne var på øvelser fulgte enkelte kræmmere efter og solgte forfriskninger, når de trætte soldater holdt hvil. Der var f.eks. mange koner, der gik og bar kaffekedler på en stang.

Nå soldaterne kom til Viborg i deres fritid, var det i et antal, så byens indbyggerantal nærmest blev fordoblet. På byens værtshuse blev der langet øl over diskene, og når soldaterne havde slukket tørsten og væltede ud i gaderne gik mange en jens på besøg hos piger som ”Soldater Stine” og ”Nattens dronning”, men mest eftertragtet var måske ”Klejne-Bente”. Hun blev ikke kaldt sådan, fordi hun på nogen måde var klejn. Tværdimod var hun efter sigende en lille særdeles trin Madam, men hvis der var noget, hun var god til, så var det et koge klejner. Og så var de endda byens billigste.

Den 24. juli var det tid til opbrydning. Teltene blev børstet og banket rene og anbragt i lejrens træbarakker. Så var det tid til afmarch.

---

[9] Birgittelyst Kro er en gammel landevejskro, beliggende i Birgittelyst ca. 7 km syd for Viborg centrum, som Birgitte Agerskov lod bygge i 1808.

Fra Leiren ved Hald

Illustreret Tidende.

Idag bringer vi et Billede, som forestiller Jens i en af hans ledige Timer. Den tunge Bepakning er ophængt paa Krydstræet i Teltet, Jens har renset sin Riffel, vasket sin Person, tændt sin Pibe, iført sig sine Tofler eller Sivskoe, og befinder sig nu, ovenpaa Dagens Anstrengelser, i et synligt Velvære. ”Uden Mad og Drikke duer Helten ikke”, og Jens, som holder sig denne Leveregel strengt efterrettelig, gaaer, saasnart han kan efter Hjemkomsten, ned til Marketenderen, for at kvæge sig ve de ”Rundtenomer” og ”Glas Øl”, der paa Grund af den rivende Afsatning undertiden kun med stor Vanskelighed lokkes frem fra de trekantede Marketendertræhytter. Alt herovre har unegteligt forandret sig til det Bedre, siden vi kom. I den første Uge var der Vandmangel. Een, siger og skriver een Brønd skulde forsyne to Batailloner, altsaa omtrent 1600 Mand, med Vand, og hvergang Spanden paany skulde fyldes, maatte den foretage en Vandring paa mellem 30 og 40 Alen ned i Jordens Mørke - det var altsaa meget vanskeligt for Jens at blive vasket reen og pæn! Nu er det som sagt bedre, og man befinder sig vel ved at være tolv Mand om at vaske sig i een Spand.

Bagved Leiren foregaar det egentlige Leirliv. Her lader den tankefulde og speculerende Jens Pennen langsomt glide henover Papiret, dannende skjæve Linier og store Bogstaver og stundom aabenbarende en noget usikker Tankegang, der faare gjerne seer igjennem Fingre med de grammatikaliske Regler. Her samles Mandskabet ved de lange Borde, og da hvert Corporalstab (som bestaar af tolv Mand) har sit egen Bord og sine egne Bænke, hersker altid god Enighed om de siddende Pladser. Badved Leiren findes envidere Kogestederne. Maden tilberedes af Kokkene, som udtages af Corporalstaberne, og har man en dygtig Kok i sit Corporalstab, kan man prise sig lykkelig, tifold lykkelig ligeoverfor Den, som venter sig Suppe og faaer en ganske vidunderlig Blanding af Suppevand og Gryn, en Ret, jeg en Dag var saa uheldig at faae til Middag og som forskaffede mig et blegt Ansigt og en svagelig Mave. Severingen er ingenlunde altid den smagfuldste, men de anstrengende Øvelser gjøre Madlysten saa stærk, at man aldeles glemmer det Uhyggelige i f. Ex. at spise Ærter af den Feiebakke eller Klipfisk af en alenhøi Spand. Naturalforpleiningen er i det Hele taget upaaklagelig, og Portionerne rigelige.

Henad Aften begynder Livligheden, de lystige Scener. Her staaer en Folketaler, op paa et Bord og lokker ved sit Lune et stormende Bifald fra den forsamlede Skare af Tilhørere; hist kronrages en Jens, hvis Haarvæxt har truet med at komme i for nær Berørelse med Uniformkraven. Een barberer, en Anden bilver barberet, en Tredie gaaer omkring med store Papirsbriller og vækker Munterhed ved at agere den lærde Mand. De saakaldte ”vittige Hoveder” ere paa ingen Maade udelukkede fra Leiren ved Hald. Deres Indfald ere sunde og stundom skarpt satiriske. Et saadant vittigt Hoved, der af Kammeraterne kaldes ”Assessoren” - Indbegrebet af den høieste Lærdom for en Jens - har jeg saaledes hørt satirisere meget morsomt over den Omhu for og Kjærlighed til Rementongeværet, som stadigt er bleven Soldaten foreholdt. ”Assessoren” kommer en Aften hen til ”Baronen”, en ligesaa berømt Jens, og melder sig med Parolen. ”Er der noget Nyt?” spøger ”Baronen” med en Vigtighed, der fik alle Omstaaende til at briste i Latter.- ”Ikke videre, Herr Baron!” svarede ”Assessoren” med den dybeste Alvor; ”der

meldes kun, at Mandskabet skal hænges op paa Knagerne og Geværerne lægges i Sengen!" - "Hm, hm!" siger Baronen efter en betydsningsfuld Pause, og med en nedladende Mine henkaster han løft til Assessoren de Ord: "De har det ellers godt, Sørensen!" - "Jeg melder Herr Baronen, at jeg imorges har faaet Skedevand i Kæene!" hvorpaa Assessoren træder af og følges af den jublende Mængde videre paa sin Vittighedsbane. Apropos om Meldinger, saa kunne ganske vist de militære Meldinger undertiden tage sig meget morsomt ud. De gjelder om aldrig at glemme Chargen. Sender en Capitain en Mand til en Collega for at bede denne om at komme til sig, da maa Soldaten ifølge Reglementet udtrykke sig saaledes: "Jeg melder mig fra Herr Capitainen og skulde spørge Herr Capitainen, om Herr Capitaine ikke vilde komme et Øjeblik hen til Herr Capitainen, da Herr Capitainen gjerne vilde tale med Herr Capitainen." En saadan omstændelig Historie snubler Jens temmelig let over og undgaaer de ikke den fornødne Irettesættelse.

Maa jeg endnu til Slutning fortælle Dem, at det ofte gaaer Jens - som det kan hænde en Bødkersvend - at han falder i Staver, og skal jeg oprigtigt bekjende Dem Grunden, saa er det den, at han savner den bedre Halvdeel af Verden. Een har en Kone og Børn at tænke paa, en anden har sin Brud, en Tredie er som sand Krigsmand og Ridder Tilbeder af det ganske kvindelige Kjøn. I Leiren er der stor Mangel paa Leilighed til at vise Ridderlighed ligeoverfor Kvinden, da hun sjeldent eller aldrig viser sig indenfor Campeerlinien; men "gjemt er ikke glemt", siger Jens, og kommer en jydsk Bondevogn kjørende gjennem Leiren med en kun lidet regelmæssig Skjønhed paa sig, da kappes alle Soldaterne om at vise hende de mest udsøgte Artigheder, saasom at bringe hende et livligt Hurra eller sige hende sine Complimener, hvilke sidste dog undertiden blive misforstaaende, saa Jens faaer Skam til Tak for sin Artighed, en Feiekost i Ansigtet eller endog et lille Rap af Pidsken....Klokken er ni, om en halv Time skal jeg stille til Appel med mit rensede Kjælebarn, undskyld derfor at jeg standser for idag!

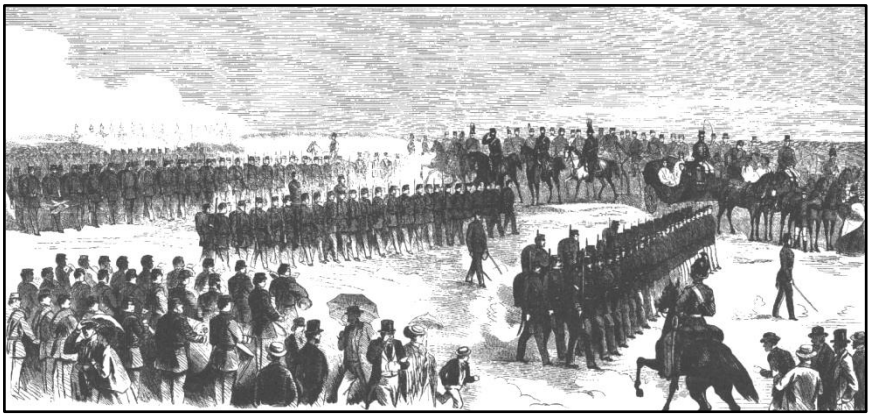

Troppedefileringen for H. M. Kongen ved Hald.

Den 16de Juli ventedes H a n s M a j e s t æ t K o n g e n her til Leiren henad Eftermiddagen, og en almindelig Pudsning og Rensing var i den Anledning befalet. Det var en livligt Syn at see Soldaternes Travlhed med at faae deres Sager i orden, for at kunne modtage Kongen værdigt, og da Generalmarchen omtrent Klokken halvsyv blev blæst, var der ogsaa en Fornøielse at see, hvilken Forvandling der var foregaaet med dem fra om Formiddagen, da de trætte og mødige, tilsnavsede og støvede i den rædsomste Grad vare vendte hjem fra en større Felttjenesteøvelse. Paa Allarmpladserne

stillede Bataillonere, og snart efter forkyndte en Kanonsalut Kongens Nærmelse til Leiren. Tæt udenfor dennes Grændse i nordlig Retning var reist en meget smagfuld Æreport, en gothisk Bue i en Trekant, omslynget af Grankviste pg prydet med Emblemer. Øverst var anbragt Hans Majestæts Navnechiffer, og under dette en passende Indskrift. Undenfor Æreporten modtoges Hans Majestæt og bødes velkommen af Leircommandanten. Det var en talrig og glimrende Skare Ryttere, der fulgte Kongen, medens han under ustandselige Hurraraab passerede Tropperne, og venligt hilsede til Alle, Menige saavelsom Officerer. Om Aftenen var der stort Taffel for de høiere Officerer, og efter denne saae man Kongen med sit Følge gaae omkring i Leiren, og stolt følte den Jens sig, til hvem han venligt henvendte et Par Ord.

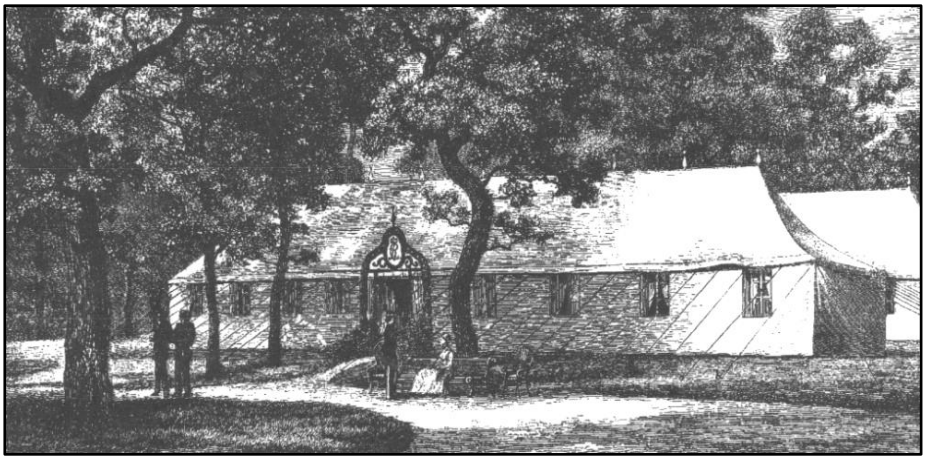

Kongeteltet i Leiren ved Hald.

Den 19de ankom Hendes Maj. Dronningen og de kongelige Børn, og en lignende Parade fandt Sted ved deres Ankomst. Hurraraab og Begeistring for den kongelige Familie var Dagens Løsen. Om Aftenen uddeltes som Gave fra Hans Majestæt til hver Soldat to Cigarer og en halv Pægel Rom. Ilden knittrede paa Kogestederne i den mørke Aftenstund, og snart sad Jens glad og tilfreds ved Bordet, dampende paa den kongelige Cigar og drikkende af den kongelige Punsch. Kongens og Dronningens Skaal blev drukket af 10.000 Mand i Leiren ved Hald, og vistnok følte hver Mand i sit Hjerte, hvad der stod over Æreporten:

For Konge og for Land, det føle Alle,
For dem vi ville kæmpe, seire, falde;
For Konge og for Land vort Hjerte luer,
Det skal vi vise Dig, naar Faren truer.

NYASTE

BLEKINGS-POSTEN.

Nr 50. Tisdagen den 23 Juni. 1868.

Utgifves hvarje helgfri Tisdag och Fredag kl. 3 e. m. Carlskrona, tryckt hos Clemens Wirr. Lösnummer säljes à 5 öre.

Furstligt besök. Det berättas att konungen och kronprinsen af Danmark den 9 juli ämna aflägga ett besök hos den svenska konungafamiljen på Backaskog. I Jylland vill man med säkerhet veta, säger Fædrelandet, att konung Carl derefter skall, i sällskap med konung Kristian, besöka lägret vid Hald i närheten af Viborg.

Kalmar.

Prenumerationspris [illegible] N:o 51. Tillsammans utgifvet helgfri Onsdag och Söndag [illegible] Fördagen den 27 Juni. Tryckt i Gustafsvik hos Otto Wellin i Kalmar. 1868.

Annonser à 6 öre [illegible]

— **Från Köpenhamn** skrifwes till En.-P. d. 21 Juni: I dessa dagar samlas män från alla landets trakter till läget wid Hald — det första läget efter den nya armèeplanens införande. Alla med hwilka jag bor talat, äro särdeles glada öfwer att komma dit, ehuru det för mången kan wara mindre behagligt att i sex wecker lemna sin borgerliga sysla. Bl. a. gläder man sig med rätta öfwer lägerplatsens wackra läge (förmodligen blifwer den konstant i åtskilliga år). Hald ligger nemligen — en knapp mil söder om Wiborg i Norra Jylland, hwartill der går jernwäg — wid en wacker insjö, omgifwen af höjder, både med skogar och med åkrar på sidorna; trakten är delt fruktbärande, delt hed, men just genom sin omwexling högst intressant.

Soldaten i Leiren.

En smuk Vise for alle dem, der ere indkaldte til Leiren og holde af at synge en lille Visé istedetfor at sove.

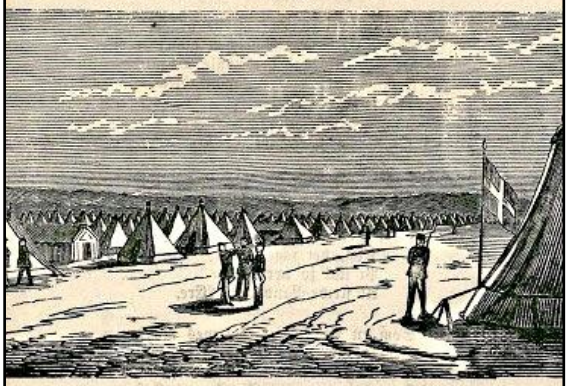

Og:

Den nye Leir-Marsch.

Kjøbenhavn.

Jul. Strandbergs Forlag.

Faaes i Bog- og Papirhandelen, Holmensgade

Strandberg & Mennstrøms Bogtrykkeri, Brogade 14, 1. Sal.

Leirens Pleiebarn

eller

den søde Sidse, som ifjor vilde søge sin Jens op i Leiren, men hvorlunde hun maatte gaae i Pleie hos Obersten, Captainen, Løitenanten osv., og blev pleiet saa ømt af dem Allesammen, at hun fandt Pleien overmaade go', hvorimod Jens dog havde Et og Andet at indvende, som man faaer at vide af Visen.

Mel.: **La' vær' aa grin.**

Kjøbenhavn.

Jul. Strandbergs Forlag.

Faaes i Bog- og Papirhandelen, Holmensgade 18, Stuen.

Strandberg & Mennstrøms Bogtrykkeri, Brogade 14, 1. Sal

Fra mit militære Liv i Fredtid 1868

Oberst Emil Madsen [10] skriver:

”Det var en udsædvanlig varm Sommer i 1868, da Lejrøvelserne ved Hald fandt Sted, ifølge Hærloven af 1867. Der kunde være delte Meninger om Hensigtmæssigheden af disse Øvelser, og de faldt jo ogsaa bort efter nogle Aars Forløb; men de havde da Nyhedens Interesse, og i alt Fald om een Ting kunde der ikke være delte Meninger, og denne var, at der vanskeligt kunde være valgt et skønnere Sted til dem. Tæt ved Lejren var den store Hald Sø med sine maleriske Skrænter, og i Nærheden laa Skove af et helt andet Udseende end vi Sjællændere, Fynboer og mange Jyder var vante til. De bestod mange Steder af forkrøblede Ege, Enebærbuske, Lyng og Bøller, næsten af et æventyrligt Udseende. Det øvrige af Omgivelserne var Hede, der jo ogsaa for de fleste af Deltagerne havde noget ejendommeligt ved sig.

Mellem alt dette stod de lange Rækker af hvide Telte, der oplivede og pyntede paa Landskabet.

Øvelserne fandt Sted i Juni, og Varmen var allerede da overvældende. Til at begynde med viste der sig Vandmangel, og der var Tale om at flytte Lejren helt hen til Hald Sø, men Brøndene i Lejren kunde graves dybere, og dette viste sig tilfredstillende, saa Lejren blev, hvor den fra først af var.

Soldaterne befandt sig saaledes ved under de forandrede Forhold, om det end var forbudt dem til daglig Brug at forlade Lejrens eget Terrain, der var omgærdet med Kamperliner, der bevogtedes af Skildvagter. Øvelserne foregik i Reglen om Formiddagen ude paa Heden, om Eftermiddagen i Nærheden af Teltene. For Officerernes Vedkommende spistes der i Messerne - lange luftige Telte, hvor Samlivet med Kameraterne, hvoraf mange ikke havde set hinanden i lange Tider, virkede opmuntrende og bidrog til at fjerne altfor stor Ensformighed.

Kongen beærede Lejren med sin Nærværelse, og det store Kongetelt, der som oftest førte en stille og upaagtet Tilværselse paa Tojhusets Lofter, kom til Anvendelse og saa atter for første Gang i lange Tider Dagens Lys.

Den Dag, Kongen kom, var Tropperne opstillede til Parade overfor Teltene, saa at der var ligesom en bred Gade mellem disse og Tropperne. Desuagtet skulde man, naar man fulgte Kongen, tage sig vel i Agt for Teltlinerne; der var i Følget flere Officerer, hvis Hest snublede over Linerne og faldt. Støvet, der rejstes under de mange Heste, var nemlig saa tæt, at man vanskelig kunde se mere end nogle faa Alen foran sig. Da

---

[10] **Madsen**, Augustin Julius Emil Christian (27. juni 1830 i København - 19. december 1919 på Frederiksberg) var en dansk officer, der ved siden af sin militære karriere virkede blandt andet som militærhistoriker. Premierløjtnant 1854; kaptajn 1851; ansat en Aarrække ved generalstaben; kommiteret ved Korpsintendanturen 1864; sekretær i Forsvarskommissionen 1866; lærer ved Officerskolen 1870; oberst 1879; afsked 1895; formand for Det kgl. danske geografiske Selskabs Raad. Har skrevet: Sjællandske Stednavne (i Annaler for nordisk Oldkyndighed 1863); Udsigt over Hærordningens vigtigste Grundsætninger og Forhold (1880); i Tidsskrift for Landøkonomi (1871).Studier over Danmarks Hærvæsen i 16. Aarhundrede m. m.

Paraden var forbi, saa alle ud, som om de var overdryssede med Pudder, ja, selv i Ansigterne havde Støvet lejret sig saaledes under Øjnene, at man ligesom kiggede ud over et Støvlag.

Allerede ved de daglige Øvelser var Støvet slemt nok og de grundigste Afvandinger var nødvendige.

Medens Kongen opholdt sig i Lejren, afholdtes der flere Manøvrer i dens Nærhed. Længere udgaaende Bevægelser kunde ikke godt fortages paa Grund af Varmen. Ved en af disse Manøvrer, som skulde tilendebringes saa tidlig, at Kongen kunde spise Frokost efter dens Afslutning, drejede det sig fortrinsvis om, at Angriberne skulde omgaa Modstandernes yderste Fløj. Det skete ikke netop, som det var tilsigtet. Tiden gik, og der skete intet. Man begyndte at blive utaalmodig hos den kommenderende General, og det blev bestemt, at jeg skulde ride ud paa Fløjen og se, hvad der var i Vejen. Da jeg kom ud paa Fløjen, der var temmelig langt borte, fik jeg at vide, at de derværende Batailloner, som skulde foretage den omgaaende Bevægelse, ikke turde gaa frem, fordi de formente sig truede af overmægtigt Rytteri paa Modstanderens Side. Jeg kunde ikke straks opdage dette Rytteri, men endelig fik jeg Øje paa 4-5 opviklede Faner, der holdt i en Lavning og skulde forestille lige saa mange Eskadroner. Jeg red da over til dem og fandt, at de befaledes af en ganske ung Dyrlæge, der var Reserveofficer, og som i sin Tid havde tjent under mig. Jeg sagde til ham, at han helst straks matte trække sig tilbage, da han næppe i Virkeligheden kunde holde Stand. Han lod sig virkelig sige og red kort tilbage med sine 5 Faner. Dermed var den overmægtige Ryttersty rke borte. Bataillonerne gik frem uhindrede, og dermed var saa endelig Manøvren forbi, endnu i rette Tid.

Lejrgade.

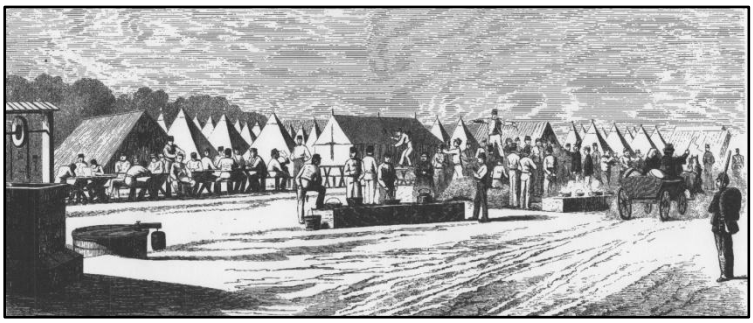

Aftenscene i bageste lejrgade.

Lejrsamlingen 1869

Som chef for 8. Bataillons 4. Kompani findes den nyudnævnte kaptajn N.P. Jensen [11], der senere blev oberst. I sine erindringer nævner han sin deltagelse i lejrsamlingen og beskriver de meget store fordringer, der stilledes til tropperne.

G.A. Falkenberg.

N.P. Jensen.

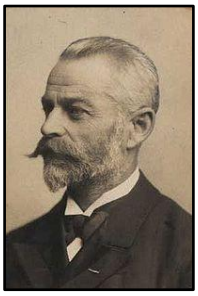

Edvard Rambusch.

G. Schepelern.

Feldpræst i lejren ved Hald var i 1869 Georg S.F. Schepelern.[12]

En anden Viborg-garnisonens bataljoner - 6. Bataillon - deltog i lejrsamlingen 1869, hvor oberst G.A. Falkenberg [13] var bataljonschef. Den senere oberstløjtnant E. Rambusch,[14] der var rekrut ved bataljonen i 1868 og som underkorporal deltog i lejren 1869, har nedskrevet nogle erindringer fra sin soldatertid i lejren ved Hald:

---

[11] **Jensen**, Niels Peder (26. oktober 1839 i København - 1918) var officer og militærforfatter. 1848 trådte han ind i hæren som frivillig ved 2. Jægerkorps og deltog i kampen ved Bov, i slaget ved Slesvig og i træfningen ved Oversø, hvor han med største delen af korpset toges til fange. Udløst af fangenskabet gjennemgik han om vinteren 1848-49 skolen for officersaspiranter og blev derefter sekondlieutenant i krigsreserven. Fra 1865-67 var J. næstkommanderende ved underofficerselevskolen, men kom derefter tilbage til Viborg, hvor han havde været i garnison efter 1864, som kapitajn og kompagnichef. I 1870 kom han til generalstaben og ansattes først ved dens taktiske afdeling og fra 1876 som souschef ved 1. Generalkommando. I disse stillinger arbejdede han i forskjellig retning.

[12] **Schepelern**, Georg Sophus Frederik (26. februar 1839 i København - 16. april 1900) 1857 blev han student og læste først jura. I 1859 blev han forlovet med biskop Laubs datter og blev inspireret til at læse teologi. 1864 hjælpepræst i Kirke Helsinge og Alsted. 1878 sognepræst ved Trinitatis kirke i København. 1895 blev han Holmens provst, indførte daglige morgenandagter i kirken og genoptog gudstjenesterne på flådens skibe.

[13] **Falkenberg**, Gustav Adolf (25. april 1816 i Viborg - 16. april 1886) var en officer. I 1829 blev han landkadet og i 1836 sekondlieutenant ved det oldenborgske infanteriregiment i Rensborg; 1842 udnævnelsen til premierlieutenant. I Juli 1863 blev F. major og efter krigen chef for 6. regiment (senere 6. bataillon) i Viborg, hvilken stilling han beholdt ved gennemførelsen af hærloven af 1867, da han forfremmedes til oberst. I 1874 blev han chef for 29. bataillon, og 2 år senere stilledes han til rådighed for 2. generalkommando, men blev i 1879 atter chef for 6. bataillon og førte om sommeren brigade i lejren ved Hald, hvorefter han erholdt kommandørkorset af 2. grad. Han afgik i oktober 1880 på grund af alder fra hæren.

[14] **Rambusch**, Edvard Johan Carl (7. maj 1846 i Korsør - 3. januar 1934 på Atlanterhavet) var en dansk officer og politiker. Han tog præliminæreksamen fra Slesvig Domskole 1863, var telegrafist 1863-74, officersaspirant 1864, corporal 1869, sekondløjtnant 1870, premierløjtnant i Ingeniørkorpset 1874, kaptajn 1883. Han tog afsked 1893 som karakteriseret oberstløjtnant.

”Ved den første brigadeøvelser var mødeopstillingen i en bred dal, hvor der øvedes nogen stående eksercits, men fremrykning til manøvre måtte begynde at marchere op ad en høj, stejl, lyngklædt bakkeskråning, som bataljonerne én ad gangen beordredes til at bestige, medens de andre stod i rørstilling. Solen skinnede bagende ned på lyngen, der blev spejlglat i det tørre solskin.

Først kom en københavnsk bataljon med sit lette fodtøj, der kunne være udmærket på banede veje, men når hælene er mere eller mindre rundslidte, ikke ru i kanten, som kan gøre indtryk i den hårde lyngskjold, duer de ikke. Flot rykkede bataljonen frem over den flade dalbund, men aldrig så snart prøvede den at gå op ad lyngbakken, før de forreste gled og rutchede og faldt, rev hverandre om, og snart lå de som mejede ned, spredt over hele skråningen, kravlende på alle fire i fuld opløsning.

Så kom turen til os, som havde stået og grinet godt ad de andre. Vi ser til hverandre:”Nu gælder det!” Falkenberg retter sig i sadlen, lader blikket løbe fra fløj til fløj og udstøder med vældig røst avertissementet: ”6. Bataljon!” med denne uforlignelige betoning af ” 6”, der føles som en appel til hver eneste mands æresfølelse. Vi stod i dobbelt bataljonskolonne. Straks på kommandoen: ”Marche” sattes fødderne så hardt i, at jorden gav genlyd, dump-dump-dump-takten slås solidt fast i hovedet, før skråningen nås. Da den skal bestiges, bliver skridtene korte, men takten holdes, retningen bevares. Vore svære vandstøvlers hæle havde solide zinker, hvis skarpe kanter lader sig skære ned i lyngskjolden, og alle kræfter lægges i, lige til vi med retning og fodslag vandt op over bakkekammen, nåede ind på vor plads og gjorde holdt.”

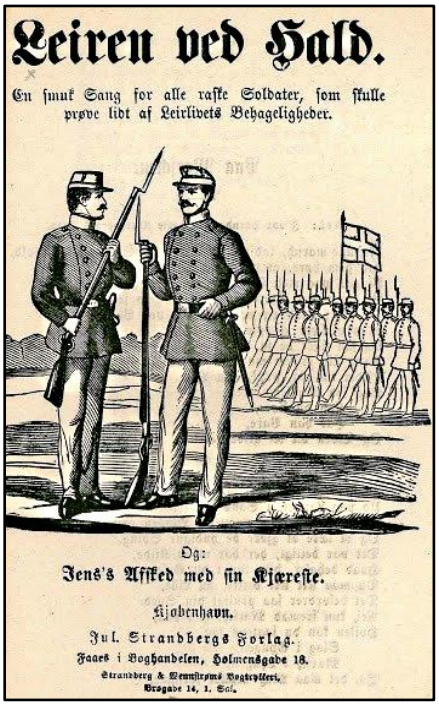

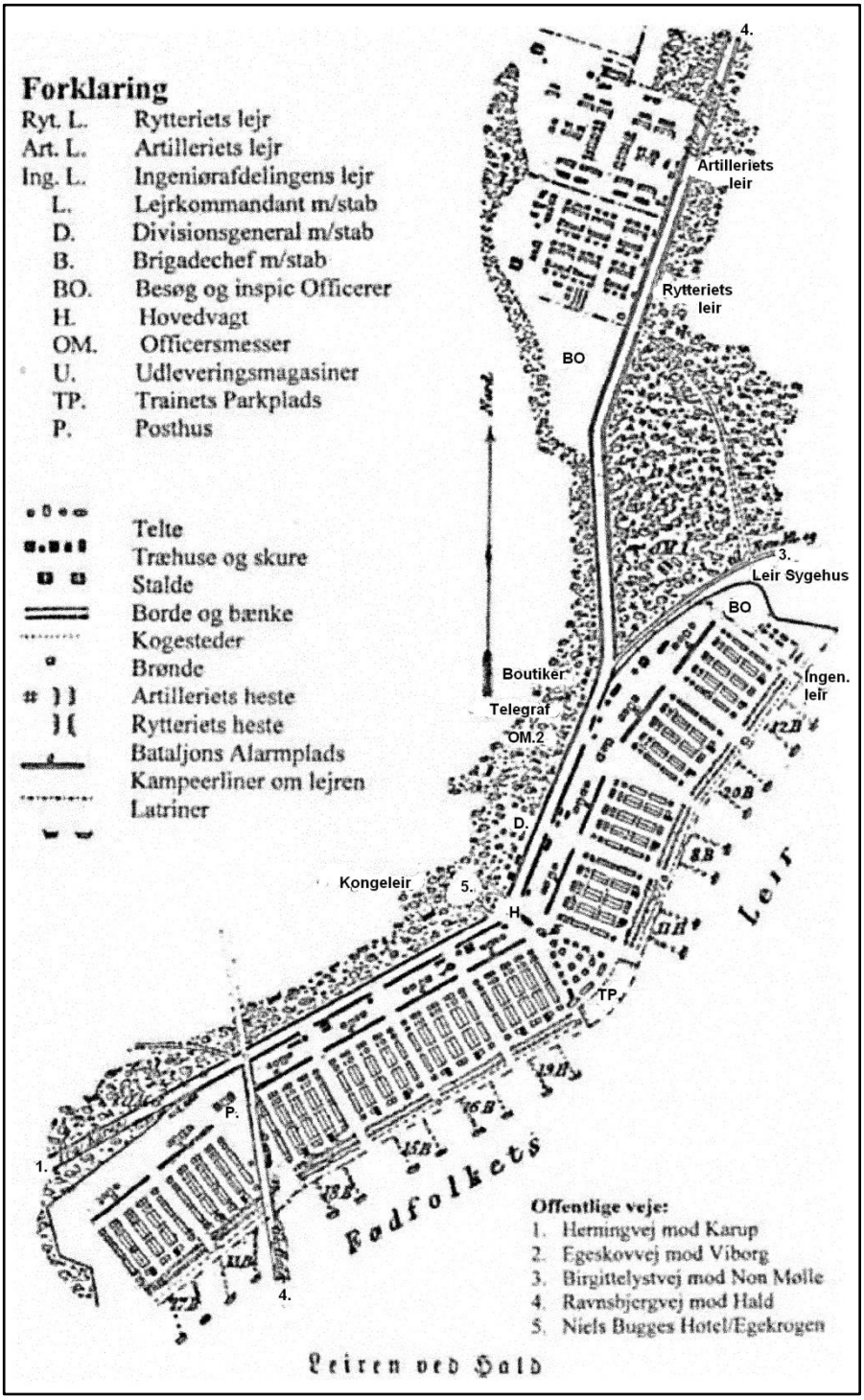
Forklaring
Ryt. L. Rytteriets lejr
Art. L. Artilleriets lejr
Ing. L. Ingeniørafdelingens lejr
L. Lejrkommandant m/stab
D. Divisionsgeneral m/stab
B. Brigadechef m/stab
BO. Besøg og inspic Officerer
H. Hovedvagt
OM. Officersmesser
U. Udleveringsmagasiner
TP. Trainets Parkplads
P. Posthus
Telte
Træhuse og skure
Stalde
Borde og bænke
Kogesteder
Brønde
Artilleriets heste
Rytteriets heste
Bataljons Alarmplads
Kampeerliner om lejren
Latriner
Nord
4.
Artilleriets leir
Rytteriets leir
BO
3.
Leir Sygehus
BO
Boutiker
Telegraf
OM.2
Ingen. leir
D.
Kongeleir
5.
H
TP.
Leir
P.
1.
Fodfolkets
4.
Offentlige veje:
1. Herningvej mod Karup
2. Egeskovvej mod Viborg
3. Birgittelystvej mod Non Mølle
4. Ravnsbjergvej mod Hald
5. Niels Bugges Hotel/Egekrogen
Leiren ved Hald

Reglement for lejren ved Hald 1869

LEIRDIVISIONEN.

Leiren ved Hald, den 15de Juni 1869

Reglement

for

Leiren ved Hald 1869

---

1. Leirens Begrændsning og Tilgange.

Leirens Begrædsning betegnes ved den yderste Campeerline.

Passagen mellem Fodfolkslejren og Rytteriets og Artilleriets Leir er fri ad Viborg-Karup Veien.

Hovedindgangene til Leiren ere:

Til Fodfolkets Leir: Ved Hovedvagten, paa høire Fløi ved Veien til Non Mølle og paa venstre Fløi ved Hald Veien,

Til Rytteriets og Artilleriets Leir: Fra Landeveien, ved den mellem begge Leire etablerede Vagt.

Enhver, der antræffes under Forsøg paa gjennem Campeerlinen eller ad anden ulovlig Vei at søge Adgang til eller fjerne sig fra Leiren, vil blive anholdt og ført til nærmeste Vagt.

2. Allarmpladse.

Fodfolkets Afdelinger have Allarmplads i Leirgaden foran Fronten af hver Afdelings Leirplads, Rytteriet i Escadronsgaderne, Artilleriet paa Batteripladse, de øvrige mindre Afdelinger paa deres Leirpladse.

3. Betegning af Leirpladsen. Anbringelse af Flag.

Companiernes, Ecadronernes og Batteriernes Qvarteerfaner opstilles i Leiren i en Række foran Fronten, en paa hver Side af Compagni-, Ecadrons- eller Batterigaden.

Andre Flag end de nævnte Qvarteerfaner og de, der ere heisede til Betegnelse af de høiere Commanderendes Qvarterer, maa ikke anbringes i Leiren uden efter Leirdivisionens Befaling eller med Leirkommandantens Tilladelse.

4. Parkering af Train og Marketendervogne.

Trainet i Fodfolkets Leir opkjøres i Række foran Fronten efter Leirkommandantskabets Anvisning; Seletøiet opbevares i de Compagnierne anviste Skuur bag Kogestederne.

Marketendervognene opkjøres i Linie med Marketenderhytterne, i Bataillonernes yderste Teltrækker; Hestene bindes ved den sammesteds anbragte Pæl.

5. Reveille. Retraite. Signaler.

Reveillen blæses hver Morgen Kl. 4 fra Hovedvagten og de øvrige Vagter. Saasnart Signalet er blæst fra Vagterne, udgaaer i Fodfolkets Leir den vagtgivende Bataillons Musik med fuldt Spil, den ene Dag til Leirens venstre Fløi, defra til høire Fløi og

tilbage til Hovedvagten, den følgende Dag i omvendt Orden; i Rytteriets og Artilleriets Leir gjentages Reveillen af samtlige Trompetere.

Retraiten blæses hver Aften Kl. 10 fra samtlige Vagter, 3 Gange fra hver.

Intet andet Signal, med Undtagelse af Brandsignal og de for Rytteriet og Artilleriet reglementerede Udrykningssignaler, maa blæses i Leiren uden efter Leirdivisionens Befaling eller med dens Tilladelse. Leirkommandanten underrettes af vedkommende Afdeling om naar saadan Befaling eller Tilladelse er givet.

Skal Signal gives for enkelt Afdeling, blæses først dennes Kjendingssignal 2 Gange.

6. Generalmarche.

Naar Generalmarche blæses fra Vagterne, gjentages dette Signal strax af hver Bataillons Overhornblæser, af Rytteriets Overtrompeter og af en Trompeter af Artilleriet, ugeviis vexlede mellem 1ste og 2det Leirbatteri. Mandskabet af Fodfolket samles ikke compangiviis i Compagnigaderne, men begiver sig strax til Bataillonens Alarmplads.

7. Udrykning af Leiren.

Al Udrykning af Leiren, der skeer i Henhold til Divisionsbefalingen, finder Sted uden at derom afgives Melding; om samlede Afdelingers Udrykning efter særlig Befaling meldes forinden til Leircommandanten.

8. Færdsel i Leiren.

Marcher indenfor Leirens Grændser ville af Afdelingerne altid værre at foretage i fuldstændig taktisk Ordning.

Al Kjøren og Riden i Leiren og paa de gjennem denne førende Landeveie skeer i Skridt. Den forreste Leirgade maa kun benyttes hertil, forsaavidt saadant er uundgaaelig nødvendigt. Proviantkjørsel og deslige finder altid Sted ad den bageste Leirgade. Mellem Retraite og Reveille bør Kjøren og Riden i Leiren saavidt muligt undgaaes.

9. Eftersyn. Indskridning imod Uordener.

Enhver ved leircommandandskabet fast ansat Officeer, Captain du jour og de vagthavende Officerer ere berettigede til paa enhver Tid overalt i leiren at foretage Eftersyn eller skride ind, for at forebygge Uorden eller forhindre Overskridelser af de til Ordens Opretholdelse givne Befalinger. De understøttes heri af Vagterne og Brandvagterne; de Befalinger, de i saa Henseende give, blive uopholdelig at efterkomme.

10. Befalingsmænds Ansvar og Pligter i Tilfælde af Uordener.

Ligesom enhver Befalingsmand indenfor sit tjenstlige Omraade er ansvarlig for Overholdelsen af Leirreglementets Bestemmelser, saaledes er det hans Pligt, naar han er tilstede, hvor der gjøres alvorligt Brud paa Orden og Ro i Leiren, at søge at forebygge saadant, og efter Omstændighederne strax at gjøre Anmeldelse til nærmeste Vagt eller til Leircommandanten. Ansees Arrestation fornøden i saadant Tilfælde, afleveres den Paagjældende til sin Afdelings Brandvagt eller efter Omstændighederne til Hovedvagten.

11. Vagt og Inspektion.

Vagtstyrken afgives af Fodfolket efter Leirdivisionens nærmere Bestemmelse, og møder feltmæssig udrustet foran Leircommandantskabsbygningen; Afløsning finder Sted Kl. 8 Aften.

Vagtcommandeuren kan meddele kortvarig orlov fra Vagten.

Kogning for Vagtmandskabet skeer ved den paagjældende Afdelings Foranstaltning; Vagtcommandeuren beordrer fornødent Mandskab til Afhentning af Maden.

Hver Bataillon af Fodfolket afgiver en Brandvagt af 1 Undercorporal og 12 Mand, som instrueres af Afdelingen i Overensstemmelse med Leirreglementet, navnlig Forskrifterne angaaende Orden og Ro, Sikring mod Brandfare, Adgang til og Udgang fra Leiren, Besøgendes Forhold og Vandkarrenes Fylding.

Brandvagterne af Rytteriet og Artilleriet afgives efter Afdelingens eller Underafdelingens Bestemmelse i Forhold til den for Bataillonerne givne Regel.

Brandvagternes Poster udstilles uden Skydevaaben og Bepakning; Afløsningen finder Sted samtidig med Leirvagtens.

Brandvagterne kunne inspiceres af Leirvagternes Foresatte og skulle udføre Leircommandantskabets Befalinger med Hensyn til Orden og Politi i Leiren samt til Sikkring mod Brandfare.

Hver Bataillon, Rytterregimentet og Artilleriet udtager hver 5te Dag paa Omgang en inspectionshavende Underofficeer, som i sin Functionstid fritages for Udrykning. Han fører efter Afdelingens Befaling Tilsyn med den indre Orden i Leiren, navnlig i Teltene, med Leirmateriellets rette Behandling, Brøndenes Benyttelse, Marketenderiet, Ildstederne og deslige, og paaseer Udførelsen af de i Leirreglementet eller Divisionsbefalingen herom givne Bestemmelser.

12. Arrestvæsen. Straffes Fuldbyrdelse. Forhørlocale.

Mindre Straffe, saasom Arrest i Brandvagtsteltet eller deslige, afsones ved Afdelingens Foranstaltning. Skulle strengere Straffe, saasom mørk og ensom Arrest, Vand og Brød Straf, Krumslutning eller deslige, afsones ved Leircommandantskabets Foranstaltning, gives ved Arrestantens Aflevering til Hovedvagtsarresten fornøden skriftlig Melding herom, og iagttages forøvrigt de i "Instruction for Garnisonsvagter" givne Forskrifter med Hensyn til Straffes Fuldbyrdelse. Vagtcommandeuren paa Hovedvagten gjør Indførelse i Arrestjournalen efter det i denne givne Schema.

Angaaende Forhørlocale skeer Henvendelse til Leircommandantskabet.

13. Orden og Reenlighed.

Den største Orden og Reenlighed og den yderste Forsigtighed med Ild og Lys maa iagttages i Leiren. I Underofficeers- og Mandskabsteltene maa ikke røges Tobak eller Cigar, hvilket derimod er tilladt i de store Forsamlingstelte for Underofficeerer og under aaben Himmel, dog ikke i Nærheden af Ammunitionsvogne, Patronkarrer eller Fouragemagasiner.

Kogning eller deslige er kun tilladt paa de dertil indrettede Ildsteder; Ilden paa disse skal være slukket fra Retraiten til tidligst ½ Time før Reveillen.

Forsaavidt det er nødvendigt at tænde Lys i Officeersteltene, Underoffiseerernes Forsamlingstelte eller Marketenderierne, skulle Lysene stedse være i Lygter. I Underofficeers- eller Mandskabsteltene maa ikke tændes Lys.

Alt fra Reengjøring, Maaltider eller anden Aarsag hidrørende Affald af Straa, Spisevarer og deslige rives strax sammen og henkastes bag Leiren paa dertil anviste Steder, hvor ogsaa afbenyttet Vadskevand og deslige henbringes. Gjødningen fra Staldene eller Hestenes Leirpladse henbringes til den nærmeste Gjødningsplads.

14. Orden i Teltene.

I Teltet skal Munderingssager og Lædertøi, som ikke er i brug, altid være ophængt paa Teltkrydset; Geværerne ophænges i de i Compagnigaderne anbragte Geværcapeller. Straasække med Lagener og Tæpper ordnes, naar de ikke benyttes til Hvile, i 2 Bunker, en paa hver Side af Teltet og uden at trykke mod Teltvæggene; Tornystrene samles ved den ene Side og Skotøiet foran disse, forsaavidt det ikke skal være pakket i dem.

I Straasækkene, mellem Tæpperne eller Lagnerne maa ikke gjemmes Pudseredskaber, smudsigt Linned, Tobakspiber eller deslige.

Pudsning og Udbankning af Tøi finder Sted paa de dertil anviste Steder, og kun i Regnveir maa Teltene benyttes hertil.

I Teltene maa ikke spises, uden naar Veiret er meget slet, og da efter vedkommende Afdelings- eller Underafdelingschefs Befaling.

Naar der om Dagen hviles paa Straasækkene, aftages Fodtøiet og stilles tilligemed Tornystrene ved Leiets Fodende.

15. Teltmateriellets Behandling m. m.

Teltene skulle stedse, naar der udrykkes af Leiren, være i fuldstændig Orden, Teltkapperne og Lufthullerne paa Siderne aabnede. Ved indtræffende Regnveir tillukkes Teltene og Lufthullerne. Teltsnorene strammes i Blæst eller stærkt Solskin; de løsnes om Aftenen og under Regnveir. I Mandskabets Fraværelse træffes disse Foranstaltninger af den inspectionshavende Underofficeer og Brandvagten.

Paa Teltenes ydre Sider maa ikke henlægges Toi til Tørring eller deslige; heller ikke maa Teltenes nederste Kanter belægges med Græstørv, Jord eller Sand, eller i Leirgaderne uden Leircommandantens Tilladelse anbringes Plantninger af Buskværk eller lignende.

16. Vandforsyning. Brønde. Hestevanding.

Det er Enhvers Pligt at omgaaes sparsommelig med Brøndvandet og at behandle Brøndredskaberne omhyggelig, og det paalægges vedkommende Afdeling eller Underafdeling nøie at vaage herover.

Feltflasker og Spande fyldes fra de ved Brøndene anbragte lukkede Kar, de første fra Hanerne, de sidste fra Haandpumpen. Er det nødvendigt, kunne Spandene fyldes umittelbart fra Brønden eller Posten. Enhver, der har hentet Vand, gjør hurtigst muligt Plads for Andre.

Ved Brødene i Fronten af Fodfolkets Leir besørges Karrenes Fyldning af Vagterne, og ved de Afdelingerne tildelte Brønde af vedkommende Brandvagt.

Hver Løverdag Aften tømmes Karrene og renses i Bunden ved Leircommandantskabets og vedkommende Afdelings Foranstaltning.

Officeershestene vandes i Fodfolkets Leir ved Brødene i fronten, i Rytteriets og Artilleriets Leir ved den nærmest Stalden liggende Brønd. De øvrige Heste vandes for Trainets og Ordonnantsafdelingens Vedkommende ved den dertil anviste Brønd eller i Hald Sø, for Rytteriets og Artilleriets Vedkommende ved Vandbeholderen tæt udenfor deres Leir.

17. Vadskning. Vadsk. Udluftning af Sengetøi.

Mandskabets Vadskning foretages ved de bag Leiren anbragte Vandtruge; disse kunne ogsaa benyttes til Vadsk af Linned m. m., der dog i Reglen foretages afdelingsviis i Hald Sø. Tøiet tørres paa de ved Leirens Bagside anbragte Tørresnore. Udluftning og Udbankning af Sengetøi foretages, saa ofte Omstændighederne kræve det, i den bageste Leirgade.

18. Foranstaltninger til Forebyggelse af Ildsvaade.

Samtlige Kar og Truge ved Brødene samt de til Teltene udleverede Spande skulle, forsaavidt de ikke i Dieblikket ere i Brug, stedse være fyldte med rent Vand, Spandene hensatte udenfor Teltet paa høire Side af Indgangen. Brandvagten fylder Kar og Truge, og efterseer umiddelbart efter Udrykningen om Teltspandene ere fyldte og henstilledes paa rette Sted. Forsømmele i denne Henseende afhjælpes og meldes til den inspectionshavende Underofficeer.

De til Leiren levereede Sprøite og Slukningsredskaber ere fordeelte saaledes:

1 større Sprøite med Vandtønde samt 1 mindre Sprøite saavel ved Hovedvagten som ved venstre Fløivagt;

1 mindre Sprøite ved hver af de 2 andre Vagter.

Sprøiteføreren opholder sig ved Hovedvagten.

19. Foranstaltninger i Tilfæde af Ildsvaade.

Opkommer, naar Mandskabet er tilstede, Ild i et Telt, som ikke strax kan slukkes ved de forhaanden værende Midler, overskjæres Teltlinerne, saa at Teltet kan kastes overende ind imod Compagnigaden. Vedkommende Underafdeling og, om fornødent, hele Afdelingen og den Teltrækken nærmeste Afdeling træder strax under Gevær, hvortil Brandsignal gives efter den ældste tilstedeværende Officeers Befaling. Den nærmeste i Leiren værende Sprøite og, efter Omstændighederne, Hovedvagtssprøten eller flere hentes, og Melding afsendes øieblikkelig til Leircommandanten, Leiringenieuren og Hovedvagten.

Opkommer Ilden under Afdelingens Fraværelse, iagttage de nærmeste Brandvagter strax det Fornødne i Overeensstemmelse med Foranstaaende og afsende de befalede Meldinger.

20. Orlov fra Leiren.

Enhver, som erholder Tilladelse til at forlade Leiren med Orlov, skal være i reglementeret Paaklædning med Sidevaaben, Underofficeerer og Mandskab besuden forsynede med Tegn fra deres Underafdelingschef, uden hvilket de ville blive tilbageviste af Vagter eller Skildvagter.

21. Sygeleir og Sygetelte.

Qvarteersyge af Underclasserne, med Undtagelse af Stabssergenter, indlægges for Fodfolkets Vedkommende i de i Sygeleiren værende Telte, for Rytteriets og Artilleriets i de for hvert Vaaben etablerede Sygetelte, og medføre det dem tildeelte Sengetøi. De i Sygeleiren Indlagte maa kun efter vedkommende Læges Anordning, som meddeles den der inspectionshavende Underofficeer, eller med dennes eller høiere Foresattes Tilladelse forlade den ved Campeerlinen begrændsede Plads.

De Qvartersyge i Sygeleiren eller Sygeteltene forpleies ved deres Underafdelings Foranstaltning; Lægetilsynet føres af vedkommende Afdlelings eller Underafdelings Læge, i dennes Fraværelse overeensstemmende med Punkt 26.

22. Inspection i Sygeleiren.

Til Inspektion i Sygeleiren commanderes for 3 Dage ad Gangen 1 Underofficeer og 1 Undercorporal, der skiftevis afgives af de 2 Leirbrigader, vexlende imellem disses Bataillonner.

23. Anmeldelse af smitsom Sygdom.

Naar Nogen paa Grund af smitsom Sygdom afgaaer fra Leiren, anmeldes saadant af vedkommende Afdeling eller Underafdeling for Leircommandanten.

24..... Snatsyges Behandling.

Snatsyge afleveres til Leirens Sygehuus, hvor de holdes isolerede i en Barakke eller et telt, indtil de kunne evacueres til det for dem bestemte Sygehus. De medtage alt af dem benyttet Tøi og aflevere Sengetøi og Haandklædet paa det Sted ved Sygehuset, som dettes Forvalter anviser, efterat Straasæk og Hovedpølle ere tømte i en af Skarngruberne ved Latrinerne. Den Syges til Underafdelingen afleverede Vaaben afgnides strax omhyggelig med en Olieklud.

25. Adgang til Sygehuset.

Adgang til Sygehuset tilstedes kun dem, som have tjenstlige Forretninger der, eller som legitimere sig med deres Foresattes Tilladelse, og mod hvis Besøg Lægen Intet finder at erindre.

26. Lægetilsyn under Afdelingernes Fraværelse.

Der stilles daglig en Læge til Leircommandantskabets Raadighed, som forbliver i Leiren, selv om hans Afdeling er udrykket. Han overtager Lægetilsynet med Arrestanterne og med Sygeteltene for de udrykkede Afdelinger.

27..... Officeersmesfernes Lukning.

Fra Kl. 11 Aften til Reveillen lukkes Officeersmesferne og al Beværtning der ophører.

28. Orden ved Marketenderierne.

Ved Marketenderierne iagtages streng Orden, hvorfor den inspectionshavende Underofficeer er ansvarlig. Ingen Anden end Marketenderen og hans Folk tør opholde sig i Marketenderhytterne eller være behjælpelig ved Udsalget. Mellem Retraite og Reveille maa intet Udsalg der finde Sted.

Brændeviinsudsalg af Marketenderne er forbudt.

29. Sang og anden Adspredelse.

Anstændig Sang og al sømmelig Adspredelse er tilladt i Leiren, hvorimod Skrigen, Straalen og larmende Støien, saasom vedvarende Hurraraab, der ikke foregaaer ved tjenstlig eller festlig Foranledning, er forbudt.

30. Adgang til Skovene og Hald Hovedgaard.

Adgang til de ved Leiren liggende Skove er forbudt for Andre end dem, som skulle til Officeersmesferne eller til de i Skovens udkant varende Forraadskamre eller Udsalg.

Adgang til Hald Hovedgaard er forbudt for Andre end dem, som have Tjeneste der ved Magasiner eller Depoter m. m., eller som have erhvervet Eierens Tilladelse dertil. Det er forbudt at fiske i Søen.

31. Musikøvelser m. m.

Musikalske Øvelser og Prøver samt Øvelse i Signalblæsning maa i Leiren og dens Nærhed kun foretages paa de dertil af Leircommandanten anviste Steder.

32. Forbud mod Hunde.

Hunde maa ikke medtages eller gives Ophold i Leiren.

33. Adgang til Leiren for Civile.

Paa de Tider, da Afdelingerne ere nærværende i Leiren, tilstedes der i Regelen civile Personer uden Legitimationstegn Adgang til Leiren, naar de ere ledsagede af en Officeer. I modsat Fald henvises de til nærmeste Vagt eller til Leircommandanten, for at erholde fornøden Tilladelse.

Naar Afdelingerne ere fraværende, kan Tilladelse gives af Leircommandanten, som i saa Fald lader de Paagjældende ledsage af en Commanderet fra en af Vagterne.

De Besøgende maa efterkomme ethvert dem af Inspectionshavende, Skildvagter eller Brandvagter givet Tilhold.

Mellem Retraite og Reveille tilstedes ingen Uvedkommende Adgang til Leiren.

Civile Personer, der anholdes i eller ved Leiren som Mistænkelige eller skyldige i Uordener, afleveres strax til Hovedvagten.

34. Civile Personers faste Ophold i Leiren

Afdelingerne indsende snarest muligt efter deres Indrykning i Leiren en Navneliste over deres Marketendere og disses Medhjælpere til Leircommandandanten, som derefter tilstiller dem de fornødne Legitimationstegn. Af- og Tilgang i dette Personale medde-

les uopholdelig af Afdelingen til Leircommandanten, hvem ogsaa de Afgaaendes Legitimationstegn tilstilles.

Lignende Forhold iagttages af vedkommende Foresatte med Hensyn til civile i Leiren ansatte Personer og Officerers eller Ligestilledes civile Betjening.

Messeværterne henvende sig til Leircommandanten om Legitimationstegn for dem selv og deres Personale, melde Af- og Tilgang i dette og aflevere de Afgaaedes Legitimationstegn.

Andre civile Personer maa kun med Leircommandantens Tilladelse have fast Ophold i Leiren. Med Hensyn til deres Legitimationstegn gjælde de ovenfor givne Regler.

35. Udsalg i Leiren.

Bag Leirens venstre Fløi og imellem Messen Nr. 2 og Rytterileiren etableres Torvepladse, til hvilke Leircommandanten giver Adgangskort til Udsalg af fiint Brød, Smør, Mælk, Æg, Ost, Grøntsager og deslige. Udsalg af Viin, Spirituosa, Øl, Mineralvande og deslige er der forbudt. Udsalget paa Torvepladsene finder kun Sted fra Kl. 4 til 7 Formiddag og fra Kl. 11 Formiddag til 3 Eftermiddag. Forandring i Udsalgstiden kan efter Omstændighederne foretages af Leircommandanten; den bekjendtgjøres for Sælgerne ved Opslag paa Torvepladsen.

Tilladelse til at etablere faste Udsalg i Leiren meddeles af Leircommandanten. Udsalgstiden for disse er kun mellem Reveille og Retraite.

Steinmann.

Divisionsbefaling Nr. 1

Leiren ved Hald, den 15de Juni 1869.

Oplæses for Afdelingerne under Gevær.

Hilsen fra Divisionsgeneralen.

Ligesom vore Kammerater samledes her ifjor, saaledes samles vi iaar for ved fortsat og fælleds Uddannsele at gjøre os saa dygtige som muligt til at opfylde de Pligter, som paahvile os.

Og om disse end kunne stille store Fordringer til os, ville de dog falde os let, naar vi kun erindre, at de gjælde vor Konge, vort Fædreland. Alt som er os kjært og dyrebart, og at Soldaten, med den bedste Villie, nu mindre end nogensinde vil kunne opflyde sit Kald uden forudgaaende grundig og vedvarende Øvelse.

Lader os derfor Alle med Freidighed og fast Villie tage fat paa vor ansvarsfulde Gjerning, og lader os glæde os over i længere Tid at samles til fælleds Idræt med Kammerater, ved hvis Side vi kunne kaldes til at kjæmpe under vort skjønne Dannebrog, som idag har vaiet sine halvsyvende hundred Aar til Kongens og Fædrelandets Ære.

Med Glæde og Tillid tager jeg Commandoen over den samlede Division og byder hver især

V e l k o m m e n i L e i r e n!

Steinmann.

Minder fra Viborgegnen 1869

Kaptajn Daniel Bruun [15], Asmild, skriver:

”Det var en glimrende tid for Viborg By og for egnens beboere, nå der hver sommer kom 10.000 mand, som her i læ af skovene lå i teltlejr, for at spredes til øvelse på hederne. Skovene genlød af musik, når tropperne rykkede ud og ind, eller når der blev holdt fest som på Fredericiadagen (6. juli - 1849) eller Isteddagen (25. juli - 1850). Officererne havde her en fortrinlig lejlighed til at samles med kammerater fra fremmede garnisoner. Det styrkede kammeratskabet. Første gang, lejren blev afholdt ved Hald, var i 1868 og sidste gang i 1880. Da havde jeg den glæde at være med som officer.

Hvor mindes jeg, for fyrretyve år siden, den 13. juni 1869, da jeg fik lov at følge min nu afdøde far og hans gode ven, den senere justitssekretær Morville, ud på Alheden til Kastrup. De var begge ”hjemmefødninger”, men når det gjaldt heden og hedesagen, havde de et vidt udsyn, ligesom de levende interesserede sig for at frede de historiske minder på Viborg-egnen.

Det var en søndag. Lejrtiden var ved at begynde; vi mødte ingeniører, som var i færd med at sætte felttelegrafen op mellem Viborg og lejren. Vi kørte langs Viborg Plantage mod Hald Egeskov, foran hvilken artilleriets øvelsesplads var afmærket, så gik det ned gennem skoven med rytterilejren til højre og lidt senere forbi fodfolkslejren på markerne mellem Egeskoven og Hald Hovedgård, bag hvilken jeg så Hald sø, bøgeskoven og hedebakkerne på den modsatte side. En gruppe telte var rejst til sjette bataljon, som dagen efter skulle rykke ind i lejren. Teltene tegnede sig smukt mod omgivelserne.

Senere besøgte jeg ofte Hald, navnlig i lejrtiden, og føjtede om med soldaterne i heden og kom udaset hjem.

Hald Vind, september 2010.

På vejen til lejren ved Hald.

---

[15] **Bruun**, Peter Daniel (18. december 1796 i Fredericia - 7. juni 1864 i København) var en dansk jurist og politiker. Han var den tredje søn af justitsråd Bertel Bruun og var 13 år ældre end broren, M.P. Bruun. Han dimitteredes privat til Københavns Universitet 1813, vandt medaljen for en historisk prisopgave, blev 1818 juridisk kandidat og tog 1820 den juridiske licentiatgrad, hvorpå han endnu samme år blev assessor (dommer) i Viborg Landsoverret. Han købte 1830 den smukt beliggende ejendom Asmild Kloster ved Viborgsøerne og beholdt denne, også da han i juli 1839 udnævntes til assessor i Højesteret.

Lejrsamlingen 1870

Foråret 1870 tegnede til, at hærens liv i de nærmeste måneder skulle blive præget af den uddannelsesrytme, som den efterhånden var ved at falde til rette i. Den 6. april tildeltes enhederne det mandskab, som skulle møde til rekrutuddannelse sidst i april og i maj måned.

Ved kundgørelse for hæren af 19. april blev krigsminister Raasløff [16] ”entlediget” fra sin post som krigsminister, og Frijs [17] overtog midlertidigt Krigsministeriets forretninger. I kundgørelse af 18. maj toges bestemmelse om, at årets lejrøvelser skulle finde sted i perioden 15/6 - 29/7; mandskabet til de 10 andre liniebataljoner, 8., 11.-13., 15.-20., geninkaldetes 14. juni og til Livgarden 23. juni.

C. E. Frijs.

W. Haffner.

V. Raasløff.

Imidlertid bestemte Krigsministeriet ved kundgørelse af 25. maj, at lejrdivisionen i 1870 skulle oprettes i lejren ved Hald og formeres i 2 lejrbrigader; to feltbatterier skulle deltage med hver 8 stk. 4 pds. kanoner.

Alle blade bragte fra sidst i juni og fremefter flere gange om ugen ret omfattende reportager fra livet i lejren ved Hald - ofte over temaet ”uden mad og drikke” - men også ret udførligt om øvelsesvirksomheden.

Deres oplevelser kom til at bære præg af den fransk-tyske krig 1870-1871, der begyndte med den franske krigserklæring den 17. juli 1870 og endte med den tyske sejr januar 1871.

På grund af den stadig voksende spænding mellem Frankrig og Preussen var alle hjemmeværende ministre samlede 16/7 for at drøfte situationen. I dette ministermøde blev man enige om i k k e at opløse lejren ved Hald f ø r n o r m a l t (19/7), men

---

[16] **Raasløff**, Valdemar Rudolph (von) (6. november 1815 i Altona - 15. februar 1883 i Passy, Frankrig) var en dansk krigsminister og diplomat. Han sluttede den første handelstraktat mellem Danmark og Kina i 1863. Raasløff var krigsminister fra 1. oktober 1866 til 19. april 1870, under Ministeriet Frijs.

[17] **Frijs**, Christian Emil lensgreve Krag-Juel-Vind-Frijs til Frijsenborg (8. december 1817 på Frijsenborg - 12. oktober 1896 på Boller) var en dansk godsejer og politiker, og Danmarks 11. statsminister (med titel af konseilspræsident). Hans femårige regeringstid 1865-1870 blev flere vigtige love gennemført inden for kommunal-, militær-, kirke-, retspleje- og jernbanevæsenet og Grundloven blev revideret 1866. I denne periode blev godsejerne den dominerende gruppe i dansk politik, hvilket fortsatte indtil systemskiftet i 1901. Udenrigspolitikken stod i skyggen af nederlaget i den 2. slesvigske krig 1864 og Frijs' kompetente diplomatiske indsats forhindrede Danmarks indblanding i nye militære konflikter.

mente, at en eskadron burde ”observere Sydgrænsen”. Dette skete, som det fremgår af den fungerende krigsminsters skrivelse til kongen nr. A1847 af 17/7: ”*Da det er ønskelig, at en Oberservation af Sydgrænsen finder Sted, har jeg foranstaltet, at 2. Eskadron af 5. Dragonregiment i Dag pr. Jernbane afgaar fra Randers til Kolding for at bevogte Grænsen i Forbindelse med Grænsetoldpolitiet*.”

Den 18/7 kom krigsminister Haffner [18] hjem fra sit kurophold og overtog atter ”bestyrelsen” af ministeriets forretninger. I det første ministermøde, hvor Haffner var tilstede, 19/7, foreslog han at lægge hele lejrstyrken over til Sjælland; det fremkaldte imidlertid protest fra andre ministre, og man enedes om blot at opløse lejren et par dage før befalet (29/7). Sagen var den, at der den dag kom meddelelse til udenrigsministeren fra etatsråd Tietgen om, at han og forhenværende krigsminister Raasløff havde været i forbindelse med franske regeringsfolk, der havde stillet i udsigt, at 35.000 mand franske landgangstropper om nogle dage ville afgå til Østersøen. Imidlertid sendte krigsministeriet allerede samme aften telegram til lejrdivisionen, der gik ud på, at 20/7 var sidste øvelsesdag, og at bataljonerne og de øvrige enheder den 21. og 22. skulle afgå til deres garnisoner. I kundgørelse for hæren 25/7 meddeltes, at øvelseslejren ved Hald var ophævet, og samtlige afdelinger, der havde deltaget, var sendt hjem til deres garnisoner.

Til udenrigsministeriet skrev krigsministeriet 31/7 en længere redegørelse, hvori man bl.a. påpegede, hvor vigtigt det havde været, at lejrbataljonerne var afgået til deres garnisoner ”*hvorfra de under en eventuel Mobilisering skulle forsynes med en stor Mængde Udrustningsgenstande*” (i lejren ved Hald havde de altså ingenlunde været feltmæssigt udstyrede).

Afmarchen i 1870 var noget specielt. Frankrig havde erklæret Tyskland krig og ville gerne have Danmark med på deres side. Det var fristende. For det var en mulighed for at få hævn for nederlaget i 1864. Desuden svirrede der rygter om, at Bismark var blevet knotten over at de elendige danske jenser, der havde kæmpet så fejt, tillod at samles, med det slet skjulte formål, at kunne tryne ham. Og hovedformålet med Hald-lejren var jo netop at ruste hæren til et nyt opgør med tyskerne. Da soldaterne fik marchordre blev rygterne mere vedholdende, nogle kompanier sejlede fra Århus til Korsør. De troede de skulle i krig. Men, nej, soldaterne blev sendt hjem. Danmark valgte at forblive neutral.

”Den 15. juni 1870 rykkede bataljonen atter i lejr. General Max Müller førte kommandoen, og de erfaringer, der var gjort i de to foregående lersamlinger, bevirkede, at øvelserne ikke krævede overanstrengelse. Men midt i juli blev vi skræmmet op. Der var kommet til konflikt mellem Frankrig og Preussen, og den affødte den fransk-tyske krig. I lejren var der ingen officer, der havde et så nøje kendskab til Frankrigs stridskræfter, at der derpå kunne bygges et skøn med hensyn til krigens enderesultat. Men man gik ud fra, at da det var Frankrig, der havde erklæret krigen, måtte det også have troen på at kunne sejre. På denne forudsætning byggede så mange af os håbet om oprejsning for 1864, dog kun forsåvidt andre magter kom Frankrig til hlælp; foreløbig lod regeringen lejrdivisionen blive samlet. Men så kom der uventet befaling til, at afdelingerne skulle afmarche til deres garnisoner og afvente nærmere ordre. 8. bataljon kom til Viborg den 27. juli, men natten til den 30. blev den alarmeret og pr. jernbane

---

[18] **Haffner**, Wolfgang (von) (10. september 1810 i Valby - 28. april 1887 i København) var en dansk politiker, krigs-, marine- og indenrigsminister.

transporteret til Kolding. Her blev der til bevogtning af grænsen og omegn. Om natten blev jerbaneskinnerne opbrudt på længere strækninger, og alt mandskabet måtte stadigt sove fuldt påklædt med tornystret som hovedpude. Om dagen foretoges feltmæssige øvelser. Men efter at franskmændene var blevet slået først ved grænsen og senere ved Gravelotte, og der ikke viste sig tegn til, at nogen anden magt ville komme det til hjælp, blev observationsbrigaden opløst, og den 27. august nåede vor bataljon atter Viborg."

Wilhelm Bruhns skriver i sin dagbog:

"*Hvor laa den smukt, flankeret paa hele den Vestlige Side af Skoven, paa den anden Side af Hald Hovedgaard og Hald Sø, begrænset af de meget smukke og ejendommelige Dollerup Bakker, paa hele Sletten her imellem, laa Leiren, den ene Række hvide Telte efter den anden, dannede snorlige Teltgader, markerede med de forskellige Bataljoners og Kompagniers Faner, hvor saa det prægtigt ud, de tusinde af hvide Telte, de røde og hvide Faner, de myldrende blaa eller hvide Jenser, alt paa Baggrund af den blaa Sø og grønne Skov, det Hele begrænset af Kamplinjen, uden for hvilken ingen af Leirens Beboere maatte komme uden Tilladelse, og ingen Civil betræde uden forlov. Hertil kom vi altsaa noget over Middag, svinge ind af Porten, den eneste officielle Indgang til hele Leiren, forbi Leirkommandantens Bolig, Vagtlokalet og dets honererende Vagtmandskab, flot marcherede vi under Trommers og Pibers Lyd og under den gamle Fane, hele den lange Vej igennem, idet Gardens Telte var lagt helt op i Skovbrynet, et godt Stykke fra Infanterilejren, her tog vi Opstilling i en lang Front, Fanen blev ført til Midten, Obersten, denne ualmindelig smukke Soldaterskikkelse, med det store hvide Skæg, og den mægtige Kommandotone, kommanderede, Gevær til Fod, rør! Hvad skulle nu foregaa? Efter den lange March i Sol og Støv, og uden Middagsmad, ville det være rart at komme af med den tunge Tornyster, naa der kom nok Svaret, en Støvsky viste sig, og nu lød det, ret! Gevær paa Skulder, Præsenter Gevær! Trommer og Piber lød til Honør for den kommanderende General, Max Møller, der med Stab kom galoperende, ogsaa en smuk Skikkelse, men blid saa han ikke ud, nu lød hans Røst, kort og klart, der skulle vist være en Velkomst til os, men den formede sig noget underligt; erindre det Hele kan jeg ikke, opfattende maaske ogsaa kun det, der lød nærmest krænkende for os, "Han" lod os vide, at det jo var første Gang, Garden var i Leiren, nu skulle vi vise, om vi var mere end parade Soldater, om vi kunne marchere, for vi var jo kommet til Leiren indpakkede i Bomuld!, vel den Snæty til at vi var kommet med Toget, men vi kunne stole paa, han skulle nok prøve, hvad vi duede til. Det var saa at sige Ord til andet, hvad Generalen sagde til sidst, og de havde vist en udmærket Virkning, for de satte os straks paa den rette Fod over for Generalen, og jeg tror ikke, der var en eneste Mand, fra øverst til nederst, der ikke alene tænkte, men rask sagde, ja prøv du bare bitte General! Kom kun an, jeg maa hertil føje, at alle passede deres Reglement, saa da Leiren afbrødes, hvade vi ikke en eneste Mand straffet og havde Gardens Ære. Efter at have henvendt nogle ord til Obersten og Officererne, som vi ikke hørte, red Generalen til sit Telt oppe i Skoven. Der blev kommanderet Gevær ved Fod, hvorpaa Reglementet for Leirordenen blev oplæst og indskarpet alvorlig, det eneste jeg erindrer deraf er, at vi aldrig maatte gaa udenfor Kamplinjen, ikke handle derud over eller indlade os med udenfor værende, at naar vi var paa Øvelser i Terrænet, skulle vi have alt med os i Tornystret, intet maatte efterlades i Teltet, Madrasserne or-dentlig oprullede,. Derpaa traadte vi af, fordeltes 8 Mand i hvert telt, hængte alt paa Plads om Teltstangen og marcherede ned til den forsinkede Middag. Denne intoges i fri Luft ved lange Borde og serveredes fra Fyrstederne, ogsaa i det fri, af*

nogle Kokke udtaget af Mandskabet dertil, og fri for al anden Tjeneste. Vi havde været særlig heldige ved vort Korporalskab og faaet en dygtig tidligere Kok til at forestaa Madlavingen, den Dag fik vi Oksekødsuppe med Ris og kogt Kød, jeg aldrig faar den bedre, Varerne der leveredes fra Magasinerne, var første Klasses, Grøntsager og lignende maatte Kokkene selv sørge for, det var der nok der ville sælge af Omegnens Beboere, der var blot at være om sig og redde, hvad reddes kunne. Efter Moddagen pudsedes, derpaa drev vi om, blev præsenteret for et "Pri"at", e" slage V.C. - det laa helt idyllisk inde i Skoven, med fin Udsigt over hele Leiren og Søen, men naar man havde indtaget sin Plads, maatte man sandelig passe sin Forretning, ikke falde i Betragtninger, for saa kunne det gaa helt galt, nævnte V.C. var nemlig saa primitiv som mulig, foran en bred dyb Grav var der pælet stærke Stolper ned i Jorden, og fra Stolpe til Stolpe var anbragt nogle tykke Granstammer "niks weiter", vær saa artig at tage Plads mine Herrer, det var lidt underlig i Førstningen, men i Soldatertiden, særlig i Leirer, vænner man sig hurtig til Forholdene, uden at forarges.

Klk. 10 blæstes Retræten, Madrasserne rulledes ud, Teltdøren lukkedes, man svøbte sig i de uldne Tæpper og sov saa fast, at man daarlig kunne erindre sig paa, hvor man var, da man Klk. 4 vaagnede ved at høre en rask Melodi blive spillet lige udenfor. Det var et helt Musikkorps, der hver Morgen Klk. 4 drog hele Leiren igennem, det var helt opmuntrende, i en hast kom vi i Tøjet og ned til Marketenteren, for at faa det, han kaldte Kaffe, Tør Kost maatte vi selv sørge for, men hvor var det besværlig at komme til, men det gik, saa op og rydde op i Teltet, der maatte jo ingen Ting findes i Teltet, naar vi drog af, det var umulig at efterkomme, de fleste havde jo 2 Par Støvler med, det ene Par kunne kun være i Tornystret og saa vort Brød, Smør, Ost og et Faarelaar, som min Christine havde sørger for, jeg fik med, hvor skulle jeg have det, dog der findes Raad for alt, i Dag maatte vi nøjes med at henstuve forskellige Sager inde i Madrasserne, vi rullede sammen, senere lavede vi en slags Kælder under Teltgulvet, der laa Smør og Brød godt."

Lidt senere skriver Wilhelm Bruhns

"*Det var vor sidste fredelige Aften i Leiren, hvor vi havde haft det i alle Maader godt, trods nogle strenge Øvelser. Solen randt op næste Morgen, skinnede straalende gennem Lejren, alt aandede Fred og ingen Fare. Vi drog ud paa Heden til Øvelse, men det var dog at mærke, der var noget i gære, Hvilen blev længere. Officererne sammledes ivrig diskuterende, Oppasserne gik til og fra, bragte referater til os, kort sagt, der var ugler i mosen. Middagen i Lejren forløb som sædvabnlig, ved Appellen lød det, "Ingen maa forlade Leiren, ikke videre", men hen under Aften lød det, "Tyskland har erklæret Frankrig Krig!"*[19]*, og saa det der kom til os ved, "Leiren skal være afbrudt kl. 4 Morgen at afmarchere efter nærmere Ordre. Vi fik travlt med at pakke Tornystre, saa vi oppe fra vor Plads ned over Leiren, var det at se som i en Myretue, Retræten blæstes alligevel som sædvanlig. Den kommanderende General med Stab var afrejst. Kl. 4 næste Morgen stod vi marchfærdige Naturalforplejningen var udleveret for et Døgn.*

---

[19] Den **fransk-preussiske krig** (den fransk-tyske krig) blev udkæmpet mellem Frankrig og Det nordtyske forbund under Kongeriget Preussens ledelse samt de sydtyske lande Baden, Kongeriget Bayern og Württemberg mellem 19. juli 1870 og 10. maj 1871. Krigen endte med en overvældende tysk sejr. Til trods for franskmændenes store overlegenhed i antal, havde de intetsteds kunnet besejre deres tyske modstandere.
Krigen medførte, at kejser Napoleon III's styre i Frankrig blev erstattet af Den Tredje Republik, mens Tyskland blev samlet under Preussens ledelse.

Vort korporalskab fik en hel røget Skinke. Hvad skulle vi stille op med den? Og saa en Buk?? Beskøjter saa haarde som Brosten. Kun med Geværkolben kunne vi knuse dem. Det var ikke noget lovende Traktement for de næste 24 Timer, men Humøret var højt, og im den bedste Stemning naaede vi Viborg, hvor vi stillede ved den daværende Banegaard. Her fik vi lov at vente en rum Tid paa Toget. Det var noget af det værste at staa med fuld Oppakning i længere Tid, men det hjalp, da Byens Borgere var kommet op af Fjerene. Saa stimlede de ned til Banegaarden, bragte de sidste Nyheder, traktere-de med gode Sager. Damerne bragte Blomster, ønskede os alt godt, for nu gik det nok til Grænsen, for vil ville naturligvis alliere os med Franskmændene, Sønderjylland skulle vi have tilbage, ja Krigsstemningen var høj; ogsaa da Ekstratoget kom, og vi stuvede ind, som bedst vi kunne, rullede afsted, var det under rungende Hurraer. Der var noget vældig opløftende i at mærke den Nationalaand saa levende, og det var overalt, hvor vi kom frem. Paa Stationerne flagedes, ved Leddene vi passerede, stod Mænd og Kvinder, svingede Huer og Tørklæder, løftede de smaa Børn op, de skulle ogsaa se Soldaterne drage til Grænsen til Krig - til Krig mod Tyskerne. Det var en Oplevelse, man aldrig glemmer. Vi, som nu er blevne gamle, tænker endnu derpaa og haaber, at den samme Aand atter maa vaagne, om Danmark skulle stedes i Fare. Vi rullede videre, men til Grænsen syntes det ikke at gaa, for da vi naaede Aarhus, kommanderedes alle Mand ud, stillet uden for Banegaarden, derfra marcherede vi ned til Havnen, hvor Esbern Snare laa med Dampen oppe. Nogle Transportbaade laa og ventede paa os. 1. og 2. Kompagni var heldige og kom om bord i Damperen, 3. – 4. i Transportbaadene. Saa stod vi ud i Bugten, hvorhen vidste ingen, muligvis var Korsør Maalet foreløbig. I Dagningen naaede vi Korsør, glædede os til at komme i Land og faa noget varmt i livet.

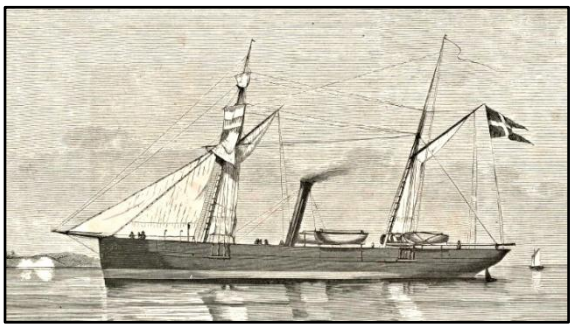

Pantserskonnerten „Esbern Snare".

Vi ankrede op uden for Havnen, hvad nu? Omsider meldte Rygtet, vi her skulle afvente nærmere Ordrer om at gaa til Schlesvig eller København. Saa usikker var Situationen..... Ankeret heves op fra Boven, men hvorhen ville den vende sig? Mod Syd eller mod Havnen. Det blev Havnen. Snart laa vi ved Broen, hurtigt kom vi i Land og traadte an.... Nu fløjtede Toget, meget belejligt blæstes Samling, vi maatte afsted ellers ved jeg ikke. Saa rullede vi til Hovedstaden uden at der passerede noget. Ingen vidste jo, vi kom, saa der var ingen paa Stationerne. Ankommet til Hovedstaden mar-cherde vi lige til vor gamle kaserne. Der var med en underlig Følelse, vi atter ind-kvarteredes paa vor gamle Stue. Rekrutterne var blevet lagt i Telt nede paa Pladsen efter at have faaet pudset, det kan nok være, der trængtes til det og alt paa Plads, blev vi fri. Min første Gang var jo til St. Knudsvej 13. Der havde alle det godt, baade Fader og Moder."

Kalmar.

No 82. Lördagen den 16 Juli 1870.

— Friherre Hugo Raab, major i armén och lapten wid Kalmar regte, hwilken wi i wårt föregående N:o omnämnde hafwa antändt till dansta lägret wid Halb, är ditbeordrad för att derstädes söka inhemta underrättelser om de förändringar i infanteritaktiken, hwilka blifwit införda i dansta armén sedan deß sednaste krig; och skall frih. Raab, inom den i innindande Oktober, inlemna med rapport öfwer de iakttagelser han i ofwannämnda hänseende warit i tillfälle att göra.

Lejrsamlingerne 1871-80

I tidsrummet 1871-80 skete uddannelsen på skift mellem garnisonens to linjebataljoner. En rekrutstyrke på ca. 520 mand mødte den 25. april og blev hjemsendt den 26. oktober. Til forsat tjeneste i ni måneder udtoges hvert år befalingsmandselever og 140 mand, og der foretoges genindkaldelser, omfattende 2 gange 45 dage, der som regel var forbundet med tjeneste under de berømmelige, store lejrsamlinger ved Hald, som fandt sted hvert år 1868-80 - *bortset fra 1878, da der var lejr i Dyrehaven ved København* - fra 15. juni til 31. juli.

I bogen om Gardehusarregimentets 150 års jubilæum kan man læse:

”I 1871 deltog gardehusarregimentet for første gang i lejrøvelse ved Hald fra den 15. juni til den 29. juli. Distriktshestene blev defor indkaldte i dette tidsrum, og reserveeskadronen indkaldte samme år mandskab og heste fra den 29. august til den 26. september.

I 1876 var regimentet for anden og sidste gang til lejrøvelse ved Hald. Disse troppesamlinger, som sikkert havde været til gavn for troppernes uddannelse i terrainet og våbenarternes samvirken, bortfalt som følge af ”Lov om Tillæg til Lov om Hærens Ordning af 6. Juli 1867” af 25. juli 1880. For det fornøjelige kammeratlige samliv var lejrøvelsernes ophør et savn.

Gardehusarer vander heste ved Hald sø.

Kun en gang senere, i sommeren 1878, kom gardehusarregimentet til at tage del i en egentlig lejrsamling, som fandt sted i juli i Jægersborg Dyrehave. Det drejede sig for regimentets vedkommende dog kun om 5 dages øvelser.

I 1880 besluttede Hæren at afvikle øvelserne ved Hald. I længden var det ikke hensigtsmæssigt at træne i det samme velkendte terræn. I stedet for begyndte hæren at lave de såkaldte ”efterårsmanøvrer” forskellige steder i landet. Først i 1889 blev soldaterkapitlet ved Hald helt afsluttet. Træbygningerne og underofficersboligerne blev overtaget af Hald.

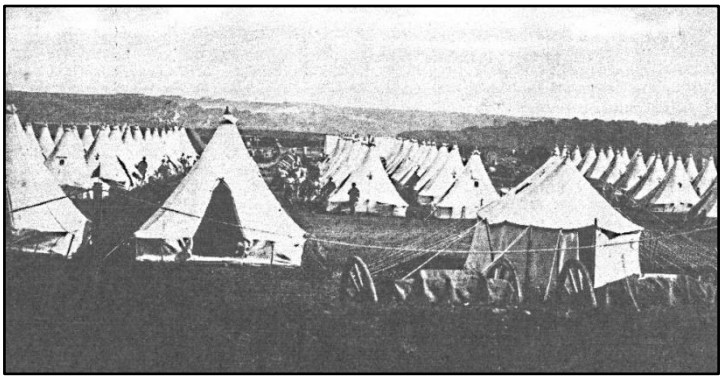

Fodfolkslejren, set fra Karupvejen.

Jönköpingsbladet.

N:o 82. Tisdagen den 16 Juli 1872.

På detta blad, som utkommer N. 9 f. m. alla helgfria Tisdagar och Torsdagar i hel- samt Tordsdagar i halfnummer, är prenumerationspriset för helt år 7 Rdr, trefjerdedels år 5 Rdr 50 öre, halft år 3 Rdr 75 öre och fjerdedels år 2 Rdr Rmt, med tillägg af postförsendelseavgifvade (50 öre pr år på Stadsbiblioteket och 1 Rdr på öfriga postkontor) för de exemplar, hvilka på genom postkontoren. Prenumerantar i staden, som dessa på bladet, äg tillfället, betala utom prenumeration 75 öre pr åt. — Annonser, hvilka böra vara inlemnade å bladets kontor senast N. 12 middagen före utkommandet af det blad hvaret de skolas intagas, betalas med 6 öre för 50 petitbokstäfver, eller hemt rymd, för hvarje gång invärende; dock emottages ingen annons under 25 öre. — För utländska annonser beräknas 10 öre raden. Priset å lösnummer är 10 öre för hel- och 5 öre för halfnummer. — Stadsbiblioteket, 1872. Tryckt hos J. Ahlgren, redaktör och ansvarig utgifvare.

Lägret wid Hald. På den stora exercisplatsen Hald å Jutland hålles äfven i år med danska arméens alla wapen ett af dessa omfattande och för militärer i så hög grad lärorika öfningsläger, hwilka utgöra wärdiga motstycken till dem i Châlons under franska kejsartiden. Wid det nu pågående lägret, hwilket bewistas af flera högre utländska officerare, har K. M:t anbefallt öfwersten och chefen för Jönköpings regemente frih. A. Leuhusen att infinna sig, och anträdde hr öfwersten fistl. onsdag sin afresa dit. Dessa öfningar, hwilka ledas med synnerlig omsorg, komma att fortfara en hel månad.

NYASTE

BLEKINGS-POSTEN.

N:r 58. Tisdagen den 23 Juli. 1872.

Karlskrona, tryckt hos Clemens Wiz.

På den stora exercisplatsen Hald å Jutland hålles äfven i år med danska arméens alla vapen ett omfattande och för militärer i hög grad lärorikt öfningsläger. Vid det nu pågående lägret, hvilket bevistas af flere högre utländska officerare, har K. M:t anbefallt öfversten och chefen för Jönköpings regemente A. Leuhusen att infinna sig, och anträdde han den 10 d:s sin resa dit.

H.K.H. Kronprins Frederik som Højstbefalende i 1874

Efter våbenstilstand den 20. juli 1864 og den følgende fredskonference i Wien, afsluttet den 30. oktober 1864, vendte den danske kronprins tilbage til København og delte med alle danskere smerten over de store ofre, freden havde kostet.

De nærmest følgende år bragte ikke kronprinsen nogen direkte tjenstlig berøring med hæren, men han fulgte med levende interesse alt, den vedrørende; ikke mindst dens omdannelse ved Hærloven af 1867.

Han steg i disse år gennem graderne, den 16. juni 1865 blev han udnævnt til oberst, den 20. februar de følgende år blev han generalmajor, den 13. september 1867 generalløjtnant og en uge senere, da Hærloven af 1867 blev gennemført, general.

Som sådan blev Hans Kongelige Højhed i sommeren 1874 højstbefalende under lejrøvelserne ved Hald. Stabschef blev oberst Ravn; men krigsministeren, general Thomsen [20], havde fundet det rigtigst yderligere at give kronprisen en rådgiver ved at ansætte generalinspektøren for fodfolket, general Nielsen [21], som næstkommanderende. Dette kunne let have givet anledning til misforståelse, men Hans Kongelige Højhed klarede Sagen med venlighed, takt og myndighed. Den 6. juni, da hele stabspersonalet meldte sig, medbragte general Nielsen et udkast til tjenestegangen under lejrsamlingen. Kronprinsen modtog det med en tak for den interesse, generalen havde vist, men lod ham samtidig forstå, at det var ham og hans stabschef, som ordnede de sager. General Nielen, som samtidig skulle varetage sine forretinger som generalinspektør, helligede sig nu til disse og overlod kronprinsen at ordne øvelser og alt andet, lejren vedrørende.

General Thomsen.

General Nielsen

Hans Kongelige Højhed havde, vistnok meget mod sin villie, kun haft liden lejlighed til praktisk at øve sig i den større troppeføring; opgaven at lede lejrdivisionens øveleser var derfor ingenlunde let. Prinsen forstod imidlertid på rette måde at støtte sig til den hjælp. Staben bød, uden derved at give noget bort af sin myndighed, og lejrsamlingen forløb i alle måder tilfredsstillende. Øvelserne var ingenlunde lette, der blev ikke kælet

---

[20] **Thomsen**, Carl Albert Frederich (31. maj 1827 i København - 28. juni 1896 på Frederiksberg) var en dansk officer, krigs- og marineminister, politiker og embedsmand. Han udøvede en meget væsentlig indflydelse ved gennemførelsen af Hærloven af 1867, der gjorde ham til oberst, medens han i 1868 blev direktør for hele Krigsministeriet.

[21] **Nielsen**, Georg Julius Wilhelm (5. april 1811 i Kastellet - 3. august 1891 i København) var en dansk officer. Han blev major 1853, chef for 4. jægerkorps (21. bataljon) 1860, oberstløjtnant 1862 og chef for 21. regiment 1864, i hvilket år han også blev oberst. Han var en tid kommandant i den befæstede lejr ved Fredericia og erholdt det hverv at rømme denne fæstning. Derefter var han med forskellige afbrydelser chef for 1. infanteribrigade, blev generalmajor 1866 samt året efter general og generalinspektør for fodfolket.

for mandskabet; krigen sad endnu de ældre officerer i blodet, og de målte, hvad der kunde bydes soldater med den målestok; men alle følte sig tilfreds med den sikre, faste kommando, og tonen i lejren var fortrinlig.

Hertil bidrog ikke lidet Hans Kongelige Højheds forbavsende evne til at huske og genkende personer, han var kommen om end kun i flygtig berøring med. Prinsen kunne genkende de soldater, som havde stået på post for ham, han kendte underofficererne fra 19. bataillon fra 1861, for ikke at tale om, at han snart kendte alle officererne, i det mindste de lidt ældre. Hans gode talegaver bidrog også til at have stemningen og gjorde det let for ham at knytte samtaler med soldaterne af alle grader, når han færdedes i lejren.

Kronprinsen havde nemlig for vane om eftermiddagen, når øvelserne var endt, at foretage en vandring i lejrgaden bag teltene, hvor kogehullerne var, og hvor mandskabet færdedes. Her standsede han snart en, snart en anden af soldaterne og talte venligt med dem om deres hjemlige forhold og hvad der ellers kunne falde for. Når så kronprinsen ved en senere lejlighed kendte de samme folk igen, var de henrykte. Næsten alle de, som har tjent under kronprins Frederik i lejren ved Hald, kan en eller anden lille historie om et sådant personligt møde, enten så han selv har været den heldige eller hørt det af kammerater.

Det hændte således engang, at et korporalskab ved en af de jydske batailloner havde splejset til den æggekage af ligefrem fænomenal størrelse. Kokken var sig sit ansvar bevidst og udfoldede sin bedste kunst, mendens de andre i kreds om kogehullet i største spænding afventede resultatet. Imendens kom Hans Kongelige Højhed på sin eftermiddagsvandring, måske lift ubelejligt; der skulle gøres front og hilsen, og ingen kunne vide, hvad der så kunne hænde æggekagen. Prinsen havde imidlertid at på afstand set, at der var noget, som optog dem stærkt, og spurgte, hvad der var. Han forstod straks situationens alvor og bad dem endelig fortsætte uden hensyn til ham.

19. Bataillon havde fået sin plads anvist i lejren, således at den lå nærmest divisionsstaben, og kronprinsen færdedes daglig i sin gamle afdeling.

Ved en fest i lejren, den 6. juli, takkede general Bülow, chefen for 2. jydske brigade, Hans Kongelige Højhed fordi han havde villet tage kommandoen over øvelsesdivisionen. Og da denne blev hævet, og afdelingerne marcherede hjem, havde alle en følelse af, at båndet mellem kongehuset og hæren var bleven fæstnet ved kronprinsens kommandoføring.

Som kendt deltog i hin tid hvert år halvdelen af hærens afdelinger i de årlige lejrsamlinger, og for at den anden halvdel ligeledes skulle have æren af at tjene under Hans Kongelige Højhed, overtog han atter 1877 kommandoen over lejrdivisionen. Man var nu klar over, at der ingen næstkommenderede behøvedes og i den daværende chef for generalstabens taktiske afdeling, oberst Tvermoes, fik kronprinsen en dygtig og pålidelig stabschef. Lejrsamlingen forløb ligeså heldigt som den første, og alle hærens linieafdelinger havde således nu tjent und deres tilkommende konge.

Imidlertid var det store spørgsmål om ordningen af Danmarks forsvar blevet rejst og den uhyggelige strid, som derved vaktes og vedligeholdtes gennem årene, begyndt. Hans Kongelige Højhed lagde ingen skjul på, at han både som dansk mand og som soldat anså et forsvarligt ordnet værn, således som hærens og flådens kyndigste mænd krævede det, for nødvendigt, nå rigets fremtid og fredelige udvikling skulle bevares; man hans stilling, som den, der stod tronen nærmst, gjorde det nødvendigt også på dette område at vis en klog tilbageholdenhed.

Hærloven af 1880 rådede bod på nogle af manglerne ved loven af 1867, men skabte til gengæld ny. Lejrsamlingerne blev afløst af kantonnementsøvelser, som holdtes skiftevis i forskellige egne af riget. Kronprinsen overværede altid i det mindste en del af disse øvelser.

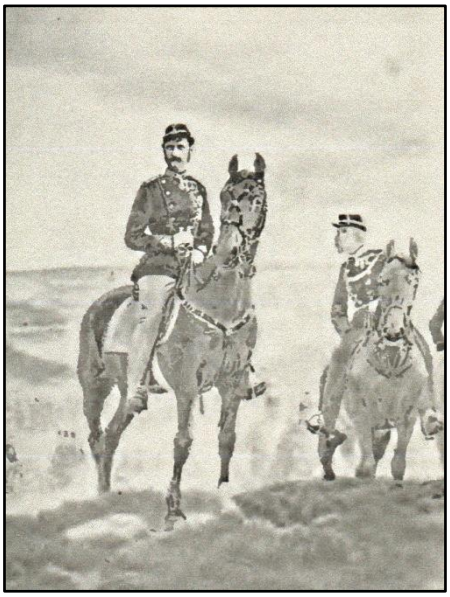

Kronprins Frederik i lejren ved Hald.

Kronprins Frederik foran sit telt.

Dalpilen.

Nyhets- och Annons-Tidning för Stora Kopparbergs Län.

N:o 28. Litt. A. | Prenumeration | Lördagen den 15 Juli. | Annonser. | 1876.

Danmark.

Konungen och drottningen af Grekland afreste i onsdags eftermiddag förra veckan till Paris och London, hvarifrån de återvändas till Köpenhamn i nästa vecka. De åtföljdes till Lübeck af konung Kristian. Som i onsdags ämnade danske konungen och kronprinsen begifva sig till Aarhus för att bevista den första jutländska industrintställningens öppnande samt aflägga ett besök i lägret vid Hald, hvarefter de återvända till Köpenhamn. Efter de grekiska majestätens återkomst anträdes resan till Ryssland, hvari de båda konungaparen samt prinsessan Thyra skola deltaga. Dagen för afresan blir sannolikt den 25 eller 26 dennes. De kungliga komma att vistas i Ryssland i tre veckor, och härunder skola stora fester arrangeras till deras ära. Likaledes äro utflygter till Zarskoe-Selo och Moskwa påtänkta.

LUDVIG JOHANSON Sorlistor i guld och annat hemsmidda Brosches, Ljuse- & Ljus-Hållare, Tricoetagers, Ärtel och nålar.

CARL JOHANSSON Interiör- inger af Tapeter, Bårder och Rullmattor, Spänn- och Cordsgardiner samt Fönsjalousiepapp.

Kalmar.

A. F. LINNÆUS Sorlistor i ELLSÅRS, Sommarlt, vinterlt, Gjort mera fina Ärtelt.

ERIC BERGING. Ingen af alla Sorts Brunnsvatten, Hägern och Ingarn. Begärtes för Skånl Ringar ifrån Mälaren.

Prenumerationspris: för hela ar 7 rdr 50 ore, halfa ar 4 rdr 50 ore och för tjenstefolk ar 2 rdr 50 ore. Kronnummer a 10 ore, utom a Wetenska beskrifningar, Extra Tidningarna Nr 34.

N:o 121. | Ansvarig redaktör Carl Gethe. | Torsdagen den 10 Augusti | Tryckt i Kalmar a Wetenska beskrifningar. | 1876.

Annonser a 8 ore (a Orsta Rum a 10 ore) ar tendt rennad emottagna a Wetenska beskrifningar tagarne för ungifningsgängarne fr. 12 mid. Längre annonser böra ersättas tarm. Tagna ore fl. 8 Kgr.

— **Farlig makulatur.** Från lägret wid Hald i Danmark omtalar "Social-Demokraten", att på fredagsmorgonen i förra weckan infann sig rittmästare Nielsen (densamme som blef öfwerfallen af husarrekryten på Jægersborg), åtföljd af en officer och en underofficer från hufwudwakten, wid Kornerup och Blads winförsäljning och tillkännagaf föreståndaren hr Madelaire från Horsens, att försäljningen strax skulle upphöra samt att hr M. med allt sitt tillbehör måtte begifwa sig från lägret innan aftonen. På förfrågan af den ifrågawarande föreståndaren, hwad som föranledt dessa befallningar, fick han det swar, att han hade infwept sina flaskor i gamla nummer af "Social-Demokraten" och "Ravnen" samt lånat tre sådana till en soldat i lägret. Herr Madelaire wände sig då till lägerkommendanten, öfwerste Lund, och fick af honom bekräftelse på, att det förhöll sig riktigt med utwisningsordren. Hr M. tillåts icke en gång qwarstanna så länge, tills han hunnit infordra sitt tillgodohafwande.

A. G. LINDAU
Redaktör
ULLMARE, kommande, utomverk.
Utom hela den Utgifvit.

ERIC HANSSON
Ansvar af ville Redaktionen.
Utgifvare och Redaktör.
Utgifvare för Utom Utgifvare.

Kalmar.

CARL JOHANSSON
Redaktör ansvar af Tryckeri, Bokhandel och Bokgjuteriet, Kalmar och Utgivarens vanligt Tryckningsanstalt.

LUDVIG JOHANSSON
Redaktör i Kalmar och ansvar Redaktör, Kalmar i Tryckeriet, Tryckeriet, Tryckeri och Bokhandel.

Prenumerationspris: för hela det 7 kr 50 öre, halfåret det 4 kr 50 öre och för fjerdedelen det 2 kr 50 öre. Löstnummer, à 10 öre, säljes i Westlinds bokhandel, Stora Torget N:o 26.

N:o 104.	Utkommer varje onsdag Kort Notis.	Onsdagen den 11 Juli	Tryck i Kalmar i Westlinds bokhandel.	1877.

Annonser à 6 öre (à fjerde rum à 30 öre) av trycket utrymme emottagas i Westlinds bokhandel begarna för utgifningsdagarna till 6, 12 mida. Annonser emottas hos intresset samma dagar för 6, 8 kr.

Här och der.

— **Dansta kronprinsen i lägret å Halb.** En korresp. till "Jyllandsposten" skriver: Man besinner sig ej här uppe och her igenom hört många lofta öfver kronprinsens älskvärdhet och omsorg om allt. Han kunar ej heller sig sjelf, är tidigt och sent tillstädes på öfningsplatsen, i sjelfva lägret eller i de till dess område hörande etablissementen. Hvar han kommer vill han grundligt undersöka förhållandena, förfrågar sig om allt och visar så mycken omsorg för att "Jens" skall hafva det bra i lägret, att ökad hjertan flyta sig till honom. Då sina dagliga wandringar i lägergaterna inläter sig kronprinsen ofta i samtal med officerare, underofficerare och menige samt är alltid lika älskvärd och rättfram mot alla. Såsom ett karakteristiskt drag skall jag anföra följande lilla händelse, som tilldrog sig i tisdags eftermiddag i en af de yttersta lägergaterna mid ett af manskapets bord. Kronprinsen, ledsagad af en officer, träffade en liten flicka på omkring 10 år, hvilken ville sälja en korg pannkakor till soldaterna. Då kronprinsen frågade henne, om han fick köpa dem, svarade hon glatt: "Ja, det får du gerna." — "Men hvad kosta dina pannkakor?" — "Fem öre." — "Det är verkligen för litet, min flicka." — "Nej, mor har sjelf sagt det." — "Hvar är din moder?" — "Hon står der borta." Barnets moder tillkallades nu och kronprinsen gaf henne ett guldstycke för pannkakorna med anmaning att anwända penningarne för sin dotters räkning. Denna bad han derefter utbeta pannkakorna till de kringstående soldaterna. Att den fattiga hustrun nära fått en attack och att soldaterna utbröto i lifliga hurrarop för kronprinsen behöfver wäl knappt sägas.

Lejrens militærmusik

Den militære musik er i sin oprindelse et praktisk kommandoføringsmiddel – funktionsmusik. Der var brug for noget, som højst og tydeligt kunne give hæren signal til fremrykning, tilbagerykning, angreb mv. Fodfolket brugte piber og trommer som signalmiddel, og rytteriet, der betragtedes som værende lidt finere, brugte trompeter og pauker. Disse blev også brugt ved ceremonielle anledninger. Senere gik fodfolket over til signalhorn som kommunikationsmiddel.

I løbet at vort århundrede har brugen af radio, mobiltelefoni, satellitkommunikation o.s.v. naturligvis gjort horn- og trommesignaler overflødige som kommunikationsmiddel. Nogle ganske enkelte signaler kan man dog stadig ved sjældne lejligheder være heldig at høre i vores dages ganrnisoner; nemlig reveille, retræte og tappenstreg.

Hærordningen af 1867 betød bl. a. en halvering af militærmusikken i Danmark. De store brigademusikkorps med harmonibesætning blev nedlagt, og der blev oprettet 5 nye brigademusikkorps med ren messingbesætning og på 37 musikere. Stabstambouren (populært kaldet ”tambourmajoren”) forsvandt. De 5 brigademusikkorps skulle hver i det daglige fungere opdelt i 4 bataljonsmusikkorps på hver 9 mand. De blev dog altid garnisonerede sammen to og to, således at de kunne danne et halv-brigademusikkorps på 18 mand . Det skal dog bemærkes, at man ikke får flere stemmer i et musikkorps ved at slå to ens musikkorps sammen. Så er der blot to mand, der spiller det samme som én mand gjorde før. Brigademusikkorpset - de fire bataljonsmusikkorps samlede - betød altså ikke mere fyldige arrangementer, men kun en fire-dobling af stemmerne. Af musikkorps med harmonibesætning var der nu kun Livgardebataljonens tilbage (Livgarden blev først et regiment i 1932). Her blev der til gengæld ikke sparet - Livgardens Musikkorps var på dette tidspunkt oppe på ca. 45 musikere og havde som det eneste musikkorps en stabstambour.

På trods af nedskæringerne betød hærordningen af 1867 paradoksalt nok, at langt flere danske byer fik militærmusik. En stor del af den danske hærs afdelinger havde nemlig i årene før krigen haft garnison i hertugdømmerne - i Flensborg, Kiel, Slesvig, Neumünster, Itzehoe, Rendsborg Ratzeburg m. fl. Disse afdelinger flyttede nu ind i danske garnisonsbyer, der således fik militærmusik. Det var byer som Helsingør, Ny-borg, Odense, Aarhus, Viborg og Aalborg, der blev garnisonsbyer - med musik.

C. Gottschalksen 1880.

En lille bid fra musikdirektør Carl Gottschalksens [22] erindringer „En glad Musikants dagbog” fortæller lidt om militærmusikken i 1870erne. Gottschalksen møder ved militærmusikken på Sølvgades Kaserne i 1872:

---

[22] Carl Emil **Gottschalksen**, (20. februar 1854 i København - 6. januar 1939) komponist. Allerede som barn lærte han at spille violin, og han kom meget i Tivoli i drengeårene. Ofte oplevede han H. C. Lumbye, som hans barnesind var meget optaget af. Som ung spillede han ved 17. Bataljons Musikkorps, og 20 år gammel forsøgte han sig som dirigent for et teaterselskab, hvilket lykkedes med stor succes. I en årrække rejste han rundt med forskellige teaterselskaber. Fra 1884 -1904 var han musikdirektør i Casino, senere orkesterleder i Tivoli.

„Atten Aar gammel blev jeg ansat ved 17. Bataillons Musikkorps som Althornblæser med „Rang" af Undercorporal, med en Lønning af 12 Skilling daglig og et Kamisbrød hver tredie Dag. Jeg var ikke saa lidt sejg den første Dag, jeg promenerede min Uniform med hvide Vaskeskindshandsker og Selvejerhue. Mit Gradstegn, en hvid, ulden Snor og en Nikkelknap, skulde jo honoreres ad de Menige, og i Rekruttiden vrimlede det af Soldater i Sølvgadens Nærhed.

Den udmærkede Kornettist F r e d e r i k L o t t e n b u r g e r var min Overhornblæser.

Jeg deltiog i Lejren ved Hald 1872. Kronprins F r e d e r i k (senere Kong F r e d e r i k d e n 8 d e) var Øverstkommanderende, min Chef ved 17. Bataillon var Oberst L u n d og Kaptajn A a r ø e var min Kompagnichef. Som Fourer ved 2. Kompagni stod Sergeant og Gymnastiklærer P a u l P e t e r s e n, den senere meget kendte Danselærer i Kjøbenhavn.

Ved Udkanten af Skoven ligefor Halds Sø laa Kronprinsens Telt, og her spillede Regimentets Musikkorps ved de daglige Tafler. I en Rundkreds foran Teltet stod vi Musikere, ca. 35 Mand, sammensat af 4-5 Batailloners Musikkorps, under Anførsel af Stabshornist Pöckel. Kronprinsen kom altid ud til os efter endt Taffel, naar Kaffen skulde indtages i det Fri, hilste venligt og bad om et eller andet Musikstykke.

Om Aftenen spadserede han omkring i Lejrgaderne, talte med enkelte af Soldaterne, smagte paa Maden, naar vi sad bænkede ved de lange Borde. Han var meget afholdt af Mandskabet paa Grund af sin Ligefremdhed og Venlighed.

Efter endt Lejrsamling kom vi atter til Kjøbenhavn, og nu gik Tjenesten med Vagtparader og offentlig Musik ved den gamle Hovedvagt paa Kongens Nytorv ved Siden af Hotel d´m Angleterre.

Da jeg havde aftjent min Værnepligt, tog jeg min Afsked 1. Januar 1874, men blev dog indkaldt til en Lejrsamling ved Hald i Juli s. A.

I Følge Forsvarsloven skal vi jo i en ikke fjærn Fremtid miste vore flinke militære Musikkorps med Undtagelse af Livgardens: Begyndelsen er for saa vidt allerede gjort, idet saavel Ingeniørernes, som Fæstnings-Artilleriets og Dragonernes Musikkorps er fuldstændig inddragne fra 1. Juni.

Ved Gardehusarerne har man afskediget fire Musikere, saa at Musikkorpset nu bestaar af 6 Mand og en Musikdirektør. I Sandhed en flot Besætning, naar dette Elitekorps med dets chevalereske Officerer rykker ud til Parade!

Musiken er jo dog Mandskabets eneste Opmuntring under Øvelserne.

Jeg husker saaledes, da jeg selv var Militær-Musiker i Lejren ved Hald 1874, at efter en meget anstrendende Dags Øvelse alle Musikkorps blev samlede under Musikdirektør Pöckels Ledelse, og hele Lejrstyrken under Kommando af Kronprinsen (vor nuværende Konge, som den Gang var kommanderende General i Lejren ved Hald) marcherede gennem Viborg By hjem til Lejren. Det var en Fornøjelse at se, hvorledes Musikkorpsets rythmefaste Marcher satte Humør i Geledderne."

Pilealléen, 10. Juni 1910.

C a r l G o t t s c h a l k s e n.

Christian Frederik A r n d t blev i 1871 ansat som spillemand V (underkorporal) ved 20. Bataljons Musikkorps. I et brev til sin nevø, Wagner Gram Arndt i 1936, mindes han :

”*3 Gange var jeg i Lejren ved Hald - 6 Uger ad Gangen. Der var 10 Bataljoner Infanteri, 1 Regiment Cavalleri, 1 Regiment Artilleri, Intendantur, Lægekorps m.v. Hver Bataljon havde jo et fast Musikkorps paa 9 Mand. - altsaa 90 Musikere i de 10 Bataljoner, som udgjorde 1 Division, der var delt i 2 Brigader. Du vil forstaa, min Ven, at Brigadeexercitsen var festlig med 45 Musiker til hver Brigade – dobbelt saa stort som Livgardens Musikkorps. 10.000 Mand laa i Telte paa en stor Slette. 11 á 13 13 Mand i hvert Telt - regn selv ud, hvilken mægtig Teltlejr... Lejren var fuld af dramatisk liv fra 15 Juni til 31. Juli. Tropperne marcherede til Hald i 3 á 4 Dage, 4-5 Mil om Dagen, fuld oppakning, 20 Gr.R. Varme. I de varmeste Dage begyndte Marcheringerne 3-4 Nat, saa Marschen kunde være sluttet tidligst muligt inden Middag, naar Solen brændte væst. Adskillige Soldater faldt om*.”

Der er ikke tvivl om, at disse lange, varme marchture foregik med bataljonens musikkorps i spidsen. Det var ikke et driverliv at være regimentsmusiker på den tid. Christian Frederik Arndt forlod hæren i 1874, da han som 18-årig blev ansat ved Statsbanerne, hvor han avancerede til stationsforstander i Kalundborg.

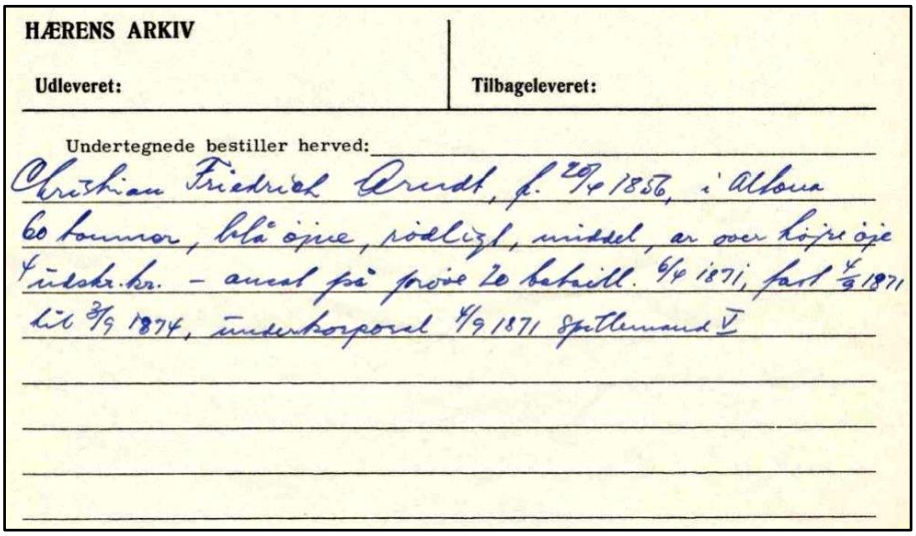
HÆRENS ARKIV

Udleveret: | Tilbageleveret:

Undertegnede bestiller herved:

Christian Friedrich Arndt, f. 29/4 1856, i Altona
60 tommer, blå øjne, rødlizt, middel, er over højre øje
4 udskr.kr. – anvat på prøve 20 beskill. 6/4 1871, fast 1/8 1871
til 31/9 1874, underkorporal 4/9 1871 Spillemand V

Carl N i e l s e n s [23] militære karriere begyndte 1. november 1879, da han blev ansat på prøve som spillemand V, hvilket svarende til undercorporal, i 16. bataljones orkester i Odense. Efter tre måneder blev han fastansat. Den 1. november 1880 blev han overført til 6. regiments stab, og den 1. november 1883 avancerede han til spillemand IV, svarende til korporal. Pr. 31. december 1883 blev han fritaget for sin resterende tjeneste.

[23] Carl August **Nielsen** (9. juni 1865 i Sortelung, Nørre Lyndelse, på Fyn - 3. oktober 1931 i København) var en dansk komponist og dirigent. Han skrev seks symfonier, tre koncerter for hhv. violin, fløjte, klarinet og orkester, to operaer, seks strygekvartetter og anden kammermusik samt flere hundrede sange og andre vokalværker (kantater).

Carl Nielsen ved lejrøvelse sommeren 1881

I sommeren 1881 skulde der være stor Lejrøvelse ved Hald. Den fynske Brigade skulle naturligvis også med. Regimentet skulle marchere til Midtjylland og transporteres Resten af Vejen til Viborg pr. Jernbane. Forinden var der store Forberedelser ved mit Regiment, og Musikerne talte meget om, hvilke Smaating det var praktisk at tage med paa den lange Marchtur. Endelig oprandt det store Øjeblik, hvor vi skulde af Sted. Jeg husker denne Dag som noget af det festligste, jeg har oplevet. Vejret var herligt, og under Morgensolens Glans var der paa Stillingspladsen en Tummel af Folk, Heste, Vaaben, Tøj og Sager, som blev ordnet under Raab og Eder, Skub og Knubs, saa det var helt for-virrende, men lystigt og betagende. Officererne havde trukket deres Sabler, som blinkede i den blaa Luft, og de unge Løjtnanter strakte i deres friske tjenstiver Armen med Kaarden saa højt i Vejret, som om de ville jage den gennem Skyerne. Nu begyndte vi at rykke fremad mod Landevejen til Middelfart under Tonerne af Riberhus-Marchen (Johannes Frederik Frølich). Det var meget vanskeligt for mig at holde Trit. Mine Ben var altvor korte til at følge de voksnes Fodslag paa en naturlig Maade, men jeg satte en Ære i at gøre det, og skrævede ud det bedste jeg kunne. Om Aftenen, naar jeg lagde mig, gjorde det i den første Tid dygtig ondt i Hofterne.

Da vi var ankommet til Lejren, fik vi en Dags Rast, som jeg for mit Vedkommende trængte haardt til. Den Dag drev de fleste af os rundt i Lejrbyen, der bestod af en uhyre Mængde Lærredstelte, større og mindre. Jeg søgte at orientere mig i Gaderne, som var anlagt efter lige Linier, men det var ikke helt let, fordi Teltene lignede hverandre. Dog var der nogle Holdepunkter i den store Officersmesse og enkelte andre lange, høje Telte.- Da Øvelserne begyndte, blev jeg udtaget til Hornblæser for den kommanderende General, som hed Steinmann [24]. Det vakte ingen Misundelse hos mine ældre Kammerater, og det var heller ikke nogen misundelsesværdig Udmærkelse.Generalen var en ældre Herre med et roligt, tænksom Ansigt, og da jeg i stor Spænding meldte mig til ham, var han til Hest og sagde kun: ”God!”

Peter Frederik Steinmann.

[24] Peter Frederik (Friderich) **Steinmann** (8. juli 1812 i København - 16. februar 1894 på Tybjerggård) var en dansk officer og krigsminister. Da det viste sig vanskeligt at få posten som kommanderende general i Jylland besat, blev Steinmann i december 1877 anmodet om atter at overtage den, og her var han virksom, indtil han på grund af alder afskedigedes i 1882, medens han samtidig stilledes à la suite. Steinmann trak sig derefter tilbage til Tybjerggård

Min opgave var at følge ham overalt og under Feltøvelserne paa Heden altid være parat til at blæse de Signaler, han forlangte. Jeg havde en lille Bog med samtlige militære Signaler i Lommen, for det Tilfælde, at jeg ikke kunne huske et eller andet. Det hændte mit dog kun en enkelt Gang, at jeg maatte gribe til Noderne. Generalen saa min Forlegenhed. Han havde forlangt: 26. Bataillon til højre, men da der gik en tifemten Sekunder med at finde Signalet i Bogen, fordi jeg rystede paa Hænderne at Spænding, sagde han, da jeg fandt det: ”Naa, lille Ven, spil saa nu: samme Bataillon *hurtigt* til højre.” Derved blev Bataillonens Bevægelse alligevel udført tidsnok. Efterhaanden gjorde jeg en Del Erfaringer med Hensyn til Generalen og Terrænet. For det første var han en meget maadelig rytter, saa jeg efter kort Tid kunne regne ud, hvor han turde ride, og hvor han ikke turde. Han holdt sig næsten altid i Hjulsporene og Gangstierne i Lyngen, og naar jeg holdt Øje med ham, kunne jeg gætte, hvor han ville hen, og kunne skraa over Lyngen, hvor han forsigtigt maatte trave en omvej. Paa den Maade var jeg altid paa Pletten uden at tabe Vejret. Naar jeg kunne se, han havde i Sinde at ride et langt Stykke frem ad en god, lige Vej, snoede jeg en Dusk af Hestens Hale om min venstre Haand og lod mig trække med. Han anede naturligvis ikke, at jeg havde fat i Hestehalen; men en Dag efter en saadan Tur saa han paa mig med et forundret blik, da jeg traadte frem mod Forpartiet af Hesten i samme nu, han standsede.

Henimod Slutningen af Øvelsestiden besøgte Kong Christian IX Lejren, og, saavidt jeg husker, boede hanpaa Heeregaarden Hald.

Paa Hjemvejen fra Lejren skulde vi marchere fra Viborg til Vejle. Undervejs hændte der mange pudsige Ting, naar Folkene holdt Hvil i Vejgrøfterne eller marcherede henad Landevejen. Officerernes Ordonnanser var de andre Soldater altid paa Nakken af, fordi de var fri for Oppakning, og fordi de som Regel var udtaget blandt Folk med *Dannelse*. Disse Mennesker, som havde studeret, var ofte upraktiske, godtroende og ubehjælpsomme.

At komme til Vejle var som at komme i Paradis. Borgerne var uhyre gæstfri; jeg fik Kvarter hos en Drejermester og boede paa første Sal, hvor der var hvide Gardiner og Tæpper over hele Gulvet. Om Eftermiddagen spillede vi paa Torvet, bl. a. Ouverturen til ”Zampa”, hvor jeg havde en solo for Altbasun. Jeg var i den Grad ved at revne af Vigtighed, at jeg tudede den ud med saa stor Kraft, at Basuntonen et par Gange knækkede over, den ene Gang paa det mest rørende Sted i Indledningen.

Lejrens postvæsen

Officielle Meddelelser fra Overbestyrelsen for Post- og Telegrafvæsenet

„Officielle Meddelelser fra Overbestyrelsen for Post- og Telegrafvæsenet“

for Aaret 1874.

Feldpostkontor oprettes i Leiren ved Hald

som Feltpostmester ansættes Expedient ved de bevæglige Postkontorer G. E. A. Bentzen,

som Assistenter ved Kontoret ere ansætte Postfuldmægtig J. P. Rasmussen og fhv. Postfuldmægtig A. Jørgensen,

som Pakmester ved Kontoret fungerer Pakmester Abel.

„Officielle Meddelelser fra Overbestyrelsen for Post- og Telegrafvæsenet“

for Aaret 1875.

Feldpostkontor oprettes i Leiren ved Hald

som Feltpostmester ansættes Expedient ved de bevæglige Postkontorer V. C. Faber,

som Assistenter ved Kontoret ere ansætte Postfuldmægtigene H. E. G. Krohn og J. A. Wistoft,

som Pakmester ved Kontoret fungerer Pakmester H. Jespersen.

„Officielle Meddelelser fra Overbestyrelsen for Post- og Telegrafvæsenet“

for Aaret 1876.

Feldpostkontor oprettes i Leiren ved Hald

som Feltpostmester ansættes Expedient ved de bevæglige Postkontorer H. C. Hansen,

som Assistenter ved Kontoret ere ansætte Postfuldmægtigene H. E. G. Krohn og V. R. Rieffesthal,

som Pakmester ved Kontoret fungerer Pakmester A. Christensen.

„Officielle Meddelelser fra Overbestyrelsen for Post- og Telegrafvæsenet“

for Aaret 1878.

Feldpostkontor oprettes **i Leiren** ved **Jægersborg Dyrehave**

som Feltpostmester ansættes Expedient ved de kjøbenhavnske Postkontorer F. E. Nannestad,

som Assistent ved Kontoret ansættes Expedient ved de kjøbenhavnske Postkontorer F. J. J. Olsen,

til at forrette den underordnede Tjeneste ved Kontoret ansættes Postbud L. Jensen.

„Officielle Meddelelser fra Overbestyrelsen for Post- og Telegrafvæsenet“

for Aaret 1879.

Feldpostkontor oprettes i Leiren ved Hald

som Feltpostmester ansættes Expedient ved de bevæglige Postkontorer H. W. Nissen,

som Assistenter ved Kontoret ere ansætte Postfuldmægtigene J. Chr. Jespersen og A. K. T. Nielsen,

som Pakmester ved Kontoret fungerer Pakmester H. Gjelstrup.

„Officielle Meddelelser fra Overbestyrelsen for Post- og Telegrafvæsenet“

for Aaret 1880.

Feldpostkontor oprettes i Leiren ved Hald

som Feltpostmester ansættes Expedient ved de bevæglige Postkontorer C. C. F. Bucmann,

som Assistenter ved Kontoret ere ansætte Postfuldmægtigene C. H. Jagd og H. M. Hertz,

som Pakmester ved Kontoret fungerer Pakmester B. Beermann.

Lejrens postkontor

Andreas P. Jespersen.

Postmester Jespersen [25] i Viborg havde en filial i lejren og en fast vognmand, der klarede postbefordring mellem Viborg og Hald.

Frimærker og poststempler hører således uløseligt sammen. Da det første danske frimærker fremkom i 1851, måtte alle landets postkontorer følgelig forsynes med et annulleringsstempel.

Viborg Postkontor var tildelt nr. 77, desuden anvendtes nr. 213 og 214 ved afstemplingen af posten fra Hald-lejrene i årene 1868-1880.

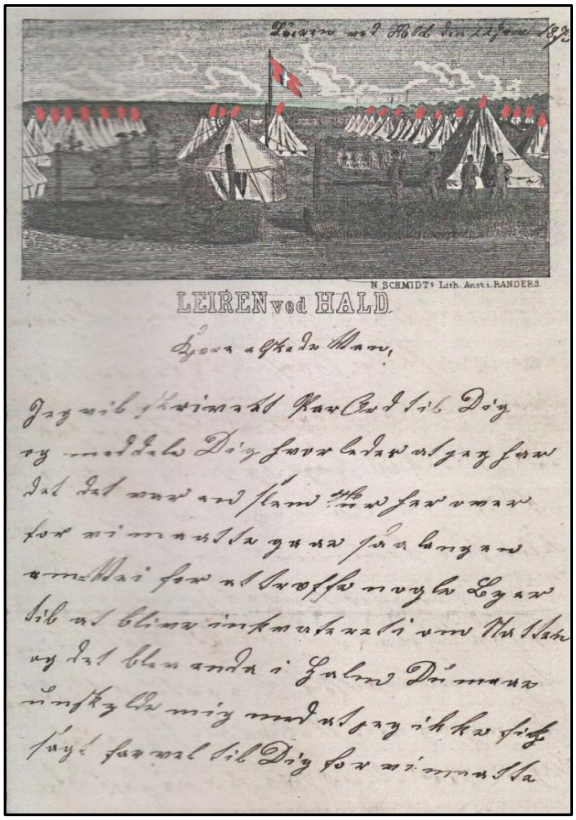

Ved den så stor begivenhed øjnede geskæftige forretningsmænd en chance for en ekstra fortjeneste; for smukt skulle det være, når de brave Jenser skrev hjem til konerne eller kæresterne. N. Schmidt, Randers, har fremstillet dette håndkolorerede brevhoved.

---

[25] **Jespersen**, Andreas Petrus (10. nov. 1815 Nexø - 21. jan. 1891 København) postmester;. først på Bornholm, 1843-1864 i Store Heddinge, 1864-1885 i Viborg.
Efter de netop indvundne erfaringer forhøjede postvæsenet 1864 kautionen til 5.2000 Rdl. - i relation hertil øgedes gagen til 1.200 Rdl. årligt. Det blev Jespersens opgave at bringe postvæsenet på fode efter personpostens sammenbrud ligesom han kom til at stå for oprettelsen af landpostvæsenet. Disse opgaver klarede han med bravour - og havde også den tilfredsstillelse at opnå offentlig anerkendelse i form af Ridderkorset, som han modtog i 1876.

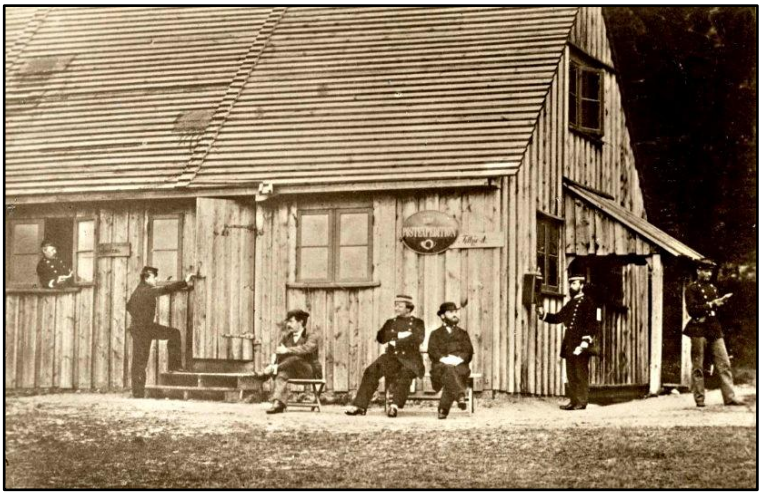

I skvovkanten lå stationære fouragemagasiner samt post- og telegrafbygninger.

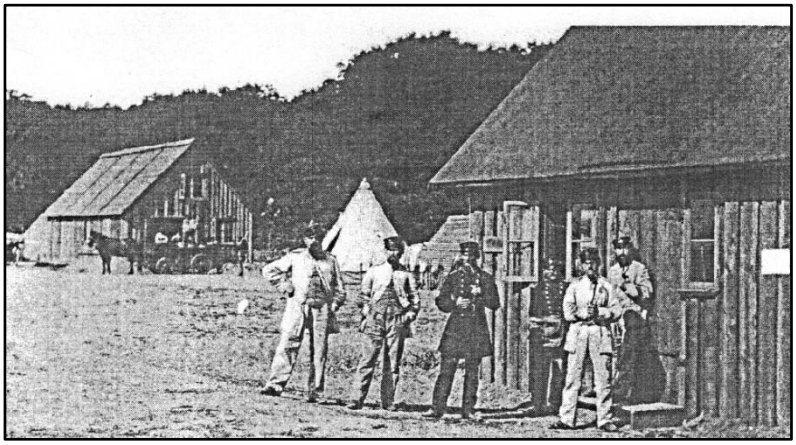

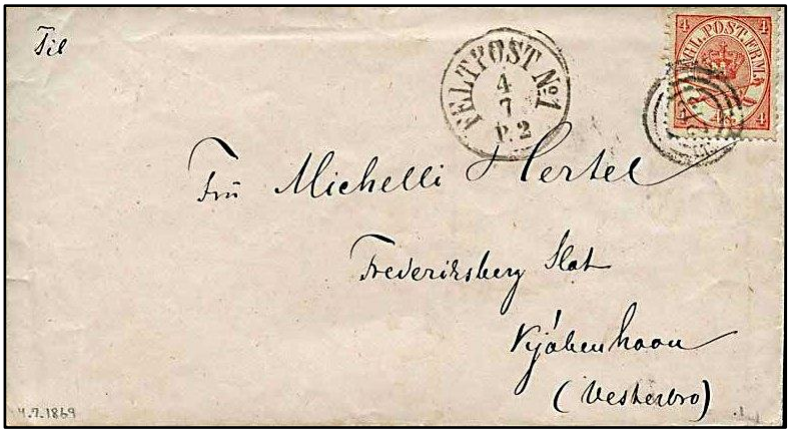

4 Sk. tofarvet med nummerstempel 213 og sidestempel antikva FELTPOST No.1 d. 4.7. på brev til Kjøbenhavn.

Stemplerne blev anvendt ved lejrsamlingerne i perioden 1868-1880.

4 Sk. tofarvet grå/rød på brev annulleret med nummerstempel ”213” og sidestempel antiqua Feltdpost № 1 den 7.7.187x til Helsingør.

På bagsiden ankomststempel Helsingør 8.7.

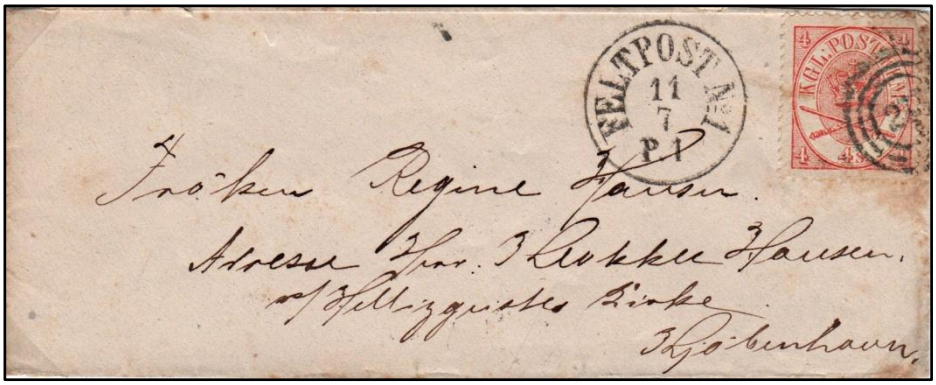

FELTPOSTKONTOR № 1 på feltpostbrev frankeret ,ed 4 Sk. 1864, annulleret med nummerstempel ”213” til Kjøbenhavn.

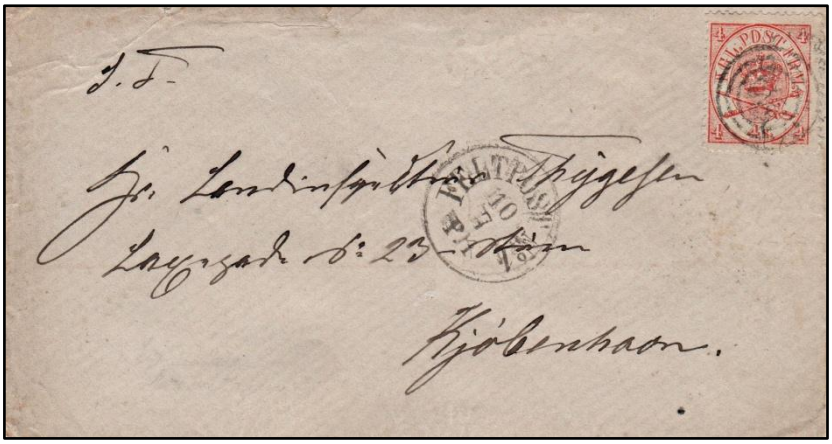

Brev sendt den 10.7.187x frankeret med 4 Sk., annulleret med nummerstempel ”213”.
Afgangsstempel 10.7. P1 med FELTPOSTKONTOR № 1

Ankomststempel efterm. 10½ med KJØBENHAVN antiqua dagstempel.

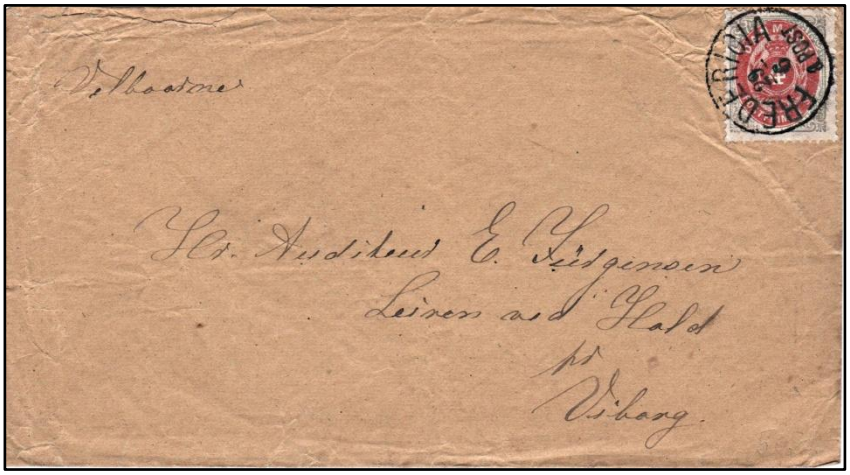

Brev sendt den 29.6.187x frankeret med 4 Sk., annulleret med stempel FREDERICIA, til Auditeur E. Jürgensen i leiren ved Hald.

Ved lov om hærens ordning af 6. juli 1867 blev der efter forslag fra Forsvarskommissionen foretaget en gennemgribende omstruktuering af hæren. Lovens § 1 fastlagde, at hæren bestod af en række militære "*Vaaben og Corps*", herunder "*Auditeurcorpset*". Bestemmelsen om "*Auditeurcorpset*" fremgår af lovens § 154:

"Indtil en ny militair Straffe- og rettergangslov er given, bestaar Auditeurcorpset af 1 Generalauditeur og 8 Auditeurer, af hvilke 1 tillige er Cancellist hos Generalauditeuren. Generalauditeuren og 1 af Hærens Auditeurer gjøre tillige Tjeneste i tilsvarende Egenskab ved Flaaden. Generalauditeuren og Auditeurerne udnævnes af Kongen".

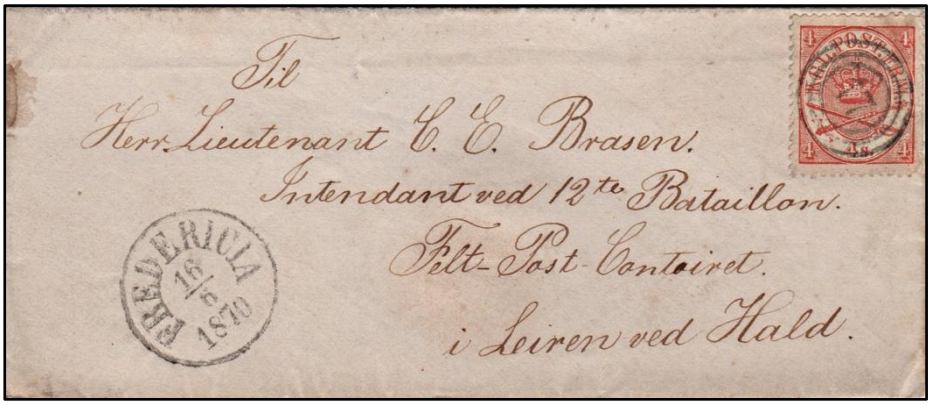

4 sk. krone/scepter på brev annulleret med nummerstempel "17" og sidestempel FREDERCIA den 16.6.1870 til lieutenant Brasen ved 12te Bataillon, Felt-Post-Contoiret i Leiren ved Hald.

Hospitaliseringssagen 1917

Den Danske Regerings Komité

Midt i 1916 modtog Dansk Røde Kors opfordringen fra det internationale Røde Kors i Geneve om at oprette lazaretlejre. Dermed havde man fra den danske regerings side taget sig for, at yde et bidrag til at afbøde og mildne noget af den ulykke, krigen havde i sit følge, ved at huse og forpleje syge og sårede krigsfanger. Disse skulle anbringes i lazaret-lejre, hvor der kunne gives dem hospitalsmæssig pleje.

Efter der var opnået enighed om hospitalisering af syge krigsfanger, nedsattes der i juni et forløbigt udvalg, bestående af professorerne K.H. Faber, Erlandsen [26] og Lundby samt af dr.med Thorvald Madsen til forberedelse af planens gennemførelse.

Den 20. juli indsendte dr.med. Thorvald **Madsen** og prof. Knud Helge **Faber** fra rigshospitalet på opfordring af ministeriet en plan for interneringen af syge krigsfanger i Danmark. Madsen havde selv lavet de første skitser til de to lejre, hvor man tog alle tænkelige sanitære hensyn, da det meget vel kunne tænkes, at fangerne medførte tuberkulose og andre smitsomme sygdomme. De foreslog, at man skulle optage i alt ca. 2.400 officerer, underofficerer og menige, hvoraf ca. 1.200 fra hver af de krigsførende blokke. Derfor oprettedes i begyndelsen af august en særlig komité. »*Den Danske Regerings Komité til Forplejning af Syge Krigsfanger*«. Komitéens resortminister blev udenrigsministeren. Samtidig etableredes et centralkontor i Christian IX´s Palæ på Amalienborg for ledelsen af lazaretlejrene.

G.H.R. Zachariae.

Benny Dessau.

Knud Faber.

Thorvald Madsen.

---

[26] **Erlandsen**, Alfred Vilhelm (11.8.1878 i København - 11.1.1918 sst.), læge og hygieniker. E. blev student 1895 fra Sorø, allerede 1902 havde han taget medicinsk embedseksamen. 1903 påbegyndte han videnskabelig laboratorieuddannelse. 1911 udnævntes han til docent i hygiejne og bestyrer af hygiejnisk institut.

De rigstyske og østrig-ungarske krigsfanger kom fra Rusland over Finland, og svensk Røde Kors sørgede for deres befordring gennem Sverige i lazarettog. Fra Helsingborg transporteredes de med damper til Aarhus, hvor jyske og fynske Røde Kors samaritter var behjælpelige med transporten til Hald.

Lejren skulle oprettet efter svejtsisk mønster:

De internerede skulle lide af sygdomme, der kunne helbredes.

De lande, der havde taget soldaterne til fange, selv skulle upege de syge fanger.

Omkostninger ved installationer og administration skulle betales af Danmark, medens delvis vederlag for forplejning skulle betales af de krigsførende magter; 2 kr. om dagen for menige samt 5 kr. for officerer.

Fanger, der flygtede fra de danske lejre, skulle sendes tilbage til deres oprindelige fangenskab.

Formand blev kontreadmiral Georg Hugh Robert **Zachariae** [27]; og som bestyrelsesmedlemmer direktør Benny Dessau [28], professor Knud Faber [29], kammerherre H. V. Linnemann [30] samt dr.med. Thorvald Madsen [31], direktør for Statens Seruminstitut.

Som sekretær var ansat frk. Anna Kathrine Thora Elisabeth Emilie Kjertmann (født 12. december 1884 i København og død 14. januar 1965 samme sted), senere kontorchef i Dansk Røde Kors.

---

[27] **Zachariae**, Georg Hugh Robert (16. sept. 1850 - 21. nov.1937) viceadmiral; 1864 kadet; 1870 sekondløjtnant; 1872 premierløjtnant; 1885 kaptajn; 1897 kommandør, 1901 kontreadmiral, 1918 viceadmiral. 1915 afgik Z. fra tjenesten, men var 1917-18 imidlertidig tjeneste i søværnet og stilledes til rådighed for udenrigsminsteriet som formand i »*Den danske Regerings Komité til Forplejning af syge Krigsfanger*«.
Han var en meget myndig og repræsentativ mand med store forhandlingsevner, og han vandt i sjælden grad såvel sine over- som underordnedes tillid.

[28] **Dessau**, Benny (15. jan. 1868 - 2. juli 1937), 1863 direktør for aktieselskabet »De førende Bryggerier«; 1863 præliminæreksamen (Horsens); uddannet hos Oscar Prior og hos Beckett & Meyer i Kbhvn., senere i Hamborg og London; 1916-18 medlem af »*Den danske Regerings Komité til Forplejning af syge Krigsfanger*«; leder af Røde Kors afdeling for vareforsendelser til krigsfanger.

[29] **Faber**, Knud Helge (29. aug. 1862 - 3. maj 1956) læge, 1896 prof. i klinisk medicin ved Københavns universitet og overlæge ved Frederiks Hospital, senere ved Rigshospitalet. Indførte begrebet »*forlæsning ved sygesengen*«. Han fik derigennem stor betydning for uddannelsen af læger i intern. medicin. Redaktør af flere danske og skandinaviske fagtidsskrifter og store lærebøger.

[30] **Linnemann**, Harald Valdemar (15. sept. 1865 - 10. jan. 1940) kammerherre; 1863 student; 1889 cand jur.; 1889-96 fuldmægtig på Sjællands stiftsamtskontor; 1893 assistent i indenrigsministeriet; 1894 sekretær hos ministeren. 1916-18 medlem af »*Den danske Regerings Komité til Forplejning af syge Krigsfanger*«; 1917-21 leder af Røde Kors krigsfangeafdeling (korrespondanceafd.). 1918 medlem af centralkomitéen i København.

[31] **Madsen**, Thorvald Johannes Marius (18. februar 1870 - 14. april 1957) læge og bakteriolog. Madsen var fra 1910-1940 direktør for Statens Serum Institut. Under 1. verdenskrig var M. i kraft af sin stilling som direktør for Statens Serum Institut stærkt involveret i det humanitære arbejde vedrørende krigsfanger. Fra 1916 og frem foretog han flere inspektionsrejser til fangelejre i Rusland, hvor forholdene var stærkt kritisable. På disse rejser medbragte M. bl.a. store mængder serum mod forskellige sygdomme. Han var også involveret i arbejdet med at udvælge syge krigsfanger, der skulle sendes til Danmark som led i aftalerne om krigsfangeudveksling mellem på den ene side Østrig-Ungarn og Tyskland og på den anden side Rusland.

Allerede i slutningen af august 1916 havde Østrig-Ungarn i princippet sagde ja til interneringen i Danmark. Frankrig stillede sig ganske vist positivt til forslaget, men man understregede, at der var allerede Svejts som interneringsmulighed. Den engelske regering svarede også principielt positiv, men Danmark blev henholdt med et entydigt svar.

For Tyskland blev det klart, at man var positiv over for det danske initiativ. På den ene side var det interessant i at løse krigsfangeproblemerne, på den anden side blev Tyskland lettet for et ernæringsproblem. I udenrigsministeriet gav man over den danske gesandt Moltke udtryk for, at man så med glæde på det danske forslag.

Med Rusland havde Danmark store vanskeligheder at få projektet i gang. I forhandlingerne om krigsfanger til lejrene i Horserød og Hald stødte kontoret i Petrograd på stærk modstand i det russiske krigsministerium og generalstaben. Der var for mange institutioner og enkeltpersoner, de gerne ville påvirke beslutningsprocesserne. Årsagen fra de russiske militære medlemmer til denne forhold var, at ingen kunde garantere for, at Danmark ikke ville blive besat af tyske tropper, og de r u s s i s k e krigsfanger i Danmark derved igen gjort til fanger. En anden årsag var, at Danmark lå for tæt ved Tysklands grænse. Det ville give t y s k e fanger muligheden for at flygte.

Ved en samtale 6. september 1916 fik Philipsen [32] at vide, at der var blevet nedsat en kommission, der skulle behandle interneringssagen. De militære medlemmer var imod det danske forslag, mens Russisk Røde Kors gav udtryk for, at det ringe antal fanger, i alt 1.200 fra hver blok, var næppe ulejligheden værd. Hovedmodstanderen af det danske tilbud var krigsministeren og generalstaben.

Så kom søster Musin-Puskin og spillede et højt spil. Hun blev bekendt med den vrangvilje, der fra det russiske bureaukrati i Petrograds side vistes mod planen om interering af krigsfanger i danske lazaretlejre. Hun erklærede, at hun skulle aflægge rapport for Russisk Røde Kors bestyrelse, og at hun ville bringe sagen på bane.

Søster Musin-Puskin forstod, at tale til sine landsmænd. Ved mødet - Russisk Røde Kors bestyrelse med storfyrst Oldenburg og et betydeligt antal meget indflydelsesrige personer - fremstillede hun interneringsspørgsmålet med så stor kraft og varme, at storfyrst Oldenburg erklærede, at sagen straks skulle forlægges czaren. Få dage efter var sagen bragt i orden. Kejseren havde befalet storfyrsten, at sørge derfor, og straks tage alle fornødne skridt. Han udtalte nemlig: *"Jeg vil ikke høre et ord om, at Danmarks neutralitet ikke er loyal. Hvor kan det falde Dem ind at tro, at min moders fædreland ikke er loyalt. Jeg vil, at Danmarks smukke tilbud om at modtage og pleje vore krigsfanger skal modtages!"*

Et andet skridt i den rigtige redning var et stormøde 27. november 1916 i det russiske Røde Kors. Her deltog repræsentanter fra krigsministeriet, udenrigsministeriet, Dumaen og bl. a. de russiske søstre. Mødet var en regulær storvask, hvor der blev talt med store bogstaver. Philipsens referat lyder: "*Ved slutning af mødet udtalte Musin-Puschkin i samtlige søstres navn en varm tak til Danmark for fortrinlig hjælp og sympati for Rusland. Forsamlingen påhørte denne tale stående og svarede med håndklap. Dagen derefter være Musin-Puschkin og prins Oldenburg rejst til kejseren for at forlægge sagen*."

---

[32] **Philipsen**, Victor Oscar Jacob (7. november 1872 - ?) oberstløjtnant (ritmester), Justitsministeriets motorsagkyndige, militæruddannelse. Under verdenskrigen 1914-18 leder af Røde Kors i Rusland og senere leder af Røde Kors Krigsfangeafdeling i København.

Den 14. december 1916 kunne gesandten i Petrograd meddele det danske udenrigsministerium, at Rusland nu officielt havde indvilgede i det danske tilbud. Nu forestod forhandlinger om de praktiske aftaler.

Den første forslag var, at der skulle interneres 1.000 fanger fra Rusland og 1.000 fanger fra modparten. De russiske fanger skulle ***isoleres*** i det sydlige Jylland, medens de rigstyske og østrig-ungarske fanger skulle ***interneres*** i det nordlige del. Desuden krævede Rusland at

Fangerne skulle bevogtes meget streng.
Fangerne skulle totalt isoleres fra lokalbefolkningen.
Fangernes korrespondance skulle censureres.
Dansk grænsevagt skulle forstærkes mod Tyskland.
De krigsførende magter skulle betale udgifterne vedrørende logi, lægebehandling samt vedligeholdelse.

Tyskland forlangte at

Danmark suverænt skulle bestemme, hvor fangere skulle interneres.
Der yderligere skulle interneres 200 officerer fra hver blok.
Fangerne skulle blive i Danmark indtil krigens slutning.
Fangerne skulle udvælges af en lægekommission bestående af lige mange danske læger og læger fra den magt, hvor krigsfangerne var i lejrene.

Østrig-Ungarn var mere på siden af Tyskland og støttede forslagene.

Ved et møde i København, 16. januar 1917, indtog komiteen sig et klart standpunkt. Man holdt fast ved den fordeling af fangerne, som allerede dr. Madsen og prof. Faber tidligere havde foreslået: en lejr i Nordjylland ved Hald Hovedgaard, sydvest fra Viborg for rigstyske og østrig-ungarske krigsfanger, og en lejr på Nordsjælland i Horserød Hegn, vestlig fra Helsingør, for russiske krigsfanger. Grænsevagten mod Tyskland skulle forstærkes, der skulle interneres yderlige 200 officerer, og endelig skulle de krigsførende magter ikke kontrollere de danske sikkerhedsforanstaltninger.

Man inddelte krigsfangerne i fire kategorier:

Fanger, der ikke ville kunne helbredes i løbet af et år.
Fanger, der var uhelbredelige.
Fanger, der var helbredte.
Forholdet med fire østrig-ungarere for hver rigstysker.

Kategori 1 og 2 kunne hjemsendes til deres fædreland, hvorimod de helbredte stadig kunne udveksles. Soldater over 60 år kunne udveksles. Aftalen omfattede dog ikke generaler.

Stabsintendant Sabro stilles til rådighed til ordningen af forplejningsvæsenet, og generallæge dr. med. Ammentorp [33] blev der truffet forløbige forhandlinger vedrørende transporterne af de syge fanger.

J.L. Ammentorp.

[33] **Ammentorp**, Johan Ludvig (28. okt. 1860 - 11. juni 1931), generallæge. 1887 med. eks. 1891 dr.med., 1895-1897 reservelæge i hæren, 1897 korpslæge i hæren, 1907 overlæge, 1911 stabslæge, 1916 generallæge. 1910-1916 medlem af bestyrelse for »Det Røde Kors«.

Aftenposten

Krigsfangerne til Danmark.

Der er nu ogsaa indløbet svar fra England og Frankrige paa den danske forespørgsel, om disse lande vil frigive et vist antal tysk-østerrigske krigsfanger til anbringelse i Danmark. De to lande takker for Danmarks tilbud, men forbeholder sig at komme tilbage til sagen. Tyskland og Østerrige hat svaret imødekommende, der mangler saaledes nu kun svar fra Rusland. Man venter, at der herfra ogsaa svares ja, og naar saaledes i alfald de af begge magtgrupperne har sluttet sig til tanken, vil planen blive ført ud i livet og leirene ved Hald og i Horserød hegn opført, skriver "Politiken".

Naar England og Frankrige ikke straks har ønsket at være med i det danske arrangement, overrasker dette egentlig ikke. De har forlængst paa lignende maade ordnet sig med Schweiz for tysk-østerrigske krigsfangers vedkommende, og man mener, at de to lande indtil videre alene vil holder sig til dette.

Det, man kan vente i Danmark, bliver altsaa tysk-østerrigske fanger fra Rusland og engelsk-franske fanger fra Tyskland og Østerrige. Det siger sig selv, at begge magtgrupperne maa repræsenteres i den overenskomst, som nu søges bragt i orden. Det er ikke nok, at centralmagterne hat modtaget den danske regjerings indbydelse. Et af de andre lande maa i det mindste gjøre det samme. Og rimeligvis bliver det altsaa Rusland.

Forøvrig er dr. Thorv. M a d s e n, seruminstituts direktør, rejst til Schweiz, for under et 14 dages ophold at studere det schweiziske interneringsapparat, som virker tilfredsstillende.

Aftenposten, 20. september 1916.

De danske krigsfangeleire indredes.

Kontreadmiral Z a c h a r i a e, som er formand for den komité, under prins V a l d e m a r s protektion, som forbereder overflytningen af syge krigsfanger til Danmark, har givet ordre til at arbeidet paa opførelsen af de to sygebarakleire paabegyndes, skriver "Berl. Tid."

Den ene barakkeleir skal ligge i Horserød Hegn ved Helsingør og den anden paa Halvø i Jylland. Hver af barakkeleirene vil komme til at koste ca. 1,500,000 kr. De vil blive delt i et officersinternat og et mandskabsinternat med pavilloner for hver af sygdomsgrupperne. Desuden vil der blive spisesalspavilloner, badepavilloner, messebygninger og naturligvis de forskjellige nødvendige administrations- og økonomibygninger.

Aftenposten, 24.december 1916.

Plan for Hospitaliseringen af syge krigsfanger

DEN DANSKE REGERINGS KOMITÉ
TIL FORPLEJNING AF SYGE KRIGSFANGER.

December 1916.

PLAN

FOR

HOSPITALISERINGEN AF SYGE KRIGSFANGER I DANMARK.

I Henhold til det Tilbud, der af den danske Regering er fremsat for de krigsførende Magter, har Komiteen truffet Foranstaltning til at kunne modtage og forpleje et Antal syge Krigsfanger her i Landet, som en første Begyndelse i alt ca. 2 400 Officerer, Underofficerer og Menige, idet ca. 1 200 fra hver af de krigsførende Magtgrupper vil blive anbragt henholdsvis i Jylland og paa Sjælland. Da Tilbudet hidtil kun er modtaget fra russisk, tysk og østrig-ungarisk Side, vil der altsaa indtil videre kun komme syge Fanger af disse Nationaliteter hertil.

I Overensstemmelse med den Ordning, der af nogle af de krigsførende Magter er truffet med Schweiz, vil de syge Krigsfanger, som det drejer sig om at modtage og internere i Danmark, være saadanne, der lider af forskellige medicinske og lettere kirurgiske Sygdomme, og om hvem det kan forventes, at de ved Skiften af Opholdssted og ved passende Behandling kan blive helbredet eller i al Fald faa deres Tilstand væsenligt forbedret. Derimod er det ikke Meningen at modtage haardtsaarede eller for stedse ukampdygtige Krigsfanger; angaaende disse er der truffen Aftale mellem de krigsførende Magter om Udveksling.

Mellem de forskellige medicinske Sygdomme, hvoraf Fangerne lider, saa som Hjertesygdomme, Nervesygdomme, Nyresygdomme o. l., vil det kunne ventes, at der findes en Del Tuberkulose. Af Hensyn hertil, og da man i det hele taget maa sikre sig mod Indførelsen af smitsomme Sygdomme gennem Krigsfangerne, maa disse føres direkte fra det paagældende Land til en hospitalsmæssig indrettet Lejr, hvor de eventuell kan underkastes de fornødne Karantæne- og Desinfektionsforanstaltninger. Medens de i Schweiz internerede Fanger er udpeget af Kommissioner af schweiziske Læger, vil en lignende Fordring om forlods Undersøgelse i Fangelejrene ved danske Læger ikke blive stillet herfra under Hensyn til de store rejser og den lange Tid, som vilde medgaa hertil. Fangerne maa derfor efter Ankomsten først underkastes Undersøgelse og Observation, før de kan fordeles til den Lazaretafdeling, hvor de efter deres Lidelses Natur hører hjemme.

Der paatænkes altsaa opført 2 af Træbarakker bestaaende Lazaretlejre. Ethvert af disse Barakhospitaler maa omfatte Lokaler til Behandling af medicinske og kirurgiske Sygdomme, en Isolationsafdeling for Infektionssygdomme og en Afdeling for Tuberkulose; begge de sidstnævnte Afdelinger indrettet saaledes, at de yder samme Betryggelse mod Smittens Udbredelse, som de Anstalter af ligende Art, vi har her i Landet.

Hertil kommer Foranstaltninger til Desinfektion, Badeindretning, Lokaler til Administration, til Bevogtningsstyrke, en særlig Afdeling for syge Officerer etc.

Til et saadant første Anlæg maa man beregne, at der medgaar ca. 30 Hektarer fladt Terrain, og desuden maa der være de fornødne Udviklingsmuligheder til Stede. Lejren maa ligge lunt, umiddelbart ved Skov; der maa kræves let Adgang tkil Elektricitet, til rigeligt og godt Drikkevand, gode Afløbsforhold og bekvem Transportforbindelse til en Købstad, medens det paa den anden Side er ønskeligt, at Lejren ikke er omgivet at for tæt Bebyggelse. Af hensyn til vort Ansvar for Fangernes Forbliven her i Landet maa Lejren organiseres paa militær Vis med en Lejrkommandant og fornøden Bevogtningsstyrke samt omgives med en Afspærring.

To Lejrpladser, som tidfredsstiller de ovennævnte Betingelser, har Komiteen sikret sig, den ene i Jylland, nær ved Byen Viborg, ved H a l d H o v e d g a a r d, den anden i Nordsjælland paa et Staten tilhørende Terræn i H o r s e r ø d H e g n, ikke langt fra Byen Helsingør.

LAZARETLEJREN VED HALD.

(se den vedhæftede Plan)

vil komme at ligge paa et Areal, der saa godt som helt omgivet af Skov. Hovedlandevejen fra Viborg til Hald fører direkte forbi Lejren. Denne vil komme til at bestaa af Officerslejren, Mandskabslejren og Bevogtningsafdelingen.

Officerslejren omfatter 11 Beboelsesbarakker med 200 Sengepladser og en stor Officersmesse, der indeholder Spiselokaler og Opholdsværelser; i hver Beboelsesbarak findes desuden Opholdsstue. Læger og Plejepersonale bor i to Barakker ved Lejren.

Mandskabslejren er delt i 3 omtrent lige store Afdelinger og 1 Isolationsafdeling.De 3 førstnævnte Afdelinger, hvoraf den ene er Tuberkuloseafdeling, har tilsammen 940 Sengepladser. Afdelingerne ligger afsondret fra hinanden og har hver sit Køkken, der er sammenbygget med en stor Spisesal; denne Sal kan ogsaa anvendes til Undervisningsbrug o. l. I en af Afdelingerne findes tillige en Bygning med Operationslokaler, Apotek o. l. Isolationsafdelingen har fast Plads til 25 Senge, men er anlagt saaledes, at den kan udvides betydeligt ved Opstilling af transportable Barakker. Endvidere findes en Administrationsafdeling, som er sammenbygget med Mandskabslejren, og som omfatter en Kontorbygning, Bygninger for Læger og Plejepersonale, Køkken med Spiselokaler for disse, samt en Bad- og Vaskeribygning med Desinfektionsinstallationer. Endelig findes i Afdelingen en Kirke, ligesom der fines Værksteder, hvor de raske Fanger i deres Fritid kan finde Beskæftigelse ved deres Haandværk.

Bevogtningsafdelingen har Plads til Kommandanten, de ham assisterende Officerer, samt Bevogtningsstyrken. Denne Afdeling har ligesom de andre sin egen Forplejningsbygning.

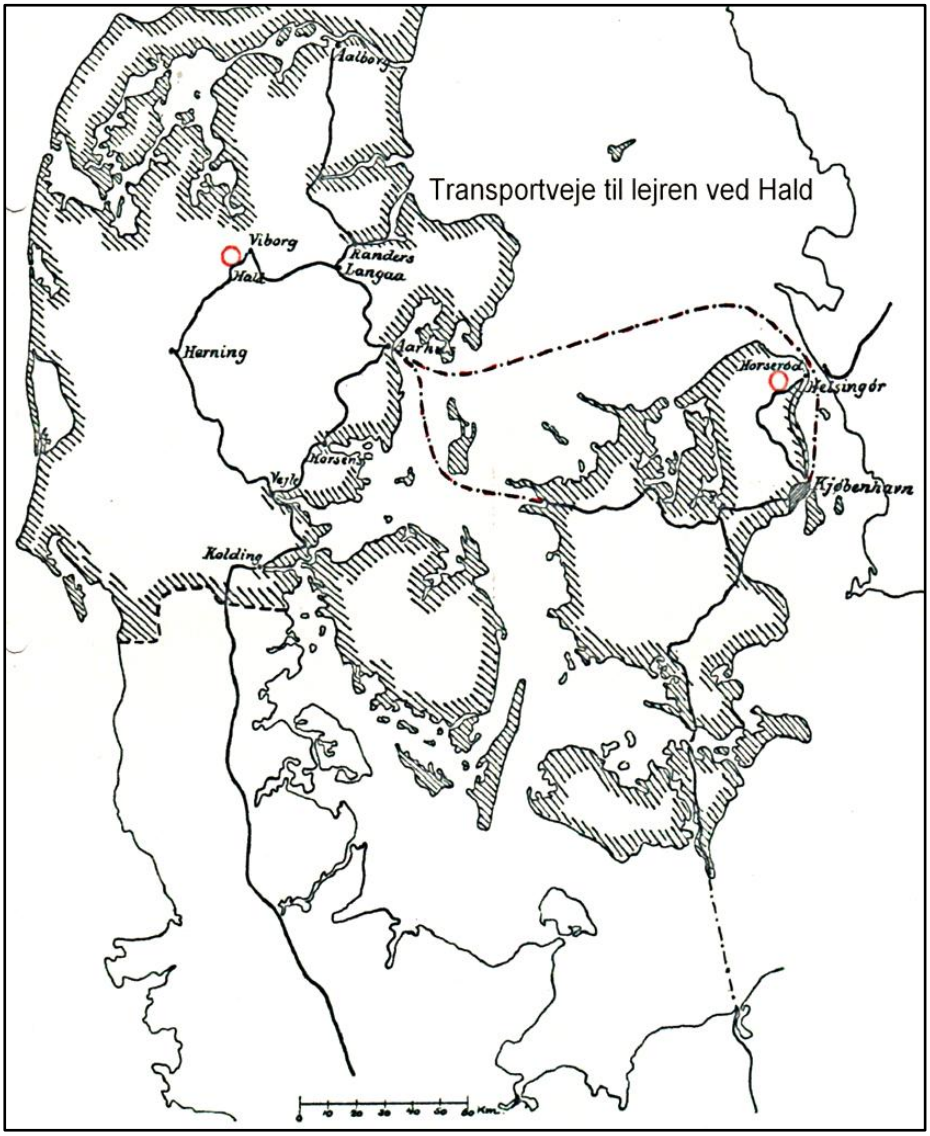
Transportveje til lejren ved Hald
Aalborg
Viborg
Randers
Langaa
Herning
Horsens
Vejle
Kolding
Horsrød
Helsingør
Kjøbenhavn

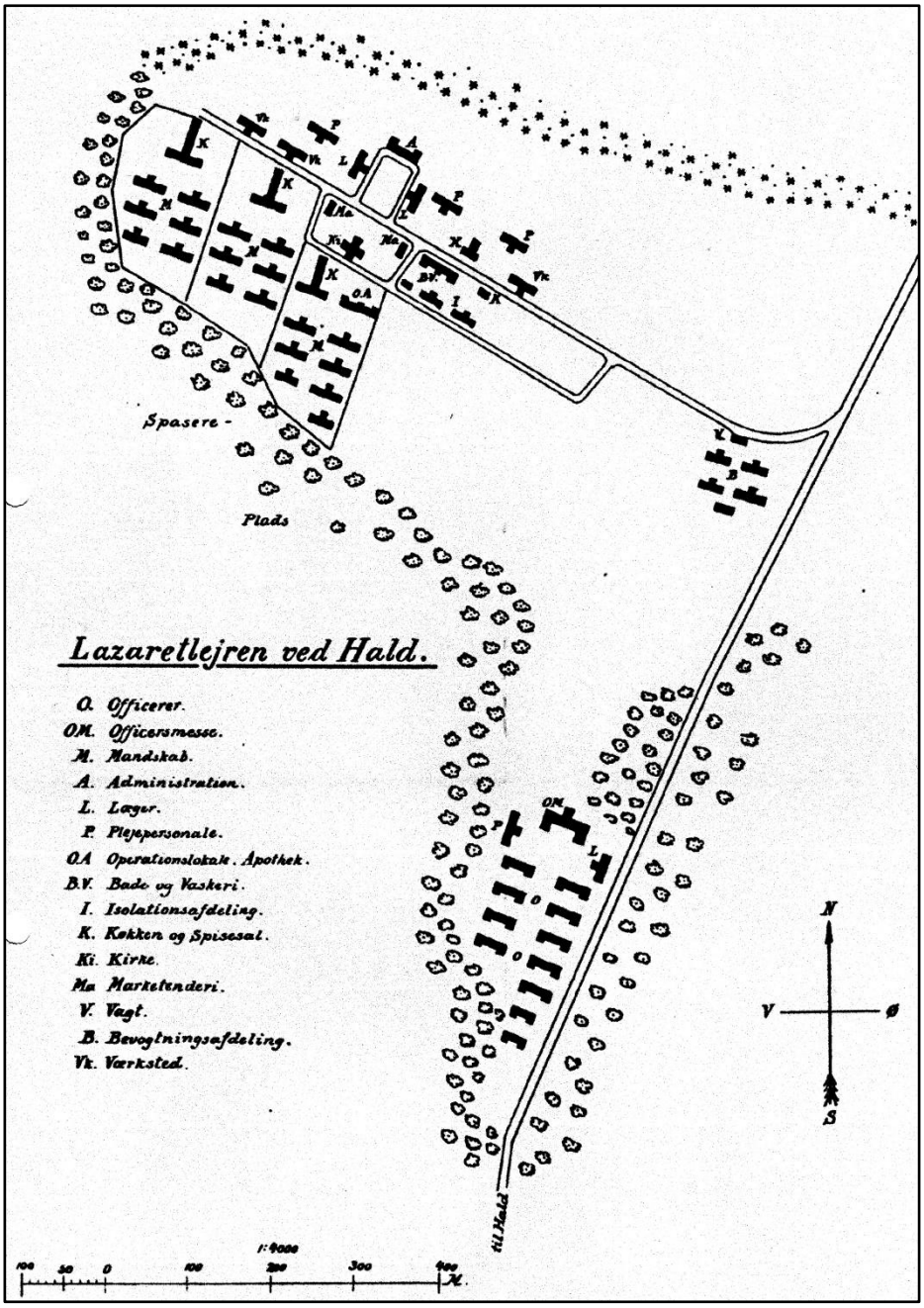
Lazaretlejren ved Hald.
O. Officerer.
OM. Officersmesse.
M. Mandskab.
A. Administration.
L. Læger.
P. Plejepersonale.
OA Operationslokale. Apothek.
B.V. Bade og Vaskeri.
I. Isolationsafdeling.
K. Køkken og Spisesal.
Ki. Kirke.
Ma Marketenderi.
V. Vagt.
B. Bevogtningsafdeling.
Vk. Værksted.
Spasere-
Plads
Hi. Hald
N
V
Ø
S
1:4000
100
50
0
100
200
300
400
M.

Den danske Regerings-Komitéens afvikling

I de første Dage af Oktober indtraf imidlertid et fuldstændigt Sammenbrud i Tyskland. Den tyske Overgeneral, General-Feltmarskal Hindenburg, havde i en Depeche til Regeringen betegnet Krigens Fortsættelse som formaalsløs og forlangt, at der skulde dannes en Regering, som var villig til hurtigst muligt at afslutte Vaabenstilstand og derefter Fred med de Allierede. Han havde erklæret, at det sidste Øjeblik var inde til en Afslutning af Fjendtlighederne. Selv om Kampen kunde forsættes endnu en kort Tid, vilde det, skønt det vilde kræve Hundredtusinde af nye Blodoffre, ikke forbedre, men kun forværre Tysklands Stilling.

Under disse Omstændigheder havde Hospitaliserungspørgsmålet tabt betydelig Interesse. Udsigten til en snarlig Standsning af Fjendlighederne, til Vaabenstilstand og Fred stillede jo Udvekslingen af Krigsfangerne mellem Centralmagerterne og de Allierde i Forgrunden. Der kom ingen Patienter til Lejrene, og jeg indberettede da paa Komitéen Vegne til Ministeriet, at Lejrens Istandsættelse og Klargøring var afsluttet, og indsendte samtidig en Statusoversigt for vort Pengeregnskab [34]. Endvidere anmodede jeg for mit eget Vedkommende, under Henvisning til tidligere mundtlig Meddelelse, om Tilladelse til at nedlægge mit Mandat som Formand for og Medlem af Komitéen, og forespurgte om, til hvem det af mig i sin Tid paatagne og derefter paahvilende Hverv, som jeg under de indtrufne Forhold maatte anse for endt, skulde overdrages.

Den 9. Oktober svarede Udenrigsministeriet, at det kunne imødekomme min Anmodning og bad mig samtidig modtage Ministeriets bedste Tak for detaf mig ydede store og værdifulde Arbejde som Formand for og Medlem af Komitéen. Ministeriet fandt det herefter rettest, at Komitéen i sin Heldhed opløstes, og at dens Aktiver og Arkiv m. m. blev overdraget til Justisministeriet. Endvidere anmodede Ministeriet mig om at tilkendegive dette for Komitéens Medlemmer og samtidig overfor de Herrer at udtrykke Ministeriets bedste Tak for det af dem ydede værdifulde Arbejde ved Hospitaliseringen.

Dagen forud havde jeg gennem Marineminsteriet modtaget følgende Meddelelse:

Hs. Majestet Kongen har under 5. d. M. tilskrevet Forsvarsministeren saaledes:

»Vi ville allernaadigst have afskediget Kontreadmiral Georg Hugh Robert Zachariæ, Storkors af Dannebrog og Dannebrogsmand, dekoreret med Fortjenstmedaillen i Guld tillagt Viceadmirals Karakter.

Hvilket vi hermed allernaadigst meddele Dig til allerunderdanigst Efterretning og videre fornøden Foranstaltning.

Denne sjældne Udmærkelse var for mig den smukkeste Belønning for de 2 Aaars anstrengende Arbejde i Landets Tjeneste.

I et Møde i Komitéen paa Amalienborg den 11. Oktober gjorde jeg Medlemmerne bekendt med Udenrigsministeriets ovennævnte Skrivelse. Jeg udtalte derefter, at vi altsaa nu idag efter over 2 Aars Arbejde stod ved Afslutningen af den Gerning, som i sin Tid var blevet os overdraget. I store Træk gennemgik jeg, hvad der under vore smaa

---

[34] Før november 1917 måtte den russiske regering betale ca. 125.000 kr. Pengene blev i reglen betalt månedsvis bagud. Fra de forskellige lande blevet pengene indbetalt prompte, men fra den nye Sovjetrepublik var pengene udeblevet fra begyndelsen af 1918; der henstod en gældspost på godt 1 million kr.

Forhold var udrettet til Lindring af den Nød og Elendighed, so den forfærderlige Krig havde ført med sig. Vanskelig havde jo Opgaven været, vanskelig at faa i Gang paa Grund af den herskende Usikkerhed og Ubeslutsomhed i de krigsførende Lande, vanskelig at holde i Gang paa Grund af de stedse stigende Besværlighder ved Tilvejebringelse af de for Lazaretlejrens Drift nødvendige Fødemidler, Brændsel m. m. Det forekom mig, at vi med Tilfredshed kunde se tilbage paa, at det var lykkedes os at faa Hospitaliseringen i Gang, at faa 2 Hospitaliseringsperioder gennemført, under hvilke i alt 3847 syge Krigsfanger af 3 Nationaliteter, 1507 i Lejren ved Hald og 2340 i Horserød-Lejren var blevne plejede og behandlede, saa at vi havde naaet at gøre en forholdsvis Indsats i det store Barmhjertigheds Arbejde, som havde været udøvet fra neutrale Side i de forløbne Krigsaar. Slutelig bragte jeg mine Medarbejdere en hjertelig Tak for godt Samarbejde og for den Tillid, de havde vist mig under Arbejdet.

Afvikligen af Lejrene blev nu afsluttet. De vedkommende fremmede Legationer og private Institutioner blev underrettede om Komitéens Opløsning, ligesom ogsaa denne blev bekendtgjort gennem Ritzaus Bureau. [35]

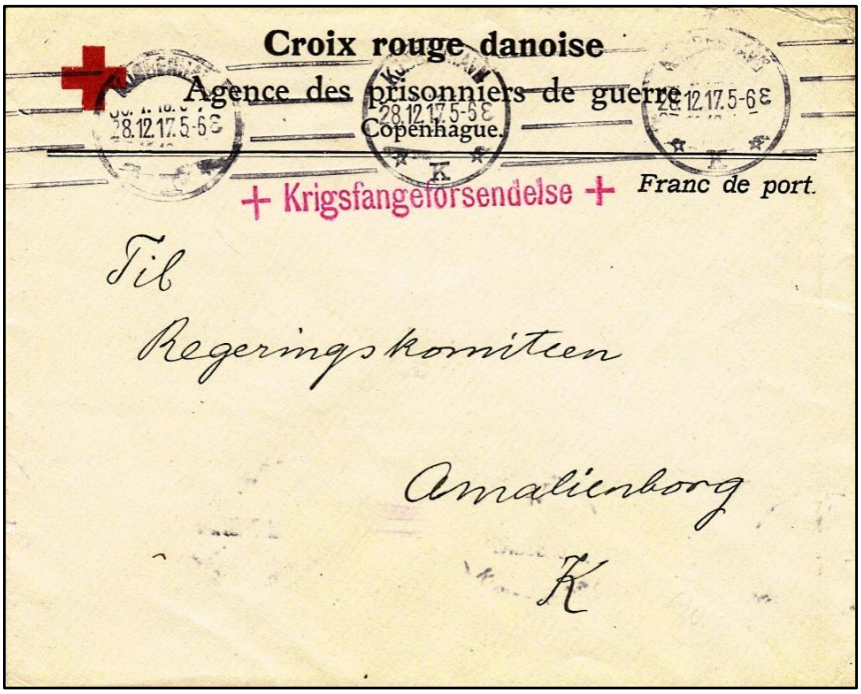

Krigsfangeforsendelse fra Dansk Røde Kors 28.12.17 til Regeringskomitéen.
På bagsiden ankomststempel Kjøbenhavn 28.12.17.

[35] Zachariæ. Erindringer, s. 321 f.

Ufrankeret anbefalet krigsfangebrev stemplet Helsingør d. 27.5.118 til Den Danske Regeringskomité til Forplejning af Syge Krigsfanger – Stabsintendant Sabroe.

Paa bagsinden ankomststempel Kjøbenhavn 27.5.18.

(Fyns Frimærke Service, katalog nr. 32)

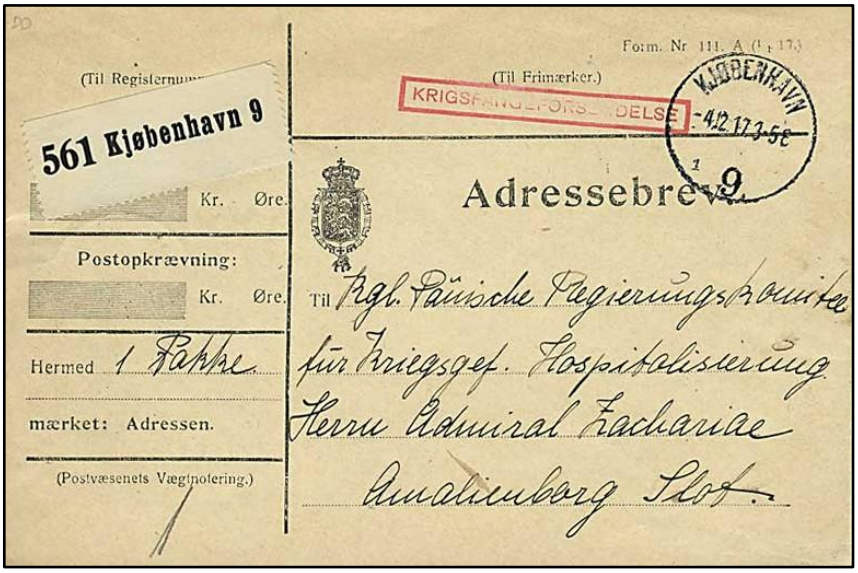

Portofrit adressebrev til Kgl. Danske Regeringskomite til Krigsfangernes Hospitalisering, annulleret Kjøbenhavn 4.2.17.

På bagsinden ankomststempel Kjøbenhavn 5.12.17.
Deutscher Sonderausschuss für Kriegsgefangenenhilfe, Kopenhagen, Bredgade 45/1.

Fyns Frimærke Service, Katalog nr. 29/2012.

Hjemsendelse af Fremmede Tropper

Efter ophævelsen af *Den Danske Regerings komité til Forplejning af Syge Krigsfanger* i oktober 1918 overgik dens opgaver til det samtidigt oprettede *Fangelejrens Centralkontor*, der hørte under Justitsministeriets 2. kontor. I november 1918 oprettedes endvidere Justitsministeriet et Kontor for *Hjemsendelse af Fremmede Tropper* som varetog repatriering af krigsfanger, der ved krigens ophør skulle bringes til deres hjemlande. Disse to kontorer fungerede sideløbende, indtil arbejdet afsluttedes i 1920. Kontorets leder var Frederik L.F. GOTSCHALK [36], som regeringens delegerede var dr. med. Thorvald Madsen ansat. Kontoret lå kun få minutter fra det britiske gesandtskab.

Frederik L. F. Gotschalk.

Kontor for *Hjemsendelse af Fremmede Tropper*.

Kontoret var bl. a. ansvarlig for genåbing af begge lazaretlejre, fremskaffelsen af fødevarer, benzin, lastbiler, motorcycler, specielle telefonforbindelser for de engelske soldater at komme i kontakt med deres kontorer i København, jernbanebilletter for krigsfangerne for at besøge København, engelsk talende officerer for lejrene m. m.

Efter afslutningen af våbenstilstanden blev *evakueringen af ententens fanger* fra Tyskland delvis foretaget under ledelse af danske officerer, der hver forestod evakueringen i et større distrikt. Fra efternævnte byer lededes evakueringen af officerer af hæren, nemlig:

Fra Hamborg	...1 kaptajn.
Fra Stettin	1 ”
Fra Warnemünde	1 ”
Fra Berlin	1 ”
Fra Hannover	1 ritmester.
Fra Cassel	1 kaptajn.
Fra Dresden	1 ”

[36] Frederik Ludvig Franz **Gotschalk** (25. januar 1864 - 22. maj 1939), kommandør. Stabschef hos chefen for den flydende Defension på Københavns Red. Røde Kors delegeret til inspektion af fangelejre i Tyrkiet, Lilleasien og Mesapotamien. November 1918 - marts 1919 regeringens delegat ved *Hjemsendelse af Fremmede Tropper*.

Fra Guben	1	”
Fra Magdeburg	1	”

Fra Danzig ledede 2 kaptajner af flåden evakueringen.

Efter våbenstilstanden berejste en kaptajn af hæren Slesvig og Holsten med det formål at samle herværende russiske flygtninge fra tyske krigsfangelejre og førte dem over på dansk grund.

Over 100.000 engelske, franske, engelske og italienske soldater samt soldater fra andre krigsførende lande passerede herefter landet mellem kampenes ophør i efteråret 1918 og foråret 1919. Transportsystemet i Tyskland var brudt sammen, og fangerne fra lejrene østpå og i det indre Rusland blev med tog og skib sendt hjem via Nord-Sverige og Danmark. Efter folkelig modtagelse og aflusning i en til formålet anskaffet særlig aflusningsmaskine samt bespisning i Frihavnen blev nogle af fangerne fordelt til forskellige militære lejre i hovedstadsområdet. Andre blev sejlet direkte til Helsingør, hvorfra de gik eller blev transporteret ud til den nu tomme lazaretlejr i Horserød. I Jylland var Aarhus anløbshavnen, og soldaterne blev herfra sendt med tog eller ambulance til Hald.

Admiral Henri Konow skriver i sine ”Erindringer”:

”*Den følgende tid bragte os oftere sammen med en del af de engelske og franske officerer, der som løsgivne krigsfanger opholdt sig i København på vejen hjem og der optoges som gæster i private hjem. Den gængse opfattelse i dette forhold var gennemgående, at franskmændene, til trods for at disse i retning af race stod os fjernest, dog var dem, der havde lettest ved at slutte sig til de hjem, de blev optaget i, og dette var også min opfattelse. Selv havde vi den gang i seks uger boende en dr. Dunan fra Nizza, og sjældent har jeg set nogen gæst således slutte sig til os og påskønne opholdet i vort hjem som denne mand, det blev ligefrem et savn den dag, da han rejste*.”

I juni 1919, da Ententen frygtede for, at Tyskland skulle afslå at underskrive fredsbetingelserne, rejste 5 kaptajner og 1 ritmester til Berlin for at stilles til rådighed for Dansk Røde Kors ved dettes eventuelle overtagelse af den interallierede kommissions derværende depoter. Da det ved disse officerers ankomst til Berlin viste sig, at deres tjeneste var overflødig, rejste de tilbage til Danmark.

Admiral Zachariæ´s erindringer

Admiral G.H.R. Zachariæ skriver i sine erindringer om »*Den Danske Regerings Komité til Forplejning af Syge Krigsfanger*«:

”Det var i Foraaret 1916, at man fra den danske Regerings Side havde taget sig for at yde et Bidrag til at afbøde og mildne noget af den Ulykke, Krigen havde i sit Følge, ved at huse og forpleje syge Krigsfanger. Ved Siden af den Hjælp, der fra selve de krigsførende Lande ydedes Landsmændene i Fangenskabet, blev der af flere af de neutrale lande ydet et stort og menneskekærligt Hjælpearbejde.

Da Boligforholdene herhjemme gjorde det umuligt at anvende allerede eksisterende Bygninger til Anbringelse af Krigsfanger, maatte der først og fremmest tænkes paa, hvorledes man skulde skaffe Fangerne Tag over Hovedet, og man kom da til det Resultat, at der burde foretages en Hospitalisering af Patienterne, saaledes at disse anbragtes i Lazaretlejre, hvor der kunde gives dem hospitalsmæssig Pleje.

Efter at der var opnaaet Enighed om, at Danmark burde modtage et vist Antal syge Krigsfanger til Hospitalisering, nedsattes der i Juni Maaned et foreløbigt Udvalg, bestaaende af Professorerne K. FABER, ERLANDSEN og LUNDBY samt af Dr. med. TH. MADSEN til Forberedelse af Planens Gennemførelse. Folketingets og Landstin-gets Finansudvalg gav deres Samtykke til at der af Statskassen stilledes de fornødne Pengemidler til Disposition, og gennem Udenrigsministeriet skete der Henvendelse til de krigsførende Magter med Tilbud om Hospitalisering af ca. 1200 syge Krigsfanger fra hver Side. Tilbudet blev med Tak modtaget af Tyskland, Østrig-Ungarn og Rusland, medens Vestmagterne - af hensyn til Transportvanskelighederne - ikke mente at kunne gøre Brug af det, idet de dog samtidig udtalte deres Paaskønnelse overfor den danske Regering.

Imidlertid havde det forberedende Udvalg endt sine Arbejder og afgivet Indstilling om, at der byggedes 2 Lazaretlejre, hver beregnet på at rumme ca. 1200 Patienter. Sagen var herefter moden til at træde ud i Livet.

Så fik jeg en Dag en Anmodning fra Udenrigsminister Erik Scavenius [37] om at søge ham i Ministeriet, da han gerne ønskede en Samtale med mig.

Erik Scavenius.

Ministeren meddelte mig, at Hospitaliseringssagen var lagt i hans Haand, og at han ønskede at nedsætte en Komité med den Opgave at lade opføre og indrette 2 Lazaretlejre og derefter at lede disse Administration og Drift. Han vilde sætte Pris på, om jeg vilde overtage Formandsposten i denne Komité og spurgte mig, om jeg vilde være villig til at efterkomme dette hans Ønske.

I Slutningen af Juli nedsattes så den danske Regerings Komité til Forplejning af syge Krigsfanger, til hvilken det overdroges at gennemføre den overfor af Udenrigsministeren anførte Opgave. Komitéen var

---

[37] **Scavenius**, Erik Julius Christian (13. juni 1877 - 29. november 1962) dansk politiker og diplomat. Udenrigsminister 1909-10, 1913-20 og 1940-43, statsminister fra 9. november 1942 til 29. august 1943 (formelt til 5. maj 1945).

sammensat således: Admiral G.H.R. ZACHARIAE, Formand, og som Medlemmer Professor KNUD FABER, Direktør BENNY DESSAU, kammerherre H.V. LINNEMAN og Direktør for Statens Seriumistitut, Dr. med. TH. MADSEN.

Denne Regeringshandling fik stor Tilslutning hos Offentligheden, det var jo en smuk og menneskekærlig Opgave, som vi ikke ret vel havde kunnet undslaa os for, og som det danske Folk med Glæde vilde hjælpe med til at løse. Ogsaa Komitéen fik en meget velvillig og anerkendende Omtale i Pressen.

Komitéen tog straks fat paa at finde egnede Pladser for Anlæggelsen af Lejrene. Den ene Lejrplads blev valgt i Statsskoven Horserød Hegn, en Mil vest for Helsingør, og den anden i Jylland ved Hovedgaarden Hald i Nærheden af Viborg. Denne valgte Plads var den gamle Rytteri-Lejrplads fra Hærens Lejrsamlinger ved Hald i Halvfjerdserne. Planerne til de to Anlæg blev under Samarbejde med Komitéen udarbejdet af Ingeniørkaptajn HOFF [38], og trods mange Vanskeligheder af forskellig Art fremmedes Arbejdet i Vinterens Løb med saa stor Hurtighed, at begge Lejre ved Foraarets Begyndelse stod rede til at modtage deres Beboerne. Der var imidlertid truffet Bestemmelse om, at H o r s e r ø d -Lejren skulde belægges med russiske Krigsfanger fra tyske og østrig-ungarske Fangelejre, H a l d-Lejren med tyske og østrig-ungarske Krigsfanger fra Rusland.

Efter Komitéens Dannelse var der i Christian IX´s Palæ paa Amalienbrog etableret et Centralkontor for Ledelsen af Lazaretlejrene. Herfra ledede jeg, bistaaet af Komitéens Medlemmer, det meget omfattende Administrationsarbejde og Forhandlingerne med udenlanske Myndigheder.

Arbejdet med de to Baraklejre var nu i fuld Gang trods Vanskelighederne paa Grund af den stærke Frost, de opførtes med Træbarakker og omfattede Lokaler til Behandling af medicinske og kirugiske Sygdomme, en Isolationsafdeling for Infektionssygdomme og en Afdeling for Tuberkulose. Hertil kom Foranstaltninger til Desinfektion, Badeindretning, Lokaler til Administration, til Bevogtningsstyrken, en særlig Afdeling for syge Officerer etc. Af Hensyn til vort Ansvar for Fangernes Forbliven her i Landet maatte Lejrene organiseres paa militær Vis med en Lejrkommandant og fornøden Bevogtningsstyrke samt omgives med en Afspærring.

Samtidig paabegyndtes det store Arbejde med de talrige Forberedelser til Tilvejebringelsen af det til Lejrenes Drift og Betjening nødvendige Personale, til Ordningen af Lægesspørgsmaalet samt til Ordningen af Forplejningsvæsenet i Lejrene og af Transporten af de syge Krigsfanger hertil. Ved Forhandlung med Krigsministeriet blev følgende Officerer antagne til Lejrkommandanter og Lejrkaptajner, nemlig for Hald-Lejrens Vedkommende Oberst GIERSING [39] og Kaptajn BARON WEDELL-WEDELLSBORG[40], og for Horserød-Lejren Oberst BRENSTRUP[41] og Kaptajn HJORTH.

---

[38] **Hoff**, Axel Constantin (1. januar 1877 - 30. marts 1931) ingeniørkaptajn, senere teknisk direktør.

[39] **Giersing**, Vilhelm (1. februar 1859 - 9. juni 1928), oberst. 1877 student; 1878 cand. phil.; 1881 sekondløjtnant, 1883 premierløjtnant i fodfolket; 1894-97 adjutant hos krigsministeren; 1896 kaptajn; 1905-08 stabschef ved fynske brigade; 1908 oberstløjtnant; 1912 oberst; 1917-20 kommandant for krigsfangelejren ved Hald; 1921 afsked.

[40] **Wedell-Wedellsborg**, Vilhelm (26. april 1873 - 3. september 1946) var en dansk officer, blev sekondløjtnant i fodfolket 1894, premierløjtnant samme år og kaptajn 1909.

Endvidere fastsattes Størrelsen af Bevogtningsstyrken, til hver af Lejrene 1 Kompani Fodfolk paa 100 Mand (Underkorporaler og Menige) med tilhørende Befalingsmænd. Stabsintendant SABRO stilledes til Raadighed til Ordningen af Forplejningsvæsenet og med Generallæge AMMENTORP blev der truffet forløbige Forhandlinger vedrørende Transporten af de syge Fanger.

Da jeg som Overleder havde et større militært Personale af Hæren under mig i Lejrene, maatte jeg jo have militær Kommandomyndighed over dette Personale, og jeg henvendte mig desangaaende til Marineministeriet. Paa mit Forslag derom ordnedes Spørgsmaalet på den Maade, at jeg indkaldtes til midlertidig Tjeneste ved Søværnet fra den 1. Januar 1917 og stilledes til Rådighed for Udenrigsministeriet som Formand for *Den danske Regerings Komité til Forplejning af syge Krigsfanger*. Samtidig klaredes mit Forhold til de 2 Generalkommandoer saaledes, at jeg ikke stod i noget underordnet Forhold til disse, kun Bevogtningsstyrken kunde - e f t e r H e n v e n d e l s e t i l m i g - inspiceres.

Som Overlæger i Lejrene antoges, til Hald-Lejren Lægerne LICHT (tuberkulose afd.), ABRAHAMSEN (kirurgisk afd.) og SCHRØDER (medicinsk afd.) og til Horserød-Lejren lægerne LUNDH (tuberkulose afd.), COLLIN (kirurgisk afd.) og TUXEN (medicinsk afd.) Apoteker etableredes i begge Lejre og Apotekere og Lejr-inspektører ansattes.

Licht.

Abrahamsen.

Schrøder.

Lundh.

Collin.

Tuxen.

---

[41] **Brendstrup**, Esbern (10. november 1852 - 16. december 1927) var en officer af den gamle type og opretholdt et stærkt militært betonet regime. 1873 sekondløjtnant; 1875 premierløjtnant; 1884 kaptajn; 1897 oberstløjtnant; 1906 oberst og chef for 14.regiment. Har som delegeret for Dansk Røde Kors besøgt østrig-ungarske krigsfangelejrene i Rusland 1915-16 og i 1916 russiske krigsfangelejre i Tyskland. Kommandant ved krigsfangelejren i Horserød Hegn 1917-20.

Fra den 1. Marts blev Lejrens Befalingspersonale stillet til udelukkende Raadighed for Komitéen og den 20. Marts tog Officererne fast Ophold i Lejrene, og Klargøringen af disse blev fremmet saaledes, at alt burde være rede til de første Fangemodtagelser fra de første Dage i April.

Imidlertid var der truffet Foranstaltning til Udvælgelsen af syge Krigsfanger til Optagelse i vore Lazaretlejre. Til Koncentrationslejren ved Moskva udsendtes 2 Læger, nemlig Lægerne PAUL ZACHARIAE [42] (min Søn) og PAULLI [43], der havde virket ved den danske Hjælpeambulance i Petrograd, henholdsvis som Overlæge og assiste-rende Læge.

Zachariæ.

Paulli.

Chievitz.

Til at udvælge syge Krigsfanger i Tyskland og Østrig-Ungarn i Centralmagternes Fangelejre blev udsendt Overlæge VOGELIUS [44] og Dr. med. CHIEVITZ [45].

Ved Forhandling med »Svensk Røde Kors«, der lededes af PRINS CARL, erklærede denne sig rede til at medvirke ved Hjemsendelsestransporten af Fangerne fra Rusland med Jærnbanetog fra Haparanda til Trelleborg fra April Maaneds Slutning og derfra videre med det for Invalidetransport særlig indrettede Dampskib »Birger Jarl« til Aarhus. Ved Foranstaltning af Hærens Lægekorps skulde Fangerne saa transporteres derfra pr. Bane til Hald-Lejren. For Krigsfangerne fra Centralmagternes Fangelejre ordnedes Transporten saaledes, at de førtes over Stettin og derfra med Hospitalskibet »Imperator« til Helsingør, hvorfra de i Automobiler og i Røde Kors Ambulancevogne kørtes ud til Horserød-Lejren."

---

[42] **Zachariae**, Paul (19. Juni 1883 -) Medicinsk eksamen vinter 1909. Chef for dansk ambulance i Petrograd og delegeret fra Dansk Røde Kors september 1916 - maj 1917.

[43] **Paulli**, Valdemar (30. januar 1886 -) Medicinsk eksamen sommer 1913. Med dansk hjælpeambulance i Petrograd september 1916 - februar 1917. I krigsfangekommission i Moskva marts - maj 1917. Reservelæge ved Dansk Røde Kors Finlandsambulance marts - mai 1918.

[44] **Vogelius**, Frederik Christian Paludan (28. august 1866 - 4. october 1938) læge. Han blev 1900 dr.med. på en bakteriologisk afhandling. Medlem af bestyrelsen for dansk Røde Kors´ Kbh.s-afdeling fra 1917.

[45] **Chievitz**, Ole (26. oktober 1883 - 26. december 1946), overlæge for Finsensinstituttets kirurgiske afdeling og radiumstationen, Strandboulevarden København, samt professor ved den kliniske praktikantundervisning i kirurgi. I 1915-16 gjorde han tjeneste ved de store feltlazaretter i Aachen og Trier. I 1918 van han chef for Dansk Røde Kors´ finlandsambulance.

Læge Thorvald Charles Marius Thorson

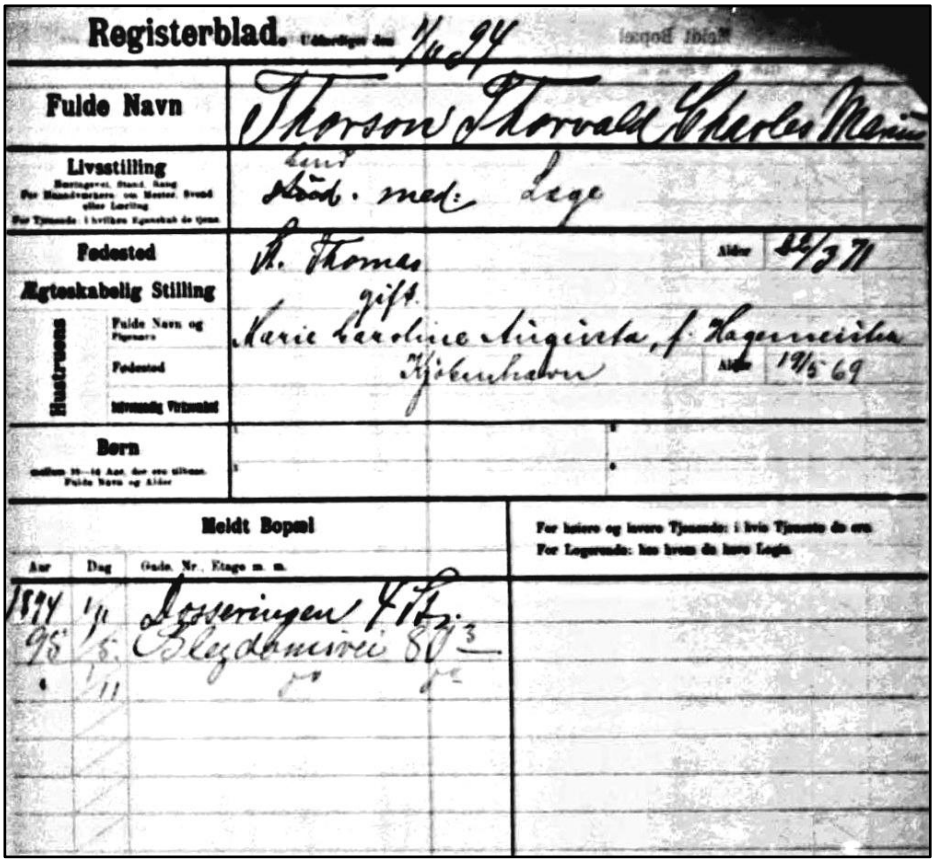
Registerblad.

Fulde Navn	Thorson Thorvald Charles Marius
Livsstilling	Cand. med. Læge
Fødested	St. Thomas
Alder	22/3 71
Ægteskabelig Stilling	gift.
Husfrues Fulde Navn og Pigenavn	Marie Caroline Augusta, f. Hagemeister
Husfrues Fødested	København
Husfrues Alder	19/5 69
Husfrues Nuværende Virksomhed	
Børn	

Heldt Bopæl

Aar	Dag	Gade, Nr., Etage m. m.
1894	1/11	Dosseringen 4 th.
95	1/5	Blegdamsvej 80 3
"	1/11	do do

For Indere og Ivrere Tjenende: i hvis Tjeneste de ere.
For Lægerende: hos hvem de have Legis.

Politietsregisterblad, udfyldelsesdato: 1-11-1894.

Personer: Thorvald Charles Marius Thorson, 22-3-1871, Vestindien, Sankt Thomas.

Stillinger: Cand. med. Læge.

Ægtefælle: Marie Caroline Augusta Thorson (født Hagemeister), 19-5-1869 , København.

Adresser: 1-11-1894: Dosseringen 4 th.
1-5-1895: Blegdamsvej 80, 3.
1-11-1895: Blegdamsvej 80, 3.
1-5-1899: Fra Silkeborg til Værnedamsvej 10,1.
1-5-1900: Nørregade 4,1.

I maj 1916 kom et privat initiativ fra lægen Thorvald Charles Marius Thorson, der nu foreslog, at man kunne internere 10.000 krigsfanger i Danmark. Indkvarteringen skulle ske hos private. Allerede i slutningen af maj havde Thorson sat en privat indsamling i gang og i løbet af nogle få måneder indsamlet 300.000 kr. blandt bidragsyderne var en stor del af det københavnske borgerskab.

På den anden side havde man imidlertid fra udlandet fået opfordring til at lave noget lignende, og Danmark havde en klar interesse i at lade dette humanitære arbejde var en del af den dansk humanitære arbejde og ikke blot et privat projekt.

Til den danske gesandt i Berlin skrev udenrigsministeriet 1. juli 1916: ”Denne tanke har slaaet stærkt an, ikke alene hos den danske Regering, men ogsaa forløbig i Stilhed i vide Kredse af den danske Befolking, og for saa vidt som Opgaven overhovedet vil kunne realiseres i en Udstrækning, der betyder noget, vil den kunne gøre Regning paa og lægger allerede stærkt Beslag paa Udenrigsministeriets Interesse. Det forekommer Ministeriets en saare naturlig Opgave for et neutralt Folk at gøre sit til Realisationen af denne humane Opgave, hvis Antagelse ogsaa vilde kunne blive af en vis politisk Betydning.” [46]

Da i begyndelsen af august 1916 »*Den Danske Regerings Komité til Forplejning af Syge Krigsfanger*« blev dannet, var Thorson ikke med i bestyrelsen. Derfor angreb han selv komiteen og regeringens planlægning, at danskerne følgelig har ingen mulighed for at øve rigtig barmhjertighed. Til Folkets Avis udtalte han, at han upåvirket ville forsætte sit eget arbejde, og at dette ville give danskerne mulighed for at udøve privat barmhjertighed. Han udtalte: ”Jeg tænker mig ikke Sagen som nogen Neutralitetsforsikring.” [47]

Thorson forsatte sin kampagne mod komiteen og samtidig foreslog at nedsætte en nationalkomité, som skulle sørge for, at 20.000 krigfanger kom til Danmark. I slutningen af september kørte en cyklist ham over og Thorson kom alvorligt til skade. Men han ikke gav op.

Befolkningen havde et generelt indtryk, at det var Thorsons idé, og han nød derfor stor popularitet.

I et brev til komiteens Formand G.H.R. Zachariæ skrev udenrigsminister E. Scavenius, at man så med bekymring på Thorsons aktivitet: ”Sagen, der nu muligvis er noget utilfredsstillende paa Grund af den uhyre anerkendelsesværdige, men maaske i Længden ikke Sagen tjenende Virksomhed, som Læge Thorson udfolder...” [48]

Socialdemokraten A.C. Meyer stillede i Folketinget i oktober spørgsmålet, om hvorvor Thorson ikke var med i komiteen, nu da han havde startet hele sagen. Udenrigsminister Svcavenius måtte gå på talerstolen of afvise, at interneringstanken var fremsat af Thorson, og hævde, at Thorsons plan om privat indkvartering var uigennemførlig.

Han forsatte sin private kampagne, hvilket fik Benny Dessau til at spørge formanden for komiteen, G.H.R. Zachariæ, om man ikke kunne gøre noget for at stoppe Thorsons aktiviteter. [49]

---

[46] UM 6 U 53 a: Udenrigsministeriet til gesandten i Berlin af 1. juli 1916.

[47] Folkets Avis 15. september 1916.

[48] RKomite arkiv. Korrespondancesager. Udenrigsministeriet til RKomite af 3. Novem.1916.

[49] Ditto.

BIDRAG

til

ANBRINGELSE AF KRIGSINVALIDER

tegnede ved

Læge Th. Thorson,

København

1916

Ordet - Krig - har en uhyggelig Klang. Kun faa fatter, hvilken Sum af Lidelser, der rummes i dette lille, men dog saa frygtelige Ord.

Ethvert tænkende Menneske maa nødvendigvis føle Sympati for alle dem, der lider, - og Ønsket om at hjælpe, Trangen til at udøve Barmhjertighed til at bøde paa Ulykken bliver levende og giver sig Udslag paa mange Maader.

Sympati virker altid dulmende paa enhver Sorg eller Lidelse, hvorved Haabet om at kunne besejre Ulykken, saavel fysisk som psykisk, vokser; Øjet, der var blændet af Taarer, vendes atter mod Lyset, og Viljen til at holde ud samt gøre det Gode føles kræftigere end før. Vi forstaar, at Fejlen maaske ligger hos os selv, - at det, som det gælder om, er at være god imod andre - og at dette er den eneste Nøgle til Livslykken.

Hvor mange Mennesker er der ikke nu, der hulker over al den Elendighed og Ulykke, som Krigen har bragt! Hvor mange har ikke mistet netop den Ven, hos hvem Graaden kunde virke befriende! Hvor mange maa ikke lever under de frygteligste Savn og Forhold - hvor mange maa ikke se deres Børn dø af Sult!

Hvilken Lykke for vort lille Danmark at have undgaaet Krigens Rædsler . og hvor taknemlige bør vi ikke være! Ønsker vi ikke alle, at Krigen var endt, og ønsker ikke enhver af os, efter bedste Ævne, at kunne bidrage sit til Afhjælping af den usigelige Nød og Elendighed, der omgivet os til alle Sider!

Her har Danmark en Opgave, den skønneste af alle, at hjælpe! Vi bør - uden Vederlag - modtage og forpleje syge og saarede Krigsfanger fra begge de krigsførende Partier - i saa stort et Antal som Landet kan overkomme.

Som bekendt har Regeringen givet Magterne Tilbud herom, og venter kun paa et afgørende Svar om Samtykke for straks at søge Tanken realiseret. Det er nedsat en Kommission, hvis Opgave er at forberede alt paa bedste Maade til Modtagelse af disse syge, invalide Stakler, for hvem en god Forplejning samt Opholdet i rolige og lykkelige Omgivelser vil være til Helse og Lykke.

For at kunne gennemføre at saadant Barmhjærtighedsværk kræves der store Pengemidler - dog hvem tvivler om, at det danske Folk med Glæde vil skaffe disse til Veje?

Mit Arbejde med Tegning af Bridrag hertil har - som vedlagte Liste udviser - til Dato givet et godt Resultat naar Hensyn tages til Tegningen foreløbig private Karakter. Det er min Mening at forsætte med samme indtil Sagen foreligger officielt afgjort, naar

begge de krigsførende Magters Samtykke er en Kendsgærning, hvorefter en af Regeringen iværksat *national* Indsamling skal finde Sted.

I Tilfælde af, at hele Foretagendet skulde strande, falder Tegningen bort af sig selv. - Listen over Bidragyderne vil - i begge Tilfælde - senere blive offentliggjort.

Ethvert Bidrag - stort elle lille - modtages med Taknemlighed og bedes vedlagte Blanket udfyldt og sendt til Undertegnede.

NB. For saavidt De allerede personlig skulde have teget et Bidrag, beder jeg Dem søge at tegne et Beløb i Deres Bekendtskabskreds samt tilstille mig vedl. Blanket i udfyldt Stand.

København, d. 1. December 1916.

THORSON.

Læge.

Tanken at modtage og forpleje syge og saarede Krigsfanger fra begge de krigsførende Magtgrupper er i Færd med at blive til Vikelighed, idet Regeringen, som bekendt har opnaaet de resp. Magters Samtykke, hvorefter Planen i allernærmeste Fremdtid vil blive realiseret - selvfølgelig under alle mulige betryggende Kauteler (Baraklejre, Isolation etc. etc.).

Regeringen har imidlertid fundet en mere formaalstjenlig Løsning paa Anbringelsen af Krigsfanger i Danmark end den af mig oprindelig fremsatte, til hvilken De i sin Tid har sluttet Dem ved at tegne et Beløb.

For at kunne gennemføre et saadant Forehavende kræves der store Pengemidler, af hvilke en Del allerede paa Forhaand er bevilget af den danske Stat, der iøvrigt garanterer for Planens Gennemførelse. Dette Beløb, i Forbindelse med et Tilskud fra de respektive Landes Side, vil sikkert være fyldestgørende m. H. t. hvad der i Almindelighed er nødvendigt saasom: Logis, Forplejning, Lægetilsyn etc.

Hermed maa Krigsfangespørgsmaalet for Danmarks Vedkommende siges at være løst - og den af mig foretagne Indsamling (ca. ½ Million Kr.) er dermed f r i g j o r t.

De direkte Udgifter ved denne Indsamling andrager ca. 9000 Kr. (specificeret Regnskab ligger til Eftersyn hos mig og tilstilles paa Forlangende enhver af d´Hrr., der ved Inbetaling af et a conto Beløb af deres tegnede Bidrag har deltaget i Betalingen af samme.)

Da det vilde være Synd, om et helt Aars Arbejde og de store Udgifter ved samme skulde være gjort uden at bringe nogen virkelig og real Nytte, retter jeg hermed en Bøn til Dem om at lade Deres engang bragte Offer i en god Sags Tjeneste overføre til et lignende Formaal, nemlig den af mig planlagte Opgave: at skaffe Husly og Kost her i Danmark til et saa stort Antal som muligt af s u l t e n d e Børn fra de krigsførende Lande.

Under Navnet „Dansk Krigs-Bjørnehelp" er det min Agt - som det vil ses af vedlagte Opraab - at søge nævnte Formaal realiseret paa den bedste og mest praktiske Maade til Ære for vort Land og til Bedste for de stakkels sultende og underernærede Børn.

I fortrøstningsfuld Forventning om, at De samstemmer med denne nye Ordning, bedes De høfligst inbetale det af De tegnede Bidrag, stort .....Kroner, til Undertegnede, hvorefter Kvittering for Modtagelsen vil blive Dem tilstillet.

Beløbet bedes sendt pr. Post eller indbetalt til mig personlig paa min Bopæl daglig mellem 1-3.

Da det er af stor moralsk Betydning for et offentligt Opraab, at dette underskrives af Mænd fra a l l e P a r t i e r og Samfundsklasser, beder jeg Dem samtidig med Indsendelsen af Deres Bidrag at meddele mig, helst skriftlig, om De er villig til at være M e d u n d e r s k r i v e r. (Vedlagte Blanket bedes da udfyldt og sendt mig pr. Omgaaende.)

I Haab om Deres Samtykke i A l t - samt med Tak for den af Dem mig herved udviste Tillid.

København i April 1917

Læge T H O R S O N

Aaboulevard 4. København N.

(sign.:)

UDGIFTS-KONTO.

Til

Dem af mine højtærede Bidragydere, der har deltaget i Dækning af Omkostningerne ved Arbejdet og Indsamlingen til »Anbringelse af Krigsinvalider« i Aaret 1916—17.

Gebyr (1 %) af Tegningssummen: 445.000 Kr. = 4.450 Kroner. — *NB.* Herunder beregnet Udgifter ved Besøg hos ca. 1200 Personer i Tegningsøjemed (Kørsel, Korrespondance etc.)	4.450 Kr.
Tryksager + Porto	4.890 —
Kontorrekvisiter (Dokumentskab, Bøger etc.)	315 —
Repræsentationsudgifter	88 —
Kontorarbejde (Afskrivning etc.)	350 —
Diverse (Adressebøger o. lign.)	47 —
(ved Afviklingen Febr.—April 1917):	
Tryksager + Porto	340 —
Kontorarbejde etc.	520 —
Ialt:	11,000 Kr.

København, d. 1. Maj 1917.

THORSON
Læge.

TH. THORSON
LÆGE
AABOULEVARD 4, KØBENHAVN, N.
TRÆFFES I 3. · TLF. NORA 2070

KØBENHAVN N., 15. Maj 1917

S. T.

Da man har gort mig opmærksom paa, at det af mig brugte Udtryk »Gebyr« af flere er bleven opfattet som »Salær« for det af mig udførte Arbejde ved »Indsaml. til Anbringelse af Krigsinvalider«, — undlader jeg ikke herved at meddele, at jeg selvfølgelig ved Ordet »Gebyr« kun har ment: »hafte Udgifter« og intet andet. —

Som Ikke-Forretningsmand har jeg m. a. Ord anvendt et Udtryk, som ikke dækker den egentlige Mening, hvilket jeg meget beklager.

Ærbødigst

TH. THORSON,
Læge.

Til

Dem af mine højtærede Bidragydere, der har bidraget til Dækning af Omkostningerne ved Krigsinvalide-Indsamlingen.

NB. Senere Bidrag:
Prip, Otto — Skibsmægler. . . . . 100 Kr.

Udenrigsminister Erik Scavenius

Efter Anmodning skal vi tillade os at give en kort Fremstilling af en Plan til at modtage og forpleje til Krigens Slutning de fuldstændige Invalider af alle Nationer, der befinder sig i Krigsfangenskab.

Vor Plan tilsigter mod to Maal:

Først at give der danske Folk Lejlighed til at øve en Barmhjærtighedsgærning mod Krigens haardest medtagne og mest ulykkeligt stillede Ofre, som mange herhjemme føler en uafviselig Pligt til at hjælpe, uden at der dog hidindtil har kunnet findes direkte Veje til at tilfredsstille denne Trang.

Dernæst gennem det danske Folks Udøvelse af denne Barmhjærtighedsgærning yderligere af bekræfte dets faste Vilje til at forblive udenfor Krigen.

Vi har tænkt os Planen udført paa følgende Maade:

Den danske Befolkning tilbyder gennem en af Staten anerkendt Organisation at modtage og til Krigens Slutning uden Vederlag at huse og forpleje de saarede og fuldkommen invalide Krigsfanger, som vedk. Stater ikke har Interesse i vedblivende at beholde som Fanger inderfor deres Grænser.

Uden den danske Stats Kontrol modtages disse invalide Krigsfager ved den danske Grænse. Deres Ophold i Danmark finder ligeledes Sted under den danske Stats Kontrol. Ved Aftaler med vedk. fremmede Stater sikrer den danske Stat sig mod, at de til Danmark afgivne Krigsfanger uden Tilladelse kan vende tilbage til deres eget Land.

Invalidernes Modtagelse, Anbringelse og Forplejning:

Der dannes saa snart som muligt en forberedende Komité med et Forretningsudvalg, hvis Opgave er:

1) at tegne et Beløb til Dækning at de foreløbige Begyndelsesudgifter ved Planens Realisation. Beløbet kan ansættes til ca. 1 Million Kroner (den overvejende Del heraf kan efter kendte Medborgeres Udtalelser til os Undertegnede allerede anses for sikret).
2) Under Samraad med vedk. danske Statsmyndigheder og i Forening med disse at affatte Henvendelser og afgive Tilbud til de fremmede Magter om Invalidernes Modtagelse op Ophold i Danmark.
3) Under Samraad med Statsmydighederne og eventuelt de kommunale Myndigheder at forberede Invalidernes Modtagelse og Forplejning herhjemme bl. a. ved Oprettelsen at et Centralkontor i København og lokale Centraler i Provinserne, idet samtidig undersøges Mulighederne i de for Anbringelse af Invalidernе private Hjem, der formenes i stort Omfang at ville tilbyde Ophold og Forplejning af 1 eller flere Invalider fra nu af og til Krigens Slutning.
4) Under Samraad med Statsmydighederne at danne den endelige Hovedkomité for hele Arbejdet, der foruden at lede Ordningen af Invalidernes Ophold her i Landet og føre Tilsyn med de oprettede Centralers Arbejde, skal virke for at skaffe Pengemidler til Sagens Gennemførelse ad privat Vej, samt gennem sit snævre Foretningsudvalg staa i stadig og fast Forbindelse med Statsmyndighederne og være til Disposition for disse i alle Forhold vedrørende Invaliderne.

Bemærkninger:

Det antages, at der hos samtlige krigsførende Lande befinder sig ca. 60.000 invalide Krigsfanger, der er fuldstændig til at Krigstjeneste. Hvis Danmark kan overtage ⅓ af disse, kan det maaske formodes, at Norge og Sverig vil følge efter og overtage Resten.

Der foregaar stadig Forhandlinger mellem de krigsførende Magter om Udvekslingen af de invalide Fanger; disse Forhandlinger vil meget lettes, naar Invaliderne kun for kortere Tid vil opholde sig i Danmark. Da tillige Transporten af Invaliderne her til Landet nødvendigvis kun kan foregaar langsomt og lidt efter lidt, vil man være berettiget til at antage, at langt fra det hele Antal (20.000), paa en Gang vil være til Stede i Landet, rimeligvis vil 10.0000 Invalider være Maksimum af, hvad der til Stadighed skal skaffes Ophold og Forplejning til.

At den private Barmhjærtighed i største Omfang vil interesse sig for Sagen, er en Forudsætning for dens Gennemførelse. Af kontante Penge formenes der, at ca. 2 Millioner Kr. let vil kunne skaffes til Veje ad privat Vej. Bidrag i gratis Naturalydelser, Ophold, Forplejning m. v. i. private Hjem kan regnes til det dobbelte, ca. 4 Millioner Kroner.

At Staten og Kommunen paa et senere Tidspunkt maa træde direkte hjælpende til, maa man imidlertid være klar over, og en Forudsætning er det selvfølgelig, at Staten fra første Færd støtter Sagen ved gratis Befordring med Banerne, ved at stille Lokaler til Disposition for Organisationsarbejdet og ved gennem Statens Hospitaler og Læger at yde gratis Lægehjælp o. s. v., ligeledes er det en Forudsætning, at Kommunen støtter Sagen ved lignede Tjenester.

Undertegnede har ved Samtaler med en Række kendte og indflydelsesrige Mænd undersøgt hvilken Stemning der kan paaregnes, at Sagen vil blive mødt med, i et og alt un-der den Forudsætning, at vor Udenrigsledelse og Regering giver den sin Billigelse og Forsikring om at ville hjælpe med Raad og Daad, og vi før maaske anføre, at Sjællands Biskop har udtalt Haabet om, at kunne faa hele Landets Præsteskab til at arbejde med paa i alle Meninghederne at skaffe Hjælp og Støtte til dens Gennemførelse.

Det vil selvfølgelig være af største Betydning, at der tages fat paa Sagen snarest mulig, ikke mindst fordi den varme Aarstid baade letter Transporten af Invaliderne her til Landet og Anbringelsen af dem rundt i vore forskellige Landsdele.

København, den 27. Maj 1916.

(sign.)

Transporterne til krigsfangelejren ved Hald 1917-1918

Meddelelse fra det tyske Røde Kors i Frankfurt /M.

Rundskrivelse №. 409. **19. april 1917**

Den første transport af internerede til Danmark består af 65 fanger og er ankommet i Haparanda 19. april 1917. Videretransport til den tyske lejr ved Hald fortages først den 28. april. Breve og telegrammer til disse internerede kan sendes i mellemtiden til J. Bachrach i Haparanda.

Fangernes ankomsten i Haparanda blev telegrafisk meddelt på samme måde som det skete ved udvekslingen af de hårdt sårede fra Haparanda. At spare tid blev pårørende af fangernes ankomsten telegrafisk underrettet gennem Hamburg. Kopier af telegrammer tilgår på den sædvenlige måde til komitéer til rettelse af deres kartoteker.

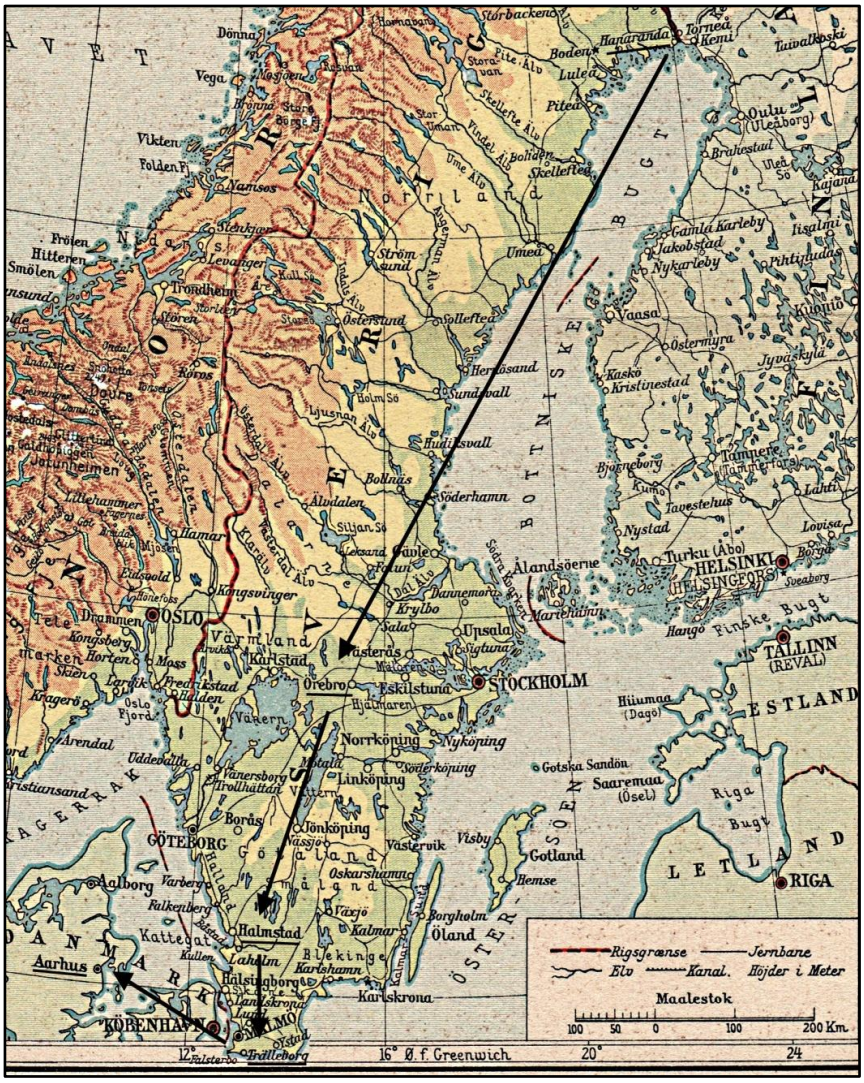

Krigsfangetransporter på svenske statsbaner

Ved Forhandling med det svenske Røde Kors, der ledede af H.K.H. Prins Carl, erklærede denne sig rede til at medvirke ved transporten af fangerne fra Rusland med jernbanetog fra Haparanda til Trelleborg fra april måneds slutning og derfra videre med de for invalidetransport særlig indrettede dampskibe S/S »Aeolus« og S/S »Birger Jarl« til Århus. Ved foranstaltning af hærens lægekorps transporteredes krigsfangerne derfra pr. bane til Hald-lejren.

For den første transport, der skulle afgå 9. april 1917 fra Rusland, var der udvalgt 78 krigsfanger. Imidlertid nægtede Sverige krigsfangernes gennemrejse, og kun en skriftlig kontakt mellem dr. Thorvald Madsen og prins Carl af Sverige opklarede sagen.

	År	Antal tåg	Antal invalider	
			officerare	manskap
Haparanda—Trälleborg...	1915	35	73	4 530
	1916	58	214	8 856
	1917	64	876	10 265
	S:a	157	1 163	23 651
Trälleborg—Haparanda...	1915	35	77	7 653
	1916	59	263	13 108
	1917	63	492	13 835
	S:a	157	832	34 596

Transporttoget kom fra Petrograd, passerede Finland (grænsebyen Torneå) og ankomststation var Haparanda. Det gik videre med svensk lazarettoget gennem Sverige via Boden - Mellansel - Bräcke - Örebro - Hallsberg - Nässjö - Malmö til havnebyen Trelleborg, hvor krigsfangerne blev indskibet i de svenske hospitaldampere »Birger Jarl« og »Æolus«.

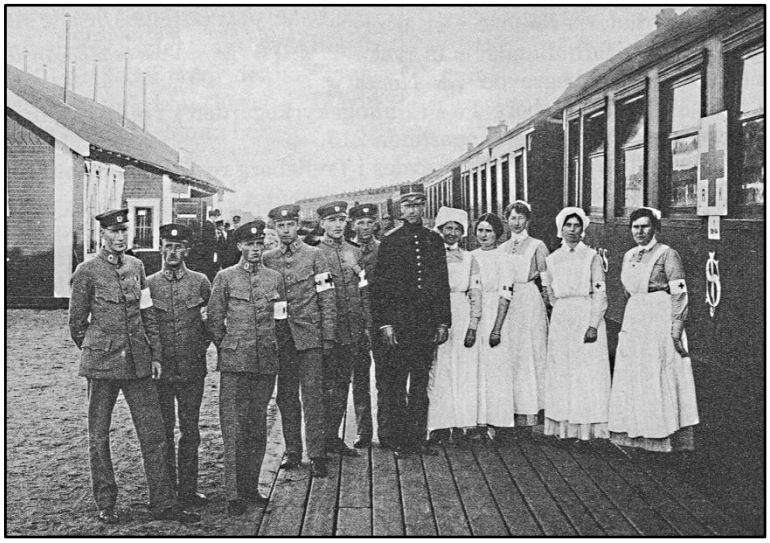

Personalet har forsamlet sig foran toget før afrejsen fra Haparanda til Trelleborg.

Cheflæge dr. Carl Christian Ekeroth med Røde Kors
Søstre på det svenske lazarettog Haparanda-Trelleborg.

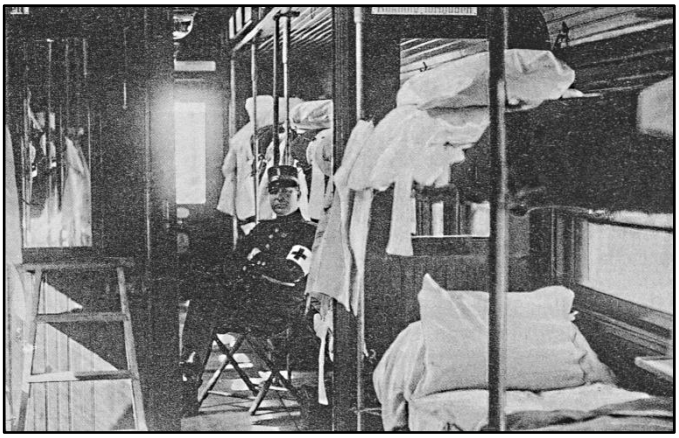

Tre døgn tog transporten mellem Haparanda og Trelleborg. Her ses en tredjeklasse vogn med dr. G. Wigh som transportlæge.

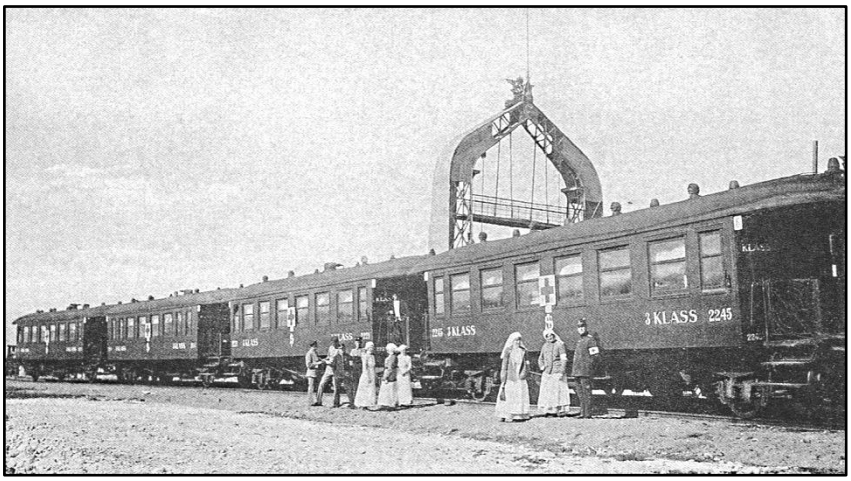

Ankomsten i Trelleborg færgehavn.

Tidtabell för extra snälltåg 3047.

(För utväxling av invalida tyska och österrikiska krigsfångar.)

Fahrplan für Schnellzug 3047.

(Für Austausch schwerverwundeter deutscher und österreichischer Kriegsgefangenen.)

	Ank. An	Avg. Ab	
Haparanda		4.00	
Vitvattnet	6.00	6.33	
Boden	9.24	9.38	
Älvsby	10.46	10.53	
Jörn	1.30	1.44	
Vännäs	5.20	5.49	
Mellansel	9.11	10.48	Frukost / Frühstück
Långsele	1.35	2.08	
Bräcke	5.09	6.43	Middag / Mittagessen
Ånge	7.20	7.42	
Ramsjö	9.00	9.10	
Ljusdal	10.07	10.40	
Bollnäs	12.03	12.26	
Kilafors	12.50	12.58	
Storvik	2.58	3.06	
Krylbo	4.24	4.36	
Dagarn	5.44	5.59	
Näverkärret	6.42	6.52	
Frövi	7.26	7.44	
Örebro	8.23	9.02	
Mosås	9.19	9.38	
Hallsberg	9.56	11.30	Frukost / Frühstück
Mariedam	12.03	12.07	
Mjölby	1.31	1.55	
Aneby	3.26	4.50	
Nässjö	5.25	6.55	Middag / Mittagessen
Alvesta	8.45	9.01	
Vislanda	9.20	1.23	
Hässleholm	3.00	3.16	
Malmö	5.00	5.25	
Trälleborg	6.48		

Anm. Tåget går från Haparanda onsdagar.

Zur Bemerkung: Der Zug fährt von Haparanda Mittwochs ab.

De svenske hospitalskibe »Æolus« og »Birger Jarl«

S/S »Æolus«

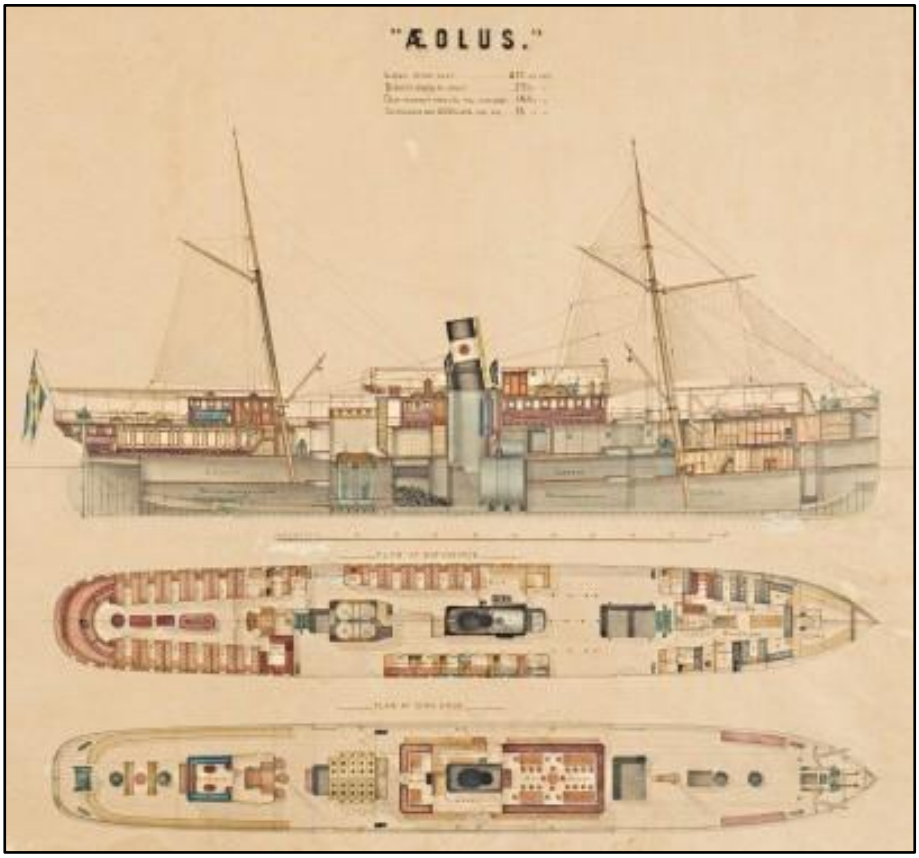

Skibstype:	passagerdampskib.
Skibsværft:	Lindholmens Mekaniska Verkstad, Göteborg.
Kølen lagt:	1884.
Søsat:	1884. Indsats mellem Stockholm - Helsingborg - Göteborg - Kristiania.
Værftnummer:	317
Dimensioner:	Længde: Bredde: Dybgang: 59 m 8,8 m 4 m
Brt / Nrt / Dwt.	803 / 625 / 400.
Maskineri:	Dampmaskine, 120 Hk.
Fart:	13 knob.
Signalbogstaver:	HSGM, SDAK
Dato:	Tjeneste:
1916 - 1918	Chartret af svensk Røde Kors til udveksling af russiske, østrig-ungarske og rigstyske krigsfanger.

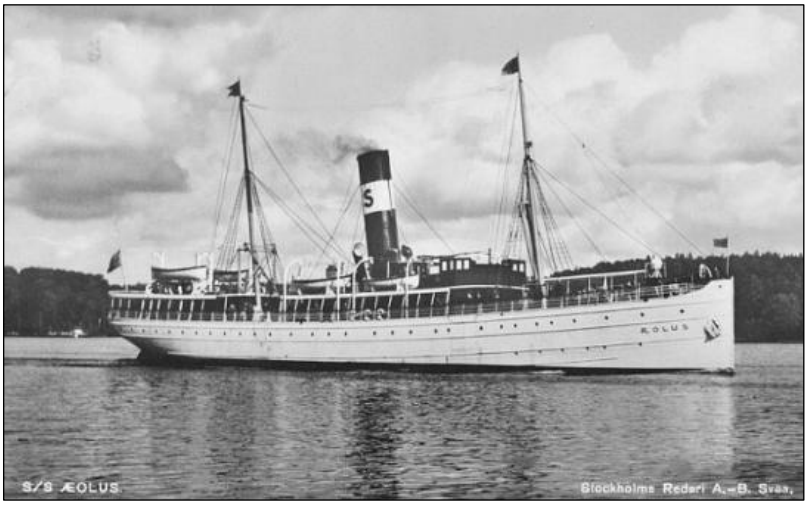

»Æolus«s´ Sanitetspersonel.

»Æolus«s´ Sanitetspersonel.

Svenske Røde Kors-søstre i vinterudrustning på lazaretskibet »Æolus«.

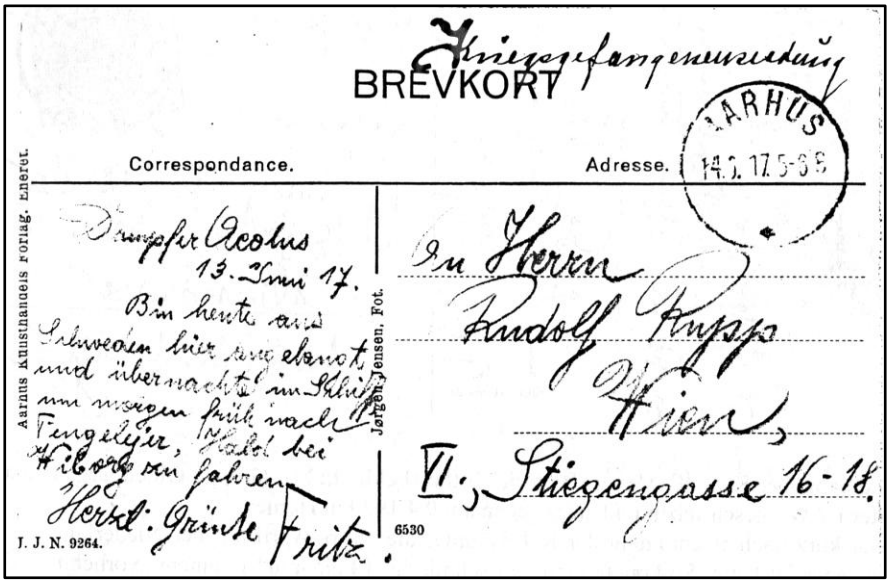

Ufrankerte krigsfangeforsendelse annulleret 14.6.17 i Aarhus til Wien.

Damper Aeolus
13. Juni 17.

Afsenderen skriver: ”I dag ankom jeg fra Sverige og overnatter på skibet for at køre tidlig om morgenen til Fangelejr Hald ved Viborg.
Hjertelige hilsener Fritz.

S/S »Birger Jarl«

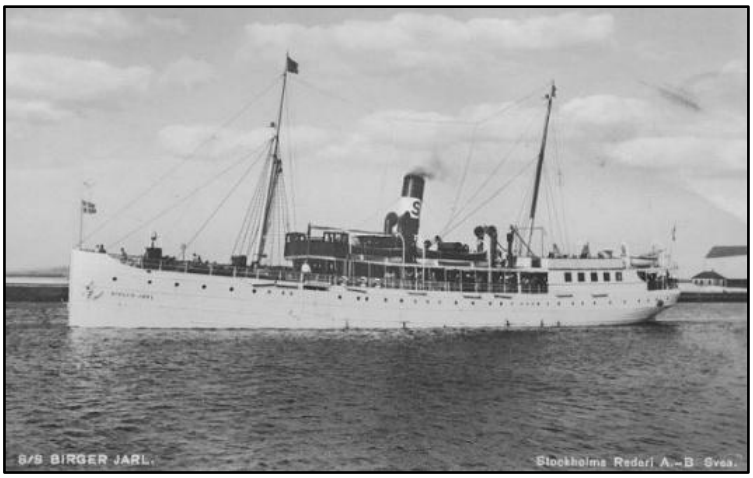

Skibstype:	passagerdampskib.
Skibsværft:	W. Lindbergs Verkstads & Varfs Ab. (Södra Varvet) i Stockholm.
Værftnummer:	506
Kølen lagt:	1893.
Søsat:	5. maj 1893 fra Helsingborg til Stockholm.
Dimensioner:	Længde: Bredde: Dybgang:
	57,3 m 8,7 m 3,6 m
Brt / Nrt / Dwt.	840 / 516 / 450.
Maskineri:	Dampmaskine.
Fart:	10 knob
Signalbogstaver:	JBNV/SEHA
Passagerer:	620.
Kahytter:	100
Dato:	Tjeneste:
1916 - 1918	Chartret af svensk Røde Kors til udveksling af russiske, østrig-ungarske og rigstyske krigsfanger.

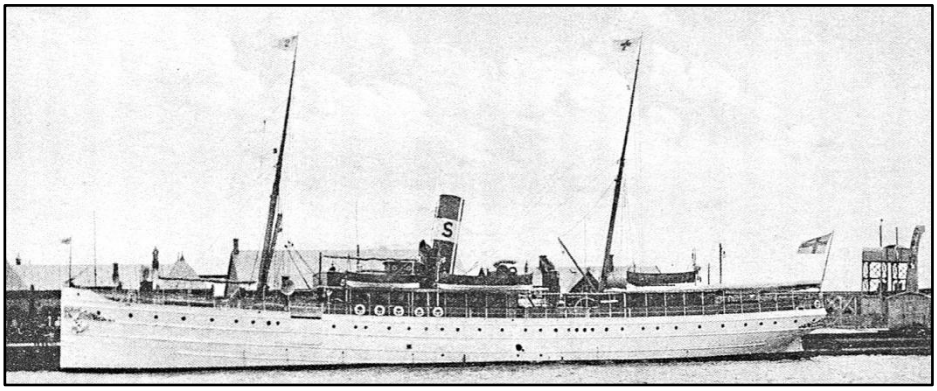

»Birger Jarl« i Trelleborg havn.

Marinelæge Carl Gustaf Borgström og kaptajn Algot Friberg.

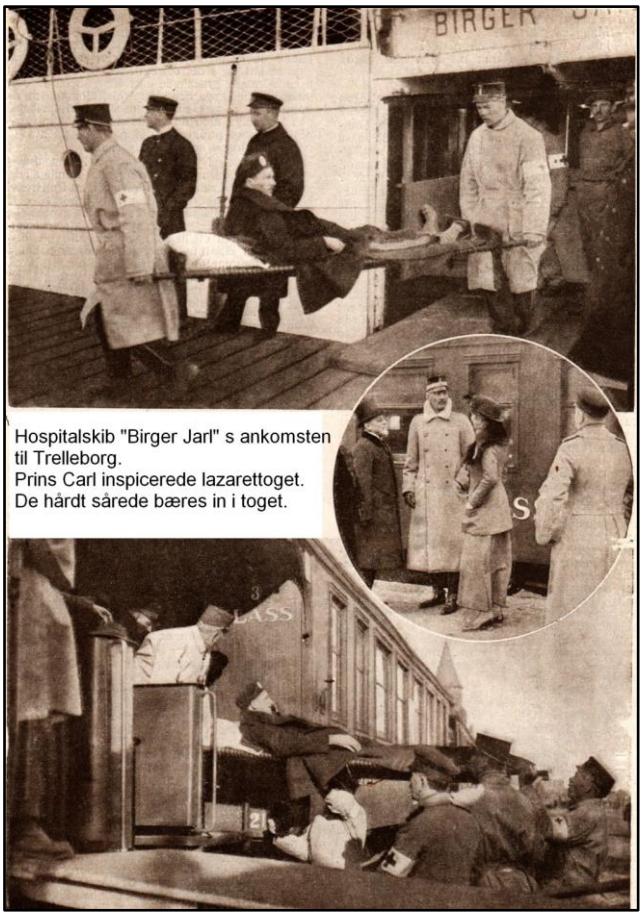

Hospitalskib "Birger Jarl" s ankomsten
til Trelleborg.
Prins Carl inspicerede lazarettoget.
De hårdt sårede bæres in i toget.

Ankomsten til Aarhus

Nogen Folkeforlystelse var det ikke, at se disse Fanger slæbe sig i Land. Tværtimod. Det var det sørgeligste Syn, vi længe har overværet. Ved Halvsyvtiden begyndte man at bringe Østrigerne i Land. Først kom de allerværst medtagne. Det var graa Skikkelser med gustne Ansigter, levende Lig med udslukte Øjne. Mange var saa hærgede af Tuberkulose, saa de næppe kunde holde sig oprejst – en enkelt var allerede Onsdag Aften i Sygeautomobil kørt til Garnisonssygehuset, fordi han ikke havde kunnet taale Rejsens Strabadser. Andre havde Skyttegravenes Rædsler, Fangelivet Ensformighed, Strabadserne i Sibirien og Længslen efter Hjemmet ødelagt.

De saa intet og hørte intet. De blev som legemlige og aandelige Vrag slæbt i Land af Sanitetssoldaterne.

Det var til at græde over. Og de Par Hundrede Tilskuere, der stod samlet om Landgangen græd – mange lod Taarerne saa frit Løb og selv store, stærke Mænd havde vanskeligt ved at skjule deres Bevægelse, mens dette Elendighendens Tog passerede forbi dem ...

3. maj 1917 ankom den første damper med krigsfanger til Aarhus Havn. Det var den svenske damper »Birger Jarl«, som i masterne havde hejst Dannebrog, det svenske flag, Røde Kors' flag og det tyske kejserriges sort-hvide-røde flag. Ombord på damperen var 61 tyske og en enkelt østrigsk krigsfange.

Samme dag skrev *Demokraten* følgende: "Nu først ser man, at det er Krigens Vrag der skylles ind over den jyske solglitrende Strand". På billedet ses de tyske krigsfanger ombord på »Birger Jarl« i Aarhus Havn.

Kilde: Demokraten 3. maj 1917, fotograf: Hans Andersen Ebbesen.

De hårdt prøvede krigsfanger havde ved ankomsten til Aarhus rejst over 2500 km. Turen startede i Rusland og gik gennem Finland til den svenske grænseby Haparanda. Her sluttede svenske Røde Kors' sygeplejersker sig til det sørgelige følge, som fortsatte de godt 1600 km ned gennem Sverige til Trelleborg. Resten af turen blev foretaget med damper til Aarhus.

I Aarhus blev krigsfangerne modtaget med chokolade, cigaretter, cigarer og blomster.

Kilde: Aarhus Kommunes Biblioteker, Lokalhistorisk Samling, Hans Andersen Ebbesen, maj 1917.

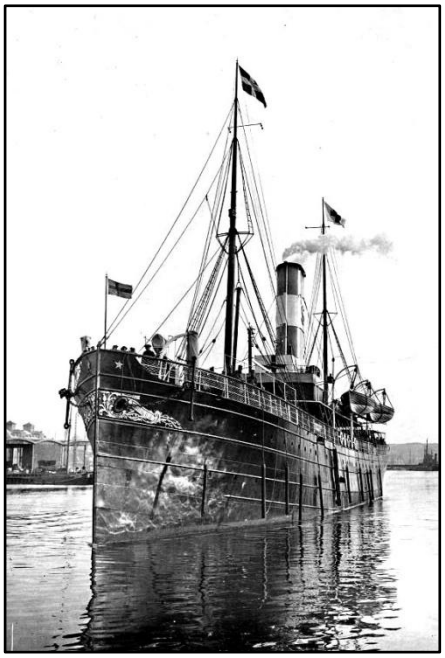

»Æolus« på vej ind i Aarhus Havn. I perioden 3. maj til 17. juni besøgte »Æolus« og »Birger Jarl« Aarhus i alt fem gange medbringende ca. 1200 krigsfanger, som alle blev overført til Hald-lejren.

Kilde: Aarhus Kommunes Biblioteker, Lokalhistorisk Samling, maj 1917, ukendt fotograf.

17. maj 1917 ankom endnu en svensk damper, »Æolus«, til Søndremole ved Aarhus Havn. Ombord på damperen var primært østrig-ungarske krigsfanger.

Et par tusinde mennesker overværede det sørgelige syn, da krigsfangerne bevægede sig de få meter fra damperen til det ventende tog, som skulle bringe dem til Hald. Demokratens udsendte reporterede levende fra begivenhederne.

Kilde: Demokraten 18. maj 1917

Østrig-ungarske krigsfanger venter ombord på den svensker damper »Æolus« på at komme i land i Aarhus.

Rusland trak ved udbruddet af den russiske revolution i februar 1917 sig ud af krigen, hvilket medførte deportering af dets mange krigsfanger til andre lande. Danmark blev på grund af dets neutrale position under krigen udvalgt til at modtage en del af disse krigsfanger.

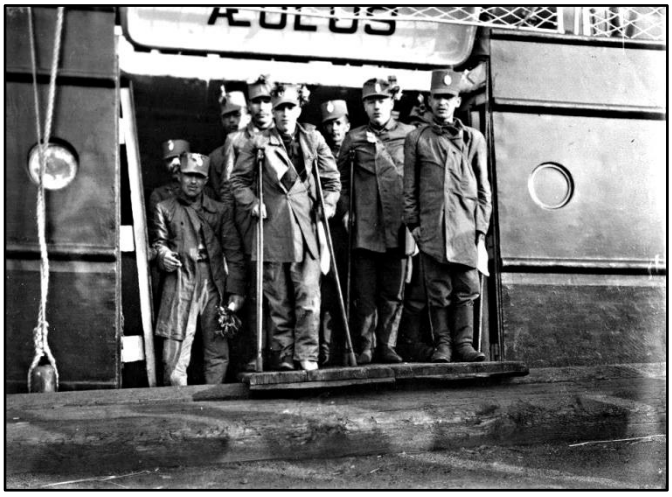

Kilde: Lokalhistorisk Samling, Hans Andersen Ebbesen, maj 1917

Fra Aarhus gik turen videre med tog til den nyoprettede lazaret-lejr i Hald.

Lejren, der blev oprettet på opfordring fra Røde Kors, blev brugt til at pleje de sårede og udmagrede krigsfanger.

Tusinde aarhusianere var mødt op for at overvære modtagelsen af krigsfangerne, men kun få kom igennem politiets afspærringer.

Kilde: Aarhus Kommunes Biblioteker, Lokalhistorisk samling, ukendt fotograf, maj 1917

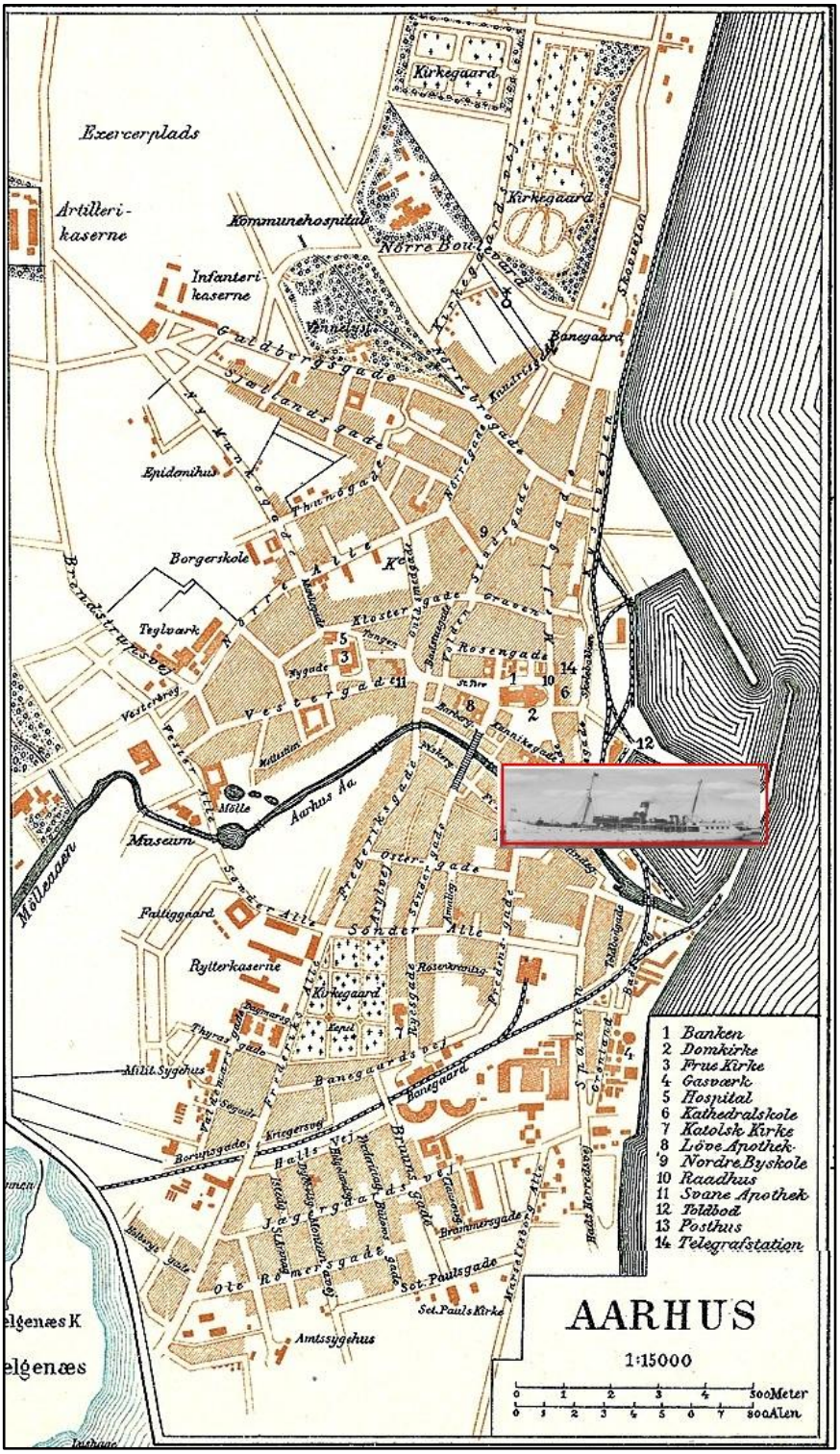
AARHUS
1:15000
0 1 2 3 4 500 Meter
0 1 2 3 4 5 6 7 800 Alen
1 Banken
2 Domkirke
3 Frue Kirke
4 Gasværk
5 Hospital
6 Kathedralskole
7 Katolsk Kirke
8 Löve Apothek
9 Nordre Byskole
10 Raadhus
11 Svane Apothek
12 Toldbod
13 Posthus
14 Telegrafstation
Exercerplads
Artilleri-kaserne
Infanteri-kaserne
Kommunehospital
Kirkegaard
Nørre Boulevard
Banegaard
Galdbergsgade
Sjøbladrgade
Epidemihus
Borgerskole
Teglvark
Klostergade
Rosengade
Vestergade
Aarhus Aa
Museum
Møllegaden
Palliggård
Rytterkaserne
Militt. Sygehus
Banegaardsvej
Jægergaardsvej
Ole Römersgade
Sct. Paulsgade
Sct. Pauls Kirke
Amtssygehus
Østergade
Søndre Alle
Skansen
Havnen
Havnebadet
Havnegade
Havnevej
Havnepladsen
Havnegade
Havnegade
Havnegade

Fra Trelleborg, hvortil ankomsten skete pr. tog, foregik overførslen med dampskib til Århus. Hærens lægekorps havde pålagt generalkommandolægen i 2. generalkommandodistrikt at iværksætte krigsfangernes modtagelse i Århus, deres transport derfra og afgivelse til lazetlejren ved Hald.

Generalkommandolægen bestillte følgelig særtog med angivelse af, hvorledes dette under hensyn til hver enkelt transports sammensætning (officerer, menige, hårdt sårede, syge, som skal køre liggende, etc) ønskedes sammensat. Når dampskibet, som hidtil har været de svenske hospitalsdampere »Birger Jarl« og »Æolus«, ankom til Århus, holdt da særtoget parat på de derværende havnespor.

Som eksempel på et sådant togs sammensætning skal anføres den, der anvendtes til transporten den 31. maj 1917, bestående af 28 officerer og 199 underofficerer og menige, Århus-Bækkelund, pr. jernbane – en afstand af 93,6 km, som tilbageslagdes på ca. 3-4 timer.

2 Truck-Sidegangsvogne (litra An), 6 kupeer, II. klasse,

Truck-Sidegangsvogn (Litra An) II. klasse

1 Truck-Sidegangsvogne (litra Bp) 3 kupeer, II. klasse,

Truck-Sidegangsvogn (Litra Bp) II. klasse

2 Truck-Sidegangsvogn, (litra Cm), 9 kupeer, III. klasse,

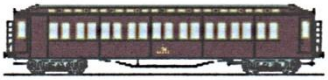

Truck-Sidegangsvogn (Litra Cm), III. klasse

5 lukkede godsvogne, (litra Q), udstyrede m. hærens sygetogsmateriel 8 bårer i hver,

1 lukket godsvogn med bagage.

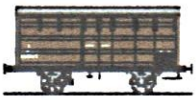

De 5 Truck-personvogne udgjorde altså et hele, gennem hvis sidegange der var fri passage, således som også tilsynet med de syge og disse tilstand gjorde det ønskeligt.

Nogle af de med bårer monterede godsvogne var forsynede med endedøre, og sådanne vogne bør også fortrinsvis anvendes, da bårene under visse forhold, f. eks. når de syge skal udtages på banelinien, derved lettest og til mindst ulempe for de syge udtages gennem endedørene. Efter at den bageste vogn er tømt, skydes den da med håndkraft ca. 1 vognlængde bort, hvorpå den næste tømmes og så fremdeles.

Særtogene betjentes hver gang af det samme togpersonale, og der var ved at anordne lokomotivskifte på de to stationer, på hvilke særtogene rebrousserede - Langaa og Viborg - truffet foranstaltning til at fremskynde og sikre disse særtogs planmæssige fremførelse samt derved, at den ankommende togmaskine på begge rebroussements-stationer brugtes som skydelokomotive for det afgående (dvs. fortsættende) tog, draget omsorg for, at togenes igangsætning skete roligt og jævnt.

For særtogenes ekspedition var der udgivet følgende særlige bestemmelser:

”*Det pålægges alle ved krigsfangesærtogene tjenestegørende at medvirke til, at deres ekspedition kan ske med størst mulig ro, uden råb og med anvendelse af færrest mulige fløtesignaler, som ikke må afgives stærkere end netop nødvendigt. Bl. a. som følge af ovenstående skal heromhandlede særtog fremføres på vakuumbremse.*”

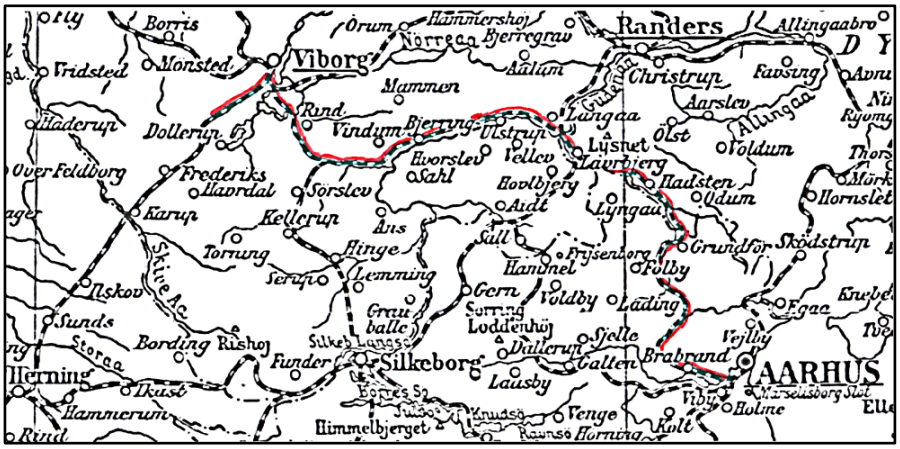

For yderligere at bidrage til at alt kunne gå roligt og stille var Viborg station, i hvis østre ende særtogene rebrousserede, fra nogen tid før deres ankomst i samarbejde med det stedlige politi afspærret, hvilket også var tilfældet med Bækkelund holdeplads.

Generalkommandolægen tillige med en underordnet læge og de fornødne militære sygepassere ledsagede alle særtogene fra Århus, men desuden fulgte med disse i flere tidfælde også medlemmer af »Den Danske Regerings Komité til Forplejning af syge krigsfanger«.

Under vejs var krigsfangerne på flere måder genstand for sympati-tilkendegivelser, hvilke vel nok for største delen var fremkaldte ved krigsfangernes medynkvækkende tilstand og ved tanken om de af dem udståede strabadser og lidelser.

Med hensyn til **krigsfangernes hjemsendelse**, da er denne med nogle undtagelser foregået i ambulancetog, som bortset fra det nødvendige sanitetspersonale, eksempelvis 25 personer af begge køn, sendtes tomme til Danmark. Togene hvis tekniske betegnelse f. eks. lød: Schlafwagen-Sanitätszug W.L. XII., var formerede af sovevogne, som den østrigske hærledelse havde lejet hos det internationale sovevognsselskab for en betaling af 20 østrigske kroner pr. vogn pr. døgn; til hvert tog afgav selskabet derhos: 1 kok, 1 sovevognskonduktør og 1 vognopsynsmand.

I hvert tog var proviantvogn, køkkenvogn og spisevogn; i nogle af sidstnævnte var den ene halvdel for tilfældet omdannet til operationsstue.

Da Bækkelund holdeplads ifølge den dagældende ordning forestodes af en kvindelig stationsbestyrerske, blev en mandlig assistent fra 7. trafiksektionskontor beordret til nogen tid før vedkommende togs afgang at overtage tjenesten som stationsbestyrer på holdepladsen.

Som ovenfor antydet, var det altså meget tungt jernbanemateriel, som således kom til at befare det meste af den ikke særligt svært byggede Viborg-Herningbane. Togenes vægt nøvendiggjorde, at de fremførtes af to lokomotiver (Litra G); sanitetestoget, som den 15 november 1917 hjemførte 84 officerer og 399 underofficerer og menige, var endog så tungt, at det måtte afsendes forspændt med to lokomotiver, medens et tredie

som skydelokomotiv fulgte med over det første stationsinterval Bækkelund-Skjelhøje, 5,7 km.

Under opholdene i Bækkelund blev togene smykkede med gran, ege- og bøgeløv samt centralmagternes flag, hvorhos de provianterede hovedsageligt ved indkøb i Viborg. Det var i så henseende af stor betydning, at deres forsyning med *drikkevand* kunne foregå under opholdet i Bækkelund fra en derværende vandcisterne, som fyldtes af en vindmotorpumpe, der under togets ophold arbejdede, så meget som vinden tillod.

De tomme ambulancetog ankom som regel til Bækkelund om morgenen eller om formiddagen og afsendtes atter derfra kl. 2-3 om eftermiddagen over Herning-Vejle-Fredericia-Vamdrup.

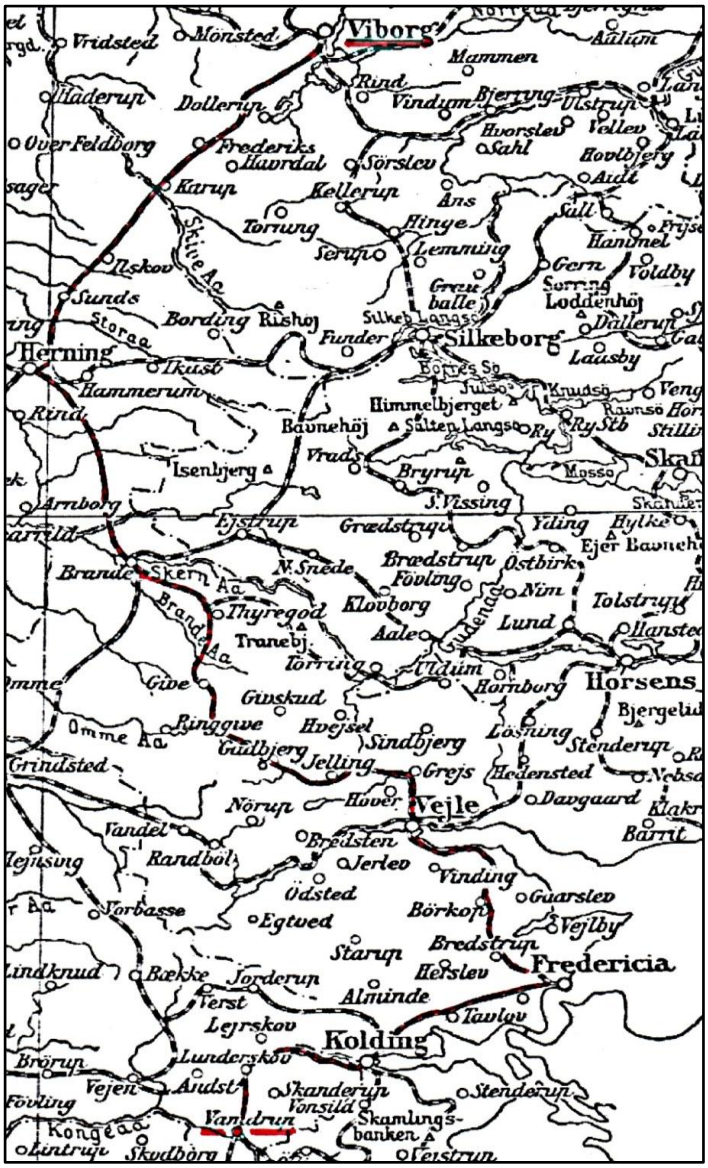

Ankomsten til Hald

Krigsfangernes udlæsning var for de første transporters vedkommende planlagt til at foregå to steder på fri bane mellem Viborg og Bækkelund, hvorfor togene på nævnte strækning var anordnede som ”arbejtstog”. Til aflæsningssteder var udsete to vejes skæring med banelinien, nemlig ved overkørsel nr.111 og nr.110, sidstnævnte ved vogterhus nr.21.

Fra førstnævnte steder fører en markvej temmelig direkte ned mod den landevej, som løber umittelbart langs lejrens østside, så at afstanden fra toget til lejrens port kunde indskrænkes til ca. 7-800 m, en afstand, som de raskeste underofficerer og menige blandt krigsfangerne tilbagelagde til fods. For at lette udstigningen, som altså skete uden perron eller lignende, var der sørget for, at der ved begge de nævnte overkørsler var sveller i beredskab til deraf at danne trappetrin; svellerne blev lagte ud for et mod hinanden vendende par vogndøre, for at udstigning kunde ske samtidig af to vogne.

Efter at de marchduelige underofficerer og menige var udstegne, forsatte toget til overkørsel nr.110, hvor forannævnte landevej med nogen stigning fra begge sider skærer banelinien. Her udlæssedes de krigsfanger, som ifølge deres sygdomstilstand eller grad havde krav på at blive *kørte* til lazaretlejren, enten siddende i charabancer eller liggende på bårer in nogle af hærens to-spændige sygetransportvogne.

Ved de senere transporter bortfaldt dog udstigning ved denne overkørsel og blev henlagt til Bækkelund holdeplads, hvor en virkningsfuld afspærring var lettere gennemførlig, og hvor udstigning kunde ske ved perronen.

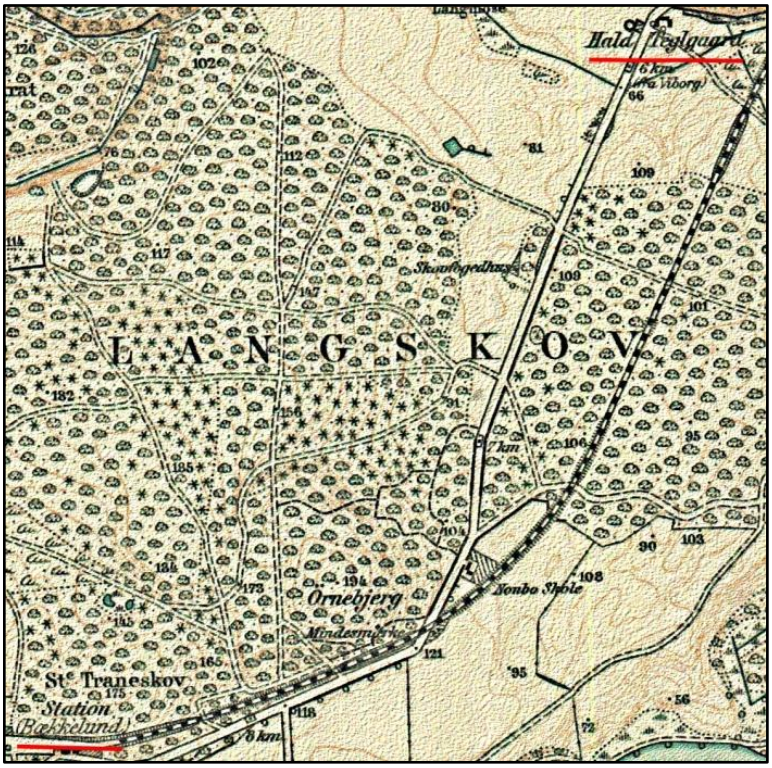

Røde Kors-sanitetskolonner fra Odense, Århus og Viborg havde lejlighed til at yde deres bistand ved flere af transporterne og på forskellige steder under vejs, hvorhos de *Jyske Kvinders Ambulance* medvirkede ved i automobil at køre krigsfanger fra Bækkelund holdeplads til lazaretlejren.

Der er i alt fra 3. maj 1917, da de første 62 krigsfanger ankom, til den 4. februar 1918 ankommet følgende antal:

Rigstyske	45 officerer	20 underofficerer	207 mandskab
Østrig-ungarske	281 officerer	131 underofficerer	820 mandskab
i alt	326 officerer	151 underofficerer	1027 mandskab
fordelte på	11 transporter.		

Ankomst ved Bækkelundstation.

Transport til lejren.

Ankomst i lazaretlejren.

Ankomsten af officererne

Krigsfangernes Modtagelse i lejren

Ved indgangen til lejren var der opstillet en flagallé af marineflag, og fangerne blev her budt velkommen af kontreadmiral Zachariae med ordene: ”*Velkommen hertil. Jeg håber De befinder Dem vel, og jeg ønsker og håber at de alle må genvinde Deres helbred herude*.”

Kontreadmiral Zachariae skriver i sine erindringer:

”Hald-Lejren modtog de første Krigsfanger den 5. Maj og var fuldt belagt den 3. Juni.

Kun et Par Ord om Modtagelsen af Transporterne. Komitéens Medlemmer var skiftevis til Stede ved disse. Ved den første Modtagelse i Hald-Lejren var jeg til Stede. Ti Minutter før ventet kørte Toget fra Aarhus frem og standsede paa Sporet ude paa aaben Mark. Ved Banedæmningen stod opstillet et Kom-mando af vore Soldater, der var Invaliderne behjælpelige ved Udstigningen, som lettedes ved at Soldaterne af Sveller byggede Trappetrin op til Kupedørene. Med Toget fulgte Stabslæge SKOT-HANSEN [50], der var ansvarlige øverste Leder af transporten. Han drog omhyggeligt Omsorg for, at Fangerne blev hjulpne og støttede paa alle Maader.

J.P. Skot-Hansen.

De Fanger, der selv med Støtte under begge Arme ikke var i Stand til at gaa den ikke helt korte Vej til Lejren, blev foreløbig i Toget.

Under militær Ledsagelse gik Fangerne derefter tre og tre i Rækken ned til Lejren. Det var en sørgerlig, men ogsaa malerisk Procession. Fangerne var iført højst ureglementerede Uniformsgenstande, der bar tydelige Spor af mangt og meget. De var næsten alle magre og gustne, alle enten Menige eller Underofficerer og paa faa Undtagelser nær fra Tyskland.

Ved Ankomsten til Lejren, hvor Vagten præsenterede Gevær, bød jeg Fangerne Velkommen og udtalte Haabet om, at de maatte befinde sig vel her i Danmark og genvinde deres Sundhed.

Saa gik Optoget videre ind i Lejren. I en af dennes Hovedalléer var der opstillet Borde med Blomster og en Mængde Pakker, ombundne med dannebrogsfarvede Baand. Ved disse Borde stod Repræsentanter for den tyske Koloni i Kjøbenhavn, Damer og Herrer, med Koloniens Formand og den tyske Militærattache, Kaptajn v. NEERGAARD, i Spidsen. Militærattachéen trykkede hver enkelt i Haanden, og spurgte ud om, hvor Vedkommende var fra og var blevet taget til Fange. Det var Navnene paa snart sagt alle de berømte blodige russiske Slagmarker, man hørte fra Soldaternes Mund.

---

[50] **Skot-Hansen**, Johan Peter (2. September 1870 - 2. September 1935), generallæge. Vinter 1895 medicinsk eksamen. Dec. 1895 - nov. 1896 reservelæge ved garnisons sygehus. Forflyttet til Viborg som stabslæge 9. juni 1915. Generalkommandolæge ved 2den generalkommando 9. juni 1915 - 31. marts 1923. Divisionslæge ved 1ste og 2de jydske division 1. april 1923.

Imidlertid var Toget med de særlig medtagne Fanger kørt ind til Egeskov Station, hvorfra 3 Sygeautomobiler førte dem til Lejren.

Fordeling af kærlighedsgaver.

Formiddagen sluttede med en god dansk Frokost. Efter denne fik Fangerne et varmt Bad og kom derefter tilkøjs. De skulde blive liggende mindst 3 Dage for helt at komme over den lange og besværlige Rejses sikkert mange Strabadser.

En god dansk frokost.

Livet ude i Lejren begyndte snart at antage den jævne og rolige Form, den ene Dag lignede den anden. Kur og Pleje, Maaltider, Brevskrivning og Passiaren. Læ af de store Skove og rigeligt med Slol og Varme havde været Lægerne gode Forbundsfæller. Den gode Hygiejne, den gode Mad, de smaa Fornøjelser og Adspredelser, og det at være Brevforbindelse med Hjemmene, det bevirkede alt sammen, at Sundhedstilstanden, som fornævnt, forholdsvis hurtigt bedredes."

I denne sammenhæng skriver Aase Rosenberg Rasmussen:

”I april 1917 tog man den lazaretlejr i brug, som man havde indrettet til sårede krigsfanger i nogle træbarakker ude ved Hald. En dag fik min bedste veninde og jeg at vide af vore mødre, at vi skulle med ud til Hald for at dele cigarer og chokolade ud til sårede krigsfanger, der skulle ankomme med et lazarettog. Mange og fantasifulde var de historier, vi indbyrdes digtede om, hvordan dette ville spænde af. Selvfølgelig vill soldaterne blive begejstrede for os, tage os i hånden og måske lade os følge med ind i den afspærrede lejr, så vi bagefter kunne fortælle mindre begunstigede kammerater, hvordan der så ud. Men virkeligheden blev en helt anden.

På den berammede dag tog vi fire sammen med adskillige andre mødre og børn med toget til Bækkelund og travede derfra hen til baneoverskæringen ved den nuværende »Egekrogen«, hvor toget skulle holde, og her ventede vi spændt i temmelig lang tid; men endelig kom toget kørende ganske langsomt. I stedet for at se ranke soldater med en opbunden arm eller nogle plastre i ansigtet hoppe ned fra toget, så vi den ene båre efter den anden med hårdtsårede blive båret ud og stillet i en lang række langs toget. Soldaterne lå uhyggeligt stille på bårerne, og blodet sivede ud gennem deres forbinder, af hvilke nogle dækkede størstedelen af hovedet, andre en arm- eller benstump. Min veninde og jeg var rædselsslagne, og endnu i dag forstår jeg ikke, at vore mødre ikke hurtigst muligt fjernede os fra dette syn; men vi fik cigarerne stukket i hånden og blev skubbet hen mod bårerne. Stive af skræk gik vi fra båre til båre og lagde en cigar på tæppet. Et par soldater smilede svagt til os, mens andre overhovedet ikke reagerede. En enkelt havde glasagtigt stirrende øjne, der tilsyneladende intet så, og skønt jeg på det tidspunkt endu aldrig havde set et dødt menneske, sagde noget mig, at jeg her var kommet for sent med min gave. Uden at ane, hvad jeg skulle gøre, stod jeg et øjeblik og stirrede på disse øjne, der ikke gengældte mit blik, hvorefter jeg næsten kastede min lille gave på tæppet og flygtede hen til den næste båre.

Senere hen blev lejren benyttet til udveksling af krigsfanger, der om dagen måtte færdes uden for lejrens område og satte deres præg på byen. Når franskmændene, officerer var det ved, iførte deres fravestrålende uniformer kom kørende ind til byen i en lejet jumbe, sprang vi ud til fortovskanten, nejede for dem og råbte med stærk viborgensisk accent: »Bonjour, Messieurs«, hvorefter de vinkede til os og hilste med pisken. Også englænderne ville vi gerne i kontakt med, og vi strålede som små sole, når de klappede os på hovedet og sagde noget, som vi jo desværre ikke forstod. Russerne var vi derimod ikke dristige ved i begyndelsen, selv om de allerfleste lignede fredelige bønder, men skæg og vildtvoksende hår var ikke almindeligt dengang. Så fik de imidlertid lov til at stå på torvet om lørdagen og sælge syskrin, som de selv fremstillede at træ og dekorerede med små glinsende sten, som de fandt på landevejen, og pludselig syntes vi, at de var lige så fredelige som vore egne landsmænd, der kom ind fra landet med deres produkter.

I øvrigt var det en yndet fornøjelse at cycle ud til lejren og få kontakt gennem ståltrådsgittret, og ingen forbød os børn det, da det jo var en uskyldig fornøjelse. Derimod hørte jeg et par gange, når mor havde dameselskab, at der blev talt om visse unge piger af pæn familie, som uden forældrenes vidende tog derud om aftenen, og også de var mest betaget af de evigt flirtende franskmænd. Da det kom forældrene for øre, skulle en flok fædre efter sigende være kørt derud en aften og have hentet døtrene hjem til en velfortjent afstraffelse.”

Lejrens situationsplan, opførelse og beskrivelse

Lejrens opførelse

Viborgs Stifts Folkeblad bragte den 12. september 1916 regeringens planer om at bygge krigsfangelejre; den ene i Horserød hegn og den anden ved Hald. Den sidstnævnte blev valgt, fordi den tidligere militære lejrplads lå isoleret ved en skov, men i kort afstand fra byen Viborg og fordi der var let adgang til elektricitet og til rigeligt og godt drikkevand.

Planerne gav genlyd i byen. Ængstelse blandede sig med forventning. En by af barakker til et par tusind mennesker ville kaste en masse indtægter af sig. Men hvad med rygterne om de mange ondartede epidemier, som krigsfangerne slæbte med sig? Eller var det overhovedet rimeligt, at Danmark nu skulle give husly og pleje til preussiske soldater, og ville der ikke være spioner eller kriminelle elemeter blandt de fremmede?

Ingeniørkaptajn A.C. Hoff udkastede hovedplanen til lejren. Arkitekt Thorvald Andersen [51] udarbejdede detaljerne for barakkernes udseende og indre udstyr. På tegnestuen i Christian IX´s Palæ har der været beskæftiget 6 à 8 personer.

I januar måned 1917 begyndte konduktør Niels Larsen på lazaretlejren som tilsynsførende med byggieriet under arkitekt Søren Vig-Nielsen. [52]

Tømrermester C.W. Jensen (Boyesgade 3, Viborg) var hovedentreprenør med at opføre 66 svenskrøde træhuse og blev velhavende på det. 250-300 tømrersvende havde han i sit brød, og de kunne stryge nogle endda noget pæne akkorder, idet husene skulle være færdige på ganske få måneder. A. Philipsen & Co. [53] stod for anlæg af vandforsyning og elektricitet.

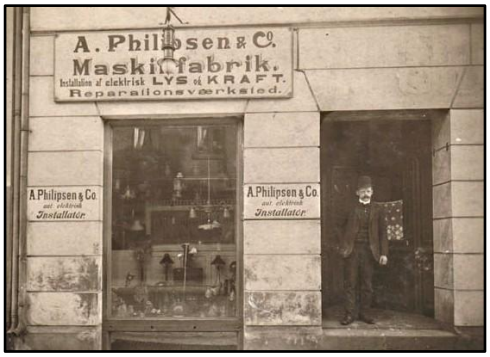

---

[51] **Andersen**, Carl Christian Thorvald (8. april 1883 i Aarup - 3. maj 1935 på Frederiksberg) arkitekt. Han havde som tilsynsførende arkitekt og konsulent på Justitsministeriets bygninger en stor praksis. Den har ifølge opgavernes natur overvejende en saglig karakter, men præges altid af en god og behersket smag.

[52] **Vig-Nielsen**, Søren (8. april 1876 i Havnelev ved Rødvig - 14. april 1964 i Viborg), arkitekt, som var primært aktiv i Viborg og omegn. Viborg Teater og Generalkommandoen regnes for hans mest vellykkede bygninger. Sidstnævnte er et eksempel på Vig-Nielsens genbrug af stilelementer. Også uden for Viborg havde han en omfattende praksis, både som arkitekt og restaureringsarkitekt.

[53] Da Aage **Philipsen** i 1906 vendte hjem til Viborg efter at have været ansat på elektromekaniske fabrikker i Frankfurt og Baden, overtog han sin fars *Eskild Philipsens Maskinfabrik*. Hidtil havde fabrikken fremstillet en række maskiner overvejende til farverier og tekstilfabrikker. Straks efter overtagelsen engagerede Aage Philipsen sig i opførelsen af byens elektricitetsværk. I samarbejde med forskellige andre virksomheder fremstilledes master og elektroniske installationer.

Også andre håndværksmestre fik deres del af kagen. Folkebladet dækkede gennem flere artikler det hektiske byggeri, og måske anes mellem linierne en smule forargelse over, at krigsfangelejren for en del af byens håndværkerstand blev en malkeko.

Lejren blev bygget i tiden fra januar til september 1917 og var beregnet til et par hundrede officerer og omkring tusinde underofficerer og menige.

Afdeling B var officerslejr med plads til 200 mand. Det danske vagtkompleks lå i afdeling A, hvor der var portner og vægterbolig samt læger- og sygeplejerskeboliger. Afdeling C skulle huse tyske og østrig-ungarske underofficerer og menige - op til 1000 mand. Afdelingen D var bestemt som isolations- og karantænestation.

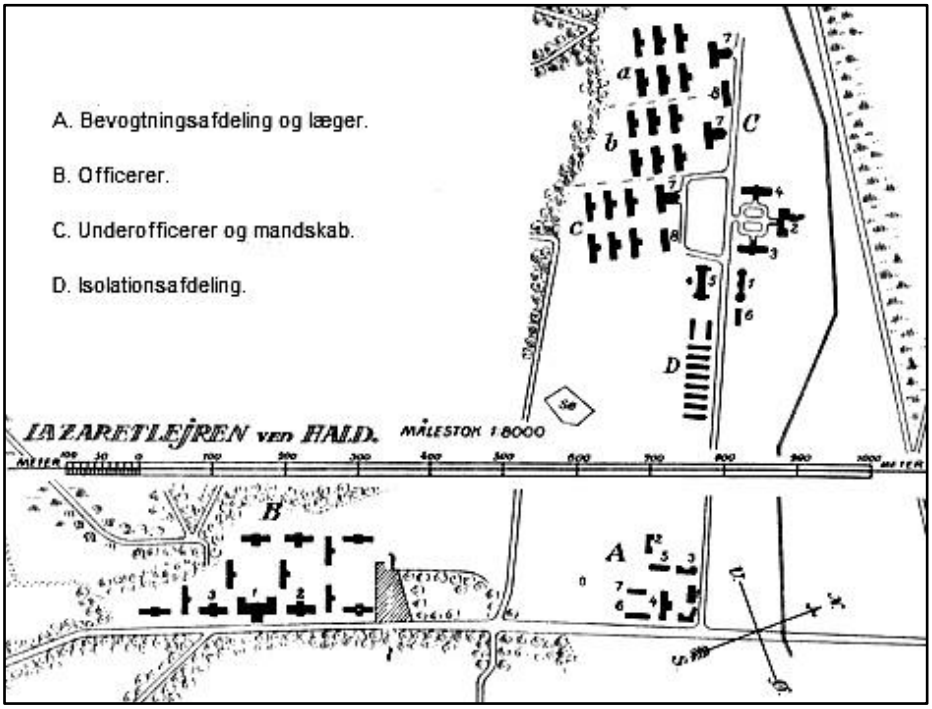

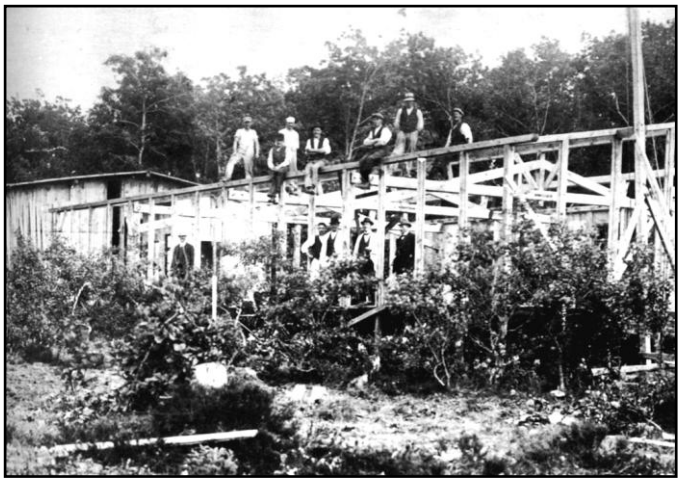

Lejrens opførelse.

Det område man havde udset sig til lejren, blev lejet af hofjægermester Krabbe på Hald Hovedgård. Stedet lå næsten ubebygget hen. Kun *Teglgården* og *Det røde skovfogedhus* som var blevet opført i forbindelse med de militære lejrsamlinger lå i nærheden af byggepladsen.

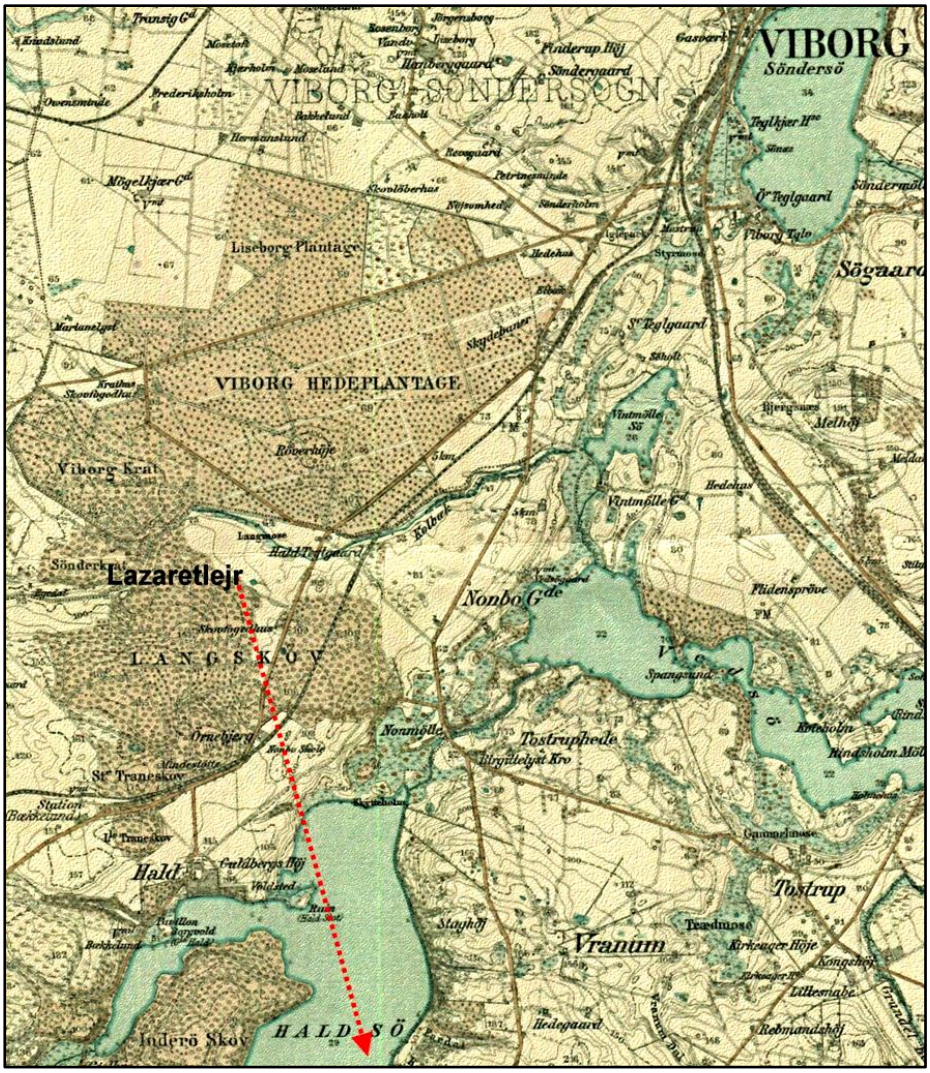

Kun ***Teglgården*** og ***Det røde skovfogedhus*** lå i nærheden af byggepladsen.

Mange lokale kræfter var i lejrens opførelse involveret. Selve byggearbejdet blev udbudt i almindelig licitation, og størstedelen af arbejdet blev udført af Viborgvirksomheder:

Philipsen & Co.: Eletricitet og vand.
Wammen og Christensen: Malerarbejdet.
J.C. Schibler: Glarmesterarbejdet.
J.C. Christensen: Murerarbejdet.
C.W. Jensen: Tømrerarbejdet.
Entreprenør Klinge: Vejarbejde.

Snedkerarbejdet - bl. a. ca. 500 vinduer - blev udført af mindre håndværksmestre fra Viborg.

Der var dog et felt, hvor viborgenserne kom til kort. Det var på leverancen af møbler. Ordren der beløb sig til 400.000 kr. gik til Linoleums- og Manufakturaktieselskabet C. Olsen i København.

At så stor en del af byggeentrepriserne - og der var trods alt tale om ca. 60 bygninger med plads til 1.200 fanger og 500 danske - blev udført af lokale håndværkere, gav anledning til nogen uro og forargelse. Barakbyen skulle opføres på rekordtid så arbejdet blev udført som accordarbejde med deraf følgende høje lønninger. En svend havde fra 20-50 kr. pr. dag, medens skurekonen en så svimlede dagløn som 6,50 kr.

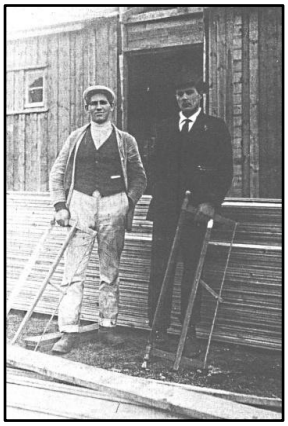

Tømrer Peter Aarestrup og tømrermester P. Valdemar Christensen foran en stabel brædder.

Håndværkere og frem for alt deres store lønningsposer havde også afsmittende virkning på erhverslivet i Viborg. De mange håndværkere, ca. 500 mand, heraf 250-300 tømrersvende, skulle jo både spise, sove og more sig i byen.

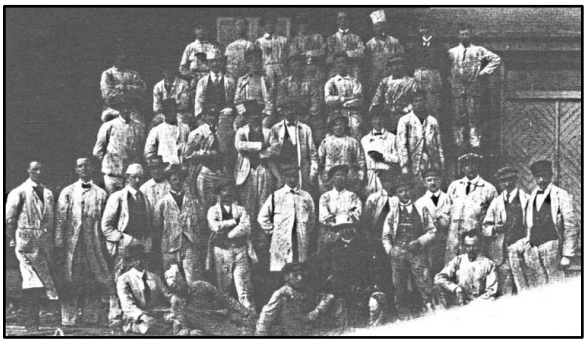

Her ses 42 af malermester Niels Wammens folk opstillet.

Under tømrersvende var også Johannes NIELSEN, født 5. marts 1896 i Vejrum. He gik til skole i Vejrum, men begyndte at arbejde i en alder af ti som bondedreng til han var 16 år gammel. Fra 1912 -1916 blev han uddannet tømrer på Kongshøj skole ved Vejrum, derefter gik han på teknisk skole i Viborg. Under første verdenskrig gjorde han pionertjeneste i ingeniørtropperne og kom i slutning af 1917 til Hald ved Viborg for at hjælpe lejrens oprettelse. 1. maj 1924 immigrerede han til Kanada.

Optagelser af transport af senge til krigsfangelejr

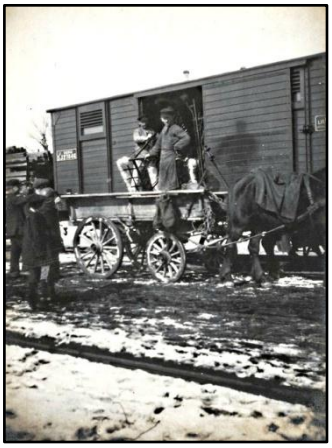

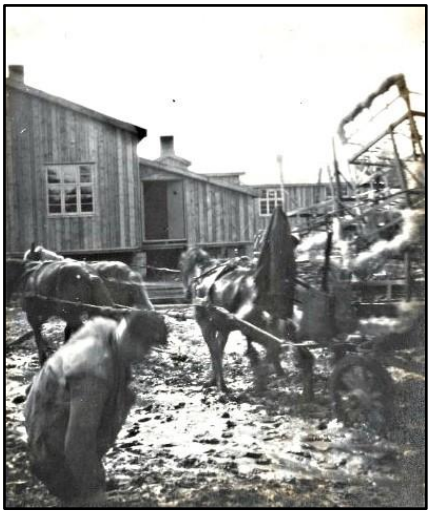

Lejrens beskrivelse

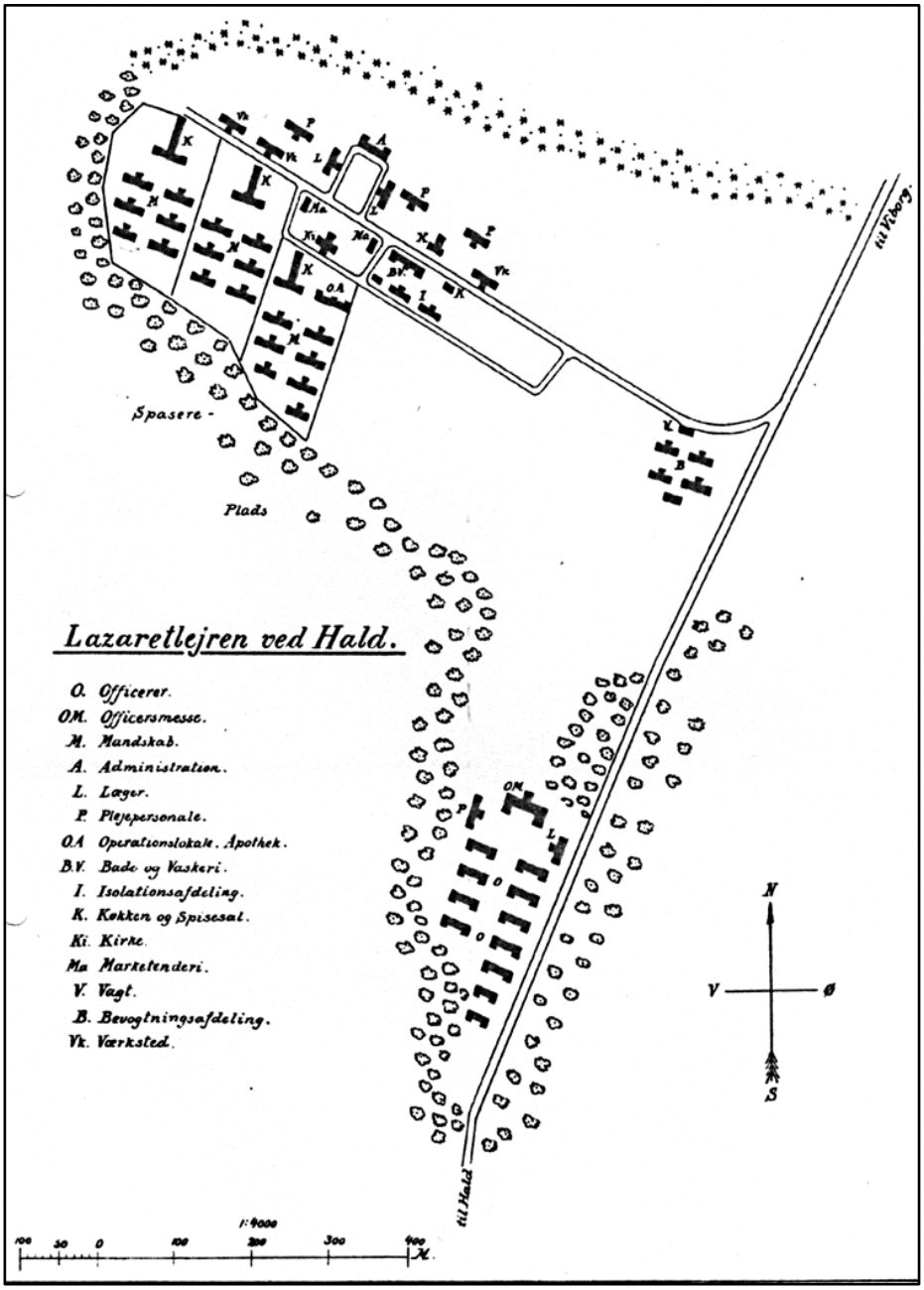

Administrationsbygningerne består af 8 barakker

A Administration.
K Køkken og spisesal.
L Læger.
P Plejepersonale.
Vk Værksted.

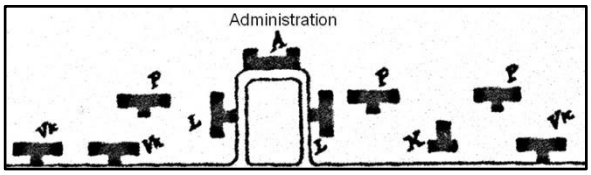

Administrationsbygningen (ved Siderne Sygeplejersker- og Reservelæger-Barakker)

B. Officersbygningerne består af 14 barakker

L Læger.
O Officerer.
OM Officersmesse.

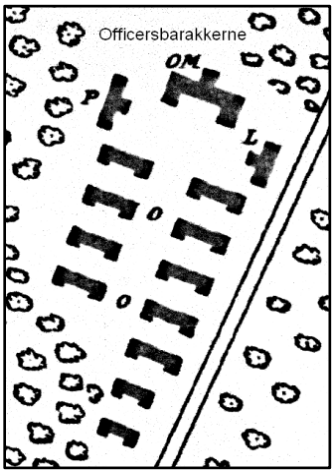

Hovedgade i officerslejren.

Parti fra officerslejren.

Den store officersmesse med køkken og anretterværelser, daglig-. læse- og billard-stuer samt stor og lille spisestue, så der efter omstændighederne kan spise få, flere eller mange.

Barakkerne (10) kan gennemsnitlig rumme hver 20 mand, således at der i alt kan være 200 officerer i lejren.

Officersstue.

C. Vagtdetachementet består af 10 barakker

B Bevogtningsafdeling
K Køkken og spisesal.

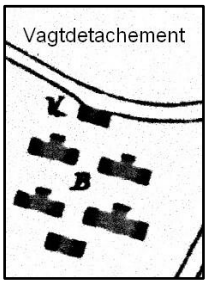

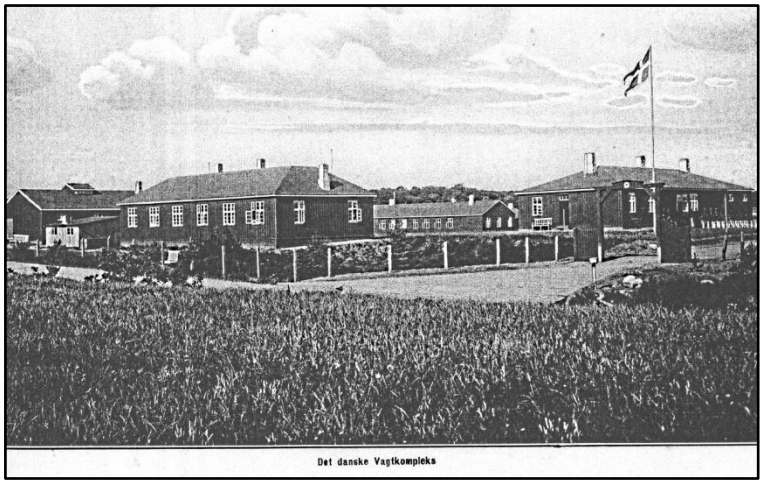

Det danske Vagtkompleks

De danske Officerers og Overlægers Barakker

A. Mandskabslejren består af 30 barakker

BV.	Bade og Vaskeri.
I	Isolationsafdeling.
K	Køkken.
O.A.	Operationslokale. Apothek.
M	Mandskab.

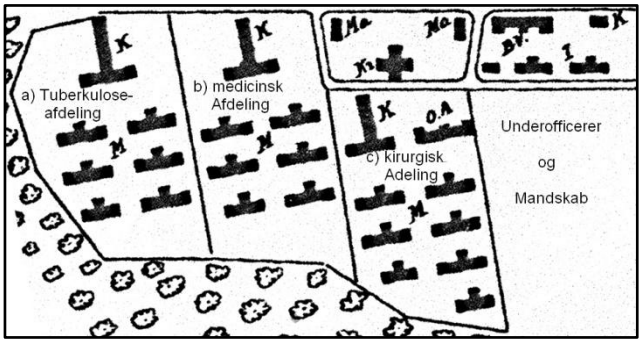

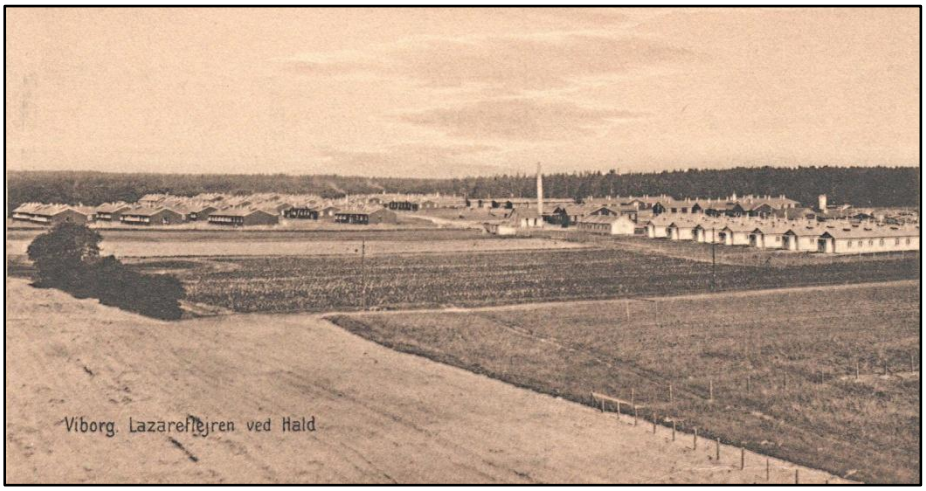

Udsigt over mandskabslejren.

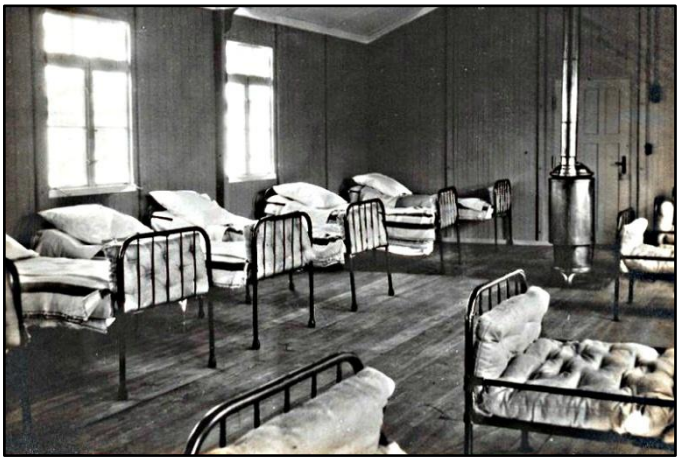

Interiør fra mandskabslejren.

Lejren var delt i 3 omtrent lige store afdelinger:

a) Tuberkulose,

b) Medicinsk afdeling,

c) Kirurgisk afdeling.

Hver service består af 6 barakker til i alt 320 mand og 1 køkkenbygning. I bygningerne findes en del mindre værelser til 3 à 4 mand, hvor underofficerer eventuelt kan anbringes. Desuden er der i alt 2 særlige bygninger, heraf den til afdeling ”a” hørende indrettet til laboratorium og apotek, den til ”b” hørende til operationsstue og røntgenafdeling.

Køkkenbygningen med spisesal til underofficerer og menige. I et mindre, adskilt rum vil underofficerer kunne spise for sig. Underofficerer og menige, de er for syge til at indtage måltider i spisehallen, vil få serveret på belægningsstuerne.

D. Isolations- og karantænelejren består af 10 barakker (10 Døckerske træbarakker).

2 med enkeltværelser
8 med større rum.
Der er plads til 240 mand.

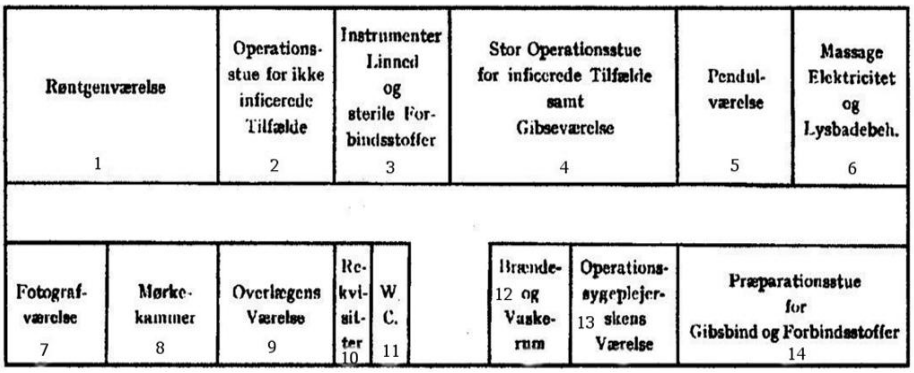

De 2 Døckerske barakker.

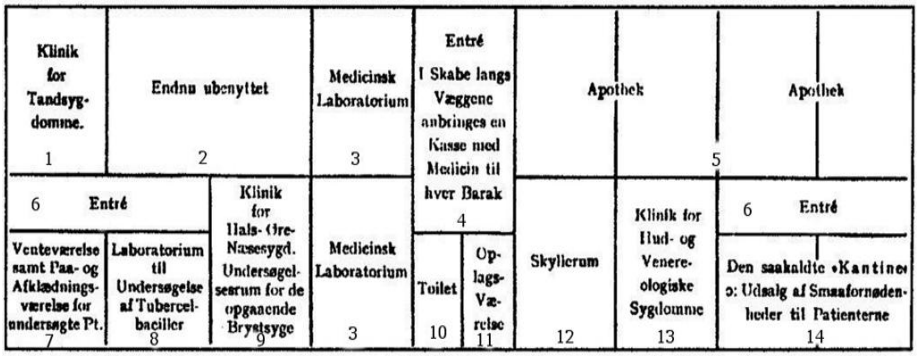

Værkstedsbarakker (6) for bogbinderi, maskinværksted, sadelmagerværksted, skrædderi, snedkeri og smedje.

Ingeniørkaptajn Hoff´s beretning

Når man går fra hovedlandevejen langs den brede lejrvej, ser man først ti barakker til venstre for vagtholdet. Dannebrog forkynder, at man befinder sig på dansk territorium. Mest fremtræder vagtbygningen. Bagved ligger mandskabsbarakker med spise- og opholdsrum. Lidt videre foran ligger officersbygningen, lejrens kommandantbolig, de øvrige officerers boliger, et særlig officerskasino samt de tre overlægers boliger. Hele afdelingen hat et absolut dansk præg.

Når man går videre på lejrvejen, ligger der til venstre en gruppe mindre barakker, det er i alt ti. Det er isolationslejren, hvor alle nyankommne patienter skal tilbringe en kortere tid. Lægerne skal konstatere, at de ikke medbringer smitsomme sygdomme. Barakkerne er kun for et kortere ophold og rummer 240 senge.

Vi går videre langs den kilometerlange brede lejrvej. Nu ligner lejren mere og mere en lille by med gader og pladser. Til venstre ser vi først bad- og vaskeribygningen med sit murede kedelhus og den store dampskorsten. I den samme afdeling er også desinfektionsanlægget. Bygningen råder desuden over en badeanstalt, hvor patienterne får varme og kolde bade, karbade og russiske dampbade.

Overfor badeanstgalten ligger køkkenet for personalet, hvor både civile og militært personale spiser, mandligt som kvindeligt. Lidt videre foran er større pladser til højre og til venstre. Pladsen til højre er indrammet af tre bygninger: administrationsbygningen samt to boliger for sygeplejersker og læger. Pladsen overfor er i øjeblikket endnu ubebygget. Der eksisterer en plan om senere at bygge en kirke her for såvel protestantisk som katolsk gudstjeneste.

Nå man følger lejrvejen til venstre, ser man den egentlige mandskabslejr foran sig, delt i tre lige afdelinger. Hver afdeling har en større køkken- og spisebarak med et stort fællesspiserum, hvor samtidig 240 mand kan spise; ved sidden ligger mindre rum, der kan benyttes som læse- og skrivestuer for de ikke sengeliggende patienter. I en af de store spisesale er man i øjeblikket i færd med at indrette en biograf. Bagved ligger det store køkken.

Foran køkkenbarakken ser vi en mindre lejrvej, hvor bygninger er grupperet til to og to på militær måde. Svelleveje af træ fører fra barak til barak, der alle næsten er lige indrettet, med facaden til syd og en bred korridor til nord. Alle værelser har middagssol. Ved den ene såvel som den anden side af barakken ligger en større hospitalsstue, der rummer 12, 15 eller 23 senge. Desuden er der mindre stuer med 3, 4 eller 10 senge. Stuerne er højloftede med megen ventilation og store kakkelovne; desuden er indlagt et vaskerum, et vandkloset, et badeværelse og et mindre køkken.

Mandskabslejrens tre afdelinger omfatter i alt tre køkkenbarakker, 18 mandskabsbarakker samt apotek, laboratorium, operationsstuer og en røntgenafdeling med i alt 960 senge. For de brystsyge patienter er der liggehaller.

Langs den nordlige side af lejren ser man 4 mindre barakker; de er komfortable tyske barakker, der stillet til rådighed for lejren og skal indrettes til værksteder.

Officerslejren ligger i lejrens sydlige del og indhegnet med hovedlandevejen med et tjørnehæk. I midten ser man den store kasino, hvor officererne har deres spise- og læsestuer. Der er 10 officersbarakker samt læge- og sygeplejerskerbarakker. Omtrent halvdelen af officererne har enkeltværelser, mens de øvrige bor sammen i to- til syv-senge-

værelser. I denne del af lejren er også en liggehal og en transportabel tyske barak, hvor officersoppassere kan opholde sig.

Lejren har sit egen vandværk, og det gode drikkevand bliver pumpet op i det mægtige vandtårn, som man kan se overalt i lejren. Herfra trykker vandet sig selv ud i alle barakker. Spildevandet bliver ført til en septiktank, der ligger lidt nordlig for bevogtningsafdelingen. Her blev vandet renset før det bliver ført gennem åen udm i en af de mange søer i omegnen. Strømmen fås fra Viborg elektricitetsværk og går som stærkstrom til en transformator, hvor det bliver omdannet til svagstrøm.

Samtlige bygninger – i alt 70 - er opført som dobbeltvæggede træbarakker. Omkring 400 håndværkere var ca. 5 måneder beskæftiget med grave- og tømmrerarbejde. [54]

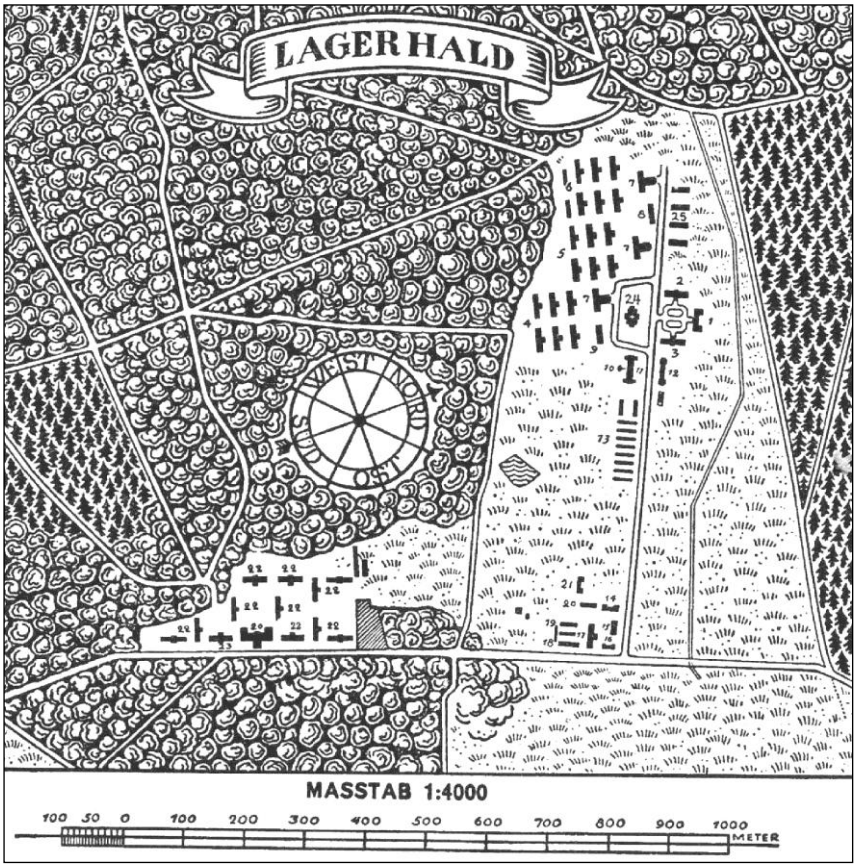

Planen er tegnet af ingeniørkaptajn Hoff.

[54] »Sonntagsgruss«(”søndagshilsen”) No.9, 22. juli 1917, s.92.

Lejrens bygninger

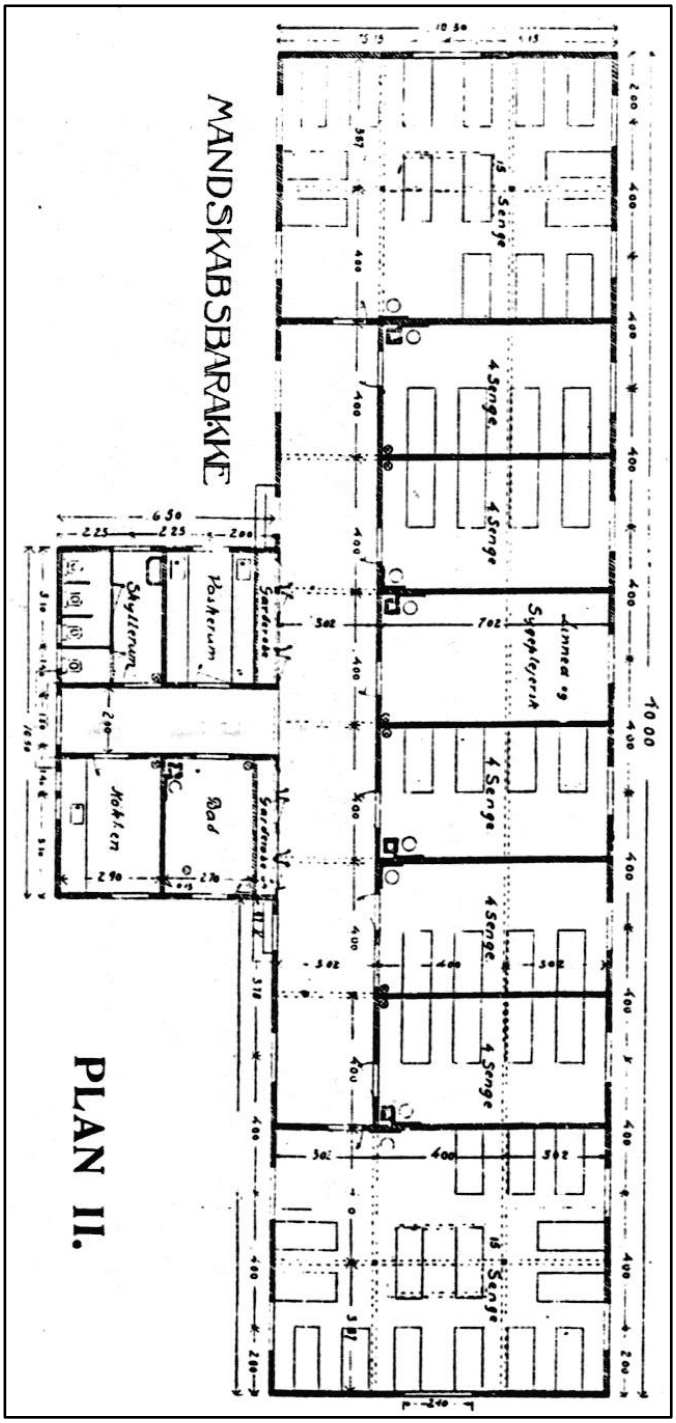

Lejren ved Horserød og lejren ved Hald er forsynet med ganske tilsvarende barakker. I begge lejrene er alle barakkerne for mandskabet lagte i retningen øst-vest, så gangene, vaskerum m. m. vender mod nord, medens samtlige belægningsstuer vender mod syd.

Noget lignende er tilfældet ved officersbarakkerne, af hvilken dog også findes en type med midtekorridor og en række enkeltværelser til begge sider; disse barakker ligger med hovedrening nord-syd.

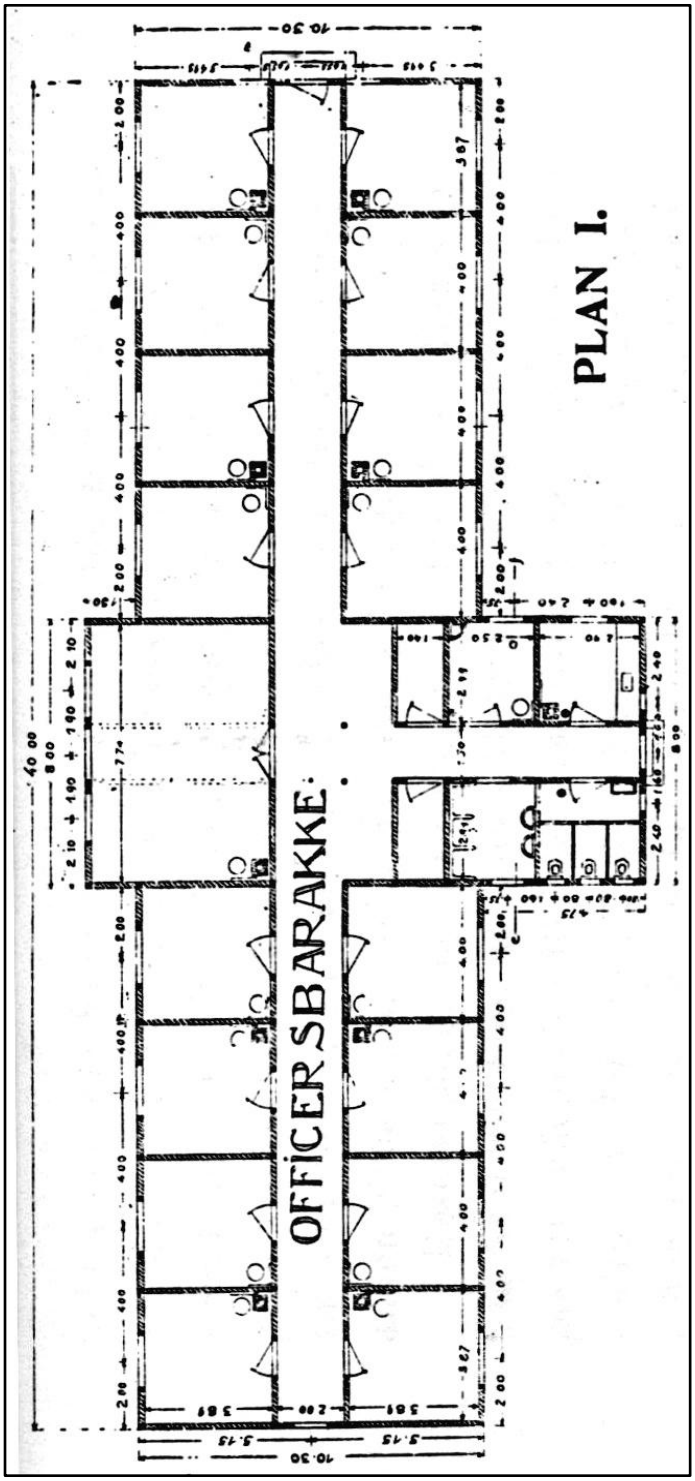

Kaster man blikket på plan I og II er her intet sparet for at gøre disse opholdssteder så hyggelige og komfortable som muligt. Det er mandskabsbarakkerne 4-mands stuer, der efter omstædighederne kan belægges med underofficerer. Den viste officersbarakke har 16 eneværelser og en større fællesstue; men det er en moget anden type bl. a. med 2 værelsers lejligheder.

Officersaspiranter og yngre officerer ligger på fællesstuer fa 2-7 mand sammen. Resten har ene-værelser, idet der er 16 ene-værelser i hver barakke. Endelig er der et par 2 værelsers lejligheder for de ældste officerer, idet der bl. a. ventes en general.

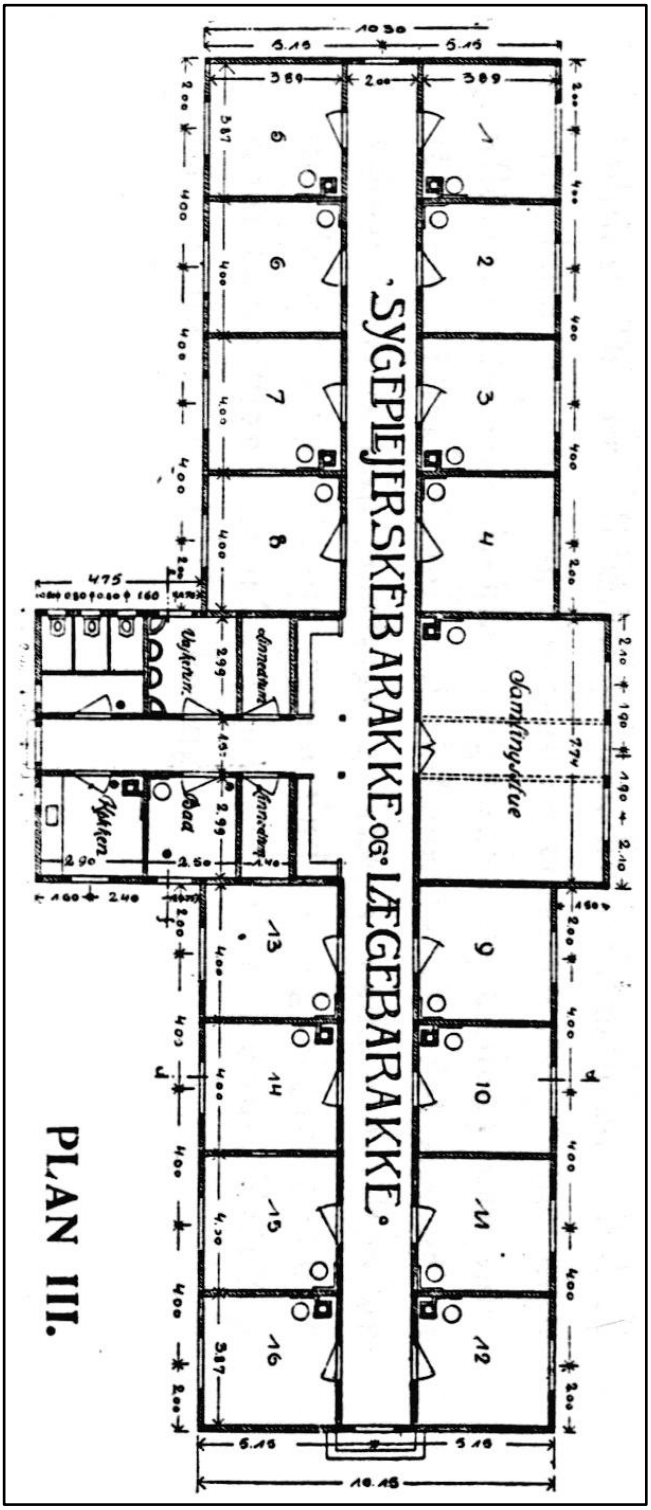

Reservelæger og sygeplejersker har deres barakker på hver side af badeanstalten, hvor barakken indeholder 16 enkeltværelser, 1 samlingsstue, linnedrum, vadskerum, bad, køkken, w. c. osv.

De spiser i den for hele lejren fælles funktionærmesse. Overlægerne, der er indkvarterede i administrationslejren, spiser sammen med de danske officerer af kommandantskabet og vagtstyrken m. fl.

Bygningen til bad, vadskeri og desinfektion med dertil hørende kedelhus er en af lejrens største og bedst indrettede bygning.

Den ene halvdel er helliget mandskabets fuldstændige renselse, den anden halvdel tøjets rengøring. Det danner altså det, der i de tyske lejre er blevet kaldt »Lausoleum« - den renselsesanstalt, hvor mennesker og beklædningsgenstande kan blive befriet for det småkryb, der er en almindelig følge at et feltlivs strabadser, ophold i fangelejre osv.

I øvrigt giver planen jo også her al ønskelig vejledning. Der er afklædningsrum, hvorfra man går ind til afsæbning og douche, massage og russiske bade, eller man afleverer alle sine beklædningssager, og medens man får brusebad, bliver sagerne desinficerede. Om det så er en frisør, savnes han selvfølgelig ikke. I vadskeanstalten er der de store, ved damp drevne vadske- og skyllemaskiner samt centrifuger, hvorfra tøjet går til sortering, tørring, sammenlægning og udlevering.

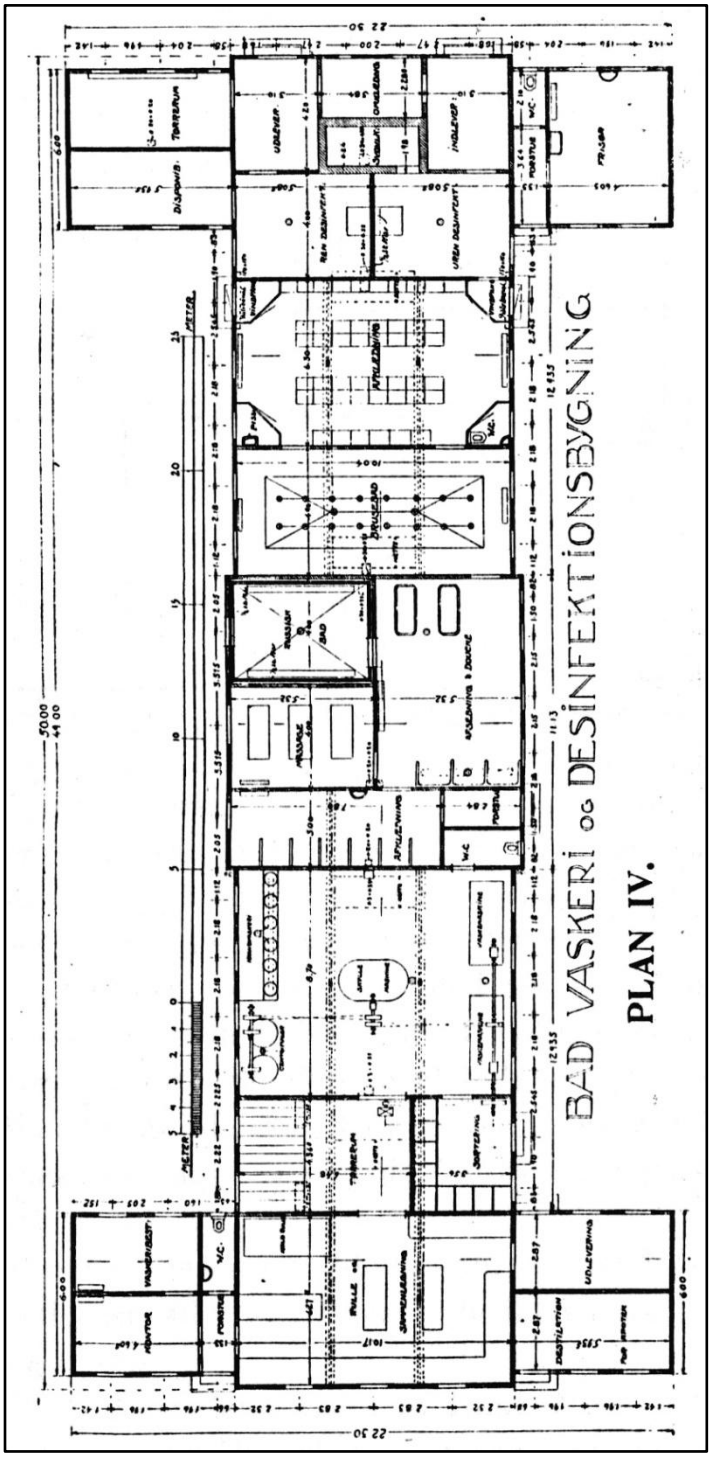

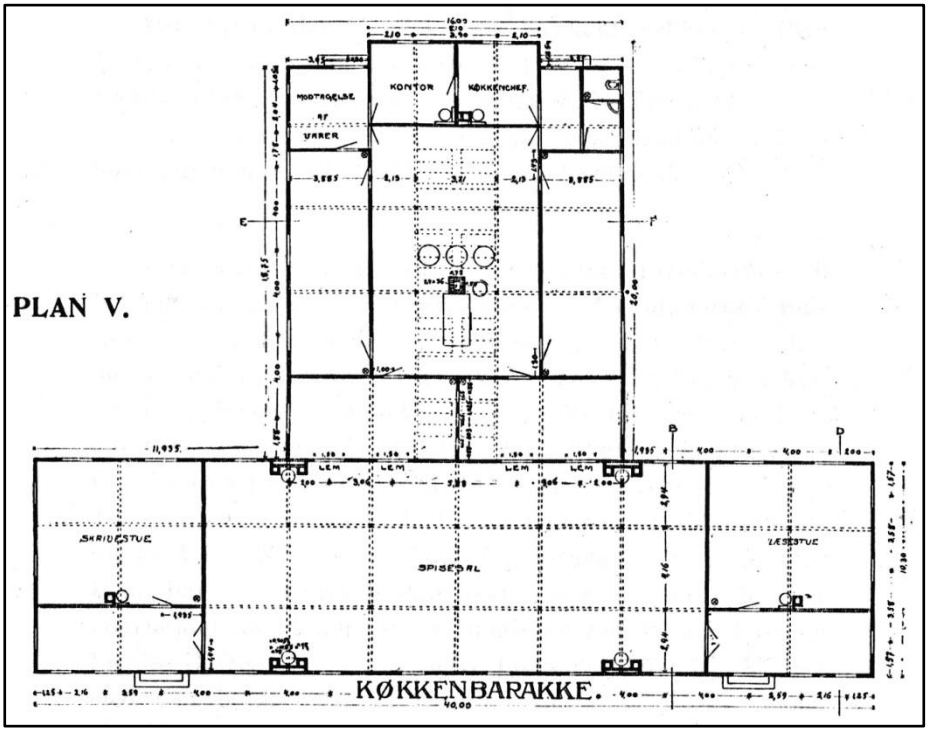

Mandskabets køkkenbarakker har en store spisesal med udleveringslemme, læse- og skrivestue samt det mægtige køkken med grubekedler, hvor der køges ved damp, forrådskammer, husholdingskontor og køkkenchefens lejlighed.

Planen af officersmessen, der ikke behøver nærmere forklaring, gør med deres røde farve et varmt og tiltalende indtryk.

Midtpartiet er dagligstuens svagt buede fremspring; på begge sider heraf har man spisesalens 4 sydlige vinduer, og endelig har man de 2 sidefløje med indgangsdørene til forstuerne. Man lægge mærke til de af søjler bårne halvtage, hvorunder er ligge- og siddepladser for syge officerer. Man vil se, at der er god plads i officersmessen med den skrive-, læse- og billardstuer, og de i lejrens anbragte officerer vil i den henseende ikke have noget at beklage sig over.

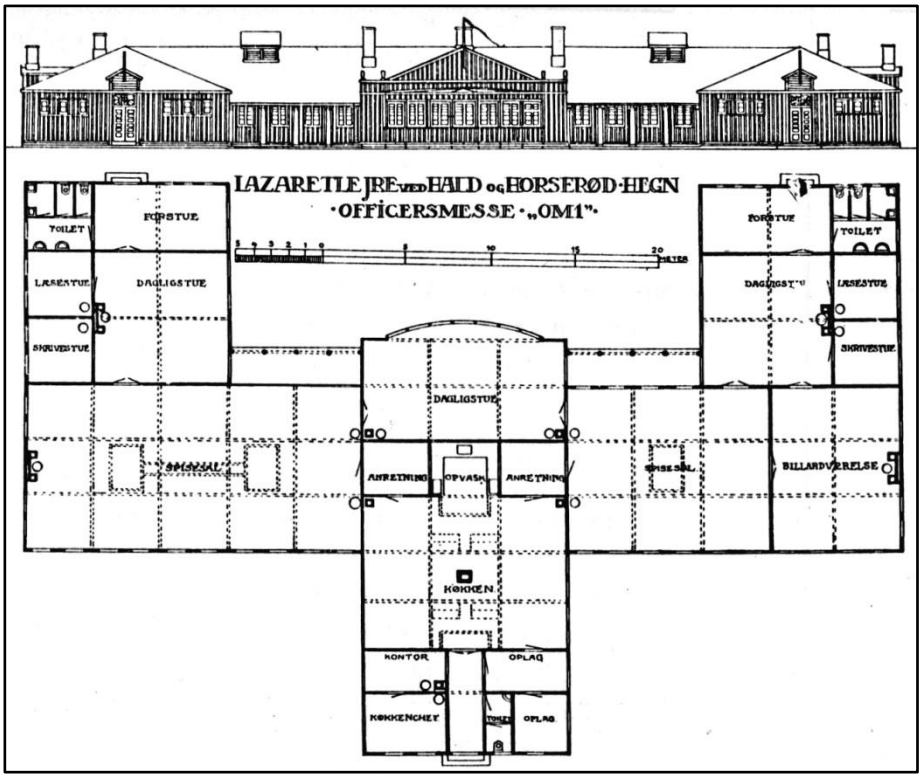

Billardstue.

Læsestue.

Musikstue.

Lejrens organisation 1917 (skema)

Den militære organisation

Lejrkommandant
Oberst Vilhelm Giersing

Lejrkaptajn
Kaptajn Baron Wedell-Wedellsborg

Lejrinspektor
Frederik **Riise**

Intendanter
Christensen og **Dall**

Vilhelm **Giersing** (1. februar 1859 i Vallø - 9. juni 1928 i København) oberst. Student 1877, cand. phil. 1878; sekondløjtnant 1881; premierløjtnant i fodfolket 1883; adjutant hos krigsministeren 1894-97; kaptajn 1896; stabschf ved fyenske brigade 1905-08; oberstløjtnant 1908; oberst 1912; kommandant for krigsfangelejren ved Hald 1917-20; afsked 1921.

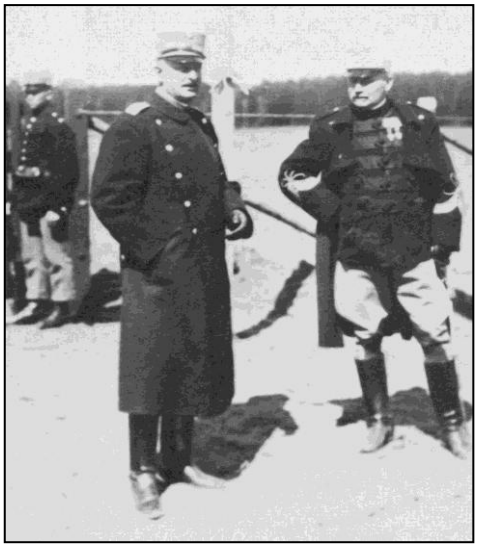

Oberst Giersing (t.h.) og lejrkaptajn Wedell-Weddellsborg.

Frederik **Riise** (8.12.1863 på St. Thomas - 11.1.1933 i Gentofte) fotograf, generalkommissær. Han blev student 1884, cand. phil., studerede en tid zoologi, men opgav dette og nedsatte sig som fotograf i København 1888 idet han overtog atelieret efter sin syge bror Harald. Det første år videreførte R. atelieret som H. Riises Eftf., derpå i eget navn, fra 1897-1909 i Vim-melskaftet 42 og 1909-13 på Amagertorv 33. Han optog mange udmærkede kbh.ske prospekter og talrige portrætter. 1891-96 sad han i bestyrelsen for Dansk fotografisk forening. 1913 var han kommissær for lands-udstillingen i Landskrona, 1914 generalkommissær for den baltiske udstilling i Malmö. Til disse arbejder medbragte han de bedste betingelser ved sit organisationstalent, sine omfattende sprogkundskaber og sin vindende fremtræden. Det var de samme egenskaber der kom ham til gode i hans virksomhed som lejrinspektør ved lazaretlejren ved Hald for krigsfanger 1917-18, hvor han gjorde et stort og fortjenstfuldt arbejde.

I bageste række fra venstre: Pr.lt. Liliefalk, pr.lt. Ausborg, intendant Christensen, overlæge de Fine Licht.
I forreste række fra venstre: Oberst Giersing, overlage dr. Abrahamsen, overlæge dr. Schröder, intendant Dall, Baron Wedell Wedellsborg.

Peter Andreas **Christensen** (15. juli 1883 i Vork, Egtved sogn -), han var handelsuddannet og efter flere forkellige stillinger drev han i ca. 7 år (til 1916) forretning i Skanderborg. Værnepligten aftjente han ved forplejningskorpset og blev i 1916 indkaldt til sikringsstyrken som værnepligtig, tjenstgørende intendant i hæren.

Den 11. juli 1917 beordredes han til tjeneste som økonomiinspektør i lazaretlejren i Hald, hvor han var til lejren afvikledes pr. 30. juni 1920.

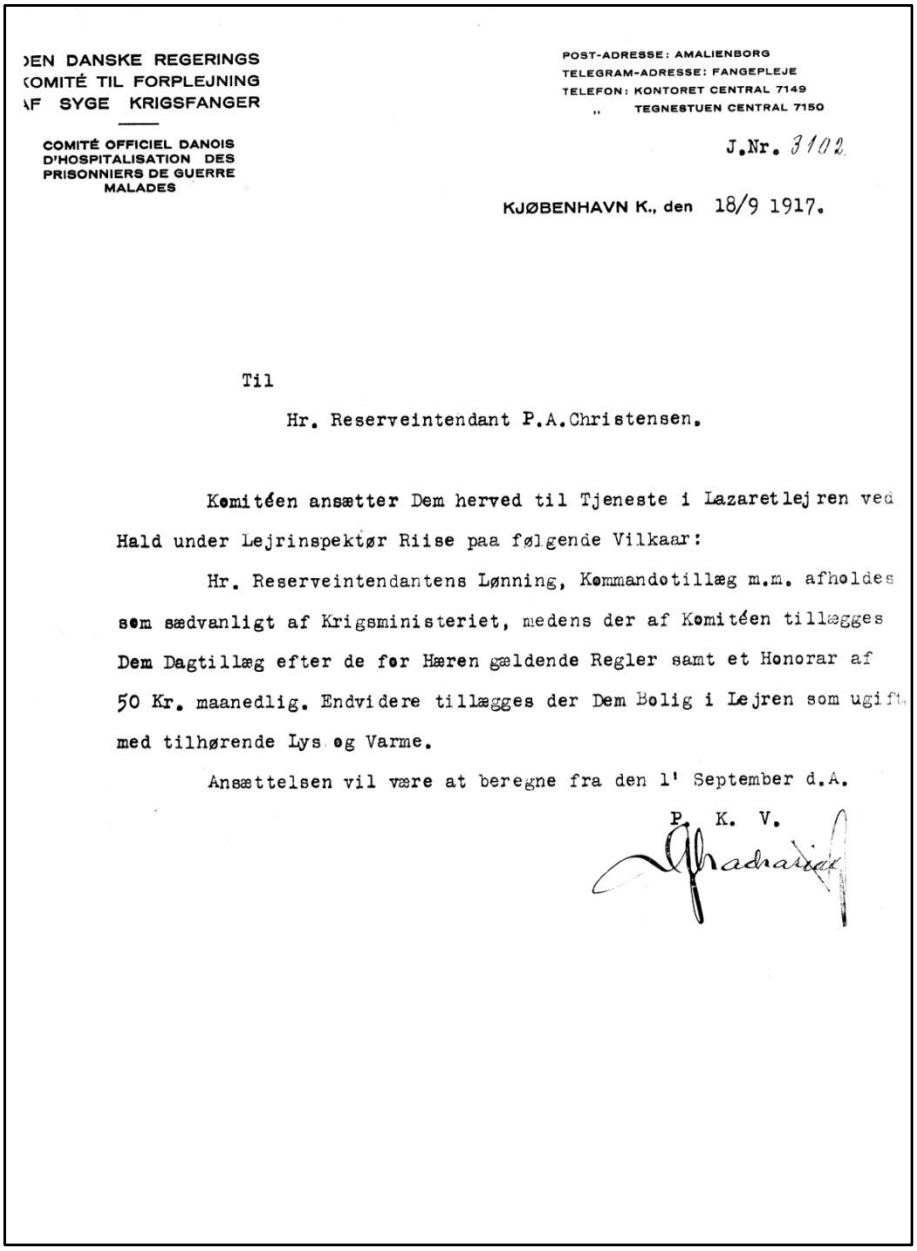

DEN DANSKE REGERINGS KOMITÉ TIL FORPLEJNING AF SYGE KRIGSFANGER

COMITÉ OFFICIEL DANOIS D'HOSPITALISATION DES PRISONNIERS DE GUERRE MALADES

POST-ADRESSE: AMALIENBORG
TELEGRAM-ADRESSE: FANGEPLEJE
TELEFON: KONTORET CENTRAL 7149
" TEGNESTUEN CENTRAL 7150

J.Nr. 3102

KJØBENHAVN K., den 18/9 1917.

Til

Hr. Reserveintendant P.A.Christensen.

Komitéen ansætter Dem herved til Tjeneste i Lazaretlejren ved Hald under Lejrinspektør Riise paa følgende Vilkaar:

Hr. Reserveintendantens Lønning, Kommandotillæg m.m. afholdes som sædvanligt af Krigsministeriet, medens der af Komitéen tillægges Dem Dagtillæg efter de for Hæren gældende Regler samt et Honorar af 50 Kr. maanedlig. Endvidere tillægges der Dem Bolig i Lejren som ugift med tilhørende Lys og Varme.

Ansættelsen vil være at beregne fra den 1' September d.A.

P. K. V.

Oberst V. Giersing, Kommandant i Lazarettet ved Hald.
Den 10/4 1920.

Reserveintendant P. A. Christensen, der har været ansat i Lazarettet fra den 11/7 1917 og som Inspektør i denne fra den 1/5 1918 indtil Lejrens Ophør, har haft hele Forplejningstjenesten, Inventaret og forskellige andre Hvem under sin selvstændige Ledelse.

Han har udfyldt denne Stilling til Lejrens fulde Tilfredshed.

Han er meget dygtig, snarraadig, interesseret i sin Gerning og samvittighedsfuld, og jeg vil særlig fremhæve, at jeg aldrig har arbejdet sammen med en Mand med en mere retsindig, rettenet og tilliidsindgydende Karakter.

Giersing

Den medicinske organisation

Dr. med. H a r a l d Erik Abrahamsen
(29. januar 1885 - 20. april 1955)
overlæge
orthopædisk-kirurgiske afdeling
april 1917 - januar 1918.

Viggo Halberg
(13. juli 1890 - 18. december 1954)
april 1919 - marts 1920.

Dr. med. G e o r g e Emil Schrøder
(28. juli 1882 - 9. juli 1936)
overlæge
medicinske afdeling
maj 1917 - september 1917.

A x e l Marius Clausen Hansen
(1. juni 1884 - 25. januar 1945)
reservelæge
februar 1918 - maj 1918.

H a k o n Hjalmar de Fine Licht
(f. 30. januar 1874)
overlæge
Tuberkuloseafdeling
april 1917 - maj 1918.

F r e d e r i k Vilhelm Hasle
(f. 18.juni 1889)
Læge december 1918 - januar 1919.

A n d r e a s Vilhelm Heiberg
(f. 20. maj 1889)
Reservelæge
august - oktober 1917.

Carl A a g e Sennels
(16. August 1890 - 10. december 1980)
Reservelæge
august - november 1917.

J o h a n n e s Christian Höeg
(f. 1. juni 1884)
Reservelæge i hæren med tjeneste
ved Hald oktober 1917 - januar 1918.

Peter Vilhelm Tuxen
(5. juni 1886 - 17. august 1943)
orthopædisk-kirurgiske afdeling
maj 1917 - juli 1917.

A r v i d Svend Lippert
(15. december 1888 - 21.september 1939)
medicinsk afdeling
maj 1917 - juli 1917.

Peter Christian Vest
(f. 9. marts 1878)
reservelæge i hæren
november 1917 - februar 1918.

A x e l Hjalmar **Bjørum**
(3. maj 1893 -)
medicinsk afdeling
juni 1918 - oktober 1918.

Oscar Fischer-Simonsen
(15. juni 1892 -)
Medicinsk afdeling
oktober 1918 - marts 1919.

De udenlandske læger:

Dr.med. Dahlhaus
Dr. med. Glas
Dr. med. Werwe
stud.med. Bertram

Lejrens sygeplejersker

Hvad Sygeplejerskerne angår, har hver afdeling haft sin danske overplejerske og reserveplejerske samt én eller 2 danske assistenter. Senere tilgik 7 rigstyske og 10 østrig-ungarske plejersker, der fordeltes efter behov. På grund af de mange forskellige nationaliteter (11), som være repræsenterede i lejren, og hvoraf mange ikke forstod eller talte tysk, blev disse udenlandske sygeplejersker til den største nytte.

Foruden disse danske og udenlandske sygeplejersker har der været ansat 3 danske massøser og 2 operationssygeplejersker.

I lejren har følgende sygeplejersker gjort tjeneste bl. a.:

Fra dansk side:

Bornemann (Ella), sygeplejerske.
Ella, massøse.
Gravesen (Marie), sygeplejerske.
Grested-Møller, sygeplejerske.
Hjort (Valborg), sygeplejerske (fra 1920).
Jonsgaard, sygeplejerske.
Lütken, Maiken (Maria Amalia Carla), oversygeplejerske.
Petersen, (Kristine), oversygeplejerske.
Quistgaard-Petersen, operationssygeplejerske.
Thorlacius, massøse.

Fra tysk side:

Mandskabslejr

Elisabeth Gäbler, diakonisse, fra 3.7.17.
Jutta, Grevinde zu Stolberg-Werningerode, hjælpesygeplejerske, fra 15.5.17.
Fee von Kapherr, hjælpesygeplejerske, fra 3.7.17.
Elisabeth Schneider, hjælpesygeplejerske, fra 15.5.17 - 3.7.17.

Officerslejr

Marga von Sommerfeld, hjælpesygeplejerske, fra 10.5.17.
Margit.

Soldaterhjem

Emma von Bunsen, Diakonisse, oversygeplejerske, fra 7.8.17 - 21.3.1918.
Nanny von Kapherr, hjælpesygeplejerske, fra 7.8.17.

Fra østrig-ungarsk side:

Anita, sygeplejerkse.
Elisabeth, sygeplejerske,
Grevinde Jéla Christalnik, sygeplejerske.
Lily, sygeplejerske.
Maria Theresia von Marsano, sygeplejerske,
Marianne (baronesse Josica), sygeplejerske.

Bestemmelser vedrørende lazaretlejren

Vagtdetachement i Lazaretlejrene

DEN DANSKE REGERINGS
KOMITÉ TIL FORPLEJNING
AF SYGE KRIGSFANGER

Bestemmelser

vedrørende

Vagtdetachement i Lazaretlejrene ved Hald og Horserød.

1. Vagtdetachement *indkvarteres* for sig selv i een eller flere Barakker i Lejrens Bevogtningsafdeling. Indkvarteringen i Lejren betragtes som Indkvartering efter Forordning af 9de Maj 1806 og dertil kynttede senere Bestemmelser.

2. Detachementets Personale *forplejes* som følger:

Officerer o. l., faste Underofficerer o. l. samt Kornetter o. l. erholder uden Vederlag Fuldkost i Lejrens Officers- og Underofficersmesser.

Korporaler o. l. kan deltage i Mandskabshusholdningen i Lejren mod det lovbestemte Afdrag i Lønningen, men det staar dem frit for at indtræde som Medlemmer af Underofficersmessen mod til denne at betale 1 Kr. pr. Dag.

Underkorporaler og menige samt ligestillede faar fuld Kost leveret fra Mandskabshusholdningen mod det lovbestemte Afdrag i Lønningen.

3. Detachementet udrustes *feltmæssigt* samt medfører desuden 1 Sæt Drejlstøj og en Uniform af 3die Værdiklasse til Arbejde og Øvelsesbrug.

Skarp Ammunition medføres ikke.

Til Brug for Vagtstyrken magasineres en passende Ammunitionsbeholdning i Lejren.

4. Detachementet underlægges Lejrkommandanten i al Tjeneste vedrørende Lejrens Bevogtning og anden under Lejrkommandanten henhørende Tjeneste, jvfr. Punkt 9, og han har som Kommandant i Lejren den i allerhøjeste Anordning af 13de August 1886 om Anvendelse af Straf uden Dom ved Landkrigsmagten; ændret ved allerhøjeste Anordning af 27de Marts 1912, § 15 anførte arbitrære Straffemyndighed over det til enhver Tid i Lejren tjenstgørende Personale af Hæren i det Tidsrum, Tjenesten i Lejren varer.

5. *Sundhedstjenesten* ved Detachementet bestrides af en af de i Lejren ansatte danske Militærlæger. Udgiften til Medicin, der leveres af Apoteket i Lejren, refunderes af Hæren. Lazaretsyge indlægges paa Garnisonssygehusene i Helsingør eller Viborg efter de sædvanlige gældende Regler.

Komitéen paatager sig iøvrigt Ansvaret for, at der træffes skarpe Forholdsregler for at undgaa Overførelse af smitsomme Sygdomme fra Fangelejrene til Bevogtningsmandskabet.

Generalkommandolægen har i den Udstrækning, der angives i „Tjenestereglement for Hæren", §§ 312, 315, 317, 2det Stykke, 318 og 319, Overtilsyn med Sundhedstjenesten ved Detachementet.

6. Vagtdetachementets *Styrke* er:

1 Kaptajn eller Premierløjtnant,
2 Løjtnanter,
1 Stabs- eller Oversergent,
3 Sergenter eller Kornetter,
3 Korporaler
2 Spillemand og
110 menige.

Saa vidt som muligt skal der i Vagtstyrken findes enkelte Personer, der paa Grund af særlige Sprogkundskaber maa anses for egnet til særlig i Lejren forefaldende Tjeneste.

Vagtdetachementet afgives efter Overkommandoens (2den Generalkommandos) nærmere Bestemmelse.

Er Afgang af Personel paa Grund af Sygdom eller anden Aarsag saa stor, at Erstatning maa gives, rekvirerer Lejrkommandanten ved vedkommende Division eller 2den Generalkommando fornøden Erstatning.

7. Detachementet *afløses* normalt efter 1 Maaneds Tjeneste i Lejren. Det første Detachement afgives ca. 1 Uge førend Krigsfangernes Ankomst. Tidspunktet for Afløsningen fastsættes henholdsvis af Overkommandoen for Horserødlejrens Vedkommende og af 2den Generalkommando for Haldlejrens Vedkommende, til hvilke Myndigheder Lejrkommandanten maa fremsætte eventuelle Ønsker vedrørende Afløsningen.

8. Under Detachementets Tjeneste i Lejren bringer Detachementskommandøren de til enhver Tid under Sikringsstyrkens Indkaldelse gældende Regler for Meddelelse af ektraordinær *Orlov* kun til Anvendelse efter nærmere Forhandling mellem Detachementskommendøren og Lejrkommandanten.

Iøvrigt *vil de for Hærens faste Øvelseslejre under 1ste Generalkommando gældende Bestemmelser* for Afdelinger, der er indkvarteret i disse Lejre, være gældende ogsaa for det i Lejren indkvarterede Vagtdetachement, for saa vidt de særlige Forhold tillader det.

9. Chefen for den Afdeling, der har afgivet Detachementet, samt dennes foresatte, har efter Overkommandoens (2den Generalkommandos) nærmere Bestemmelse Ret til at inspicere de Forhold, der vedrører Mandskabets Uddannelse. Denne skal finde Sted i den Udstrækning, som Lejrtjenesten tillader, og er iøvrigt Lejrkommandanten uvedkommende. Alt hvad der derimod vedrører Bevogtningstjenesten, Arbejde i Lejren m. m., Indkavrtering og Forplejning, behører under Lejrkommandanten.

Den 28de April 1917.

P. K. V.

G. H. R. Zachariæ.

DEN DANSKE REGERINGS
KOMITÉ TIL FORPLEJNING
AF SYGE KRIGSFANGER

Hovedbestemmelser

for

Organisationen og Driften af Lazaretlejrene ved Hald og Horserød.

Lazaretlejrene, hvori de syge Krigsfanger af fremmed Nationalitet interneres, er militært organiseret.

A. Lejrkommandanten.

1. Kommandanten staar umiddelbart under „Den danske Regerings Komité til Forplejning af syge Krigsfanger", hvis Formand er hans nærmeste overordnede Myndighed.
2. Kommandanten har den øverste Myndighed over alt i Lejren indkvareret Personale. Han er tillige foresat for alt ved Kommandantskabet tjenstgørende Personale af Hæren.
3. Han har arbitrær Straffemyndighed over de internerede Krigsfanger i Henhold til den derom givne „Allerhøjeste Anordning af 7de Marts 1917". Over det til enhver Tid i Lejren tjenstgørende Personale af Hæren, i det Tidrum, hvori Tjenesten i Lejren varer, har han den i „Allerhøjeste Anordning af 13de August 1886 om Anvendelsen af Straf uden Dom ved Landkrigsmagten, ændret ved allerhøjeste Anordning af 27de Marts 1912", § 15 anførte arbitrære Straffemyndighed.

   Sager, der angaar de i Lejrene internerede Krigsfanger og om hvilke det bestemmes, at de skal undersøges eller paadømmes ved Krigsret, skal i Følge Krigsministeriets Bestemmelse og med Henhold til § 6 i den ovenfor nævnte allerhøjeste Anordning af 7de Marts 1917 behandles ved henholdsvis 9de og 2det Regiments Jurisdiktion. Det til enhver Tid i Lejrene indlagte Personale af Hæren skal i det Tids rum, Tjenesten i vedkommende lejr varer, i Følge allerhøjeste Resolution af 20de April 1917 betragtes som hørende under henholdsvis 9de og 2det Regiments Juris diktion.
4. Han er ansvarlig for Krigsfangernes forsvarlige Behandling og Bevogtning, alt med Henhold til de derfor givne særlige Bestemmelser. Han vaager over den indre Orden og Ro i Lejren.
5. Han skal til enhver Tid holde Komitéen underrettet om, hvad der maatte forfalde af særlig Betydning, ligesom han ved periodiske Indberetninger skal holde Komitéen underrettet om Forholdenes Gang i Lejren i Almindelighed.
6. Kommandantskabet er at betragte og skal virke som Lejrens Centraladministration. De i Lejren fungerende Myndigheder: Afdelingscheferne (Overlægerne), Lejrinspektøren, Vagtdetachements-Kommandøren, skal derfor efter Kommandantens

nærmere Bestemmelse daglig indsende til ham de for Administrationen nødvendige Rapportmeldinger, hvorefter Kommandanten paa Grundlag af disse Meldinger og øvrige Forhold lader nævnte Myndigheder m. fl. tilfylde de for Lejrens Administration nødvendige Oplysninger og Befalinger. Kommandovejen for Behandlingen af samtlige tjenstlige og af Tjenesteforholdet i Lejren berørte Sager gaar over Kommandantskabet, med mindre der for visse Arter af Sager fastsættes en særlig Tjenestevej.

B. Lejrkaptajnen.

Lejrkaptajnen er næstkommanderende i Lejren.

Han forestaar efter Kommandantens nærmere Bestemmelse Forretningerne ved Kommandatskabet som Stabschef.

C. Lægetjenesten.

1. Enhver Afdeling forestaas af en Overlæge, assisteret af Reservelæger og af et Antal krigsfangne Læger. Afdelingschefen er i faglig Henseende underlagt Komitéen.
2. Afdelingschefen er foresat for det ved Afdelingen ansatte danske og fremmede Personale, for det militære Personale tillige den nærmeste foresatte i alle Anliggender, der angaar den sanitære Tjeneste. Desunden er han foresat for Patienterne af Underklasserne paa Afdelingen.
3. Sygeplejerskerne af fremmed Nationalitet er i deres Tjeneste ved Afdelingerne underlagt den danske Oversygeplejerske ved Afdelingen.
4. Angaaende Sundhedstjenestens Ordning henvises til de herfor givne særlige Bestemmelser.
5. Den som Lejrlæge fungerende Overlæge er som saadan Kommandantens Raadgiver i alle sanitære Forhold, Lejren i Almindelighed vedrørende.
6. Lægetjenesten i Bevogtningsafdelingen bestrides efter Kommandantens nærmere Bestemmelse af en af de ansatte Reservelæger.

D. Lejrinspektøren.

1. Lejinspektøren leder Lejrens Økonomi paa eget Ansvar i Overensstemmelse med de herfor udfærdigede særlige Bestemmelser.
2. Han er direkte underlagt Lejrkommandanten i alle Kommandosager. I alle økonomiske Spørgsmaal er han underlagt Komitéen og den, som paa dennes Vegne fører det overordnede Tilsyn med Lejrens økonomiske Administration. Han har i saa Henseende alene at rette sig efter de Bestemmelser, som han derfra modtager.
3. Han er foresat for det civile Personale, som er knyttet til Forplejnings-, Rengørings-Vaskeri- og Maskintjenesten.

E. Apotekeren.

1. Apotekeren leder Driften af Lejrens Apotek. Han er ansvarlig for Medikamenternes Tilberedning og Udlevering.

2. Han er i faglig Henseende underlagt Komitéen og den, som paa dennes Vegne fører det overordnede pharmaceutiske Tilsyn med Apoteket.

F. Bevogtningstjenesten. Vagtdetachementet.

1. Kommandanten opretter de fornødne Vagter. Til Bestridelse af denne Tjeneste afgives fra Hæren et Vagtdetachement. For Detachementets øvrige Anvendelse i Lejren giver Kommandanten de fornødne Bestemmelser. Mandskabets militære Uddannelse er ham uvedkommende.
2. Vagtdetachementet indkvarteres i Lejren; det udrustes, forplejes of afløses m. m. i Henhold til de derfor udfærdigede særlige Bestemmelser.

G. De russiske, tyske og østrig-ungarske Officerer, der er Repræsentanter for de paagældende Krigsministerier i Krigsfangeanliggender.

1. Disse Officerer har Adgang til den Lejr, hvori Krigsfanger af deres Nation er interneret. De har Ret til at sætte sig i Forbindelse med Fangerne og til at være Mellemmænd mellem dem og Kommandantskabet. Alle Spørgsmaal af nogen Betydning, som maatte fremkomme af denne Vej, skal dog af Kommandanten forelægges Komitéen til Afgørelse.
2. De paagældende Officerer kan tage Ophold i Lejren, ligesom der skal anvises dem et Værelse til Kontorbrug.

Den 21de Maj 1917

P. K. V.

G. H. R. Zachariæ.

Allerhøjeste Anordning

om

Anvendelse af Straf uden Dom paa her i Landet internerede fremmede Krigsmænd.

V i, C h r i s t i a n d e n T i e n d e, af Guds Naade Konge til Danmark, de Venders og Goters, Hertug til Slesvig, Holsten, Stormarn, Ditmarsken, Lauenborg og Oldenborg,

G ø r e v i t t e r l i g t: Efter den Os af Vor Forsvarsminister gjorte allerunderdanigste Forestilling ville Vi i Henhold til Straffelov for Krigsmagten af $^{7}/_{5}$ 1881 § 199 herved have fastsat følgende Regler for Anvendelse af Straf uden Dom paa her i Landet internerede fremmede Krigsmænd. [55]

§ 1.

Naar de her i Landet i Henhold til Artikel 11 [56] og Artikel 24 [57] i de paa den 2´ internationale Fredskonference i Haag den $^{18}/_{10}$ 1907 afsluttede Konventioner om neutrale Magters og Personers Rettigheder og Pligter i Tilfælde af Krig til Lands og under Søkrig internerede fremmede Krigsmænd eller de her i Landet efter Aftale med en

---

[55] Ved lov om hærens ordning af 1867 blev der blandt andet oprettet et auditørkorps, der med generalauditøren som chef var fælles for hæren og søværnet.
I 1881 vedtog Rigsdagen en straffelov for krigsmagten, og herved kom den første egentlige militære straffelov. På baggrund af flere århundreders erfaring i behandling af sager under militær jurisdiktion blev loven udformet med detaljerede beskrivelser af en lang række former for lovovertrædelser.
Alle personer, der hørte til krigsmagten, stod under militær ret i alle sagstyper frem til 1908, hvor den militære jurisdiktion blev begrænset til kun at omfatte straffesager og borgerlige sager, der angik tjenesteforhold. Dette skete ud fra en betragtning om, at militær jurisdiktion i disse sager var særligt påkrævet, men at denne selvstændige jurisdiktion ikke burde udstrækkes yderligere.

[56] Artikel 11. Den neutrale Magt, der paa sit Territorium modtager Tropper, hørende til de krigsførende Hære, skal internere dem saa vidt muligt langt fra Krigsskuepladsen.
Den kan bevogte dem i Lejre eller endog holde dem indesluttet i Fæstninger eller paa dertil indrettede Steder.

[57] Artikel 24. Hvis et krigsførende Orlogskib, trods den neutrale Myndigheds Opfordring, ikke forlader en Havn, hvor det ingen Ret har til at forblive, er den neutrale Magt berettiget til at træffe de Forholdsregler, som den maatte anse som nødvendige for at sætte Skibet ud af Stand til at gaa til Søs, saa længe Krigen varer, og Skibschefen skal lette Udførelsen af disse Forholdsregler.
Tilbageholdes et krigsførende Orlogskib af en neutral Magt, skal Officerer og Mandskab ligeledes tilbageholdes.
Naar Officerer og Mandskab saaledes bliver holdt tilbage, kan de forblive paa Skibet eller anbringes enten paa et andet Skib eller i Land, og de kan undergives saadanne indskrænkende Forholdsregler, som det maatte skønnes nødvendigt at paalægge dem. Dog skal man altid lade tilbage paa Skibet det fornødne Mandskab til dets Vedligeholdelse.

fremmed Magt modtagne og internerede fremmede syge krigsfanger begaar Forseelser mod militær Tugt og Orden, saasom Overtrædelse af Reglementer for Kaserner, Lejre eller andre Steder, hvor de er indkvarterede eller indlagte, Udeblivelse eller Bortgang fra Kvarteret udenfor de tilladte Tider, Drukkenskab, Slagsmaal eller andet ufredeligt eller usømmeligt Forhold, Overtrædelse af Bestemmelserne angaaende paalagt Straf, Tilsidessættelse af Respekt og Lydighed overfor foresatte og utilbørlig Behandling af undergivne, samt for Politiuordener og andre offentlige Forbrydelser, for hvilke Straffen, hvis den paagældende ikke var Militær, uden Dom kunde bestemmes af de borgerlige Myndigheder, kan Straffen bestemmes af de foresatte danske militære Befalingsmænd efter nedennævnte nærmere Regler.

§ 2.

Følgende Straffe kan ikendes:

Underofficerer og menige Krigsmænd:

Vagtarrest i indtil 1 Maaned,
ensom Arrest i indtil 20 Dage,
mørk Arrest, uden eller med Indskrænking af Kosten, henholdsvis i indtil 15 og 10 Dage,
samt
simpelt Fængsel paa Vand og Brød i indtil 10 Dage.

Officerer:

Vagtarrest i indtil 2 Maaneder.

For Forseelser med de borgerlige Love kan der derhos ikendes Bøder af indtil 40 Kr.

§ 3.

I Stedet for Fængselsstraf kan i Tilfælde, hvor nedennævnte Forholdsregler skønnes tilstrækkelige, anvendes Irettesættelse eller Disciplinarmidler, saasom Inddragelse af Vin eller Brændevin, for saa vidt saadanne Drikkevarer leveres, eller Forbud mod Køb af saadanne. Nægtelse af Adgang til Ekstraforplejning, til at modtage Besøg, til at afsende eller modtage Breve, til Bevægelse i fri Luft eller Udflugter udenfor det Sted, hvor de er internerede eller anbragte, Paalæg udenfor Tur af Pudsning, Rengøring og anden Tjeneste eller Smaaarbejder, som den paagældende efter sin Stilling maa anses pligtig at udføre.

§ 4.

Enhver, der er foresat for de omhandlede fremmede Militærpersoner, kan tildele de ham saaledes undergivne fortjemte Irettesættelser, der dog ikke maa udarte til Skældsort eller andre upassendse Udladelser.

Iøvrigt tilkommer Myndigheden til at paalægge de i § 2 nævnte Straffe eller anvende de i § 3 nævnte Disciplinarmidler Kommandanten i den Garnison, Lejr, Plads eller andet Sted, hvor de paagældende er indkvarterede eller anbragte.

Kommandanten kan dog tillægge danske Officerer, der ansættes som foresatte for de fremmede Militærpersoner, Ret til paa disse at anvende de i § 3 nævnte Disciplinarmidler. Samme Ret kan Kommandanten tillægge fremmede Officerer, der anvendes som foresatte for deres Landsmænd, overfor de dem saaledes undergivne. Om Anven-

delse af Disciplinarmidler gøres Indberetning til Kommandanten til Tider og paa den Maade, han nærmere bestemmer.

§ 5.

Naar Straf er paalagt indenfor de i § 2 nævnte Grænser, kan den paagældende ikke fordre Sagen henvist til Retten og derved unddrage sig Straffens Fuldbyrdelse. Det samme gælder om Irettesættelser eller Anvendelse af Disciplinarmidler efter § 3. Den paagældende kan derimod klage over den ham formentlig tilføjede Forurettelse, hvilken Klage retten til Kommandanten eller, hvis Klagen er rettet mod denne, til Forsvarsministeren.

§ 6.

Bliver det nødvendigt, eller skønnes det rettest, at en Sag undersøges eller paadømmes ved Krigsret, behandles Sagen, hvis vedkommende Kommandant enten som saadan eller i en anden Egenskab har Jurisdiktionsmyndighed, ved hans Jurisdiktion, men i andet Fald ved den Jurisdiktion, under hvilken herombehandlede Sager af Vor Forsvarsminister er henlagt.

Jurisdiktionschefen har den Kommandanten i § 4 tillagte Straffemyndighed.

§ 7.

Med Hensyn til Arrestering af heromhandlede Militærpersoner kommer Bestemmelserne i § 27 i Anordning af 13/8 1886 om Anvendelse af Straf uden Dom ved Landkrigsmagten med Ændringer af 27/3 1912 til Anvendelse, saaledes at Retten til at arrestere ogsaa tilkommer fremmede militære, der anvendes som foresatte for deres Landsmænd.

§ 8.

Disse Anordning træder straks i Kraft.

Hvorefter alle vedkommende sig have at rette.

Givet paa Amalienborg, den 7/3 1917.

Under vor kongelige Haand og Segl.

Christian R.

(L. S.)

P. Munch.

DEN DANSKE REGERINGS
KOMITÉ TIL FORPLEJNING
AF SYGE KRIGSFANGER

Nogle Hovedbestemmelser

for

de i Lazaretlejrene internerede Krigsfanger.

1. De internerede er underlagt Lejrkommandanten, der paa Regeringskomitéens Vegne har Overledelsen af Lejrens Anliggender.
2. Alle Befalinger og Anordninger, som udgaar fra Lejrkommandanten, hans Officers-Hjælpere og Lejrens Læger skal uvægerlig efterkommes af de internerede.
3. De internerede skal nøje overholde Reglerne for den militære Disciplin og Hilsepligt m. m., saavel i deres indbyrdes Forhold, som overfor de danske Officerer og Læger.
4. Da Lejren først og fremmest er et Hospital, vil Lejrlivet blive ordnet og de internerede behandlet ud fra dette Synspunkt.
5. Saa snart en interneret menig imidlertid udskrives som rask af vedkommende Overlæge, er han pligtig til at deltage i Arbejderne i Lejren efter Kommandantens nærmere Bestemmelser.
6. De internerede har Bevægelsesfrihed indenfor og udenfor Lejrens Indhegning i Henhold til de derfor særlig givne Bestemmelser. Spadseretiden fastsættes efter Aarstiden af Kommandanten.
   Enhver interneret, som undviger, vil i Følge Overenskomst mellem de paagældende Statsmagter blive tilbagesendt til Interneringsstedet.
7. De internerede kan med Hensyn til Anmodninger, Ansøgninger og Oplysninger samt i Lønnings- og Munderingsspørgmaal m. m. henvende sig til den ved Lejren som Repræsentant for deres Lands Krigsministerium ansatte Officer, der er Mellemmand mellem de internerede og Lejrens Kommandant.

Den 31te Maj 1917

P. K. V.

G. H. R. Zachariæ.

DEN DANSKE REGERINGS
KOMITÉ TIL FORPLEJNING
AF SYGE KRIGSFANGER

Foreløbige Bestemmelser

for

Krigsfangernes Færden i og udenfor Lejren.

De efterfølgende Bestemmelser træder først i Kraft, efterhaanden som Karantainen efter Ankomsten er hævet.

1. Officerer og ligestillede:

Indenfor Lejrens Indhegning (de paa medfølgende Kort med rødt angivne Linier) har Officerer og ligestillede Bevægelesesfrihed, dog med de af Kommandanten fastsatte Indskrænkninger.

Udenfor Lejrens Indhegning maa de kun færdes frit indenfor den paa Kortet med blaat angivne Rayon og i den fastsatte Spadseretid. Ved de Veje, der begrænser Rayonen, skal der med passede Mellemrum anbringes Standere med Opslag paa vedkommende fremmede Sprog om, at Adgang er forbudt. Enkelte Poster udstilles paa dertil egnede Steder, og der patrouilleres med passende Mellemrum paa Vejene.

Officerer, som lider af smittefarlig Tuberkulose, skal underkaste sig de Forsigtighedsregler, som paabydes af Overlægen.

2. Underofficerer og ligestillede samt Mandskab:

Indenfor Mandskabslejrens Indhegning har Underofficerer og ligestillede samt Mandskab Bevægelsesfrihed, dog men de af Kommandanten fastsatte Indskrænkninger.

Udenfor Lejrens Indhegning maa de kun bevæge sig i Trop af passende Størrelse under Kommando og Bedækning af en Styrke af Lejrens Vagtdetachement.

Disse Regler gælder dog ikke for dem, der lider af smittefarlig Tuberkulose. Disse er henvist til Bevægelse indenfor Tuberkuloseafdelingen og det dem særlig anviste, indhegnede Skovterrain (angivet med gult paa Kortet) umiddelbart bag denne Afdeling.

Saavel Officerer og ligestillede som Underofficerer og ligestillede samt Mandskab skal bære Uniform baade indenfor Lejren og udenfor denne.

I Tilfælde af Overtrædelse af de overfor givne Forskrifter har Krigsfangerne forbrudt deres Ret til Færdsel udenfor Lejrens Indhegning.

Den 14de Maj 1917

P. K. V.

G. H. R. Zachariæ.

DEN DANSKE REGERINGS
KOMITÉ TIL FORPLEJNING
AF SYGE KRIGSFANGER

Bestemmelser

for

Lægeraadene i Lazaretlejrene ved Hald og Horserød.

Lazaretlejrens Overlæger danner Lejrens Lægeraad. Dette vælger selv sin Formand, som sammenkalder Lægeraadet, naar han eller en af de andre Overlæger finder det fornødent. Over Mødeforhandingerne fører Formanden en Protokol, som underskrives af alle Deltagerne.

Inden Udgangen af hver Maaneds første Uge skal Lægeraadet samles for at drøfte, hvad der i den forløbne Maaned er forefaldet i Lejren af lægelig Interesse. Inden Mødet skal hver af Overlægerne have affattet en for Komitéen bestemt Maanedsberetning. Indberetningen skal gøres til Genstand for Lægeraadets Drøftelse og afgives derefter til Formanden, som indsender den til Komitéen.

Lægeraadets Formand fungerer som Lejrlæge og er som saadan Kommandantens Raadgiver i alle sanitære Forhold Lejren i Almindelighed vedrørende. Han repræsenterer Lægerne overfor Kommandanten og er pligtig til at holde de andre Overlæger underrettet om alle Forhandlinger med denne af fælles Interesse. En Meddelelse, som af Kommandanten gives Lejrlægen, betragtes som givet samtlige Overlæger.

Lejrlægen har intet at gøre med de indre Forhold paa Afdelingerne, idet vedkommende Afdelingschef - ogsaa en i Overlægens Forfald som Afdelingschef fungerende Reservelæge - i saa Henseende er selvstændig bestemmende og ansvarlig.

Den 17de April 1917

P. K. V.

G. H. R. Zachariæ.

DEN DANSKE REGERINGS
KOMITÉ TIL FORPLEJNING
AF SYGE KRIGSFANGER

Bestemmelser

for

Driften af Apoteket i Lazaretlejrene ved Hald og Horserød.

1.

Driften ledes af en Apoteker, der er ansvarlig for Medikamenternes Tilberedning og Udlevering.

2.

Apoteket er aabent om Hverdagen fra Kl. 8 Fmd.-11 Fmd. og fra Kl. 12-3 Emd., Søn- og Helligdage efter Kommandantskabets Bestemmelse.

Al Medicin til Brug i Lejren rekvireres fra Lejrens Apotek, hvor Rekvisitionen, der er indskrevet i Barakkens Medicinbog, afleveres hver Morgen efter Stuegangen samtidig med de tomme Flasker. Bogen underskrives af Overlægen eller Reservelægen. Flaskerne bringes ind i Skyllerummet. Kurvene sættes paa den dertil bestemt Hylde i Forstuen.

I Løbet af Formiddagen fylder Apotekeren og den ham anviste Medhjælp Kurvene, der sammen med Bogen stilles paa den samme Hylde, der er mærket med vedkommende Baraks Nummer.

Herfra afhenter Barakken selv Medicin Kl. 3 Emd.

Toilette- og Nydelsesmidler, f. Eks. Sæbe, Haarvand, Tandvand, Tandpasta, Likører, Parfumer o. s. v. kan *ikke* rekvireres i Medicinbøgerne.

Spiritus udleveres kun denatureret.

Destilleret Vand afhentes af hver Barak om Morgenen. Det udleveres fra det Lokale, som Apotekeren disponerer over i Vaskeribygningen.

Arkana, f. Eks. Brandreths-Piller, Sanatogen, Ferrin, Keatings Hostekager o.s.v. *udleveres ikke*.

Samtidig med at Lejren er sat i Drift, er udleveret til hver af Lægerne et Hefte, hvori de Medicinalvarer og Receptformler er opført, der normalt forudsættes anvendt.

3.

For at simplificere Regnskab og Vareforskrivning foregaar denne gennem Rigshospitalets Apotek, hvorved opnaas, at dette Hospital kan disponere paa een Gang for alle 3 Apoteker. Der skal føres et særligt Karthotek-Regnskab for Lejrapotekerne, hvoraf det til enhver Tid vil fremgaa, hvilke Varer, der er købt, til hvilken Tid, og til hvilken Pris og Kvantiteten. Emballage holdes uden for dette Regnskab. Lejrapotekeren, der ved Driftens Begyndelse er bleven forsynet med alle de Medicicalvarer, der er opført i den omtalte Receptformel-Bog, paafyldt og afvejet i den angivne Mængde, skal naar noget mangler, rekvirere det pr. Brevkort til Rigshospitalet. En saadan Bestilling afgaar fra hver Lejr om Man-

dagen, saaledes at Varerne bestilles her i København om Onsdagen og sendes af vedkommende Grossist direkte til Lejrene med en Følgeseddel. Ved Maanedens Slutning sender Lejrene de kvitterede Følgesedler og Grossistens Regninger til Rigshospitalet, hvor de revideres, inden Pengene anvises til Udbetaling.

Emballage-Regnskab føres for sig og løber i 3 Maaneder.

Hvis Lejrapoteket ikke kan vente til Varerne kommer fra København, forskrives de fra det nærmeste Apotek efter forudgaaende Aftale.

Den 21de Maj 1917

P. K. V.

G. H. R. Zachariæ.

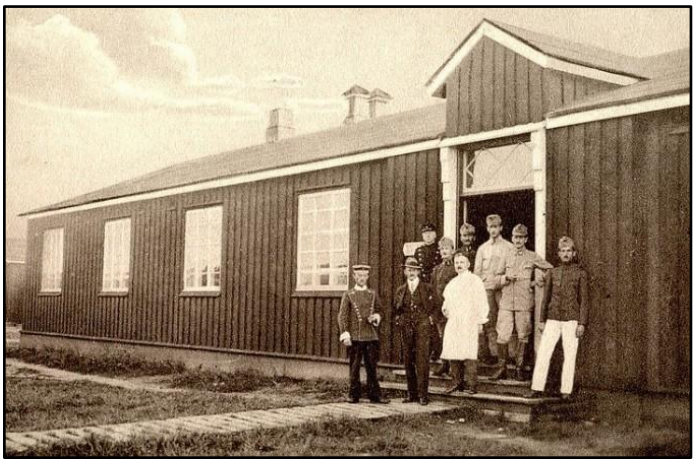

Apoteket.

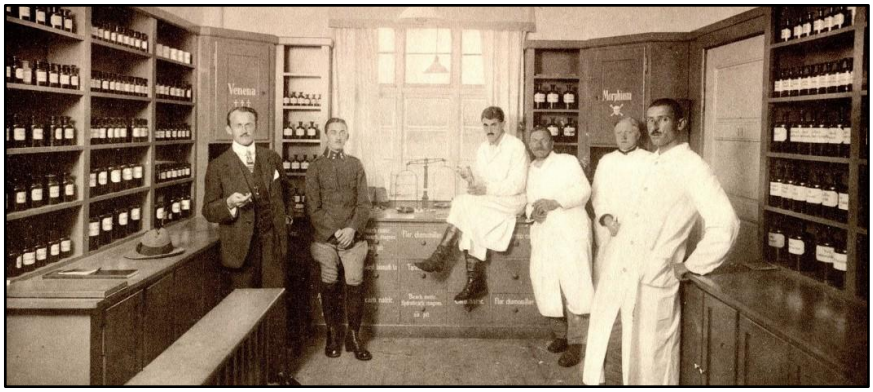

Interiør fra Apoteket.

Da lejrens apoteker havde andraget om at måtte spise i lejrkommandantens messe, kunne man ikke give ham noget håb derom, idet man skønnede, at han efter sin alder og stilling hørte til blandt lejrens unge læger.

Den tyske regering havde forbeholdt sig, at tyske officerer i lejren fik adgang til at købe vin. Dette blev imødekommet ved, at lejrens apotek skaffede vinen.

RECEPT-FORMLER

FRA

LAZARETLEJRENS APOTEK

DEN DANSKE REGERINGS KOMITE
TIL FORPLEJNING
AF SYGE KRIGSFANGER

Al Medicin rekvireres fra Lejrens Apothek, der er indrettet i Barak Nr. og aabent fra Kl. 9 til Kl. 4.

Medicin-Rekvisitionerne indskrives i Barakkens Medicinbog ved Morgen Stue-Gangen og afleveres straks paa Apotheket sammen med Medicin-Kurven og de tomme Flasker.

For at lette Medicin-Udleveringen er nedennævnte Lægemidler tilberedte og paafyldt, hvorfor Lejrens Læger anmodes om, saa vidt muligt *kun* at anvende dem.

Tous les médicaments sont requis dans la pharmacie du camp installée dans la baraque no: et ouverte de 9 heures à 4 heures.

Les réquisitions sont inscrites dans le carnet de médicaments de la baraque lors de la visite du matin et sont aussitôt remises à la pharmacie en même temps que la corbeille à médicaments et les fioles, bouteilles et boîtes vides.

Pour faciliter l'expédition et la préparation les médicaments ci-dessous nommés ont été dispensés et mis en flacons, boîtes etc:. Les médecins du camp sont priés d'émployer seulement ceux-ci autant que possible.

Die im Lager zu gebrauchende Medizin ist in der Apotheke, in der Baracke Nr. eingerichtet, zu haben. Die Apotheke ist von 9 bis 4 geöffnet.

Jede Requisition muss im betreffenden Abteilungs-Buch vom Arzte eingetragen werden und sofort nach beendete ärtzliche Morgen-Visitation der Kranken in die Apotheke abgegeben nebst Medizinkorb und leere Flaschen.

Um die Abgabe und Zubereitung der Medizin zu erleichtern sind nachfolgenden Arzneien fertiggestellt.

Die Aerzte des Lagers werden ersucht so weit möglich, *nur* diese Arzneien zu verordnen.

Lægemidler til indvortes Brug.
Medicaments pour l'usage interne.
Arzneimittel zum innerl. Gebrauch.

Acid. acetylo salicyl. i Tabletter 1 gr	fyldt paa Glas	à 50 Stkr.
do do. 1/2 gr	—	à 50 Stkr.
Acid. diæthyl. bar bituric. 0.35, Phenacetin 0.50 (Tablet-form)	—	à 50 Stkr.
Acid. hydrochlor. dil.	fyldt paa Flasker	à 30 gr
Aether pro narcosi	—	à 50 gr
— spir. camphor.	—	à 30 gr
Bicarbon. natric.	i Poser	à 50 gr
Bicarbon. natric. Hydratocarb. magnesic. 15	—	à 30 gr

Bromet. natric. 20, Infus. valerian. 30—300	fyldt paa Flasker	à 300 gr
Flor. Chamomillæ	i Poser	à 50 gr
Glycerin	i Flasker	à 300 gr
Guttæ roseae (Morfin-draaber) Chlor. morfic. 20, Aqua destillat. 880, Tinct. coccinellæ 100	—	à 15 gr
Infus. Ipecacuanh. 1-150, Spir. ammon. anis. 5, Syr. sacchari 30	—	à 200 gr
Inf. Rhei opiat. [Inf. rhei. alkalin. 25, Aether spir. 10, Vin. thebaic croc. 5]	—	à 30 gr
Linct. pepsin. A [Pepsin. conc. 5, Glycerin 20, Aq. destillat. 75]	—	à 50 gr
Linct. pepsin. B [Acid. hydrochlor. dil. 15, Aq. dest. 85]		à 50 gr

Liquor arsen. kalic.	i Flasker	à 30 gr
Liqv. ferri alb.	—	à 300 gr
Liquor. pectoral. 50 Infus. Ipecacuanh. 0.75 150	—	à 200 gr
Liqv. pect. benz. c. glycerin.	—	à 100 gr
Mixtur acid. sulfur.	—	à 200 gr
Mixtur. amaro alkalina [Inf. gentian 5—100 Carb natric. 3.5 Aeth. spirit. 1.5]	—	à 300 gr
Mixt. camphor. [Camphor. 0 8 Spir. conc. 0.8 Mucilago gm.arab. 3.2 Syr. ceras. 12 Aq. dest. 83.2]	—	à 300 gr
Oleum olivæ	—	à 100 gr
Oleum olivar. steriliseret ved 160° (tør Varme).	—	à 60 gr

Oleum ricini	fyldt i Glas	à 200 gr
Phenacetin i Tabletter à 1 gr	—	à 50 Stkr.
do. do. à 1/2 gr	—	à 50 Stkr.
Pill. cynoglossi 0.10 [15 milligram Opium]	—	à 50 Stkr.
Pill. sulfat. chinic. 0.10	—	à 50 Stkr.
Pill. Turbani	—	à 50 Stkr.
Sal. carlsbadense artific.	i Poser	à 50 Stkr.
Salolum à 1 gr	—	à 20 Stkr.
Sol. antipyrin 10 - 150	i Flasker	à 150 gr
Sol. arsen. natric. [0.2 % Na_2 H As O_4]	—	à 50 gr
Sol. chlor. calcic. 20—300	—	à 300 gr
Sol. chlor. natric. physiol. [0.9 % Na Cl.]	—	à 1000 gr
Sol. jodet. natric. 5—200	i Flasker	à 200 gr
Sol. hexamethylen tetramin. 20—300	—	à 300 gr

Sol. hydrat. chloralic. 10—100	i Flasker	à 100 gr
Sol. salicyl. natric. 20-300 Extr. glycyrrhiz. 4	—	à 300 gr
Spir. alcohol. 96 %	—	à 500 gr
Spir. conc. 91 %	—	à 500 gr
Spir. conc. denat. Aqua. destillat. āā partS.	—	à 1000 gr
Syr. codeic fort. [Codein. 0.25 Spir. conc. 2.0 Syr. sacchar. ad 50.0]	—	à 50 gr
Subsalicyl bismuth à 1 gr		à 20 Stkr.
Tinctura thebaica [1 % Morfin]	—	à 15 gr
Tablettæ fol. Digital. à 10 Centigram	—	
Tannin album. pulv. à 0.5 gr	i Pose	à 20 Stkr.

Lægemidler til udvortes Brug.
Medicaments pour l'usage externe.
Arzneimittel zum aüsserl. Gebrauch.

Acetum chlor. hydrargyr. corrosiv [Sublimat 1.0 Acetum 300]	i Flasker	à 300 gr
Acid. boric.	i Poser	à 30 gr
Alcohol. absolut 99%	i Flasker	à 500 gr
Benzin	i Flasker	à 200 gr
Chloroform	—	à 25 gr
Chloræthyl	—	à 100 cc
Collodium	—	à 50 gr
Lysol	—	à 5000 gr
Menthol-Parafin 10 %	—	à 30 gr

10

Novocain-Suprarenin Tabletter A & B		Original-glas
Ol. arachid.	i Flasker	à 700 gr
Ol. camphor.	—	à 20 gr
Oxydol [3 % H_2O_2]	—	à 300 gr
Oxyd-hydrargyr. flav. 0.10 Vaselin alb. american Lanolin 5	Udlev. i Krukker	à 10 gr
Oxyd. zinc. Arnyl. tritic. āā 60 Vaselin 120	—	à 200 gr
Pasta oxyd. zinc.	—	à 50 gr og 200 gr
Pulv. amyl. c. oxyd. zinc.	i Poser	à 50 gr
Raa Saltsyre	i Flasker	à 1000 gr
Sapo. fusc. Sulf. sublimat Vaselin āā 100 Ol. Rapae 50	Udlev. i Krukker	à 1000 gr

11

Sol. calc. chlorat. 1+49	i Flasker	à 1000 gr
Sol. chlor. cocaic. 5 %	—	à 15 gr
Sol. chlor. kalic. 20—600	—	à 600 gr
Sol. chlor. morfic. pro injectione 1 + 19	i Flasker	à 10 gr
Sol. formaldehyd. 40 %	—	à 500 gr
Sol. hypermangan kalic. 0.10—300	—	à 300 gr
Sol. jodi spir. 5 %	—	à 50 gr
Sol. nitr. argentic. 1 %	—	à 300 gr
Sol. pantopon 2 %	—	à 20 gr
Spir. dil. denat. 2 Glycerin 1	—	à 300 gr
Sol. salol. spir.	—	à 200 gr
Sol. sulf zinc. 1/3 %	—	à 30 gr

12

Suppositor. chlor. morf. à 1 centigram		à 20 Stkr.
Tablettæ chlor. hydrargyric. corrosiv. à 1 gr (røde)	i Glas	à100Stkr.
Talcum	i Poser	à 100 gr
Ungv. hydrargyri		à 3 gr
Vaselin	i Krukker	à 100 gr og 30 gr

13

Reagenser.

Acid. nitricum	i Flasker	à 50 gr
Acid. aceticum	—	à 50 gr
Aetherol.terebinth.oxyd.	—	à 50 gr
Acid. aceticum glaciale	—	à 50 gr
„ „ „	—	à 500 gr
Grams Gentianviolet	—	à 50 gr
Grams Jod-Jodkalium	i Flasker	à 100 gr
Günzburgs Reagens	—	à 10 gr
Hayems Vædske	—	à 50 gr
Sol. acid. picronitric, Esbach	—	à 100 gr
Sol. hydrat. kalic. 10 %	—	à 50 gr
Tinct. guajaci	—	à 50 gr
$^1/_{10}$ normal HCl.	—	à 100 gr
$^1/_{10}$ normal NaOH.	—	à 100 gr

Sol. phenolphthalein spir. 1 %	i Flasker	à 50 gr
Methylviolet Eddikesyre	—	à 50 gr
Methylviolet 1 %	—	à 50 gr
Methylenblaat 1 %	—	à 50 gr
Methylenblaat 1 ‰	—	à 50 gr
Bareswilles. Vædske I & II	—	à 50 gr
Almèns. Vædske	—	à 50 gr
Karbolfuchsin	—	à 50 gr
Ivar Bangs Vædske I	—	à 500 gr
Ivar Bangs Vædske II	—	à 500 gr
Leishman'sFarvevædske	—	à 50 gr

Fremkalder.

Hydrochinonfremkalder	i Flasker	**à 1000 gr**
Sol. hydr. kalic. 5 %	—	**à 1000 gr**
Metol-Hydrochinonfremkalder	—	**à 1000 gr**
Hyposulfis. natric.	i Poser	**à 2000 gr**

DEN DANSKE REGERINGS
KOMITÉ TIL FORPLEJNING
AF SYGE KRIGSFANGER

Reglement

for

Messerne i Lazaretlejrene ved Hald og Horserød.

Foruden de til Bespisningen af Fangerne og Hjælpepersonalet nødvendige Økonomier oprettes i hver lejr:

1. En *Officersmesse* for:
   a. faste Deltagere:
      Lejrkommandanten,
      Lejrkaptajnen,
      Overlægerne og
      Lejrinspektøren,
   b. skiftende Deltagere:
      Officererne ved Vagtdetachementet.

2. En *Underofficersmesse* for:
   a. faste Deltagere:
      de faste Lejrunderofficerer,
   b. skiftende Deltagere:
      de faste Underofficerer ved Vagtdetachementet og eventuelt Korporalerne ved samme.

3. En *Mandskabshusholdning* for:
   Underkorporaler og menige af Vagtdetachementet.

Officers- og Underofficersmesserne.

Messerne er tjenestlige Institutioner, deres Formand er derfor underlagt Lejrkommandantens Myndighed. Klokkeslettene for Messernes Maaltider bestemmes af Lejrkommandanten.

I *Officersmessen* er Lejrkommandanten tillige Formand. Han fører overordnet Tilsyn med Messens Økonomi og Betjening. Han vaager over, at der hersker god Omgangstone i Messen.

I *Underofficersmessen* er den i Anciennitet ældeste Underofficer Formand. Der paahviler ham som saadan de samme Hverv, som foran nævnt for Formanden i Officersmessen.

For hver af Messernes Vedkommende varetages Økonomien og Regnskabsførelsen af den *Messeforstander*, der vælges af Messemedlemmerne ud af deres Midte. Messeforstanderen er ansvarlig for, at Messerne ikke faar Underskud. Han tilser Messebetjeningen samt Orden og Renlighed i Messen med tilhørende Rum.

Messerne er af Komitéen forsynet med alt fornødent Tilbehør (Service, Dækketøj, Køkkentøj m. v.). Desuden leverer Komitéen (Lejren) til Messernes Drift Brændsel, Belysning, Vask af Dækketøj m. v., vedligeholder Køkkentøjet og bærer Udgiften til lønnet Medhjælp ved Madens Tilberedning.

I øvrigt er Messerne selvforvaltende. De afholder selv alle øvrige Udgifter ved deres Drift og erstatter ituslaaet og ødelagt Service og Dækketøj.

Samtlige indkøbte Varer skal betales inden Udgangen af den Maaned, i hvilken de er anskaffet, eller senest de første Dage af den følgende Maaned.

Messernes Indtægter fremkommer saaledes:

Der indbetales af Komitéen til:

a) Officersmessen 2 Kr. 50 Øre pr. Dag for hver af Overlægerne, Lejrinspektøren og Vagtdetachementets Officerer og til

b) Underofficersmessen 1 Kr. 50 Øre pr. Dag for hver af Vagtdetachementets faste Underofficerer samt et Tilskud af 50 Øre pr. Dag for hver af Korporalerne, der saaledes selv maa indbetale 1 Kr. Pr. Dag for at kunne deltage i Messen, men det staar disse Befælingsmænd frit mod sædvanlig Afdrag i Lønningen at indtage deres Maaltider fra Mandskabshusholdningen, i hvilket Tilfælde Komitéens Tilskud til Underofficersmessen for saadanne Vedkommende bortfalder.

Desunden stiller Komitéen pr. Maaned 100 Kr. til Officersmessen og 30 Kr. til Underofficersmessen til Raadighed for at sætte Messerne i Stand til at vise Gæstfrihed over for Lejrens Fanger og anden officiel Gastfrihed.

Gæster kan dog kun med Lejrkommandantens Tilladelse og Messeforstanderens Samtykke indbydes til at deltage i Messernes Maaltider.

Lejrkommandanten, Lejrkaptajnen og Lejrunderofficererne, der oppebærer Dagtillæg fra Komitéen efter de for Hæren almindelige Regler, afholder selv alle Udgifter ved deres Deltagelse i Messerne.

Private Gæster kan kun ganske *undtagelsesvis* og kun med Lejrkommandantens Tilladelse og Messerforstanderens Samtykke deltage i Messernes Maaltider. For saadanne Gæster betales af dem, der indfører dem i Officersmessen 2. Kr. 50 Øre for hver for en hel Dags Forplejning, 1 Kr. 25 Øre for Middagsmad og 1 Kr. for Frokost eller Aftensmad, i Underofficersmessen 1 Kr. 50 Øre for hver for en hel Dags Forplejning, 75 Øre for Middagsmad og 50 Øre for Frokost eller Aftensmad.

Komitéens Medlemmer, den økonomiske Leder Stabsintendanten Sabroe, den tekniske Leder Ingeniørkaptajn Hoff og Lederern af Centralkontoret Direktør Martin Jacobsen, har, naar de aflægge Besøg i Lejren, Ret til at deltage i Officersmessens Maaltider. For saadan Bespisning er Messen berettiget til at beregne sig den for private Gæster fastsatte Betaling.

Mandskabshusholdningen.

Denne drives som en almindelig Fuldkosthusholdning. Udgiften refunderes Lejren af Krigsministeriet.

Den 2den April 1917

P. K. V.

G. H. R. Zachariæ.

Vagtdetachement

Vagterne var værnepligtige, der blev taget fra den indkaldte sikringsstyrke. De var bevæbnede og ansvarlige for, at ingen fange forlod lejren, medmindre han havde fået tilladelse hertil. De danske vagter varetog deres opgave med at holde styr på de hospitaliserede fanger godt. Fangerne led ingen overlast under fangenskabet, og vagtmandskabet behandlede fangerne ordentligt. Desuden deltog vagterne i nogle af de arrangementer, fangerne afholdte, som f. eks. teaterforestillinger.

Vagtkorpset havde deres egen del af lejren, hvor der var bygget barakker til dem i samme stil med barakkerne til fangerne. Det betød, at de danske værnepligtige ofte havde bedre forhold, mens de gjorde tjeneste i lejren, end når de blev indkvarteret på kaserner eller i de soldaterlejre, der blev bygget før og under sikringsperioden.

I begyndelsen af lejrens virke var de værnepligtige vagter nødt til at hjælpe til med diverse praktiske opgaver i lejren, såsom at skrælle kartofler eller bringe ting og sager frem og tilbage i lejren. Ligeledes måtte de danske værnepligtige stå for oppassertjansen for de fremmede officerer. Det medførte en del utilfredshed, men da de første menige fanger begyndte at komme til hægterne igen, kunne de overtgage disse opgaver, og vagterne kunne derefter nøjes med at vatetage vagttjenesten.

Problemet ved at bruge værnepligtige var dog, at de blev borttaget fra deres egentlige uddannselse og således gik glip af den nødvendige træning for at kunne indgå i forsvaret af eksempelvis befæstningen. Derfor blev det på forespørgsel andret til, at de værnepligtige kun måtte stå vagt en måned i lejren og derefter skulle vende tilbage til sin militære uddannelsen for ikke at svække styrken i forsvaret.

Fra 1. marts 1917 blev lejrens befalingsmand udelukkende stillet til rådighed for Komitéen, og den 20. marts tog officererne fast ophold i lejren.

Den 28. april blev der truffet bestemmelse om vagtdetachements størrelse. Det skulle bestå af en kaptajn eller premierløjtnant, to løjtnanter, en stabs- eller oversergent, to sergenter eller kornetter, tre korporaler, to spillemænd og 110 menige. Tjenestetiden i lejren varede en måned.

Som en hovedbestemmelse for organisation og drift af lazaretlejren var, at den var »*militært organiseret*«. Opgaven blev lagt i hænderne på 2. Jydske Brigade, der udkommanderede 29. bataljon, i alt 120 mand. Som kommandant virkede oberst Vilhelm **G i e r s i n g**, der samtidig også fungerede som lejrchef.

De menige, der forrettede vagttjenesten, gik ind til en forholdsvis fredelig periode i aftjeningen af deres værnepligt. I den første tid måtte de f.eks. hjælpe til ved kartoffelpilning, afhenting af tøj, slæbe møbler m.m. De skulle også forrette opassertjeneste for de internerede officerer, pudse støvler, vaske gulve og rede sengen.

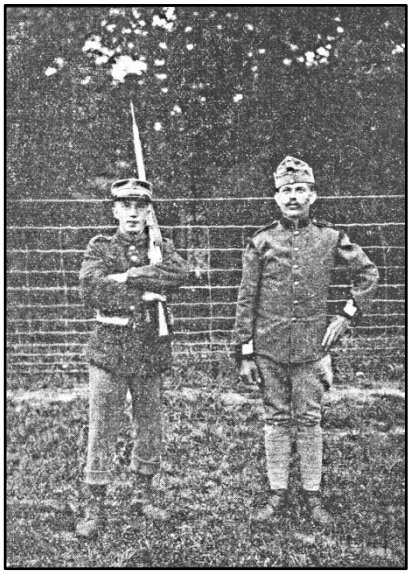

En østrigsk fange og hans fangevogter.

Indkvarteringen foregik i ”*mange mandskabsbarakker med små vinduer, som næppe lod solens stråler trænge igennem*”. De soldater, der havde vagt fra kl. 22.00 - 8.00, fik fri næste dag. Muligheden for fritidsfornøelser var få, men soldaterne kunne altid komme på soldaterhjemmet.

Det var indrettet af soldatermissionær Jensen [58] fra Viborg. Her fandtes bl.a. læse- og skrivestue og et lille udsalg: tobak, aviser, skrive-papir o.s.v.

Vagtdetachementet.

[58] Jens Anton **Jensen** (22. januar 1878 i Skanderup Sogn - 31. juli 1949 i Viborg) soldatermissionær.
I Viborg åbnes 1913 soldaterhjem på Sct. Mikkelsgade, flytter i 1915 til Mattiasgade i Anton Jensens private ejendom. Hjemmet kommer i 1921 ind under KFUMs Soldatermission med Anton Jensen som leder. Hans hustru og datter (Ingeborg) drev det videre indtil den lokale bestyrelse købte KFUK i Boyesgade. Senere flyttes til eget hus ved kasernen.

Krigsfangernes behandling

Medicinske behandling af de syge krigsfanger

Til lejren ankom i tiden fra den $^{3}/_{5}$ 1917 til $^{4}/_{2}$ 1918 i alt 11 transporter af krigsfangne østrig-ungarere og rigstyske fra de russiske fangelejre. 1ste transport ankom den $^{3}/_{5}$ 1917 og bestod af 62 mand. Derefter fulgte regelmæssigt med en uges mellemrum 5 transporter på hver omkring 225. Resten kom mere uregelmæssigt, og den sidste bestod kun af 22, der ankom den $^{4}/_{2}$ 1918.

I alt modtog lejren:

af rigstyske 45 officerer og 227 underofficerer og menige,
af østrig-ungarer 283 officerer og 952 underofficerer og menige,
tilsammen 1507 Patienter.

I lægelig henseende har lejren været fdelt i 3 afdelinger, nemlig:

1 kirugisk med 7 barakker,

1 medicinsk med 5 barakker og

1 tuberkuloseafdeling med 6 barakker.

Hver afdeling har haft sit specielle køkken, der under ledelse af den dansk kok blev drevet af patienterne selv.

I spidsen for den enkelte afdeling stod overlægen støttet af den dansk reservelæge. Fra november 1917 samledes af forskellige praktiske grunde tuberkuloseafdelingen og den medicinske afdeling under en overlæge.

Af udenlandske læger og studenter har der været ansat i alt 12, de ankom med transporterne og trådte i arbejde, efterhånden som deres helbredstilstand tillod det, og gjorde udmærket nytte.

Hvad sygeplejerskerne angår, har hver afdeling haft sin danske overplejerske og reserveplejerske samt en eller 2 danske assistenter. Senere tilgik 7 rigstyske og 10 østrig-ungarske plejersker, der fordeltes efter behov. På grund af de mange forskellige nationaliteter (i alt 11) som vare repræsenterede i lejren, og hvoraf mange ikke forstod eller talte tysk, blev disse undenlandske sygeplejersker til den største nytte. Foruden disse danske og udenlandske sygeplejersker har der været ansat 3 danske massøser og 2 operationssygeplejersker.

I mandskabslejren har tilsynet og behandlingen af patienterne været ordnet rent hospitalsmæssig.

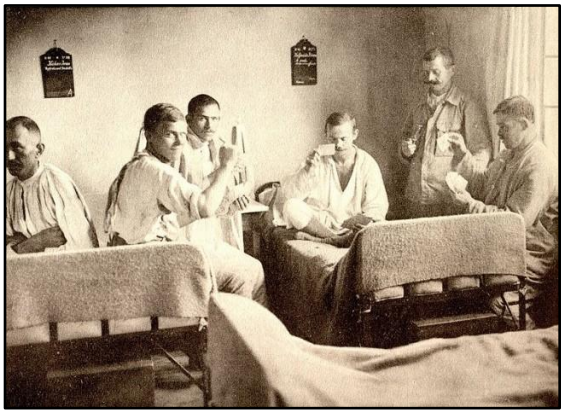

Idyl fra mandskabslejren.

I officerslejren indrettedes 3 barakker hver med sin konsultationsstue; hver barak beregnet henholdsvis for kirurgiske, medicinske og tuberkulosesygdomme.

I disse barakker samledes så de sværere eller vanskeligere tilfælde af vedkommende sygdomsart. I den kirurgiske barak tjente konsultationsværelse tillige som forbindsstue.

I de øvrige barakker i officerslejren var der ingen skarp adskillelse mellem sygdomsgrupperne, hvilket så meget lettere lod sig gøre, som officererne gennemgående ikke frembød så svære sygdomstilfælde som de menige.

Endnu må nævnes, at der til lejren har været knyttet en fast tandlæge, og at der blev oprettet følgende specialkliniker:

1) Hals-, øre- og næsesygdomme.
2) Øjensygdomme.
3) Hud- og veneriske sygdomme.

Disse lededes af de udenlanske speciallæger. Endelig fandtes særdeles gode laboratorier og der indrettedes en udmærket sektionsstue.

De patienter, som lejren var bestemt til at modtage, kom som nævnt fra de store krigsfangelejre i Rusland. Danske læger vare i forvejen sendte derover for at udtage sådanne patienter, som man kunde have grund til at tro kunde helbredes eller væsentlig bedres ved et ophold i lazaretlejren ved Hald. Rene invaldider har det aldrig været meningen, at lejren skulde modtage, de skulde jo udveksles direkte.

Det udvalgte materiale har også været udmærket at arbejde med og resultaterne særdeles opmuntrende.

Efter ankomsten til lejren foretoges en omhyggelig badning og rensning af den enkelte, samt dampdesinfektion af alt tøjet, hvorefter patienter tilbragte 3 dage i karantæne i isolationslejren, inden de overførtes til deres endelige afdeling.

Af alle patienterne berømmedes i høje toner den nytte og gavn, som skandivaviske sygeplejersker havde ydet dem under deres ophold i Rusland (særlig i Moskwa), og de udtalte ofte deres taknemlighed for den venlighed og imødekommenhed, de havde mødt under hele rejsen gennem Sverige.

Der fandtes da hller ikke ved ankomsten til Hald, og opstod heller ikke senere, noget tilfælde af epidemiske sygdomme eller pedikulose.[59] Derimod fandtes enkelte tilfælde af scabies.[60]

Officerspatienterne.

	rigstyske	østrig-ungarn.
Oberst		4
Oberstløjtnant		10
Major		5
Kaptajn	2	28
Ritmester	2	5
Premierløjtnant	1	66
Løjtnant	27	68
Fændrik		31

[59] Pedikulose = indtrængen med lus i hud, hår eller beklædning.

[60] Scabies = fnat, en smitsom hudsygdom, som skyldes fnatmiden. Det er overvejende hudpartierne om navle, brystvorter, under armhulerne, om kønsdelene samt mellem fingre og tæer.

	rigstyske	østrig-ungarn.
Kadet, kadetaspirant		46
Officersaspirant	9	
Officiant		3
Feldpræst	1	4
Læger	2	10
Veterinær	1	
Intendant		1
	45	281

Blandt de nævnte 124 officerer var der 21 tilfælde af lungetuberkulose. Af disse 21 var de 18 af ganske let natur, og de rettede sig alle godt. De 3 vare sværere tilfælde, der ligeledes alle kom sig udmærket; selv det længst framskredne, hvor patienten ankom højfebril med hæmoptyser og talrige tuberkelbaciller i expectoratet, selv denne patient rettede sig forbavsende hurtigt og rejste hjem som betydelig bedret.

Nogle måneders længere ophold i de russiske fangelejre ville for denne patients og for de fleste andres vedkommende sikkert have bragt sygdommen til en sådan udvikling, at helbredelse havde været udelukket.

Den aller de sygdomme, der iøvrigt mest af alt prægede de internerede officerer, var de n e r v ø s e f o r s t y r e l s e r, som de i grunden alle led af i mere eller mindre grad. Det viste sig som søvnløshed, uro, irritabilitet, overdreven ængstelse for den til stede værende lidelse og stærk uligevagt i sindsstemningerne. Man må ikke opfatte dette, som om disse patienter vare vanskelige at behandle, de vare tværtimod yderst taknemlige for alt, hvad man gjorde for dem; men først efter flere måneders forløb faldt de efterhånden til ro og gjorde indtryk af at være blevet sig selv igen. Og for mange vedkommende kunne så dog et tordenvejr eller nogle rekylgeværers knalden på en nærliggendee mark være nok til, at de atter fik et kortvarigt tilbagefald og tilbragte et par søvnløse natter.

Så vidt man kunne skønne, var disse forskellige nervøse lidelser mindre udvikklede af selve den aktive krig, mere af det langvarige krigsfangenskab med indespærringen, lediggangen og ængstelsen for familjens skæbne i hjemmene, der for manges vedkommende jo lå i krigszonen. Et udtryk herfor var bl.a. deres bøn om at få lov til at være ene, om at blive fri for at see på de samme ansigter, som de nu havde set på i 2-3 år. Efterhånden tabte disse nervøse tilfælde sig mere og mere, og navnlig syntes den større bevægelsesfrihed, som efterhånden indrømmedes disse patienter, at have en god indflydelse på dem.

Mellem de modtagne 326 officerer opstod intet tilfælde af egentlig sindsygdom og der fandt heller intet dødsfald sted.

Mandskabspatienterne.

Der blev behandlet 649 patienter for medicinske sygdomme og lungetuberkulose (274)

Den korteste tid var 4 måneder. Den længste tid var 36 måneder (én patient). Imellem disse to tal lå såresten nogenlunde ligelig fordelt. 9 måneder havde 19; 12 måeder 21; 21 måneder havde 39; 24 måneder havde 36; 27 måneder havde 21; 30 måneder havde 18 og 33 havde 12.

Efter lungetuberkulose optrådte den chroniske Bronchitis i størst mængde, nemlig 180 af 649. Denne sygdom bedredes forbavsende hurtigt under opholdet. Langsomst gik det jom i de tilfælde, hvor en var knyttet til eb bestående lungelidelse som emphysem eller tuberkulose.

Som nr. 3 i rækken fandtes Scorbut eller rettere følgerne af denne lidelse, der vel skyldtes den mangelfulde ernæring. Disse følger viste sing ved pigmenterede pletter i huden, hårde træagtige muskelgrupper, særlig på underextremiteterne og kontracturer i leddene. For endel patienters vedkommende jo også defekte tænder.

Ved roligt regime, sengeleje, bade, massage og kraftig ernæring nåedes særdeles gode resultater. Nogle af patienterne, der vare rene invalider p. gr. af kontracturer i knæ- og fodled, bleve med held behandlede operativt.

Den fjerde hyppigste lidelse og den, der i lang tid satte sit præg på lejren, fordi den var så iøjnefaldene, var de tuberkuløse glandelsvulster på halsen. De sværere former, der krævede mindre kirurgiske indgreb, lå på kirurgisk afdeling, men på medicinsk afdeling fandtes 23, og på tub. afdeling 49. Alle steder behandledes denne sygdom med afgjort godt resultat med solbade. Gik helingen end langsomt for sig, så var dog de endelige resultater særdeles opmuntrende.

Som nr. 5 i rækken kommer nu hjærtesydommene; af disse var der 71, væsentlig klappefejl. Gennemgående fik man det indtryk, at hjærtet havde været stærkt overanstrængt, og hos de fleste opstod kortåndethed og hurtig puls ved mindre legemlige bevægelser.

En ikke unvigtig sygdomsgruppe var de forskellige rheumatiske lidelser, visende sig ved muskelsmerter og indskrænkede bevægelser i leddene. Det fandtes mestb hos de lidt ældre patienter, og behandlingen (bad og massage) gav jævnt gode resultater.

I året døde i lejren 20 patienter blandt mandskabet, nemlig 3 rigstyske og 17 østrigungarere.

De fleste af dem vare allerede ved ankomsten til lejren så medtagne - væsnetlig af tuberkulose - at der ingen mulighed var for en Redning.

Den kirurgiske afdeling

Dr. Harald Abrahamsen

På kirurgisk afdeling i lazaretlejren har der fra $^{13}/_{5}$ 1917 til $^{31}/_{12}$ 1917 ligget 90 officerer og 406 underofficerer og menige.

Mens officererne gennemgående var i nogenlunde god ernæringstilstand ved ankomsten, var mandskabet som regel medtaget, flere endog kakektiske. De kom hertil dårligt ernærede, modløse, mange slæbende sig afsted ved hjælp af krykker eller stokke, andre så kraftesløse og medtagne af deformiteter, paralyser eller læsioner, at de måtte transporteres i sygeautomobiler. Denne skare af udhungrede, anæmiske, leragtig udseende mennesker, der som et ligtog bevægede sig fra udladningsstedet ca. 10 minutters gang fra lejrens indkørsel gjorde et gribende indtryk på de forsamlede danske, hvad enten de var læger, sygeplejersker eller lægmænd.

Til dette ydre udseende svarede i mange tilfælde også en medtaget almentilstand. Foruden den slette ernæring havde de været udsatte for strabadser, kulde, fugtighed og ofte berøvet lys og frisk luft; mange af dem havde kroniske suppurationer, andre havde gennemgået flere epidemiske sygdomme, alt tilsammen havde bidraget til, at de indre organer var blevet mærkede.

Efter mit skøn var det hos mine patienter særlig gået ud over hjærtet. Derimod var det hos de kirurgiske patienter sjældent at træffe på nyrelidelser, kun i ganske enkelte tilfælde blev der fundet albumen hos patienterne, og dette albumen svandt som regel efter få dages diætbehandling og sengeleje. - Det drejede sig ved hjærtelidelser ikke om klappefejl, derimod om mycoarditer. Uden at kunne bygge min påstand på exacte undersøgelser, skal jeg støtte denne anskuelse på følgende: ved stetoscopien fandtes ofte dumpe, fjerne hjærtetoner, og narkoserne var ofte forbundet med store besværligheder. Sex gange i løbet af de 3 sommermåneder indtraf der collaps på operationsbordet. Det så i alle tilfældene faretruende ud., vi måtte lægge instrumenterne og gøre oplivningsforsøg i form af kunstig respiration, aspiration fra pharynx med slange o. l. før vi fik patienterne til live igen. - En af dem døde 3-4 dage senere under symptomer på hjærteparalyse; den af det patologisk-anatomiske institut i København foretagne microscopiske undersøgelse viste også udbredte fedtdegenerationer i myocardiet.

Hos de 406 patienter behandledes i alt 617 forskellige lidelser, hvoraf ca. 500 var skudlæsioner eller disses følger. Af resten var 72 kirurgisk tuberkulose og 31 forskellige til dels intercurrente lidelser.

Der har i de 7 måneder, operationsstuen har været i brug i 1917 været anvendt:

	111 æthernarcoser,
	66 universelle chlorathylnarcoser,
	4 chloroformnarcoser,
i alt	181 narcoser og 45 locale chloræthylanæsthesier
	20 infiltrationsanæsthesier.
i alt	68 localanæsthesier.

Der er taget 188 røntgenfotografier, samt endel gennemlysninger og 93 almindelige fotografier.

132 patiener har fået massage og øvelser,
110 patienter er behandlet i pendulapparat,
34 har fået medicinske dampbade el. locale varme bade,
65 har været underkastet solterapi.

Der er anlagt 65 gibsbandager, 94 gibsskinner, 3 gibslejer og 2 gibsstålben. Der er af skomageri København lavet 22 ortopædiske støvler, medens 62 støvler er forandret i lejrens værksted med fohøjelse af hæl, indlæg o. l.

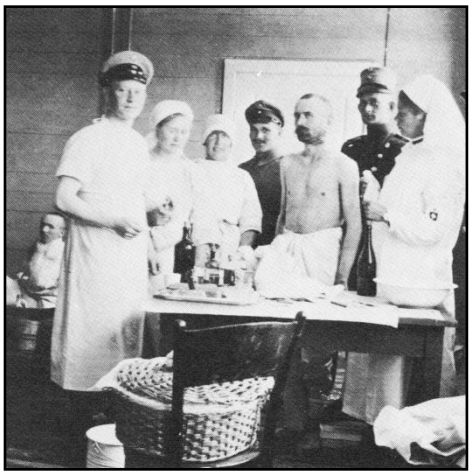

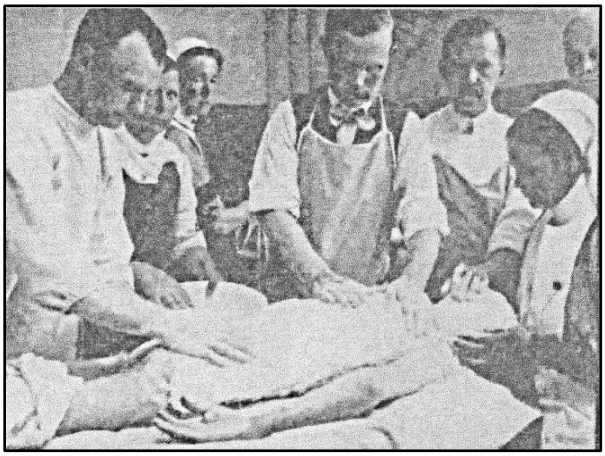

Fra v.t.h.: dr. Karl Glas, frk. Gravesen, frk. Quistgaard-Petersen, dr. Abrahamsen, dr. Veres, frk. Kristine Petersen og stud.med. Bertram

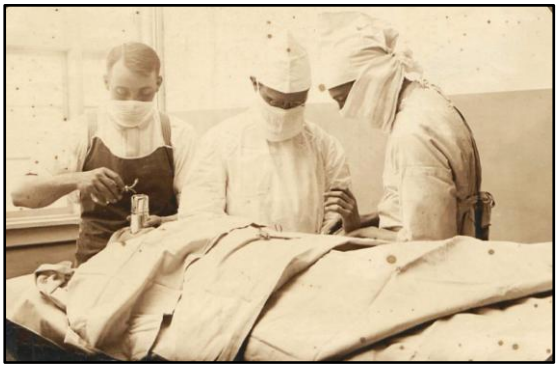

Ved æternarkosen.

Der er død to patienter på afdelingen. En døde på operationsbordet; denne Patient blev overført fra tuberkuloseafdelingen i meget medtaget tilstand. Han havde dobbelsidig lungetuberkulose og et højresidigt empyem. Operationen blev udfort i infiltrationsanæsthesi. Da pleura blev åbnet, collaberede patienten og var død et øjeblik efter. - Den anden patient døde 4de dag efter en appendectomi. Operationen forløb godt, tarmfunktionen var begyndt, men hjærtet svigtede. Sectionen viste naturlige forhold i abdomen; microscopi af hjærtet; udbredte fedtdegenerationer.

Der har været 82 tilfælde af fistler med sequestre, og der er foretaget 102 sequestrotomier. Det blev hos enkelte nødvendigt 2 eller 3 gange at gentage operationen.

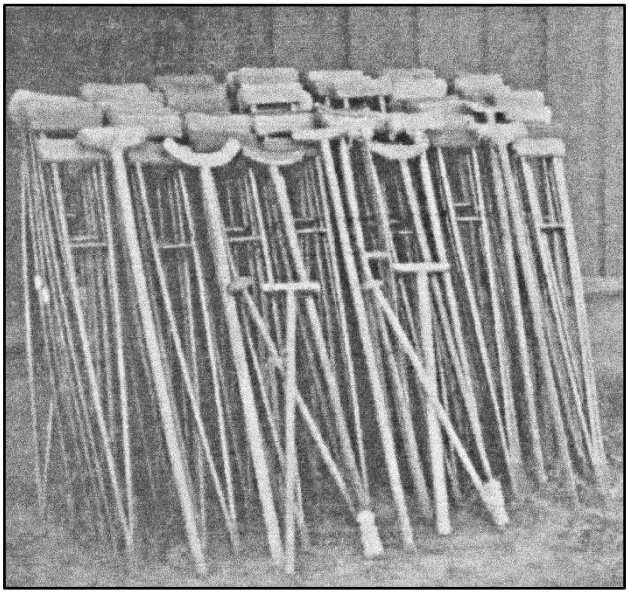

Krykker fra en transport.

Af sygdomme, der har krævet større arbejde, står i første række k o n t r a k t u r e r n e, i anden række ankyloserne. Der har været behandlet 139 tilfælde af kontrakturer, og her regner jeg kun med de virkelige kontrakturer, ikke de lettere tilfælde.

Blandt følgerne efter skudsår indtager n e r v e l æ s i o n e r n e en stor plads. De består dels im primære nervelæsioner, forårsagede af selve projektiler, eller f.eks. af fracturstykker, dels i secundære forandringer, fremkaldte ved cicatricer og callus-dannelser i omgivelserne. Der blev 85 tilfælde af nervelæsion behandlet. For flertallets vedkommende skyldes der gode behandlingsresultat i første række muskelbehandlingen. Den forbedrede ernæring og massagen har været de momenter, der har givet dem deres elasticitet og kontraktionsevne tilbage.

Der skal herefter omtales en sygdom, der er behandlet dels på medicinsk, dels på kirurgisk afdeling, nemlig s c o r b u t e n. Af de 36 patienter, der i sommer og efterår 1917 har ligget på medicinsk afdeling med tydelige rester efter sygdommen, havde de 21 større eller mindre kontrakturer i knæ eller fodled, mens de 15 havde infiltrationer af musklerne på crus og femur,men uden egentlige kontrakturer, kun var der stivhed ved bevægelser, smerter ved gangen og ømhed ved palpation.

Solbadet.

Resultat af solbad.

Hud og subcut. Væv her undermineret og perforeret af større og mindre fistler.

Alle fistler lægt. Svnisten om angulus svundet godt.

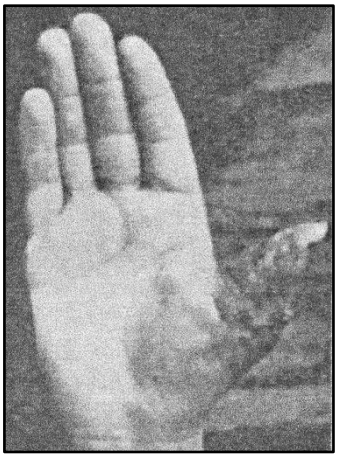

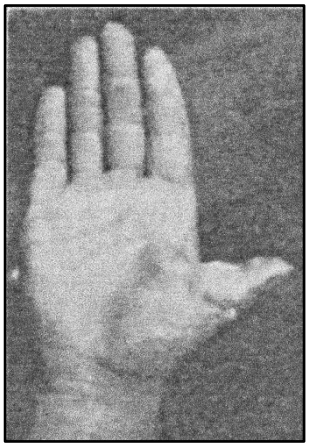

Disse to billeder viser den heldige indflydelse af solbad ved spina ventosa.

Lejrens daglige liv

Hånd i Hånd med det store arbejde, der er gjort af læger og sygeplejersker for at sætte patienterne i stand til atter at kunne genoptage kampen for tilværelsen, gik et helt andet og ikke mindre betydningsfuld gående up på restituere dem psychisk.

Som en af de vigtigste faktorer hertil må nævnes værkstederne, et antal barakker indrettede til håndværksarbejder som snedkeri, skomagerarbejde, bogbinderi, skrædderi og lignende. Her har det været muligt for enhver, der ønskede det, og af lægerne var erklæret rask nok dertil, at beskæftige sig med sin håndtering og gennem arbejdet at opøve kræfterne og i glæden over det opnåede resultat at glemme adskillelsen fra hjemmet.

Skomagerarbejde.

En af de småhaver.

De delvis arbejdsdygtige patienter tog sig væsentlig af havebruget. Med største iver og kappelyst anlagde de de nydeligste småhaver omkring barakken, hvor de boede, og langvejs fra slæbte de tunge græstørv hjem til pynt om bedene, hvor de plantede småtræer, planter og blomster, hentede fra skov, mark og eng. Eller de lavede kunstfærdige mosaikfigurer af sten, glas og potteskær. Hændte det, at patienter skulle overflyttes til en anden barak, stødte det ofte på vanskeligheder, fordi han ikke ville skilles fra »sin have«.

Hen mod efteråret dannede østrigerne en skuespiltrup, der indrettede en theaterscene i en af spisebarakkerne.

Der var både kulisser, for- og bagtæpper, sufflørkasse og elektrisk rampebelysning. Her opførtes nu mange stykker, hvis indstudering naturligvis gav anledning til mangen munterhed og fordrev mange lange timer. En af de optrædende, lederen af truppen, var skuespiller ved Raymond Theatret i Wien, og han forstod at give sine medspillende det rette humør og fart i replikken. Hvert stykke indlededes med orkestermusik, udført af mandskabet på alle mulige forskellige instrumenter, dels skænkede af den tyske kronprinsesse, dels anskaffede af den danske komité. Et helt lille zigøjnerorkester havde oven i købet selv forarbejdet deres instrumenter.

Teaterscenen i mandskabslejren.

Af den danske komité blev der gjort meget til underholdning for de hospitaliserede. Således var det ret ofte biografteaterforestilling, og regimentsmusikken i Viborg spillede hver 14. dag for en stor og begejsteret tilhørerskare.

Så har der været arrangeret flere udflugter under ledelse af de danske officerer, og det er naturligt, at disse ture, der strakte sig ud over de sædvanlige grænser, var til megen opmuntring for deldagerne.

En gruppe menige selv havde lavet deres instrumenter.

Så kom de dage, hvor transporterne af de hjemrejsende fandt sted. Man samlede kort i forvejen alle, der på nogen måde kunne tåle det, til en selskabelig sammenkomst i soldaterhjemmet, hvor også de danske officerer, læger og sygeplejersker var til stede. Den store spisesal var ryddet, vægge og piller pyntede med granguirlander, og alt var præget af fest. Og altid forløb aftenen til stor fornøjelse for alle med sang og dans. Snart kunne man høre de taktfaste tyske fædrelandssange, snart de melankolske bøhmiske og tzekkiske folkeviser og de smukke ungarske sange med deres ejendommelige markerede rytme og synkoperede takt.

Og så man de glade skikkelser svinge sygeplejerskerne i en lystig wienervals, eller zigøjnerne og ungarerne danse deres folkedanse for den beundrende tilskuerkreds, måtte man uvilkårlig tænke tilbage på den dag, da de samme mennesker kom langsomt og besværligt gående og humpende med stokke og krykker ned over marken fra sanitetstoget hen mod lejren som en uendelig trist sorgens skare. Og man måtte glæde sig over den store forvandling i den forholdsvis korte tid og over at kunne give dem tilbage til deres fædreland som glade, livs- og vikelystne samfundsborgere.

At det nu ikke alene var de danske værter, der var glade over disse resultater, fik man uendlig mange beviser på. Allerede medens de fremmede endu var vore gæster, udfoldede de stor iver og opfindsomhed for at forarbejde små trægenstande og andre husflidsarbejder til gaver og foræringer, og senere kom der i form af breve og kort så mange taksigelser og taeknemlighedsytringer, at man kunne se, at opholdet her havde betydet en lys og glad periode i deres liv, og den virkelige betagethed, til tider ligefremme sorg, der gav sig udslag ved transporternes afrejse, talte tydeligere end mange ord om deres sorg over at skulle skilles fra landet og lejren, som de sikkert aldrig vil glemme.

Foran kantinen.

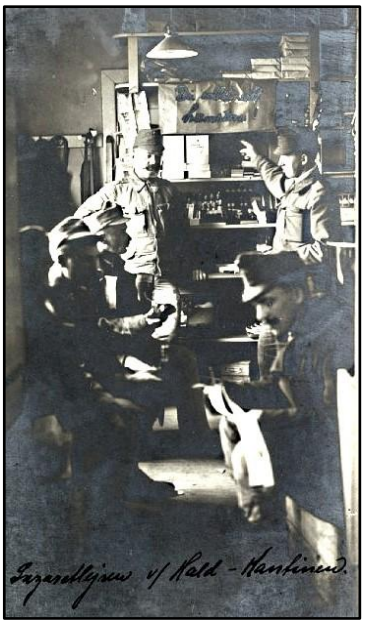

Katinen.

Pastor G. Schairer og lejrbladet ”Lagerbote”

Pastor Schairer, den tidligere tyske fængselspræst, er en ældre mand med snehvidt hår, med kloge milde øjne og med en høj pande, som hvæler sig harmonisk over det karakterfulde, skægløse ansigt. Straks ved første blik forstår man, at man har med en personlighed at gøre. Man forstår, at såvel ældre som yngre militærfolk ude i felten med glæde samlede sig om ham for at høre, hvad han havde at sige dem.

Nu lever pastor Schairer for sine syge medmennesker. Livlig og munter, som han er af sind, har han altid en spøgefuld og venlig bemærkning til overs til den, som han møder, når han på sine vandringer i lejren går fra sygeseng til sygeseng for at bringe trøst og opmuntring. Han er den samme venlige mand, når han er ude at inspicere de forskellige byggeforetagender, som man endu arbejder på både i og ved lejren.

Pastor Schairer.

Pastor Schairer er af regeringen i Berlin sendt herop for at varetage de åndelige interesser, og han gør det på en sjælden smuk måde. På hans initativ er man i færd med at bygge en stor forsamlingsbarak, ganske i stil med de øvrige barakker, em dog udført i Tyskland af tysk materiale, og derefter i adskilt tilstand sendt herop, for atter at blive samlet og malet nøjagtig på samme måde som de danske barakker.

Denne barak skal benyttes til en slags kombineret bygning med læseværelse, skrivestue og foredragssal. I den ”store sal” som den allerede kaldes, vil man indtil videre afholde gudstjenester, indtil man kan få den projekterede kirke bygget. Der foreligger til denne kirke allerede færdige tegninger og overslag med over 700 siddepladser i midterskibet, og der er små kapeller på begge sider til jødiske og katolske gudstjenester så vel som protestantiske. Hidtil har man holdt disse gudstjenester i de forskellige spisesale i barakkerne, men det volder hver gang meget besvar, da man først må rydde salen. (Den store kirkebygning blev opført på det areal, hvor klokkestabelen nur står.)

Uden for lejren, på den anden side af landevejen, er man lige blevet færdig med det tredje af pastor Schairers byggeforetagender, nemlig en barak med om kring 25 værelser, indeholdende 2-3 senge i hvert værelse, stort fælleskøkken, samtalerum, badeværelse og en veranda, foran hvilken er tænkt anlagt en lille have. Denne barak skal være et hotel for de syges pårørende, hustruer, forældre eller søskende, som med tilladelse fra regeringerne i Wien og Berlin kan komme på kortere besøg. Denne barak er ligeledes bygget af de fremmede.

Sidst men ikke mindst vigtigt er pastor Schairers værkstedsbarakker for alle de forskellige håndværk. De er indrettet, for at de syge, som er håndværkere, kan vedligeholde øvelsen i deres fag, og for eventuelt at uddanne nye håndværkere. For håndværkerskolens vedkommende har man en mængde erfaringer fra en lignende ”Verwundetenschule” i Tübingen. Der grundlagde pastor Schairer i begyndelsen af krigen en skole til uddannelse af sårede og lemlæstede soldater.

Hans søn, dr. jur. Reinhold Schairer, udgiver det lille blad ”Sonntagsgruß” (søndaghilsen), som uddeles til alle lejrens syge hver søndag. Han er delegeret for det tyske Røde Kors i Danmark, Norge og Sverige.

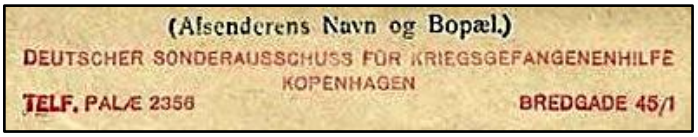
(Afsenderens Navn og Bopæl.)
DEUTSCHER SONDERAUSSCHUSS FÜR KRIEGSGEFANGENENHILFE
KOPENHAGEN
TELF. PALÆ 2356
BREDGADE 45/1

”Lagerbote” er et interessant lille blad. Foruden at bringe ugentlige beretninger om, hvad der foregik i lejren, kan de syge, som har litterære evner, få optaget små fortellinger eller digte. Men den egentlige opgave for bladet er at oplyse patienterne om danske forhold, dansk historie, dansk litteratur og billedkunst og danske foretagender, for med pastorens egne ord, ”at vi fremmede kan kende det land og det folk, som på så gastfri måde åbnede sine arme for os, og lod os finde trøst og hvile efter kampens lidelser.”

SONNTAGSGRUSS

No: 1 PFINGST-SONNTAG 27. MAI 1917

ZUM GELEIT.

DER LAGERBOTE will Euch, Kameraden, Erzähler sein von der Grösse der Zeit: Scheinwerfer zucken über Schützengräben — von der ewigen Schönheit der Welt: Auch heute noch steigt aus Heidekraut singend die Lerche auf. Die Heimat will Euch wieder nahe sein, das Gastland sich Euch in Güte erschliessen. Aus beiden werdet Ihr Kraft und Willen zu neuem Leben schöpfen. Und Eure Liebe zu Deutschland klinge in den Worten aus:
Der Kaiser! Das Vaterland!

Hauptmann FISCHER

Indtil nr. 23 hed bladet ”Sonntagsgruß” (søndagshilsen), derefter ”Lagerbote” (lejrbud), tidsskrift for de tyske internerede i Danmark og Norge.

LAGERBOTE

ZEITSCHRIFT FÜR
DIE DEUTSCHEN INTERNIERTEN
IN DÄNEMARK UND NORWEGEN

No: 24 15. NOVEMBER 1917

NOVEMBER IM ZEICHEN DES ROGGENS

Von SVEND FLEURON

Komm heraus, komm heraus: November gehört dem Roggen!« Es ist ein Zitat aus »Jägerandacht«, einem kleinen Buche aus meiner Jugendzeit; damit halte ich es aber noch heute.

Es ist Nebelzeit und Regenzeit mit Schmutz und Nässe, mit schwarzer Erde unter einem grauen Himmel; der Horizont liegt einem dicht vor der Nase ... es ist, als sänke sich ein Schleier auf die Augen.

Und doch —

Selbst zu dieser Zeit des Jahres sehnt sich der Eine oder der Andere hinaus ins Freie, wo der Pflug das Land mit dichten, düstern Furchen durchquert. Die frische Luft, das freie Feld, Hagebutten und Schlehen längs der blattlosen Hecken, das Pfeifen des Brachvogels und das Schnattern der Wildgänse, und Züge von Schwänen über dem schäumenden Fjord — locken wie die Buche, wenn sie ausschlägt im Mai. Dann nimmt man die langen Stiefel mit den dicken Sohlen und dem starken Oberleder, die langen Schäfte geben einem ein freies Aussehen ... und in den Blankledernen hüpft man von einem trockenen Fleck zum andern; man macht eine äusserst lächerliche Figur.

Es ist Nebelzeit und Regenzeit, es ist die Zeit des *Roggens* — und seinetwegen gehe ich hinaus. Der grüne Roggen, meine erste Liebe, mein erster Eindruck — ich sehe ihn noch heute, wie er stand in der fetten Erde auf der Insel Möen längs den Abhängen der Bucht, dem Meer meiner Kindheit, wo der Kibitz lärmte, sehe ihn stehen, genau so wie er *jetzt* steht: mit nur einem Anflug von Grün, gehüllt in schwarzen, flaumigen, taunassen Schimmer.

Und ich schlage an meine Brust und sage zu mir selbst: Nein, nein ... wo war ich seither in dieser langen Zeit; wer nahm mein Herz ge-

1

Barakkerne for pårørende

For besøgende pårørende blev af *Frauendienst der Deutschen Kriegsgefangenenhilfe* en sovebarak, en køkkenbarak og en opholdsbarak stillet til rådighed. Barakkerne blev i lejrens nærheden opstillet, men udenfor ved en skovhjørne, som deler hovedlandevejen Viborg-Bækkelund. Alle barakker var forsynet med vand, belysning og wc.

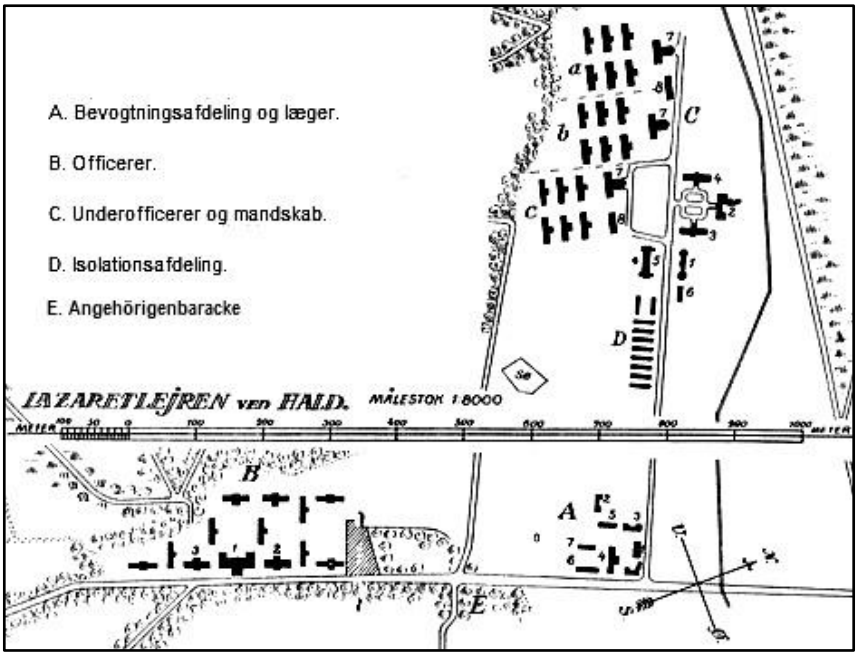

Pastor Schairer holdt opsyn med byggearbejdet på *Deutscher Sonderausschuss für Kriegsgefangenenhilfes* vegne i København. I hele formgivning blev set på største simpelhed, men på den anden side var der intet sparet for at gøre disse barakker så hyggelige og komfortable som muligt. Sovebarakken var verbundet ved en kort overdækket vej med køkken- og opholdsbarakken. Sovebararakken har 10 større og 16 mindre værelser, der rummer i alt 27 senge, desuden et simpelt badværelse og mindre nødvendige rum. Ved siden af køkkenet og forrådkamret var der en venlig spisesal og 2 med den samme forbundne opholdsstuer, desuden nogle siderum.

14. juli 1917 begyndte bygningsarbejdet og gennem eftertrykkeligehd, med dens arbejdet blev drevet, kunne barakkerne fra 11. august af blev virkelig smukt møbleret. Den af *Frauendienst der Deutschen Kriegsfangenenhilfe* repræsentant, fru baronesse von Wangenheim, og pastor Scahirer, ledsagede møblementarbejde var afsluttet den 17. august. I aften kom de første gæster, 8 kvinder og en herre: frau Tarrach, fru Breuer, fru Fanslau, fru Vock, fru Heinrich, fru Schleif, fru Unnasch, fru Voigt og herr Oberlandesgerichtsrat Wachinger fra Muenchen. 4 officersparørende, som havde også være med, har foreløbig taget ophold i Viborg.

Barakkernes ledelse lå i hænderne af diakonnissen Emma von Bunsen, som blev støttet af frøken Ella Warnke og hjælpesøster Marga von Sommerfeld.

Bestemmelser for pårørendes besøg i Danmark (på tysk)

1. Sichtvermerke sind in der Regel nur nach der Schweiz, Holland, Dänemark und Norwegen zu erteilen.
   Für alle derartigen Reisen ist ein Auslandspass erforderlich, der von den zuständigen Behörden ausgestellt und mit einem Sichtvermerk versehen wird.
2. Sichtvermerke dürfen nur an Frauen, Kinder, Eltern, Großeltern, und Verlobte, an andere Angehörige nur dann erteilt werden, wenn solche ersterwähnten Art nicht vorhanden oder an der Reise verhindert sind.
3. Die Notwendigkeit der Reise ist als gegeben anzusehen:
   a) Wenn der Kriegsgefangene zum ersten Mal besucht wird.
   b) Bei späteren Besuchen dann, wenn seit dem vorherigen Besuch ein Zeitraum von etwa 6 Monaten verflossen ist.
      In anderen Fällen müssen zur Begründung der Notwendigkeit der Reise noch besondere Umstände, z. B. erhebliche Erkrankung, dringendes wirtschaftliches Bedürfnis, Regeleung von Angelegenheiten zur Erhaltung der Existenzfähigkeit usw. nachgewiesen werden.
4. Für den Zeitraum eines Jahres sollen in der Regel nicht mehr als zwei Besuche für einen Kriegsgefangenen zugelassen werden.
5. Der Sichtvermerk darf in der Regel gleichzeitig an nicht mehr als 2 Angehörige erteilt werden. Ausnahmen sind zulässig für die Begleitung von Frauen durch ihre Kinder oder, wenn die Frau verstorben oder verhindert ist, für die Begleitung anderer nächster Angehöriger durch Kinder des Kriegsgefangenen.
6. Die Besuchsdauer ist in der Regel auf nicht länger als 4 Wochen unter Ausschluss der Reisetage zu bemessen.
7. Der Sichtvermerk ist als Rückreisesichtvermerk auszustellen. Dauersichtvermerke sind nicht zulässig.
8. Der Antragsteller hat den Nachweis zu erbringen, dass er sich im Besitze genügender eigener Mittel für die Reise befindet oder dass ihm diese von anderer Seite zur Verfügung gestellt werden.
9. Sofern die Sichtvermerks-Behörde nach Maßgabe dieser Bestimmungen dem Antrage auf die Ausstellung des Sichtvermerks stattzugeben beabsichtigt, hat sie in allen Fällen den Antrag mit den erforderlichen Belegen, den Vorgängen und die Erkennungskarte der Passzentrale des stellvertretenden Generalstabes zu übersenden. Die Sendung ist mit dem Vermerk „Eilt!", „Interniertenbesuch!" zu versehen.
10. Die Vorschrift über die Abgabe einer schriftlichen Erklärung der Verschwiegenheit ist in jedem Falle anzuwenden.

    Die Grenzüberwachungsstellen haben alle nach Dänemark und Norwegen reisenden deutschen (österreich-ungarischen) Staatsangehörigen nochmals mündlich über ihre Schweigepflicht im Ausland zu belehren.
11. Bei der Ausstellung des Sichtvermerks ist dem Antragsteller zu eröffnen, dass die Ausstellung des Sichtvermerks, eine Genehmigung zur dauernden Übersiedlung in das neutrale Ausland nicht enthält, und falls eine solche beabsichtigt seine sollte, erhebliche Nachteile zu gewärtigen sind.

Lejrens bibliotek

Under ledelse af herrerne Schomers og Schleif blev der med hjælp af den *Danske Komité for Bogsamlinger* (section pour livres destinés aux prisonniers de guerre) indrettet tre forskelige biblioteker. Bøgerne var på tysk og ungarsk. Siden 20. juni 1917 åbnedes biblioteker for udlånsservice.

A. Officersbibliothek	Bestand:	667 bind.
	Låner:	25.

På biblioteket, som dirigeres af en rigytyske officer, findes fortidens og nutidens verdenslitteratur, særligt skandinaviske litteratur, desuden filosofiske, teologiske, historiske, geografiske bøger m. m.

B. Mandskabsbibliotek:	Bestand:	1125 bind.	
	Låner:	140.	
C. Tuberkuloseafdeling:	Bestand:	for officerer	120 bind.
		for mandskab	230 bind

Biblioteket blev suppleret ved tre yderlige sendinger i juli, august og september. I den sidste tid kom der også bøger fra private stiftelser bl. a. herr Arnold Jørgensen Fyhr fra Valby-København og fra herr Bellander fra Malmö. Kristlelig Forening for Unge Mænd (KFUM) støttede også biblioteker ved Hald-lejren.

Videregående uddannelsesforanstaltninger

Da lejren i efteråret 1917 var helt belagt, var der ordnet en undervisningsplan.

I. Formål.

1) at opfriske håndværkeres teoretiske kundskaber.

2) at sende rolig tænkende og arbejdsdygtige mennesker tilbage til Tyskland gennem simpel åndelige aktivitet.

II. Organisation

1) Ledelse.
Efter direktiverne af den rigstyske krigsministeriets repræsentant, herr Hauptmann Fischer, er hele kursernes organisation, ledelse og udvidelse underlagt repræsentanten af *Deutscher Sonderausschuss für Kriegsgefangenenhilfe* i København, herr cand. phil **B e c k**, som er forstander af det tyske krigsministeriets sektion III.

2) Lærere.
Der stod til rådighed 3 rigstyske officerer, 1 officersaspirant, 6 sergenter, 1 korporal og 2 menige.

3) Undervisningsfag. Læs mere om i tillæg IV.

4) Undervisningstid. Læs mere om i tillæg I.

5) Kursusdeltagere. Laes mere om i tillæg III.

6) Undervisningsrum.
Inden brugen af den rigstyske soldaterhjem blev kurserne afholdt på et rum ved det tyske mandskabsbibliotek og på to rum ved isolationsbarak VI J.

7) Undervisningsmateriale.
De nødvendige undervisningsbøger og undervisningsmaterialer blev fremskaffet fra København og Viborg.

Tillæg I.

Skema

På isolationsbarak VI J.

Klokken	Mondag	Tirsdag	Onsdag	Torsdag	Fredag
2 - 3	tegning	samfunds-lære	Hjemstavns-lære	tegning	landbrugs-kundskab
4½ - 5½	tysk	regning	skønskrivning	tysk	regning

På det rigstyske mandskabslejrens bibliotkek.

Klokken	Mondag	Tirsdag	Onsdag	Torsdag	Fredag
2 - 3	handels-grundlære	stenografi		handels-grundlære	stenografi
4 - 5	fransk	engelsk		fransk	engelsk

Den danske kaptajn Lunn underviste i dansk.

Tillæg II.

Kursuslærere

Name	Undervisningsfag
1. Hauptmann v. Byern	Landbrugskundskab
2. Løjtnant Klehmet	Fransk
3. Løjtnant Wachinger	Tysk A
4. Officersaspirant Roloff	Hjemstavnlære
5. Sergent Schabelski	Stenografi
6. Oversergent Fisch	Handelsgrundlære
7. Oversergent Mund	Samfundslære
8. Obversergent Schomers	Regning A.
9. Oversergent Schulze	Tysk B.
10. Oversergent Schulze	Skønskrivning
11. Corporal Schlottky	Tegning
12. Menig Hummerich	Engelsk
13. Mening Schleif	Regning B.

Tillæg III.

Kursus: **Tysk A.**
Kursusleder: Løjtnant Wachinger
Deltagerantal: 50

Kursus: **Tysk B.**
Kursusleder: Oversergent Schulze
Deltagerantal: 42

Kursus: **Regning A.**
Kursusleder: Oversergent Schomers
Deltagerantal: 30

Kursus: **Regning B.**
Kursusleder: Menig Schleif
Deltagerantal: 38

Kursus: **Skønskrivning**
Kursusleder: Oversergent Schulze
Deltagerantal: 67

Kursus: **Fransk**
Kursusleder: Løjtnant Klehmet
Deltagerantal: 8

Kursus: **Engelsk**
Kursusleder: Menig Hummerich
Deltagerantal: 10

Kursus: **Stenografi**
Kursusleder: Sergent Schabelski
Deltagerantal: 16

Kursus: **Handelsgrundlære**
Kursusleder: Oversergent Fisch
Deltagerantal: 24

Kursus: **Tegning**
Kursusleder: Corporal Schlottky
Deltagerantal: 33

Kursus: **Landbrugskundskab**
Kursusleder: Hauptmann v. Byern
Deltagerantal: 7

Kursus: **Samfundslære**
Kursusleder: Oversegent Mund
Deltagerantal: under forberedelse

Kursus: **Hjemstavnslære**
Kursusleder: Officersaspirant Roloff
Deltagerantal: under forberedelse

Tillæg IV.

Undervisningsprogramm

I. Elementarkursus:

1) Tysk
2 timer ugentlig i 2 parallelkurser.

2) Regning
2 timer ugentlig i 1 underkursus og 1 overkursus.

3) Skønskrivning
1 timer ugentlig.

II. Kursus for viderekomne:

1) Fransk
2 timer ugentlig.

2) Engelsk
2 timer ugentlig.

3) Handelsgrundlære
2 timer ugentlig.

4) Erhverstegning
2 timer ugentlig.

5) Landbrugskundskab
1 time ugentlig.

6) Hjemstavnslære
1 time ugentlig.

7) Samfundslære
1 time ugentlig.

Beretninger om lazaretlejren

Kammerherre Ernst G. E. Bodenhoff´s besøg

3. September 1917. p.t. Viborg.

Lejren ved Hald, for mig og for hvor mange andre Tusind i den mere fremrykkede Alder fremkalder Lyden af disse tre Ord ikke lyse Ungdomsminder. Fra 1868 til 1880 samledes der her hvert eneste Aar en Division paa 10,000 Mand. Helt underligt efter 37 lange Aars Forløb atter at vandre rundt paa den saa kendte Lejrplads, medens Minderne stormer ind. - Minder om alle de lykkelige Timer, der er tilbragt her blandt gode Venner og udmærkede Kammerater, hvoraf saa mange nu ikke er mere. Helt underligt at sammenligne det Liv, der den Gang rørte sig her, med det, som nu møder ens Øje.

Allerede et godt Stykke fra Lejren mødte jeg adskillige fremmedartet udseende Officerer i mangeartede Uniformer. Nogle talte Tysk, andre Sprog jeg ikke forstod. Over de fleste er der et glad og tilfreds Udtryk, kun nogle enkelte ser endnu lidende ud. Opholdet på Hald har allerede hos mange gjort Vidundere. Pladsen, hvor i sin Tid Kong *Christian den Niendes* Kongetelt var rejst, passerede jeg. Minder og atter Minder fra 5 forskellige Lejraar væltede ind paa mig og fylte mig med vemodig Glæde.

De store, nye Lejrbarakker er smagfuldt malede i rødt og hvidt. Her bor de fangne Officerer - Preussere og Østrigere. Lidt længere borte ligger Mandskabsbarakkerne. Oberst *Giersing* er Kommandant i Lejren, assisteret af Kaptajn Baron *Wedell-Wedellsborg* samt nogle yngre Officerer. Der er en mønsterværdig Orden overalt, men en forfædelig Travlhed. En Befaling udstedes daglig saavel paa Tysk som paa Dansk. En Hauptmand kommer med Øvelsesliste eller Tidsinddelingsliste for Dagen for sit Kompagnis Vedkommende. Fangerne er inddelte i 4 Komp. paa noget over 250 Mand i hvert. De tre bestaar af østrigske fanger, et fjerde af tyske. De mindst syge, eller de, ser kun paa nogen Maade kan arbejde, beskæftiges med Lejrarbejder, f. Eks. i Køkkenerne, Vaskerummene el. l. Steder. Tiden er inddelt regelmæssigt, og alt gaar efter en Snor.

Talte med den østrigske Ritmester *Baron Ferdinand v. Gnagnoni* - han var lykkestraalende, fordi han netop i Dag gennem Gesandtskabet er blevet frigivet og nu maa rejse hjem. Han havde ikke Anelse derom, lige saa lidt som hans Frue hjemme i Østrig aner noget. Dog er han helt bevæget ved Afskeden fra Lejren, hvor han har været særdeles afholdt - i Særdeleshed af sine egne Folk, for hvem han næsten har været som en Far. Hans venstre Haand blev fuldstændig afhugget under en Fægtning i Polen. Han fortalte mig, at han først mærkede, at Haanden var borte, da han vilde gribe efter sin revolver. Et Bevis paa hvad Sindsoprør under Kamptummel kan bevirke. Endvidere havde han faaet tre Sabelhug i Hovedet. - hvilket bevirkede, at han i et halvt Aar

ganske havde mistet Evnen til at kunne tale. Nu var han fuldstændig spændstig og lykkelig, trods den manglende Haand.

Talte også med Baronesse Johanna v. *Wangenheim*, Enke efter den under Krigen afdøde tyske Gesandt i Konstantinopel. Ogsaa hun skal nu rejse hjem - hun har været i Lejren til Assistance i 8 Dage, hvor hun var bl. a. med det Formaal at se at faa oprettet en lille Gæstelejr, som kan huse nogle af Fangernes Slægtninge. Der hører ikke megen Fantasi til at tænke sig den Lykke en stakkels Fange og hans Hustru maa føle ved at kunne samles her en 8 Dages Tid, efter alt hvad de har lidt i de Aar, Krigen har været.

Lægernes Etablissementer er fortrinlige - en Pryd for Lejren. Glimrende Bade og fuldt moderne Operationsstuer, hvor Overlæge *Harald Abrahamsen* nu til den 22. August havde foretaget mere end 200 Operationer. Han mente, der vilde gaa endnu en Maaned, før man var naaet igennem alle Operationerne. Mange af de Saarede har gaaet i Aarevis efter den første flygtige Forbinding og Behandling uden senere at være blevet gjort noget ved. Derfor er der endnu mange kugler at fjerne. Nogle havde gaaet med Armen opbundet saa længe, at det nu var nødvendigt at foretage en Operation for at faa den bevæglig igen. Andre havde gaaet med Krykker saa længe, at det nu var meget vanskeligt for dem at lære at støtte paa Benene. En Ungarer, som jeg talte med, var blevet aldeles rasende, da man havde taget Krykkerne fra ham. »Han var lige ved at slaa mig ihjel«, sagde Overlægen. »Men nur gaar han, som De ser, uden Stok«.

I en af Barakkerne var der en smuk, ung Sygeplejerske. Jeg blev forstillet for hende. Det var en »Baronin« - jeg husker ikke Navnet - en østrigsk Magnats Frue. Hendes Mand sidder endnu som Fange i Sibirien. Her gaar hun kun under Navnet »Schwester Marianna«. Man forstaar de Blikke, straalende af næsten religiøs Tilbedelse, med hvilke Patienterne saa paa hende. Hun var som den kærligste Mor for sine smaa, strøg Haaret bort fra deres Pande med sin smalle, fine Haand, smilede til dem og opmuntrede dem i deres ungarske Sprog. »Lad ham vise os, hvor godt han kan gaa,« sagde Overlægen til hende, og pegede paa den førnævnte Soldat, som var bleven berøvet Krykkerne. Med et saligt Smil, der gik fra Øre til Øre, vandrede den saarede rundt i Stuen uden Stock. «Lad ham vise os sine Skatte«, bad Overlægen. Og efter Schwester Marianna paany havde konfereret med Ungareren, tog denne den russisk Spidskugle frem af en Sejldugspung. Han foresviste os den med det næsten højtidsfulde Udtryk, med hvilket en Samler viser et Unikum. »De er helt vilde efter de Kugler, jeg tager ud af dem,« sagde Overlægen, »og de faar altid Lov at beholde dem som Souvenirs. Her er en, hvis Haand jeg blev nødt til at amputere; der var ikken nogen Kugle at holde, saa bad han saa mindeligt, mens han laa paa Operationsbordet - forinden vi bedøvede ham - om vi ikke nok vilde sørge for at bevare Neglene til ham, dem vilde han lade indfatte i en Kapsel og hænge ved sin Urkæde for dog at kune vise, at han havde noget af sin venstre Haand endnu. Han fik sit Ønske opfyldt.«

»Kom her skal De se min sidste Patient, han blev opereret i Formiddags. Een Kugle tog jeg ud af Halsen nede ved Skuldren, og en anden tilligemed nogle Benstumper ud af venstre Ankel.« Vi kom hen til Sengen. I den laa en ung Mand med blanke, sorte Øjne, og et tilfreds Smil syntes at fortælle, at han havde det rigtig godt. »Er hat schon geraucht«, sagde Schwester Marianna sejrsstolt og pegede paa en Cigaretstump. »Det er flinkt gjort, det skal De have en Cigar for«, sagde Doktoren og gav ham den som Belønning.

Overlæge *Abrahamsen* har fotograferet næsten alle de Saar, han har opereret, og har dervd skaffet sig og Videnskaben en særdeles interessant Samling. Opholdet her i

Danmark har gjort Vidundere. Det er en storartet Lejr - skinnende ren - næsten hollandsk ren.

I Spisebarakkerne var der rent Voksdug paa alle Bordene, som var pyntede med Blomster i Krus eller Krukker. Blankskurede Tinkrus til Eftermiddagskaffen stod allerede paa hver Mands Plads. Og inde i et Slags Forkøkken sad en halv Snes Fanger og smurte med fabrikmæssig Hurtighed Smørrebrød. Lange Fade med Smørrebrød stod opstillet paa Borde og Hylder. Hver Mand faar til denne Eftermiddagskaffe en tyk Rundtenom Rugbrød, sammenlagt med en lige saa tyk Skive Sigtebrød, samt en stor Skive Franskbrød. Om Aftenen faar de igen Suppe og Brød. Det var mig lidt vanskelig at forstaa, hvad Middagen havde bestaaet af, thi naar jeg spurgte Køkkenmandskabet derom paa Tyk, svaredes der med en underlig hul og dump Stemme noget, der lød som »Hungar«. Der skulde dog ikke betyde Hungrig, men bare forklare, at de var Ungarere og ikke forstod et Ord Tysk. Men sulte gør de ikke.

I en tom Spisesal stod et lille Sangkor, som under Ledelse af en Underofficer indøvede nogle ungariske Salmer. Vi blev staaende med blottet Hoved og lyttede til den melankolske Sang, i hvilken Ordet Jesus udtaltes som Sjesos. Anledningen var ogsaa vemodig nok. En stakkels Fange er i Morges død af Tuberkulose og skal i Aften føres bort. Kammeraterne skal bære Kisten til Vognen, mens den danske Vagt træder til Gevær for med præsenteret Gevær at hædre den Døde. I Morgen skal han begraves med militær Honnør i Viborg. Der er i alt død 17 Fanger i Lejren ved Hald - alle af Tuberkulose, og efter Udseendet at dømme vil sikkert nogle flere følge efter.

Baade Officerer og Menige er meget musikalske, og de har dannet flere Kor. Skomagerværksteder - Laase- og Cyclesmedeværksteder og Skrædderier findes her, og alle er travlt beskæftigede. Her tales i alt 11 forskellige Tungemaal i Lejren. Hos Østrigerne staar Kulturen ikke paa saa højt et Standpunkt som hos os eller Rigstyskerne. 25 Procent af de førstnævnte Fanger kan ikke læse, end mindre skrive.

Her ses officerernes orkester i Hald. Orkesteret sørgede for det musikalske akkompagnement under opføreslserne på lejrens lille teater.

Imellem Barakkerne har Fangerne mange Steder anlagt smaa, nydelige Haver, med Blomster, Tæppebede og hvidmalede Bænke. Fremmedartet, men meget pynteligt ser nogle Tæppebede ud, som er sammensatte, ikke af Blomster, men en Slags Stenmosaiker, hvoraf Hovedbestanddelen er smaa bitte Stumper Mursten i hvide, røde, gule og blaa Farver, samt Glasstumper af sønderbrudte Flasker, Krus og Glas. Hist og her er der i den Slags Mosaikbede fremstillet *Christian den Tiendes* Navnetræk med Krone, ja, et Sted endog det danske Vaaben, med røde Hjerter og springende Løver. Vel alt sammen smaa Tegn paa Staklernes Taknemmelighed imod det Land, som drog dem ud af Elendigheden.

Bogbinderiet.

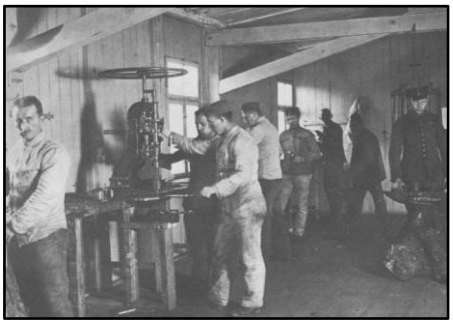

Maskinværkstedet.

Skrædderiet.

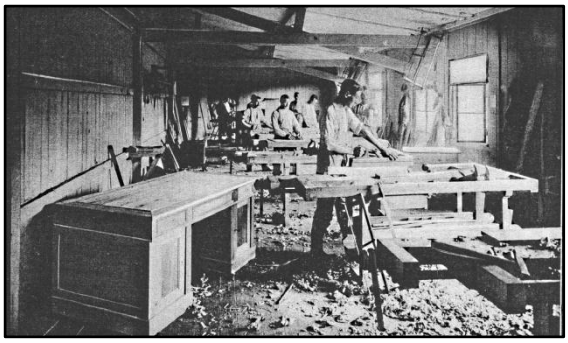

Snedkeriet.

Officerernes Kasino stod endnu smykket med danske, tyske og østrigske Flag i Anledning af en Fest, der er afholdt paa Kejser *Carls* Navnedag. Flere Officerer fortalte mig med en vis Glæde, at det første Leve, der ved den Fest var blevet udbragt, var for Danmarks Konge. »Vi er dog ham og det danske Folk saa megen Tak skyldige«.

De forskellige Nationers Officerer holder sig mest for sig selv - ikke af Uvenskab, thi der hersker det bedste Forhold imellem dem, men af ganske naturlige Grunde grupperer de sig saaledes.

Hans Majestæt *Kongen*, der fornylig har været i Lejren, har vundet mange Hjerter blandt Fangerne ved sin venlige og hjertelige Optræden overfor dem. Kongen havde vekselt Ord med saa at sige alle Officererne og en stor Del af de Menige.

Adskillige af Officererne fortalte mig om deres Oplevelser fra Fangenskabet i Rusland. Nogle beklagede sig ikke, det var dog væsentligst dem, der havde været internerede paa Lasaretter i Moskva eller andre Byer i det europæiske Rusland. Andre derimod, som havde ligget i Aarevis i Sibirien, skildrede deres Lidelser i stærke Farver. Et Sted laa 3000 Officerer samlede. I lange Tider var deres Leje paa det bare Gulv, uden Straa, 120 Officerer stuvede sammen i eet Rum. Til Bevægelse i fri Luft en lille Gaard, hvor de blev drevet ud alle 3000 Mand, og hvor de langsomt vandrede rundt og rundt i Trængsel. »Aldrig alene et Øjeblik - aldrig ene med sig selv og sine Tanker«, sagde en af dem til mig. Adskillige blev afsindige, andre forsøgte Flugt ad Kina eller Ishavet til, og fra dem er der ingen, der senere har hørt. Forplejningen var saare ussel, i Aarevis havde de sultet, i hvert Tilfælde aldrig følt sig mætte.

Disciplinen i Lejren er udmærket. En Disciplin, der synes frembragt ikke ved Strenghed, men ved de rette Midler, en fast, men human Optræden fra Kommandantskabet, et smukt Tillidsforhold imellem dette og de fremmede Officerer, som har Befalingsmyndighed over de fangne Tropper, samt en ihærdig Stræben hos begge disse Myndigheder, eller i Forening med utrættelige Sygeplejersker, at bringe legemlig og sjælelig Lindring til de mange ulykkelige, der er mærkede for Livet. En Del forpinte Stakler kan man jo ikke undgaa at støde paa, ligeledes ganske unge Mænd, hvis Haar er graanet eller endog blevet ganske hvidt. Det sørgeligste Indtryk gør dog de, som lider af Tuberkulose. Hos en Del af de mindst medtagne, læser man dog i Ansigterne en Lykkefølelse ved at være slupne fra Krigen med Livet, ligesom man af deres Tale faar det Indtryk, at de føler en dyb Taknemmelighed mod det lille Land, der nu udretter saa meget for dem, saaledes at de engang igen kan komme hjem til deres Kære.

Atter vandrer jeg alene over min gamle Lejrplads, og atter glider Tankerne fra de sidste saa nye Indtryk tilbage til Fortiden, til Ungdommens glade Dage og de sunde, kraftige Mænd, som jeg den Gang for mange Aar siden færdedes med her i disse Omgivelser. Og jeg gennemstrømmes af en dyb Taknemmelighedsfølelse, fordi vort Land hidtil er bleven holdt uden for Krigens Rædsler, saa det ikke er danske Krøblinge og syge Stakler, der nu i Aaret 1917 har slaaet Lejr ved Hald.

Kaptajn E. Lehmann´s beretning

Det er ikke saa let at komme ind i lazaretlejren, omgivne, som den er, af Pigtraadshegn og bevogtede af militære Cerberusser med opplantede Bajonetter. Hærens Officersuniform, der ellers er et Sesam for den Slags afspærrede militære Enklaver, er her ganske uden Betydning. »Må jeg se Passersedlen«, siger Skildvagten ved Indgangen efter at have aflagt skyldig Honnør - og der staar man saa, hvis man ikke har sine Legitimationer i Orden. Er man imidlertid kommen inden for Afspærringen og faaet Tilladelse til at gaa overalt, bliver man hurtig slaaet af det Billede, der viser sig, og som er saa langt forskelligt fra det, selv en Officer, vant til de militære Lejrliv, kender.

Skildvagt foran lejren; midt i billedet oberst Giering og kaptajn Wedell Wedellsborg.

Flygtigt set kunde Lejren godt være en af vore egne Øvelseslejre - den adskiller sig og kan jo ikke godt adskille sig synderligt fra disse. Men gaa lidt nærmere og se paa Lejrens Befolkning og deres Liv - og man føler sig i umiddelbar Berøring med Verdenskrigen. Vant, som man er, til vore egne Jensers sorgløse, ubekymrede Fysiognomier, bliver man slaaet ved at se alle, fra gamle graahaarede Krigere til unge Drenge, med det forstenede Udtryk, i hvilket Aars grænseløse Lidelser, Resignation og vel for en Del Haabløshed tydelig staar at læse. Og man møder under sin Vandring uniformerede Personer paa Krykker eller med Bandager af alle Slags om Arme eller Ben eller med mørke Briller for Øjnene. Overalt viser de, trænede som de er til Disciplin i lange anstrengende Felttog, den forbipasserende al skyldig Respekt. Selv paa lang Afstand farer de op og staar rettede; de, der er ude af Stand til at rejse sig, nikker og smiler - et underligt, noget forceret, men taknemmeligt Smil.

Det er en mærkeligt broget Befolkning; mest broget i Haldlejren. Lejren har en Befolkning, der ligesom det østrig-ungarske Monarki er sammensat af de forskelligste Nationaliteter. Jeg var inde paa en Belægningsstue i den kirurgiske Afdeling og traf her Folk af følgende Nationalitet: Magyarer, Czeckere, Rutenere, Slovaker, Polakker, Italienere, 1 Serber og 1 af en ubestemmelig, hovedsagelig mongolsk Afstamning. Mærkeligt nok var en af Sygeplejerskerne paa denne Stue bulgarsk-talende Østriger-

inde. Kun faa af dem forstod hinanden, og da jeg paa tysk spurgte en ganske ung udseende Soldat, hvor gammel han var, var der ingen af hans Stuekammerater, der kunde agere Tolk - Fyren var, saa vidt jeg kan huske, Magyar.

Det var oprindelig Meningen, at alle de Krigsfanger, der blev sendte hertil, saavel Tyskere som Østrig-Ungarere, skulde være saadanne, der var syge, men ved en omhyggelig Pleje, god Kost og Ophold i sund og styrkende Luft mentes at kunne komme sig.

Sorteringen har imidlertid ikke været den alleromhyggeligste. En del, navnlig Tuberkulosepatienter, var dødsmærkende ved Ankomsten og er da ogsaa senere afgaaede ved Døden. En anden, større Del fejler egentlig grumme lidt og kunde for saa vidt være blevne, hvor de var, og derved have givet Plads for andre, der trængte betydeligt mere. Men det er ret naturligt, at der har været almindelig Rift efter at ombytte det i mange Tilfælde vist alt andet end behagelige Ophold i en Fangelejr med et Gæsteophold i et neutralt Land, til hvilket Ophold man vel nok kunde stille store Forventninger.

Havd bestiller nu Fangerne?

En Del kan og maa intet bestille. Det gælder saaledes Tuberkulosepatienterne og mange af Patienterne paa den kirurgiske Afdeling. Her er Folk, der i en eller anden lille Fangelejr, fjernt fra den øvrige Verden, er blevne kirurgisk behandlede af en Sygepasser, der ikke havde det mindste Begreb om at optræde som Operatør eller Bandagist, men alligevel har gjort det. Resultatet er derfor blevet derefter: En Arm, hvis Over- og Underarm danner en ret Vinkel. Derfor maa Armen først brækkes kunstigt og derefter sættes rigtigt sammen. En Mand møder med 2 Skudsaar og 19 Bajonetsaar gennem Kroppen. Der er intet at se paa ham, naar han er paaklædt, men afklædt skal han danne et frygteligt Syn. Her har en Mand levet 2 Aar i en Fangelejr med Knæskallen brudt og dens to Dele i Fingertykkelses Afstand fra hinanden. Nu er de to Stykker satte sammen med Sølvtraad, men Manden maa taalmodig finde sig i et langt og trættende Sygeleje. Der er dog Haab om at skaffe ham et fuldt ud brugeligt Ben, og han sender den danske Overlæge, der har foretaget Operationen, et inderligt og taknemmeligt Blik, da han klapper ham paa Hovedet og siger: ”Wird wohl mal wieder ein feines Bein werden.”

A propos en af Overlægerne i den kirurgiske Afdeling i en af Lejrene. Han har det Princip, at Patienterne hurtigst mulig skal frigøre sig for Krykker og Krykkestokke, og allerede faa Dage efter Ankomsten til Lejren blev en betydeligt Del af de medtagne Stokke m m. tagne fra Patienterne og anbragte i et Depot, hvor de vises frem ligesom i de berømte Valfartssteder. Patienterne protesterede, men de skulde tvinges til at gaa uden Hjælpemidler, og det gik; Helbredelsen skrider rask og sikkert fremad. (det drejede sig om overlægen dr. Harald Abrahamsen)

For Tuberkulosepatienterne er der et Sted mellem Barakkerne og Skoven indrettet en Slags Liggehal, hvor de i Læ for Vinde kan gennembages af Solen. Disse Patienter følger som alle tuberkuløse deres Vægt med stor Interesse, og jeg var (ved Hald) inde i en af deres Barakker, netop som Vejningen foregik. Denne ledede af en Underofficer, den eneste til Stede værende, der kunde tysk, og han berettede med Glæde, at ingen var taget af i Vægt, de fleste havde taget ½ - 1 kg paa. De ugentlige Vejninger bliver naturligvis indførte i en Journal, saa Lægen kan følge Vægtsvingningerne. En frisk udseende og smilende Østriger, der nød Tilværelsen i Liggehallen, forklarede Overplejersken, at han havde haft det rædsomt i den lille Lejr et eller andet Sted i Rusland, hvorfra han kom. »Saa synes De altsaa, der er rart at være kommen hertil«. »Ja,

Oberschwester«, svarede han militærisk, idet han gjorde et Forsøg paa at rette sig op, hvor han laa, og hans Ansigt var lutter Solskin, idet han taknemlig saa hende ind i Øjnene.

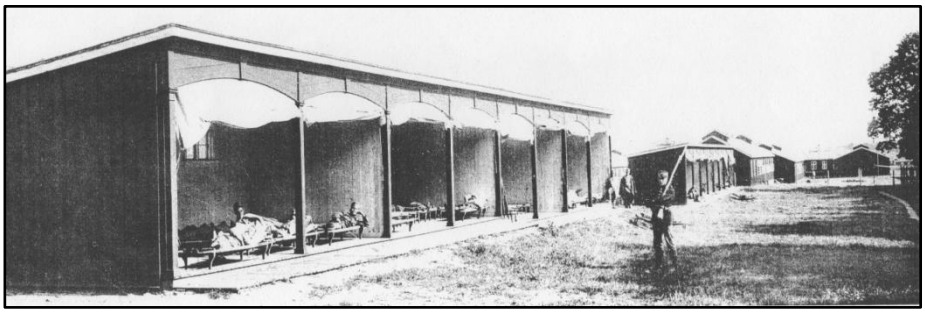

Liggehallen.

Af alle de andre: de arbejdsdygtige fra den kirurgiske og de allerfleste fra den medicinske Afdeling er der lavet en Arbejdsbataillon, hvis Kompagnier efter en bestemt Turnus gaar paa Arbejde. I Russerlejren, hvis Beboere allerede hat lært af Revolutionen, at man ikke skal hilse og helst ikke lystre sine Officerer, staar disse Kompagnier under Kommando af danske Officerer, medens de 3 østrig-ungarske og det ene tyske Kompagni, der udgør Haldlejrens Beboere, staar under Befaling af deres egne Officerer. Centralmagternes Disciplin er for rodfæstet til, at den skulde svigte selv under saadanne Forhold fjernt fra Krigsskuepladsen, om end Soldaterne - efter sigende - ogsaa her har vist sig ret lærerige.

Ved en Runde, jeg i Haldlejren foretog kort efter den almindelige Hviletid fra 12-2, fandt jeg Krigsfanger beskæftigede foruden i Køkkenet, hvor de afgives til Kokke, bl. a. tillige i det til den kirurgiske Afdeling hørende Røntgenfotografiske Atelier og i Bandagerummet. Overalt hjælper Fangerne med, d. v. s. de rigstyske; de har ingen særlig Uddannelse, men de er intilligente, finger- og lærenemme og kan - efter hvad deres danske foresatte udtaler om dem - bruges til alt, hvad de bliver satte til. Og man traf Fanger beskæftigede ved at udsmykke de smaa Haver, de selv har anlagt uden for deres Barakker. Enten byggede de Lysthuse, og af den Slags var der lige fra de primitiveste til smukke, lukkede Lysthuse, eller de lagde Rabatter eller Bede i Haverne.

Haveanlæg.

Dagspressen og til Dels den illustrerede Ugepresse har bragt Afbildninger af saadanne, og jeg kan derfor indskrænke mig til at nævne, at to korslagte Dannebrogsflag eller Kongens kronede Nævneciffer var Hovedmotiverne i disse Rabatters Udsmykning, og at Materialet, hvoraf disse mosaiklignende Jordmalerier udførtes, var Kridt, knuste, røde Mursten og knuste Glasflasker; de var ofte særdeles kunstfærdigt og smagfuldt udførte.

Haveanlæg.

Et enkelt Sted saas det kronede Rex paa en Grund af korslagte Dannebrogsflag og ved hver sin Side heraf to korslagte Flag: tyrkisk, bulgarsk, østrigsk og tysk.

I det hele taget var der - i al Fald i Haldlejren - megen Courtoisie over for Danmark og dets Kongehus. Hver Mand faar Lov til at udsmykke sin Sengeplads i Barakken, og Kongens og Dronningens Billeder saaes derfor tit i intim Forening med Kejser Wilhelm, gamle Franz Joseph, Hindenburg o. a. Mange af disse Billeder var udførte af Fangerne selv, ikke alle lige kunstnerisk udførte, men man maa fuldt ud respektere den Følelse, der trykker en Krigsfange, der mener at kunne tegne et Portræt af sin Kejser eller af Gæstelandets Konge, Blyanten eller Penselen i Haanden. En Del var virkelig talentfuldt udførte og vellignende, og det samme gælder smaa Skulpturer i Træ eller Ler, som Regel altid Hindenburg, en af Kejserne eller vor Konge.

Og paa mange andre Maader søger Fangerne at fordrive Tiden med at frembringe et eller andet - f. Eks. en udskaaret Træramme - der tillige kan være et synligt Minde om den - korte eller lange? - Tid, hvor de fandt Ophold i det venlige, gastfri Land med den smukke Natur. Thi sikkert er det, at disse Lejre ikke godt kunde ligge bedre og smukkere, end Tilfældet er. Dette gælder især Haldlejren med dens storslaaede Omegn, Hald Sø med Ruinerne af de lidligere Borge, Dollerup Banker og Skjelhøje, men ogsaa Horserødlejren, der ligger lunt og godt gemt i Horserød Hegn med kun nogle faa hundrede Meter ned til den skønne Gurre Sø. Selvfølgelig gives der i begge Lejre Fangerne Tilladelse til Spadsereture - nu vel ogsaa uden Opsyn - i de omliggende Skove og Lejlighed til Fællesudflugter til de nærliggende historiske Punkter: Haldruiner, Finderup og Gurre Slot.

Parti fra Dollerup.

Ruinerne ved Hald.

Der maa vel ogsaa siges at være almindelig Tilfredshed med Opholdet i Lazaretlejrene. Selvfølgelig - al Tvang og alle Tvangsforanstaltninger har deres Ubehageligheder; det fri utvungne Liv er naturligvis langt at foretrække. Men sammelignet med, hvorledes i al Fald mange af disse Stakler har haft det rundt om i mere eller mindre ideelle Fangelejre, hvor Behandlingen var haard og Kosten slet og kneben, maa dette forekomme et lille Paradis. Er der hist og her lidt Utilfredshed - og utilfredse Mennesker gives altid - vidner det om, hvor hurtigt vi Mennesker glemmer overstaaede Anstrengelser, Savn og Nød; lidt god Behandling, lidt Mad i en slunken Mave, lidt Lys og Sol paa et Legeme, der er vant til Skyttegravenes Fugtighed, Mørke, Svineri og giftige Gasarter - og man synes, at saadan som man hat det nu, saaledes har man altid haft det, og saaledes bør man ogsaa have det. Saa kommer hurtigt Fordringer om at faa det bedre - de Fordringer, som Forholdene ikke tillader at opfylde. Vi ved det desuden fra vore egne Jenser. Er Kosten, der bydes dem, nok saa god, afvekslende og sund; der kommer et Tidspunkt, da de bliver kede af den Kost, der nu engang kan bydes dem, og saa følger Utilfredsheden og Misnøje. Karakteristisk nok er det de Mennesker, der er daarligst vante, dem, der maaske aldrig kender til varm Mad, der tidligst giver op og mest højlydt giver deres Utilfredshed Luft.

En katolsk gudstjeneste ved et improviseret alter.

Uniformeringen gør ogsaa et lidt fremmedartet Indtryk. Medtagne, luvslidte og lasede er mange af dem, og dog er det nu intet imod, hvad det var ved Fangernes Ankomst. Navnlig Fodtøjet skal have været horribelt. Det er der nu sørget for, at de, der var elendigst paaklædte, er nu forsynede med den danske Hærs graagrønne Uniformer, selvfølgelig med alle særlige militære Kendemærker fjernede. Man kan derfor komme til at tiltale en saadan Mand i den Tro, han hører til den danske Vagtstyrke, og saa svarer han med et Skuldertræk; et nærmere Blik paa ham siger imidlertid, at han ikke er dansk. Iøvrigt er der nu - i al Fald til Fanger af Centralmagternes Hære - skaffet Uniformer hjemmefra, og der skal være indrettet et Munderingskammer, der forsynes med Klæder fra Hjemlandet. Til Ordningen af dette, af Lønningerne til Fangerne og til at danne et Mellemled mellem disse og Lejrkommandanten er der i hver Lejr indkvarteret delegerede fra de paagældende Landes Legationer - Officerer af den russiske, tyske og østrig-ungarske Hær.

Som af Dagspressen omtalt er der dannet Orkestre, Sangkor og lignende musikalske Sammenslutninger, alt i den Hensigt at forkorte Tiden baade for Udøverne og Kammeraterne. Da jeg besøgte Haldlejren, ventede man med Spænding Majestætens Besøg, og der var derfor af Koret indstuderet »Kong Christian« paa Dansk. Desværre fik jeg ikke Lejlighed til at høre den udøvet; men det blev sagt mig, at den blev foredraget paa et ulasteligt dansk.

Er Lejren til daglig strengt afspærret, lukkes den - efter hvad Bladene meddeler - ved enkelte Lejligheder op paa vid Gab. Der har jo saaledes nylig været en fest i Haldejren i Anledning af Kejseren af Østrig-Ungarn [61] Fødselsdag (17. august), til hvilken en hel Del Honoratiores med Damer, der ellers ikke har Adgang til Lejren, har været indbudt. I det hele gives der ikke saa lidt Frihed - man kan træffe de internerede langt uden for Lejrens Grænser, enkeltvis eller i Flok, uden Ledsagelse; selv i Byerne, Viborg og Helsingør, træffes de, i al Fald Officererne. Der tilstræbes ogsaa, at de skal føle sig saa lidt under Tvang, som Forholdene engang tillader - helt uden Tvang kan det ikke blive, da det er den danske Regering en Pligt og Æressag at passe paa dem.

Kejser Karl af Østrig-Ungarn.

Officielle Besøg har der ogsaa været aflagt. Billede viser et Besøg, Præsidenten for Komiteen, Hs. Kgl. Højhed Prins Valdemar, aflagde i Lejren ved Hald, og ved hvilken Lejlighed alle de tjenstdygtige internerede staar opstillede til Parade.

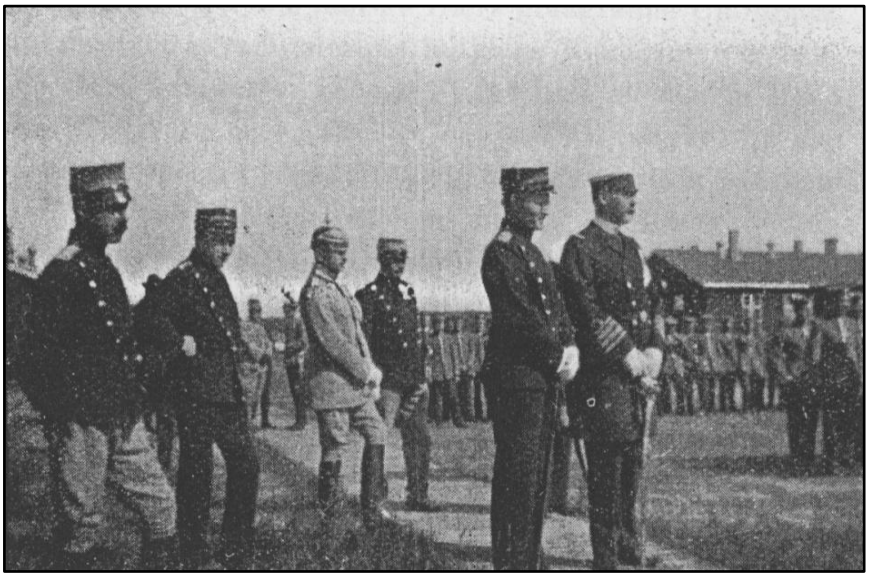

[61] **Karl I.** Franz Joseph Ludwig Hubert Georg Otto Maria (17. August 1887 på slot Persenbeug - 1. April 1922 i Funchal på Madeira) var fra 1916 bis 1918 den sidste østrigske kejser.

William Albertus´ besøg i august 1917

Midt i det midterste af Jylland ligger Lazaretlejren ved Hald Hovedgård, få kilometer fra Viborg. Mod syd og vest er lejren beskyttet af Haldskovens gamle, knudrede ege, og mod nord er lejren skærmet af en stor hedeplantage, hvor de høje slanke graner værner de syge soldater mod nordenvindens kolde gus. Kun mod øst er udsynet frit, og her fanges øjet af de jyske bakkers bølgende linier, af små venlige landsbyer, af blinkende søer og af grønne marker. Midt i dette ægte danske landskab rekreere syge mennesker sig efter kampen for deres fædreland.

Fra Lazaretlejren glimter rødmalede barakker med hvidrandede vinduer venligt frem mellem træernes stammer, for på en gang at sprede sig i en tilsyneladende malerisk uorden på den lille slette, som strækker sig omtrent en lille halv kilometer fra skovbrynet i syd og vest til granerne på den anden side, mod nord.

Over de tre røde indgangsporte, der ser ud akkurat som porterne i Jægersborg Dyrehave, lyser Genferkorset - Røde Kors - den indtrædende i møde, og inden for hovedporten længst mod nord, ligger de danske vagtbarakker, hvor en kommando infanteri gør tjeneste under ledelse af oberst Giersing. Foran vagten knejser en mægtig, hvidmalet flagstang, og øverst oppe, synligt over hele lejren, vajer Dannebrog, under hvis beskyttelse de stakkels syge mennesker lever i håbet om at vinde sejr over sygdommens pinsel og smerte. - Desværre nok et såre lille håb for manges vedkommende.

Jægersborg Dyrehave.

Lazaretlejren Hald.

Hele lejren er holdt i danske farver – rødt og hvidt, og på baggrund af egeskoven på den ene side og granskoven på den anden side, tager lejren sig indbydende og venlig ud.

Uden for lejren rører der sig et ejendommeligt liv, dog under meget afdæmpede former. Officererne kan komme og gå, som det behager dem, og de menige får også lejlighed til at komme uden for lejren. De syge foretager dagligt små spadsereture i skoven, og da kan man se de mange brogede, uensartede uniformer fra næsten alle våbenarterog se mange interessante typer fra de forskellige dele af det store østrig-ungarske rige, der var dannet af mange forskellige folkeslag. Mange af de syge går med stok, nogle må ofte stå stille for at trække vejret eller puste ud. For en skarp iagttager vil det være påfaldende, at en del hilser med venstre hånd.

I øvrigt ser de fleste syge aldeles ikke lidende ud. De er solbrændte og livlige. ”Men de tilsyneladende mest raske er oftest de mest syge,” sagde en læge til mig, da jeg bemærkede det sunde udseeende hos de fremmede. En overvejende stor del af sygdom-

mene er enten hjertesygdomme eller nervøse lidelser, foruden mange lungesygdomme. Hjertesygdommene kan være så voldsomme, at patienten ved den allermindste sindsbevægelse eller ophidselse kan få hjertekrampe, som medfører de forfærdeligste smerter, der kan vare i mange timer. De nervøse tilfælde kan være frygtelige. De stakkels mennesker kan fare sammen ved uventet støj, og de tror, at det stammer fra kamptummel. For disse mennesker er tordenvejr den værste fjende, idet patienten meget vanskelig kan bringes til at forstå, at det ikke er kanontorden.

Blandt andre udbredte sygdomme er lokale lammelser de hyppigste, mest i armene. Det er ofte fremkommet ved, at granater er sprunget i umiddelbar nærhed af vedkommende, og uden at have såret direkte, har den nerverystelse lammet musklerne i den mest udsatte del af kroppen. Disse muskellammelser vil som regel ikke kunne helbredes, og de har desuden i mange tilfælde haft andre følger.

Men lægerne mener at kunne spore betydelig fremgang i mange af patienternes velbefindende, og det er ikke udelukket, at disse senere kan vende tilbage til deres hjem og her finde et eller andet arbejde. Der gøres meget for at vænne de menige til igen at udføre et nyttigt arbejde, så vidt helbred og førlighed tillader det. Fælles for alle de fremmede er, at de er glade og taknemmelige.

Selv om de 1200 krigsfanger, der er samlet i Lazaretlejren ved Hald, tilhører en og samme magtgruppe, så repræsenterer de dog de mest forskelligartede nationale grupper. Der er tyskere, østrigere, ungarere, tjekker, slavoner, magyarer og sigøjnere - mennesker - med vidt forskellig livsopfattelse og fra vidt forskellige samfundslag. Men et er fælles for dem alle: krigens tunge hånd har ramt dem, og en ubønhørlig skæbne har bogstavelig talt tvunget dem i knæ. Formodentlig er de mest iøjnefaldende forskelligheder gennem det treårige samvær i krigen blevet afbalanceret noget, men mange små interessante træk viser endnu de forskellige folkslags naturer og temperament.

De forskellige opfattelser at livet hat ført til, at man har indrettet sig hver for sig. Tyskerne for sig, og de andre for sig. Dette var for manges vedkommende også nødvendigt af den grund, at en del af de menige østrig-ungarske undersåtter absolut ikke kan tale andre sprog end de slaviske. Dog gælder det kun for de meniges vedkommende. Officererne udskiller sig ikke således fra hinanden, vel fordi de alle kan tale tysk, og for det andet, fordi de er af en mere ensartet social dannelse.

Haveanlæg.

Ved en hurtig spadseretur på ”hovedgaden” midt i lejren ser man, hvorledes de internerede har forsøgt at gøre arealerne uden om de røde barakker så hyggelige som muligt. Uden for barakkerne er anlagt flere nydelige haver med sirlige blomsterbede og gange med gult sand. Et sted er der bygget et smukt lysthus med spir og små vinduer. I nogle haverne er blomsterbedene anlagt i form af dannebrogsflag af røde og hvide blomster, enten alene eller sammen med et af de fremmede nationers flag. Et andet sted så jeg et stor blomsterbed, i hvilket der i midten var et stort ”C” og et romer-tital ligesom bag på en mønt (Chr.X.), og på begge sider flankeret at to store danske krigere som i det danske rigsvåben, alt sammen lavet af små brogede småsten farvede i hvide, røde eller andre farver.

Den have var selvfølgelig hovedgadens fornemste pryd og derfor beundret af mange. Det er atter et lille træk, som viser, hvor stor taknemmelighed disse stakkels mennesker nærer for alt, hvad der bliver gjort for dem.

Brændehugning, tørvestabling, regøring af gryder og pander, kartoffelskrælning, gulvskrubning osv. besørges af de menige, som efter bedste evne søger at gøre sig nyttige. Mange af fangerne er dog endnu så syge, at de fortsat må ligge til sengs. Til disse stakler bringer kammeraterne blomster eller grønne grene med hjem fra spadsereturene, eller de sætter sig ind hos dem og læser højt af de bøger, som findes i de to biblioteker, et bibliotek med tyske bøger og et med bøger på andre sprog som ungarsk og slavisk.

En del af fangerne er beskæftiget med at dyrke kartofler, kål og andre køkkenurter. Inde på de ret store arealer, som ligger mellem de forsekellige barakker eller afdelinger, står kartoflerne i fuldeste flor, og kålen står i rad og række, fremelsket under kyndig vejledning af de syge, som forstår sig på landvæsen.

Til lejren hører selvfølgelig et slagteri, et apotek, værksteder af mange slags og meget andet. I disse forskellige virksomheder er de syge beskæftiget med det arbejde, som ligger bedst for vedkommendes håndelag og for helbredet. For arbejdet skal jo ikke overanstrenge nogen, tværtimod skal det aflede opmærksomheden fra sygdomme og de dermed forbundne triste tanker.

En nydelig ung sygeplajerske spurgte mig på ægte wienerdialekt, hvem jeg søgte, da hun så mig gå ned gennem den lange midtergang i hovedbarakken, hvor navnene på visitkortene, der er anbragt på dørene, næsten alle er adelige (officerer). Det visitkort, der gjorde mest indtryk på mig, var lavet af et stykke brunt indpakningspapir, ikke klippet eller skåret til, men revet ud af et større stykke. Denne ejendommelige navneplade tilhørte en ungarsk adelsmand. Måske skal denne lille løsrevne papirslap sige så meget som: Her bor et stakkels menneske med navn...

Den østrigske fangelejr ved Hald

Livet ude i Lazaret-Lejren ved Hald begynder at antage den jævne og rolige Form, hvor der ikke er mere, der har Nyhedens Interesse for vore 1200 saarede Gæster - den ene Dag ligner den anden, Kur og Pleje, Maaltider, Brevskrivning, Tobaksrygning, Passiaren, Dagen bliver lang og Vemoden efter dem derhjemme kribler ofte den ene og den anden op i Halsen, men Opholdet herude ved Hald er alligevel et Himmerig mod hvad man kom fra i Rusland.

Der er i Færd med at blive indrettet Værksteder, saa Haandværkere blandt de saarede kan finde Beskæftigelse og derved Middel mod den dræbende langsomme Tid. Man kan i det hele ikke nægte, at der er udfoldet store og vellykkede Anstrengelser for at gøre Opholdet saa behageligt som muligt for de fremmede Soldater.

Lejren gør et ret imponierende Indtryk og spænder over et meget stort Fladerum, lunt beliggende i Læ af store Granskove og Halds ærværdige Ege. Der har været rigelig med Sol og Varme, og begge Dele har været Lægerne gode Forbundsfæller. Der er taget et uhyre Antal Soldbade. Den gode Hygiejne, den gode Mad, Fornøjelserne og Adspredelserne og det at være i Brevforbindelse med Hjemmet - det har altsammen medvirket til, at Sundhedstilstanden er forholdsvis god. Ser man en Søndag et Par Hundrede af de saarede vandre gennem Skoven med deres Sangkor i Spidsen, vil en og anden maaske endog udbryde: Der er nogle, der halter, men ellers fejler de jo ikke noget! - Aa, nej, tilsyneladende ikke, men saa vi dem, som ikke halter, blottet for Overtøjet, vilde de i Arme og Krop vise uhyggelige Ar efter Skud og Granatsplinter, Ar, hvis Uhyggelighed, man gør sig en svag Forestilling om gennem de hosstaaende Fotografier. Det kommer kun saa liftg til Syne, naar man ser dem i Flok og Følge vandre gennem Skoven, men alle er der mærkede for Livtid.

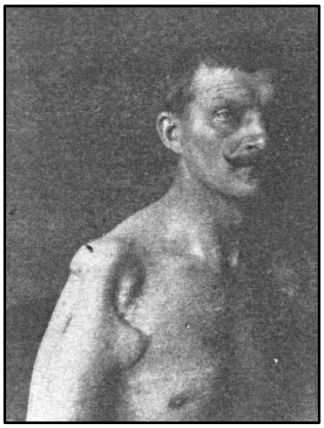

Skudsaar i Skulderen.

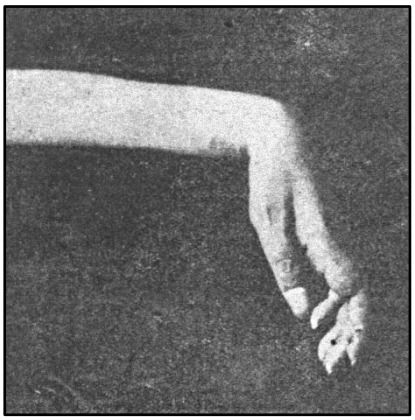

Skudsaar i Haanden.

Men hvad der er endnu mere trist at se paa, er Tuberkulosens Hærgninger. 9 Mand er døde af den, og om Lægernes Kunst og de gunstige Forhold, hvorunder de syge lever, vil formaa at forhindre yderlige Dødsfald i Lejren, tør vel næppe antages Skyttegravenes Strabadser har undergravet Modstandsdygtigheden mod Tuberkulosen og den mangelfulde Pleje i Fangenskabet har givet den Spillerum, saa den enten hærger Lungerne eller ytrer sig i skrufuløse Former, dybe Saar i Halspartiet eller Deformering af Fingre eller Tæer.

Selv en hastig Rundgang gennem Lejren aabenbarer megen Kummer og Lidelse - og dog er det, man her ser, kun et lille Udsnit - ikke en Tusindedel af, hvad Verdenskrigen har bragt af Elendighed - og man gaar bort fra Lejren med et stærkt Indtryk af, at den og dens Beboere har Krav paa fra alle Sider at møde en Sympati, der ikke spørger om Nationalitet, men kan føle og lide med de 1200 Invalider.

Udendørs visite.

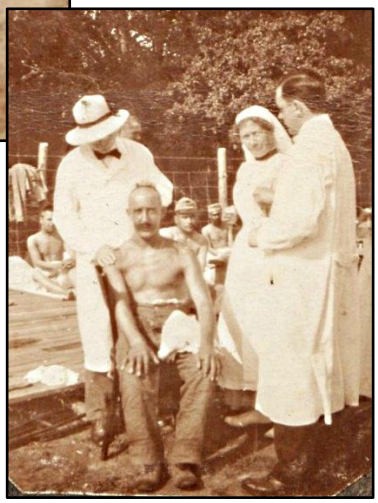

Ved Hald sø.

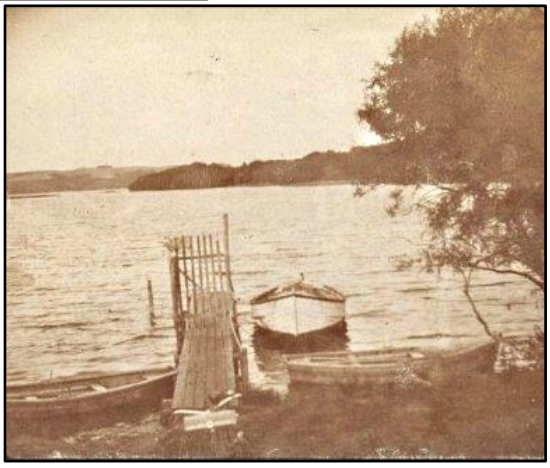

Man kan egeltig ikke sige at den tyske Fangelejr ved hald er videre populær blandt Jyderne - Tværtimod.

Jydernes praktiske og økonomiske Syn paa Livet kan ikke rigtig forlige sig med denne Anvendelse af Millionerne, og naar man rejser i Jylland hører man adskillige haarde Ord om hele Lejrforetagendet.

Og at det netop er Tyskere der er interneret i den jyske Lejr, gør ikke Jydernes Syn paa Sagen mere forsonligt. Der er jo mange der endnu mindes 1864 da Jylland var oversvømmet af de samme uniformer, som nu igen viser sig i jyske Omgivelser, om end under andre Betingelser; - det er som dette Forhold forstærker Modviljen mod hele Foretagendet.

En Mils Vej fra Viborg ligger det yndede Udflugssted Bækkelund - et af de smukkeste Punkter i hele Jylland - og herfra er der kun en lille Fjerdingsvej til Fangelejren. Paa Toppen af en høj Skrænt med Udsigt over Hald Sø og de gamle Ruiner, knejser Bækkelund-Pavillon, en stor Træbygning i græsk tempellignende Stil, bygget af selve Arkitekt Rosen.

Bækkelund restaurationen.

Bækkelund interiør.

Omegnen er rent ud vidunderlig, - de mægtige Dollerup Banker, et af de mest storslaaede jyske Hedepartier vi har tilbage - de store Egeskove, - Danmarks største - som nu er Statsejendom og fredlyste - Hald Sø, - Finnerup med de Erik Glippingske Minder, - alt i alt en Egn saa pragtfuld som man ikke finder den mange Steder.

Men i Aar har den faaet et nyt og fremmed Præg.- Det er de fremmede Uniformer der nu dominerer her i Egnen. - Hvad enten man spadserer ude i Hedebankerne eller i Skoven eller sidder nede ved Søen, - saa rasler den ene Cycle forbi efter den anden, redet af en udenlandsk Officer, med et fremmedartet Ydre og en prangende Uniform.

Og oppe ved Pavillonen er det ligeledes de fremmede Officerer, der præger Livet, og lægger Beslag på de fleste Borde. - undtagen om Søndagen! Om Søndagen maa de ikke gæste nogle offentlige Steder; - jeg antager ikke det er saa meget i Henhold til det gamle Bud: »Kom Hviledagen i Hu, o. s. v.«, - som af Forsigtighedshensyn, og for at undgaa Sammenstød med Offentligheden.

De østrigske Officerer er i absolut Overtal - man ser mindst ti Østrigere for hver Tysker - heldigvis! Østrigere er gennemgaaende smukke Folk, med et absolut fremherskende Gentlemanpræg - kønne, stilfulde Uniformer, graa eller lyseblaa, men med stærkt afstikkende Halskraver, - de fører sig med en vis chevalerisk Flothed, og er høflige og ulastelige i hele deres Optræden.

Derfor har Østrigerne ogsaa erhvervet sig en vis Popularitet hos Befolkningen, - dem er der ingen, der har noget imod; - men Tyskerne, - eller Preusserne, som de udelukkende kaldes, - dem er Forholdet et helt andet med. - De har, paa enkelte Undtagelser nær, et brovtent, anmassende Fællespræg, og hverken den stedlige Befolkning eller deres østrigske Kolleger giver sig mere af med dem, end de er strengt nødte til.

Der er absolut ingen Fraterniseren mellem østrigske og tyske Officerer, og Egnens Befolkning ser ikke med blide Øjne paa de flade Preusserkasketter, og deres hovne Indehavere.

Et lille Exempel: Der sad paa Bækkelung Restaurant en dansk Herre og talte med en tysk »preussisk« Officer. I Samtalens Løb sagde Danskeren:

”Nu kan De vel ogsaa gaa her og lære at tale dansk?”

”Nein!” sagde Tyskeren overlegent ”wir kønnen dänisch essen - aber nicht dänisch spreschen!”

”Ah ha!” svarede Danskeren ”spise paa Dansk - det kan jo enhver Idiot, - men for at lære det danske Sprog, skal man have Hovede! Adieu, Hr. Løjtnant!”

Og Østrigerne viser deres Glæde og uforbeholdne Beundring for Danmark og hvad der her gøres for dem, - taler man med en Østriger, er hans Lovprisning af Danmark overstrømmennde, og det morer dem at anvende de danske Sprogbrokker, de har lært sig.

Preusserne er derimod overlegne og tager det hele mere som noget der tilkommer dem.

»Og saa kritiserer de og vrager Maden«, sagde den danske Køkkenchef, »men Østrigerne spiser hvad de faar og siger Tak til!«

Et Besøg oppe i selve Lejren, mellem Underofficerer og Menige, giver et lidt andet Indtryk. Smukt og hyggeligt ligger Barakbyen oppe ved Skoven. Og Soldaterne har selv gjort et stort Arbejde for at pynte paa den, ved smaa Haveanlæg, Blomsterrabatter og Stenhøje. De Menige, - ligemeget af hvilken Nation, - gør alle et behageligt Indtryk og lægger ingen Skjul paa deres Tilfredshed med at have fundet dette Tilflugtssted, og være kommet bort fra alle Rædslerne. Det er de mest forskelligartede Typer man gør bekendtskab med, og der hersker en babylonisk Sprogforvirring - Tyskere, Østrigere, Ungarere, Kroater, Slavonniere, og hvad de nu hedder alle disse mærkelige Folkeslag.

Jeg træffer en 53-aarig Købmand fra Halle a. d. Saale, - han er gaaet frivillig med, og har tre Sønner, der er med i Krigen. - Han ved ikke, hvad der er blevet af Sønnerne, - men én Ting er han sikker paa: - Hvis han faar Valget, gaar han ikke frivillig én Gang til!

En anden Tysker viser mig tre frygtelige Saar efter Schrapnelstumper, et i Læggen, og et oven i Hovedet. Det er et Hul ned i Hovedskallen, saa dybt at han kan glemme en Tærning i det. - At han har kunnet overleve denne Læsion er ufatteligt. En tredie tysk Fange, Bankmand i det civile Liv, fortæller, at han har opholdt sig i tre forskellige russiske Fangelejre. »Russerne er i grunden flinke Folk«, siger han, »de to Steder havde vi det storartet, men det tredje Sted var der ikke noget at spise. Men her i Danmark! - Vidunderligt!« - siger han og ser sig om med taknemlige Øjne.

Jeg gaar en Runde omkring i de fredelige Værkstedsbygninger og besøger Skræddere, Smede, Snedkere, Bogbindere o. s. v. Overalt arbejdes der paa Kraft og med Liv og Lyst. Her forarbejdes en Mængde Legetøj, Møbler, Paparbejder o. l. I Bogbinderværkstedet er der Travlhed med at indramme Billeder, - navnlig af General Hindenburg - Ham beundrer de som en Afgud. - Saa tager en af Fangerne et stort Billede af Kejser Wilhelm frem og holder de op til Beskuelse. - Alle de tillstedeværende ser paa det - siger ingen Ting , - men smiler, - enkelte ler højt, - men de udtaler sig ikke.

Der var forøvrigt en af de Menige, der senere fortalte mig, at det er en almindelig kendt Sag, at Hindenburg og Kejseren stod paa en meget skarp Fod overfor hinanden. »Er der noget Menneske Kejseren hader af et godt Hjærte, - saa er det Hindenburg«, sagde Tyskeren.

Det er et Menneske, som samtlige Fanger, lige fra de højeste Officerer ned til Underofficerer og Menige, nærer en mægtig Beundring for - det er den danske Konge. Han har ved sit besøg i lejren taget alle med Storm. »Er ist famos!« siger den ældre Officer. »Saadan en Konge er der ingen andre der har«, siger en menig Tysker. Og den Mening varieres paa alle Sprog. Og saa fortæller de Anekdoter om Kong Christian.

Der var en menig Fange, der ved Kongens Besøg overrakte ham et Digt. »Ah, De er Digter?« sagde Kongen. »Ja - ein wenig!« »Hvor længe har De været det?« spurgte Kongen. »Lige fra min første Forelskelse«, svarede Soldaten. »Ja, - saa maa De have været der længe, - jeg var i hvert Fald ikke ret gammel før jeg var forelsket«, sagde Kongen.

Helbredstilstanden er nu langt over Forventning god. - Nu er det snart Nervøsiteten, der er den værste Plage. - Den ytrer sig blandt andet, naar et af de natlige Uvejr, med Torden, -som i den sidste Tid har værret hyppige, trækker op over Egnen. - Saa bliver der Uro i Lejren, og alle de sølle Stakler farer sammen i Angst! Saa tror de sig igen hensat til Skyttegravenes Rædsler.

Orla Bock.

I Anledning af vor Artikel af Forfatteren Orla Bock om Fangelejren ved Hald, er vi bleven anmodet om at optage følgende:

»Vi i Lejren er alle af den menig, at de tyske Officerer i enhver Henseende er ligesaa taktfulde i deres Optræden over for danske, ligesaa taknemmelige over deres Ophold i Danmark og ligesaa beskedne i hele deres Færd som de østrig-ungarske officerer.

G i e r s i n g

Oberst, Kommandant i Lejren.«

Verein vom Roten Kreuz
Frankfurt a. Main

Ausschuss für
deutsche Kriegsgefangene

Rundschreiben

№ 409 19. April 1917

Wir teilen Ihnen mit, dass laut einer aus Haparanda eingetroffenen Depesche am 17.April der erste Transport der Erholungsbedürftigen und Minderschwer-Verwundeten, bestehend aus 120 Personen, zwecks Internierung in N o r w e g e n Haparanda passiert hat.

Die Gefangenen kommen nach dem Hotel des Ortes Löcken in der Landschaft Valdres. Wir werden Näheres über die Internierten-Plätze in unseren Wochenberichten bekannt geben.

Der erste Internierten-Transport für D ä n e m a r k bestehend aus 65 Mann ist ebenfalls in Haparanda angekommen. Der Weitertransport nach dem deutschen Lager Horserüd auf Seeland erfolgt erst am 28.ds.Mts. Briefe und Telegramme an diese Internierten können in der Zwischenzeit per Adresse J.Bachrach in Haparanda gesandt werden.

Die Ankunft der Gefangenen in Haparanda wird in gleicher Weise wie beim Schwerverwundeten-Austausch von Haparanda telegrafisch gemeldet. Um Zeit zu ersparen werden die Angehörigen von dem Eintreffen der Gefangenen telegrafisch durch Hamburg benachrichtigt. Kopien der Telegramme gehen in üblicher Weise den Ausschüssen zur Richtigstellung ihrer Kartothekkarten zu.

Den første transport af internerede til Danmark består af 65 fanger, og er ankommet i Haparanda 19. april 1917. Videretransport til den tyske lejr ved Hald foretages først den 28. april. Breve og telegrammer til disse internerede kan sendes i mellemtiden til J. Bachrach i Haparanda.

Fangernes ankomsten i Haparanda blev telegrafisk meddelt på samme måde som det skete ved udvekslingen af de hårdt sårede fra Haparanda. At spare tid, blev pårørende af fangernes ankomsten telegrafisk underettet gennem Hamburg. Kopier af telegrammer tilgår på den sædvenlige måde til komitéer til rettelse af deres kartoteker.

Verein vom Roten Kreuz
Frankfurt a. Main

Ausschuss für
deutsche Kriegsgefangene

Rundschreiben

№ 419. 26.April 1917.

Entgegen der in unserem Rundschreiben № 409 und in unserem russischen Wochenbericht № 93 Seite 2 gebrachten Notiz, dass die deutschen Internierten nach Horseroed kommen, erhalten wir soeben den Drahtbescheid, dass das Lager in Hald, Jütland, für die Deutschen vorgesehen ist und hierher auch die bereits in Haparanda eingetroffenen und am 28. ds.Mts. zum Weitertransport gelangenden Deutschen überführt werden. Die Adresse für einen Internierten in Dänemark lautet somit wie endstehendes Beispiel.

Beispiel.

Kriegsgefangenensendung. Dänemark.

An den Kriegsgefangenen
Unteroffizier Hermann Meier
Inf. Regt. 76/8. Komp.

Internierangslager Hald-Jütland

Dänemark.

Rettelse, at de tyske krigsfanger kommer ikke til Horserød på Sjælland, men til Hald ved Viborg i Jylland.

26./april Lægebarakken bliver først fædig om 8-10 dage, og foreløbig er lægerne indkvarteret i reservelægebarakken, hvor alt lugter af maling og nyhed.

27./april I morges kom alle sygeplejersker hertil efter en nats besværlig rejse. Obersten kom også i dag og forsamlede det tilstedeværende mandskab af alle grader og arter og holdt en lille smuk tale.

1./maj Tre af sygebarakkerne skal være færdige til i morgen, og til kl. 12.30 skal der uddeles alt til disse barakker: enge, potter, sengtøj, osv.
Vandværket er gået i stykker, så lejren har i de sidte 24 timer været uden vand.

3./maj Det begynder nu at lysne. Det er uroligt så meget håndværkerne kan gøre færdigt af det sidste. Alle barakkernes væggene er røde, vinduer hvide, døre blå og taget sort, og alt er af træ. Gule og hvide farver indvendig, hist og her afbrudt af en grøn farve, så det virker harmonisk og smukt.
Admiralen kom til besøg; han stillede sig meget imødekommende over for lægekravene og private ønsker. Han bliver her i morgen over for at tage mod fangerne. Dr. Abrahamsen tager med baron Wedell til Århus og følger med sanitetstoget i morgen tidlig her til Hald. De raske skal udlades lige overfor lejren og spadsere hertil - ca. 15 minutter, de mere medtagne skal med toget lidt længere frem til landevejen og der overflyttes til vogne.
De bliver alle straks ført til inspektionsbarakken, får et første mindre måltid, bouillon og smørrebrød, derefter bad, vaccination, iklædning af nyt tøj - og så i seng, hvad de vist svært trænger til efter den lange rejse.

5./maj Allerede lidt over kl. 6 var Dr. Abrahamsen og kaptajn Wedell på pladsen. Skibet lå fortøjet i havnen, en større menneskemængde havde forsamlet sig og forholdt sig rolig. Dr. Abrahamsen og kaptajn Wedell gik ombord og hilste velkommen til de første patienter. Medtagne er de jo, dog ikke så meget, som man havde ventet, men hærgede og triste så de ud. Åndsfraværende og tomme i udtryket var flere, andre glade, overstrømmende, nu fri for fangenskab og usikkerhed.

Pressemænd, fotografer, militærmænd og læger stod opstillede, og hjælpsomme Jenser tog patienterne under armene og hjalp dem over landgangen.

De blev hurtigt udskibede og anbrgat i jernbanevognene. Og under publikums respektfulde holdning gled toget afsted. Alt gik udmærket, soldaterne var glade, fandt sig hurtigt til rette, og der blev en snakken og udspørgen af pressemænd og læger. Der var jo mange enkeltheder og mange interessante oplysninger og store oplevelser, dr. Abrahamsen fik at vide.

I Hald var alt festligt smykket til modtagelsen. Flag og vimpler, strålende sol og mange mennesker. De blev hurtigt og let udladede og en del blev straks anbragt in lazaretvogne og kørt op til og ind i lejren. De 55 gik de 15 minutter fra toget op til barakkerne. Et i grunden malerisk og i hvert fald højst ejendommeligt tog, klædte i laser og russiske eller svenske kapper gik og humpede skaren afsted.

Admiral Zachariae skriver i sine erindringer:

”Kun et Par ord om Modtagelsen af transporterne. Komitéens Medlemmer var skiftevis til Stede ved disse. Ved den første Modtagelse i Hald-Lejren var jeg til Stede. Ti Minutter før ventet kørte Toget fra Aarhus frem og standsede paa Sporet ude paa aaben mark. Ved Banedæmningen stod opstillet et Kommando af vore Soldater, der var Invaliderne behjælpelige ved udstigningen, som lettedes ved at Soldaterne af Sveller byggede Trappetrin op til Kupedørene. Med Toget fulgte Stabslæge SKOT-HANSEN, der var den ansvarlige øverste Leder af Transporten. Han drog omhyggeligt Omsorg for, at Fangerne blev hjulpne og støttede paa alle Maader.

De Fanger, der selv med Støtte under begge Arme ikke var i Stand til at gaa den ikke helt korte Vej til Lejren, blev foreløbeig i Toget.

Under militær Ledsagelse gik Fangerne derefter tre og tre i Rækken ned til lejren. Det var en sørgelig, men ogsaa malerisk Procession. Fangerne var iført højst ureglementerede Uniformsgenstande, der har tydelige Spor af mangt og meget. De var næsten alle magre og gustne, alle enten Menige eller Underofficerer og paa faa Undtagelser nær fra Tyskland.

Ved Ankomsten til Lejren, hvor Vagten præsenterede Gevær, bøg jeg Fangerne Velkommen og udtalte Haabet om, at de maatte befinde sig vel her i Danmark og genvinde deres Sundhed.

Saa gik Optoget videre ind i Lejren. I en af dennes Hovedalléer var der opstillet Borde med Blomster og en Mængde Pakker, ombundne med dannebrogsfarvede Baand. Ved disse Borde stod Repræsentanter for den tyske Koloni i København, Damer og Herrer, med Koloniens Formand og den tyske Militærattache, Kaptajn v. NEERGAARD, i Spidsen. Militærattachéen trykkede hver enkelt i Haanden og spurgte ud om, hvor Vedkommende var fra og var blevet taget til Fange. Det var Navnene paa snart sagt alle de berømte blodige suissiske Slagmarker, man hørte fra Soldaternes Mund.

Imidlertid var Toget med de særlig medtagne Fanger kørt ind til Egeskov Station, hvorfra 3 Sygeautomobiler førte dem til Lejren.

Formiddagen sluttede med en god dansk Frokost. Efter denne fik Fangerne et varmt Bad og kom derefter tilkøjs. De skulde blive liggende mindst 3 Dage for helt at komme over den lange og besværlige Rejses sikkert mange Strabadser.

Den **første** transport ankom fra Rusland, de fleste fra lejren Krasnojarsk. Styrke: 2 underofficerer og 60 menige.

10./maj Den første død. Paul Breunich (Res.inf.reg. 350) er afgået ved døden på Viborg garnisonslazaret. Kisten blev båret ud af danske kammerater til Viborg kirkegård, hvor han blev begravet.

17./maj Ankomst af den **anden** transport. Styrke: 2 rigstyske menige, der har været tilbageblevet i Sverige pga. sygdom; desuden 220 østrig-ungarske menige og 1 præst.

På Århus kolonneførerens opfordring stillede kolonnen ved havnen for at overvære udskibningen af en krigsfangetransport. 32 mand mødte kl. 6 morgen og fik uden vanskelighed adgang til det afspærrede terrain, således at der blev god lejlighed til at studere både ambulancetogets og lazaretskibets indretning., ligesom synet af sårede fanger jo var noget uden for det dagligdags.

I lejren var en gruppe, der sad og stod ivrigt beskæftigede om en kuffert. Det var den østrigske udenrigsminister Graf Czernin, hans gemalinde, hr. cand. phil. Beck (Deutscher Sonderausschuss für Kriegsgefangenenhilfe) og flere andre, der arbejdede på at få en kuffert op med »Liebesgaben« (kærlighedsgaver). I en af barakkerne var nu gaverne anbragt; det var så gribende, et stort køligt rum, seng ved seng pænt redt, og på hver pude lå en hvid flad pakke og på lagnet de firkantede brune papæsker, overalt bøgegrene og påskeliljer.

Imidleretid så man oppe på bakkekammen sanitetstoget køre ganske langsomt frem, de mange mennesker, der havde forsamlet sig deroppe lignede små sorte prikker, men snart begyndte der ganske langsomt at drage et gråt langt tog ned over grønsværen. Imens fortalte dr. Abrahamsens oversygeplejerske, at det var der bitreste had mellem de tyske og østrigske, og at den østrigske major Python i en sygestue var standset ved en seng med den eneste østriger, talt længe med ham og ikke sagt et ord til de andre, de var rasende.

Fangerne var nu kommet til vagten, hvor de gjorde holdt; der blev åbenbart talt til dem, men man kunne hverken se eller høre noget på den afstand. Seruminstittutets direktør Thorvald Madsen var også til stede. Gennem gitteret så man nu fangetoget gå op ganske, ganske langsomt, bøgegrene i huerne og store tøjposer med gaver i, i hænderne. Foran porten standsede de, gesandten trådtre frem og holdt en lille velkomsttale til dem.

Sådan har de tit lyttet til en overordnets stemme ved dagsbefalinger, men aldrig før er be blevet opfordret til det, som han nu sagde: at udbringe et trefoldigt hurra for den danske konge, de gjorde det også. Hoch, hoch, hoch og svingede huerne i luften. Gesandten endte sin tale ved med bevægelse at råbe ud over dem: »jetzt öffne ich Ihnen die Pforte des Paradieses«, (jeg åbner Dem nu paradises porten) bredte der sig smil over mange ansigter.

22./maj I dag afgik ved døden den østrig-ungarske soldat Laslo Zanko (Honved inf.reg. 20). Han blev begravet på Viborg kirkegård.

24./maj Den **tredje** transport, som afgik 20. maj fra Haparanda, ankom fra Rusland. Styrke: 8 rigstyske officerer, 1 katolsk feltpræst, 41 rigstyske menige og 47 østrig-ungarske officerer samt 113 østrige-ungarske underofficerer og menige.

I dag afgik ved døden den østrig-ungarske soldat Michael Kozub (kejs. og kgl. landeværn inf.reg. 35). Han var flygtet ud i skoven under modtagelsen i dag og har hængt sig. Hans lig blev begravet på Viborg kirkegård.

31./maj Den **fjerde** transport ankom fra Rusland. Styrke: 1 rigtyske officer, 72 rigstyske mand og 29 østrig-ungarske officerer samt 129 mand.

Krigsfangerne blev indskibet 27. maj kl. 10.00 om bord i et svensk hospitalskib ved Haparanda. Sejlturen gik til Århus.

1./juni Det er strengt forbudt for befolkningen at komme ind i lazaretlejren.

3./juni Professor Dr. Karl Heim, ansvarligt for den protestantiske sjælesorg i lejren, afholdt den første gudstjeneste.

4./juni Den **femte** transport ankom fra Rusland. Styrke: 5 rigstyske officerer, 30 rigstyske underofficerer og menige samt 20 østrig-ungarske officerer, 1 præst og 171 mand.

Århus sanitetskolonne stillede 25 mand for at overvære en anden udskibning af sårede krigsfanger.

I dag afgik ved døden den østrig-ungarske honvedinfanterist Johann Jeszentzky (15. Honved-Infanteriregiment). Han blev begravet på Viborg kirkegård.

Lazaretskibet Aeolus i Århus´havn.

11./Juni Oberstløjtnant de Mylius aflagde besøg i lejren. [62]

14./juni Den **sjette** og midlertidig sidste transport ankom fra Rusland. Styrke: 51 østrig-ungarske officerer og 164 mand.

Dermed kom de første seks transporter til at omfatte:

rigstyske: 11 officerer og 4 lign. 206 underofficerer og menige.
østrig-ung.: 157 officerer og 4 lign. 793 underofficerer og menige.

Det mangler 13 rigstyske officerer og 10 mand, hvis udlevering kan nok ventes.

Løjtnant August Grohmann skriver om den sjette transport:

”9. juni transportens ankomst fra Petrograd i Torneå. Efter morgenmad den 10. juni begyndte afmarchen til broen over elven Torneå. I grupper à 20 mand blev broen overskredet. Fra nu gik rejsen fra den nordligste by Haparanda til den sydligste by Helsingborg - et rent triumftog. Allerede på broen gjorde de svenske soldater honnør for krigsfangerne, og da de betrådte svensk jord, blev de modtaget af svenske officerer, obersten in spidsen. Til stede var også den østrig-ungarske konsul, hr. Bachrach, som råbte hurra for Sverige. Den svenske generalstabslæge ledsagede fangerne til sanitetstoget, som havde personvogne af II. vognklasse for officerer og III. vognklasse for mandskab. Alle vogne var pyntet med svenske flag. Ved toget ventede svenske Røde Kors´sygeplejerskerne.
I nattens løb kørte toget gennem Västerbotten, morgenmad kl 9.15 i Mellansel, og ankomst i Bräcke kl. 5. Den 12. juni blev fangerne modta-

[62] Einar de **Mylius** (18. maj 1852 - 31. december 1929) oberstløjtnant. Han deltog i krigen på russik side (russisk-tyrkiske krig i 1877-78) og forblev i Rusland i 22 år. Fra 30. november 1915 - 22. januar 1916 deltog han i inspektionsrejsen til russiske fangelejre i Østrig sammen med den russiske søster Maslennikow.

get i Örebro med militærmusik samt den østrig-ungarske konsulatets repræsentant og hans datter. Kl. 10 kørte toget videre til morgenmadstation Hallsberg. Der blev fangerne modtaget af militærattachéen, den østrig-ungarske konsultatets repræsentant og damer fra »Hilfsverein für Kriegsgefangene«. Under morgenmad blev alle overøstet med kærlighedsgaver, cigaretter, blomster, chokolade, postkort m.m. Kl. 5.25 var der mittag i Nässjö.

Hjemlandstoner for krigsinvalider.
Det kungliga Lifregimentets Grenadierers Musikkår spiller under togets ophold i Örebro under ledelse af musikløjtnant Gustaf Björkqvist (X).

Cheflæge dr. Carl Ekeroth hyldes ved Hallberg station af tyske og østrig-ungarske delegerede, da han efter sin 150. rejse som cheflæge på invalidetog hermed denne opgave afsluttede.

Den 13. juni kl. 6 om morgenen ankom transporten i Helsingborg. Overfor toget lå skibet »Aeolus«. Efter fangerne var gået om bord samt bagagen, spillede atter militærmusiken. Kl. 7.00 beærede den svenske kronprins og kronprincesse krigsfangerne ved deres besøg.

Kl. 8.00 afsejling fra Helsingborg og kl. 4.00 indløbing til Århus. Hele eftermiddagen og aften var der mulighed for at iagttage byen og havnen.
Den 14. juni kl. 6.00 kørte toget bort til Hald, som ankom der omkring middag. Ved stationen bydede oberst Sedlaczek velkommen og nogle officerer. Vejen fra stationen til lejren tog ca. 15 minutter. Kl. 2.00 spistes middag, derefter begyndte medicinske undersøgelserne.

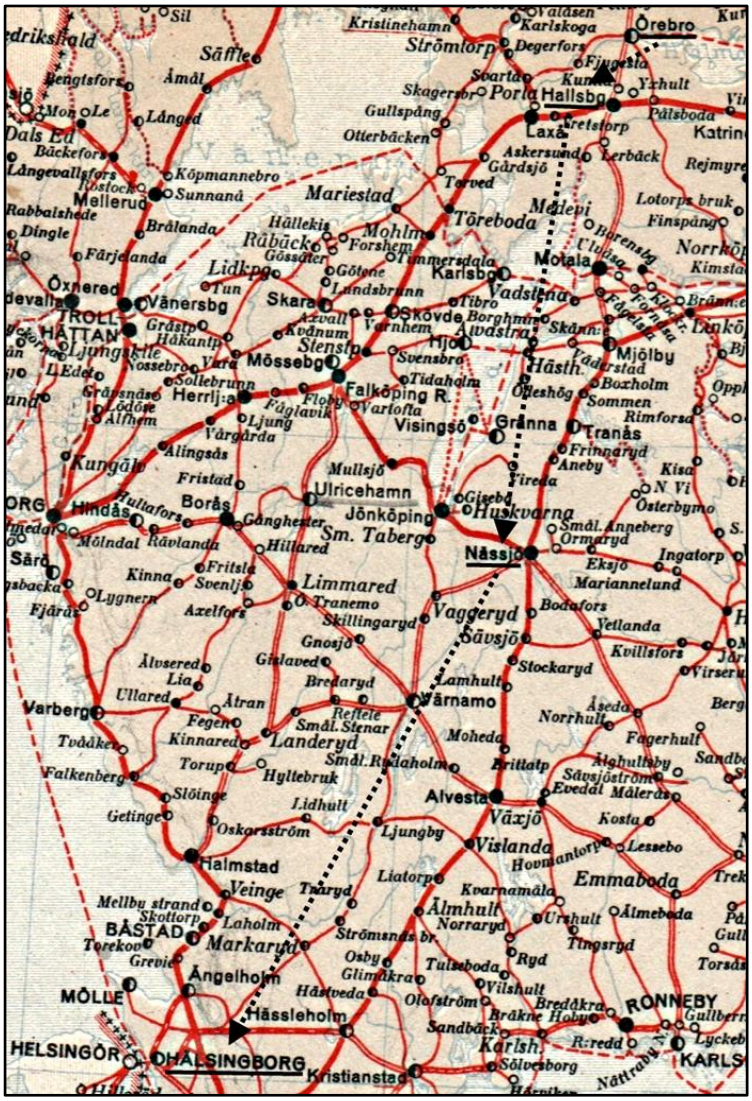

15./juni I dag afgik ved døden August Kucsera (kejs. og kgl. jagerbatl. 19). Han blev begravet på Viborg kirkegård.

16./juni Grevinde Moltke (f. Cornelia (Nina) Thayer), den danske gesandts gemalinde fra Berlin, aflagde besøg i lejren.

22./juni I dag afgik ved døden Iwan Moraszterecski (kejs. og kgl. Inf.reg. 55). Han blev begravet på Viborg kirkegård.

25./juni Kl. 3 efterm. afgik korporal Richard Schick (Inf.reg. 149) ved døden. Han blev begravet med militær honnør på Viborg kirkegård. Hans danske, østrig-ungarske og rigstyske kammerater var til stede.

26./juni I dag afgik ved døden Juro Ferencic (kejs. og kgl. Inf.reg. 16). Han blev begravet på Viborg kirkegård.

I den fremmede officerslejr sang i går Johannes FØNSS,[63] og damerne og inspektørens datter dvs. fru Schrøder og jeg havde telegrafisk fået tilladelse til at overvære koncerten.
I den store spisesal var klaveret stillet op i den ene ende, en lav tribuneved siden af og ellers alt, hvad der kunne opdrives af stole. Forreste række var dannet af fauteuils, og der blev naturligvis damerne anbragt.
Sangen, stemmen og programvalget var fortræffeligt, og der var stor glæde hos alle tilhørerne.

30./juni I dag afgik ved døden Josef Szozyori (Honved inf.reg. 24). Han blev begravet på Viborg kirkegård. Begravelseshøjtidelighed blev holdt af pastor Schairer 3. juli.

1./juli Komitéens præsident, Hs.kgl.Højhed Prins Valdemar, ledsaget af Admiral Zachariae, foretog en inspektion af lazaretlejren. Rejsen var foretaget ad søvejen til Århus og derfra fortset med toget. Ved middagstid ankomst til Viborg, hvor han tog ind på »Preislers Hotel« og spiste frokost. Kl. 2½ kørte prinsen sammen med admiralen ud til lejren, hvor han modtoges af kommandanten, den østrig-ungarske og den rigstyske tilforordnede med lejren, major baron Bushon og kaptajn Fischer samt det ved lejren ansatte personale.
Prinsen gjorde straks en runde gennem det store kompleks, han fik alt forevist og forklaret, og han udtalte gentagne gange sin tilfredshed med hvad han så. I officerslejren begav Hs.kgl.Højhed sig straks ind i officerskasinoet, hvor ca. 175 officersfanger stod opstillet; hver enkelt blev forestillet for prinsen, der henvendte nogle venlige ord til hver især.
I Mandskabslejren stod alle fangerne opstillede til parade udenfor barakkerne; en af dem fremsagde her et smukt digt, i hvilket han rettede en varm tak til prinsen for alt, hvad der var gjort for fangerne, så de var komne her til det smukke, venlige Danmark.
Prins Valdemar takkede for den smukke hyldest, men erklærede, at æren for, hvad der var udrettet, ikke tilkom ham alene, men også hans gode medarbejdere i sagen.
Derefter aflagde prinsen besøg hos de syge i barakkerne, hvor han talte med hver enkelt af de sengeliggende fanger. Efter at have drukket en kop the i officerskasinoet kørte prinsen sammen med admiral Zachariae til-

---

[63] **Fønss**, Johannes (16. januar 1884 i Aarhus - 16. december 1964 i Frederiksbjerg.) operainstruktør. Han blev student i 1901 og var oprindeligt uddannet operasanger. Han debuterede i 1905 på Det kgl. Teater og optrådte rundt om in Europa i årene op til 1928. Operasanger Johannes Fønss var kendt over hele landet som "**Fønsse-Bassen**".

bage til Viborg, hilst til afsked med den østrigske, den ungarske og den tyske nationalsang af fangerne, som havde dannet espalier ved udkørslen.

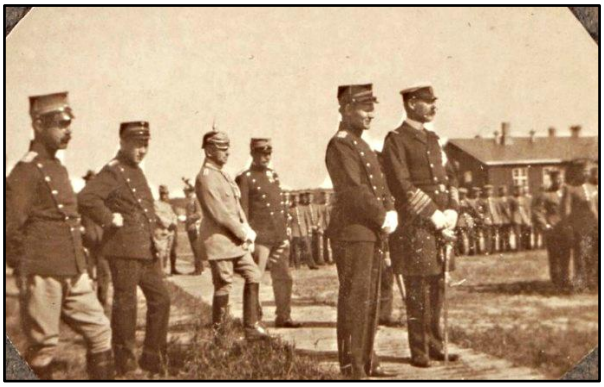

H.K.H. Prins Valdmar foretog en inspektion af lazaretlejren.

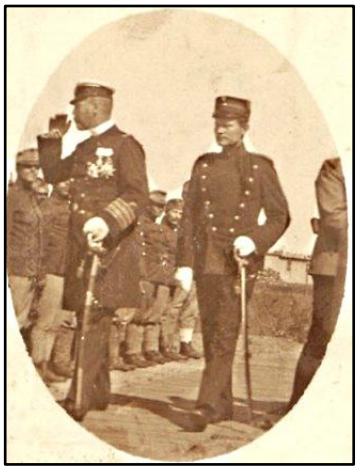

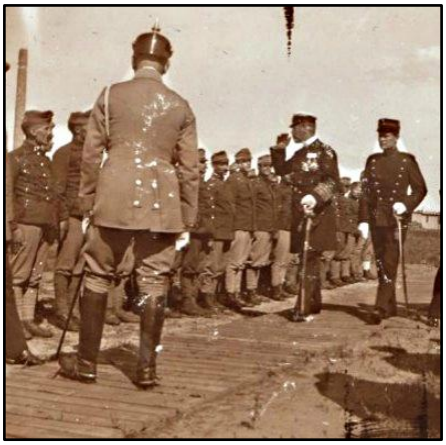

Prins Valdemar ledsaget af overlæge Abrahamsen.

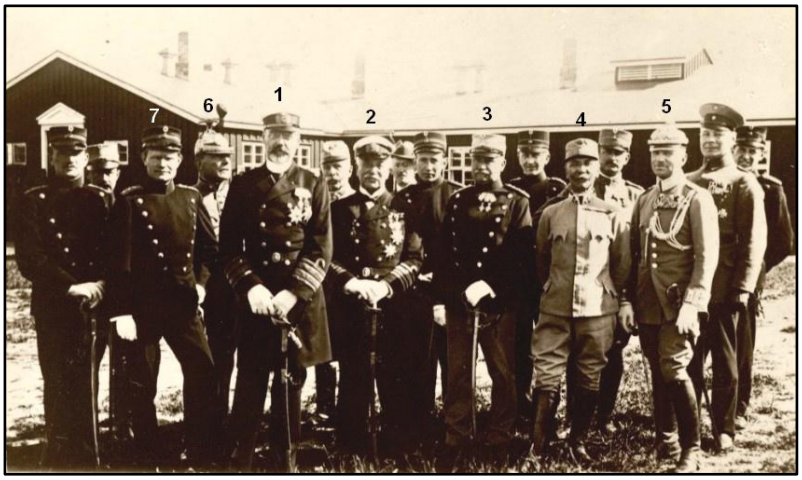

1 = Prins Valdemar. 2 = Admiral Zachariae. 3 = Oberst Giersing. 4 = Oberst Sedlaczek.
5 = Kaptajn Fischer. 6 = Major Bushon. 7 = Dr. Abrahamsen.

Det fremgik af inspektionen, at lægerne og sygeplejsker allerde havde udrettet et stort arbejde, assisteret efter deres egne udtalelser, særdeles dygtigt af fremmede fangne læger og fremmede sygeplejersker. Skørbug fandtes hos et ret betydeligt antal fanger. Blandt de tuberkuløse fandtes hos ikke få tuberkulose. Overlæge Abrahamsen havde foretaget et stort antal operationer, men han mente, at han ikke kunne nå før i løbet af september måned at få opereret alle de, som nødvendigvis måtte opereres. Mange af de sårede havde gået i årevis efter den første flygtige forbinding og behandling, uden senere grundig behandling.
Der fremkom endvidere ved inspektionen indtryk af, at der herskede en udmærket disciplin in lejren, en disciplin, som jo først og fremmed skyldtes opdragelsen i de pågældende hære og.medfødt disposition derfor hos nationerne. Men den var i lejren yderlige fremmet, ikke ved strænghed, men ved de rette midler en fast, men human optræden fra kommandantskabets side.

3./juli Den **syvende** transport ankom fra Rusland. Styrke: 6 officerer, 2 officersaspiranter og 2 menige.

11./juli Peter Andreas Christensen blev ansat som fungerende lejrinspektør.

15./juli Den store spisesal i mandskabslejren tjente som teater- og koncertsal. Det ny oprettede sangkor og teaterselskab præsenterede et rigt program.

18./juli Foredragsaften i den store spisesal i mandskabslejren. Der skulle indrettet en række af videreuddannelseskurser. Ansvarligt er cand.phil. Fritz Beck (tysk særkomité for krigsfangehjælp). Næste dag havde sig allerede mere end 100 deltagere anmeldt.

I dag afgik ved døden Anton Csenyi (østr.-ung. inf. reg. 38). Prof. Heim forrettede begravelsen 22. juli på Viborg kirkegård.

21./juli I dag afgik ved døden Erich Reinke (Res.inf.reg. 61). Prof. Heim forrettede begravelsen 24. juli på Viborg kirkegård. 9 kammerater havde båret kisten til det sidste hvilested, ledsaget af et danske æreskommando.

25./juli I dag afgik ved døden Andreas Mattej (kajs. og kgl. inf. reg. 73). Han fandt sit sidste hvilested på Viborg kirkegård.

26./juli Under ledsagelse af kaptajn Fischer, repræsentant af den kongl. Preuss. Krigsministeriet, aflagde besøg i lejren: marineattacheen kaptain v. Neergaard med gemalinden, grevinde Vera Zichy, som tjente tidligere i lejren som sygeplejerske samt bankdirektør Hessenberg. Alle sammen gjorde straks en runde gennem det store kompleks, hvor de fik alt forevist og forklaret. Derefter fulgte om aften et hyggeligt samvær på det tyske officerskasino. Næste dag besøgte man den drømmende Hald sø og omegn.

Samtidig besøgte skuespiller Jacob Texière [64] lejren.

---

[64] Jacob Seligman **Texière** (3. februar 1879 i København - 1. maj 1944 i Uppsala), skuespiller. 20.1.1903 havde han en opsigtsvækkendedebut på Det kgl. Teater som Jerusalems skomager i *Genboerne*. Under anden verdenskrig var T. som jøde nødsaget til at flygte til Sverige, hvor han begik 1944 i desperation selvmord i Uppsala.

Han er berømt som fortolker af H.C. Andersens eventyr. Med rig fantasi gjorde han ordene levende.Texière indstuderede 70 eventyr på dansk og 40 på tysk.

Jakob Texière aflagde besøg i lejren.

4./august I dag afgik ved døden Luka Bastic (østr.-ung. Inf.reg 73). Han fandt sit sidste hvilested på Viborg kirkegård.

6./august I dag afgik ved døden Sandor Bot (Honved landestorm reg. 22). Han fandt sit sidste hvilested på Viborg kirkegård.

7./august I dag afgik ved døden Janos Ott (østr.-ung. inf.reg. 19). Han fandt sit sidste hvilested på Viborg kirkegård.

11./august Baronesse von Wangenheim (kvindetjeneste for krigsfangehjælp) aflagde besøg i lejren. Hun blev ledsaget af grevinde von Moltke, den danske gesandts gemalinde fra Berlin.
Samtidig aflagde Max Cahén [65] besøg i lejren. Hans fordrag drejede sig om den nyere danske åndelig verden i litteratur.

12./august I dag gjorde omkring 60 deltagere en fællesudflugt til Hald sø; officerer, sygeplejersker, læger, frem for alt mandskabet.

14./august I de senere formiddagstimer gik kundskab gennem lejren: ”Kongen kommer!” Kort efter kl. 2 eftermiddag indtraf kong Christian X i lejren. Han gjorde mere end 3 timer en runde gennem lejren og talte med hver enkelt officer, sygeplejerske og mange af de menige som han henvendte nogle venlige ord til hver især. I lejrens historie blev dagen en navnedag ”Halds kongedag”.

18./august De første gæster, 8 damer og en herre, var ankommet og boede i Angehørigebarakkerne, nemlig: fru Breuer, fru Fanslau, fru Heinrich, fru Schleif, fru Tarrach, fru Unnasch, fru Vock og fru Voigt samt Oberlandesgerichtsrat Wachinger fra Muenchen.Oversygeplejersken Emma von Bunsen og søster Nanny von Kapherr gav pårørenden en hjertelig velkomst.

---

[65] Fritz Max **Cahén** (alias Lynkeus) (8. december 1891 i Saarlouis - 29. august 1966 i Bonn) journalist. 1916-1918 arbejde han ved den tyske gesandtskab i København som ”personal advisor” hos greve Brockdorff-Rantzau.

Samme dag blev der afholdt kejserfest i anledning af den østrigske kejser og konge Karl I´s 30 års fødseldag (nedenævnt).

Billeder fra Kong Christian X´s besøg i lejren.

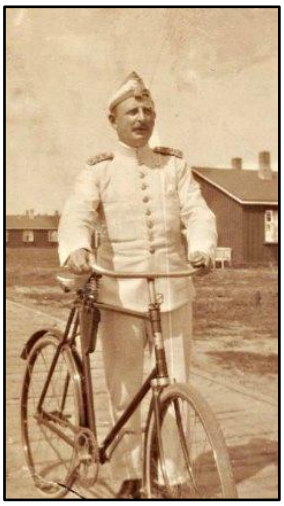

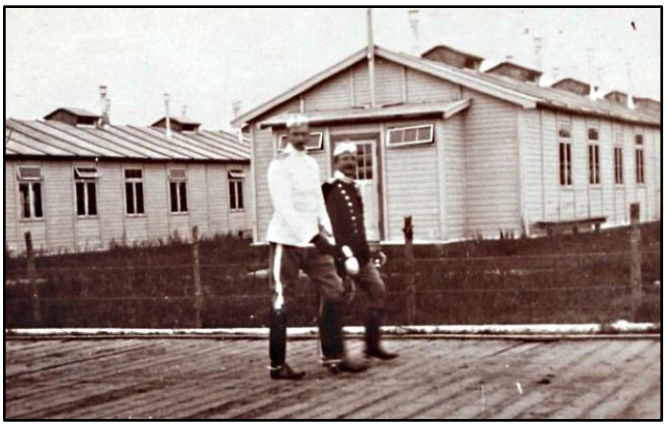

18./august Kejserfest i anledning af den østrigske kejser og konge Karl I´s 30 års fødseldag.

I de sidste månder har der svirret om ørene med rygter om den store fest. Der skulle holdes i lejren i anledning af den østrigske kejser Karls fødselsdag, og efterhånden som dagen, den 17. august nærmede sig, voksede travlheden med forberedelserne. Der indstuderes forsang, der holdtes orkesterprøver, i mandskabslejren lavedes genstande til lotteri, alt var præget af forventning.

Festen begyndte egentlig aftenen før med et »fakkeltog« med kulørte lamper. I den skumrede augustaften samledes de fremmede og danske officerer med deres gæster foran det store officerskasino, og snart dukkede de første kulørte lamper frem ovre i skovkanten; som en kæmpeslange bugtede den lysende linie sig frem, og efterhånden som den kom nærmere, hørtes sangen tydeligere og tyderligere.

Efter at alle de svingende og hoppende små lygtemænd var kommet til ro langs med de fine barakker, der begrænser pladsen foran Kasino, samledes et kor midt på pladsen og sang forskellige sange til fædrelandets, kejserens, og Danmarks ære, som alle påhørte med stram honnør. Den danske nationalsang blev oven i købet afsunget på temmelig dadelfrit dansk.

Dagen startede kl. 9.00 med feltgudstjeneste. Messen var meget højtidelig og smuk og fandt sted på en stor åben plads i lejren; der var tømret en prædikestol, hvorover der løftede sig et grønomvundet kors. Under gudstjenesten kredsede Viborg flyveren over hovederne.

Kl. 12.00 spiste man festmiddag og kl. 15.00 var der fest i det grønne.

De officielle taler holdtes ved den store middag i Kasino, hvor spisesalen var smykket med grøn og flag, og bordet dækket til 200.

Dermed var den højtidelige del af dagen endt, og under megen munterhed fejredes nu festen i mandskabslejren; store fade smørrebrød belagt med saltkød og agurker blev båret rundt, der spilledes bold, solgtes lodder og indløstes gevinster (brevpapir, vase, cigaretter, kniv, lommelygte osv.), hvoraf flere små papvugger, dekoreret, vakte megen jubel.

Der var lavet et »Kafeehaus«, hvor stemningen var høj, og der blev leet meget over de forskellige ting.

Sygeplejerskerne var utrættelige, man skulle ikke på deres travle færd og smilende ansigter se, at de først havde været beskæftigede med at få deres barakker i stand og skifte forbindinger; de solgte blomster og skænkede kaffe, de skar kage ud og bar fløde om i vandkarafler, de havde knap tid til at slå sig til ro, mens der blev sunger og spillet fra tribunen, det var rejst i dagens anledning, og smykket med flag, våben, grene og blomster.

Dagen ende med en stor Rèunion i Kasino, hvor gæsterne atter efter soupeen forlystedes med orkestermusik og sang og efter en dans gik hver til sit.

Program:

Kl. 9.30 Form.

Feltgudstjeneste i Mandskabslejren.

Kl. 2.30 Eftern.

Fest i Mandskabslejren.

Kl. 7 Aften

Aftenselskab i Officerskasino.

Das österreich-ungarische und deutsche Offizierskorps
des Lazarettlagers in Hald beehrt sich

.....

.....

.....

zu den am 17. August 1917, anläßlich
des Geburtstages

Sr. Majestät Karl,

Kaisers von Österreich und Königs von Ungarn,

stattfindenden Feierlichkeiten höflichst einzuladen.

Hald, August 1917.

Feltmesse.

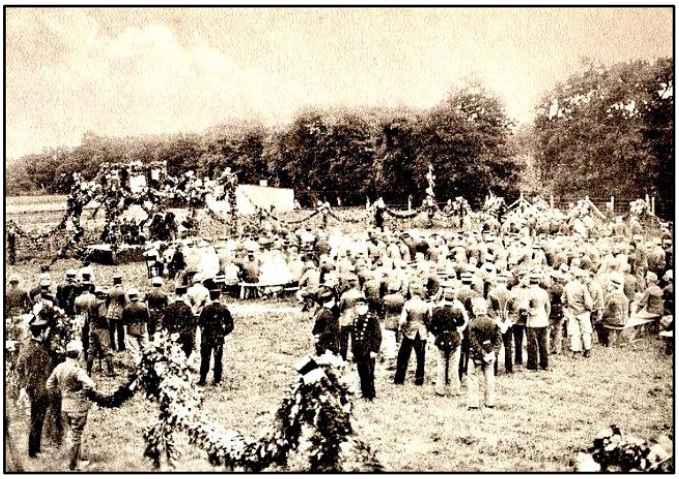

Teaterscene.

Officersmessen den 17. august.

Mandskabslejren, den 17. august.

19./august I dag afgik ved døden Paul Reiter (øst.-ung. inf.reg. Nr. 32). Han fandt sit sidste hvilested på Viborg kirkegård.

21./august I dag afgik ved døden Ivan Selik (øst.-ung. landeværn inf.reg. Nr. 33). Han fandt sit sidste hvilested på Viborg kirkegård.

25./August Oberst von Stutz [66] og militærintendant von Raabl-Werner [67] fra Wien aflagde besøg i lejren.

31./august På slaget 8 blev det nye rigstyske soldaterhjem indviet med fest og musik.
Rummet var mørkt og på en gang tændtes lyset og man kunne se som festlig alt var arrangeret. Alle var kommet, mandskab, officerer, sygeplejersker, læger og pårørende. Som hædersgast opholdt sig grevinde Moltke i lejren.
Festligheden begyndte med salmen »Lover den Herre«, og prof. Heim holdt som repræsentant af *Frauendienst der deutschen Kriegsgefangenenhilfe* festtalen. Derefter takkede kaptajn von Byern *Frauendienst* på mandskabets vegne for soldaterhjemmet og Angehørigenbarakken.

Emma von Bunsen.

---

[66] Karl **Stutz** Edler von Hartenwehr (8. August 1868 - 9. August 1934) oberst. I begnydelsen af september 1915 blev der oprettet en kommission, som var kun ansvarligt for krigsfangerne, nemlig ”Abteilung 10/Kriegsgefangene”.Endelig hørte til deres virksomhed afviklingen af udveksling af invalide krigsfanger henholdsvis krigsfangernes hospitaliseringen i neutrale stater.

[67] Heinrich Frhr. von **Raabl-Werner** (19. april 1875 - 21. september 1941) militærintendant. Under første verdenskrig organiserede han anvisingstjeneste for krigsfanger (Gemeinsames Zentralnachweisebureau) og var fra 1917 gruppeleder og næstkommanderende ved ”Abteilung 10/Kriegsgefangene”.

Oversygeplejerske Emma von Bunsen, protektrice og hjemmets leder beværtede med hjælp af Nanny von Kapherr alle tilstedeværende med kaffe og kager.
Soldaterhjemmet ligger i mandskabslejren i nærheden af egeskoven. Opførelsen begyndte midt af august og er nu fremstillet. Barakken har to store hovedrum, som er godt udstyret med borde, stole og liggepladser. Aviser og tidsskrifter er fremlagt, desuden er der en lille håndbibliotek indrettet. Alt i alt var hjemmet virkelig smukt møbleret. I barakken findes også små rum for forvalting, lejlighed for den ledende sygeplejerkse, lejlighed for medhjælper, undervisningsrum m.m.
Den hyggelige aften endte på slaget 9½.

3./september Kammerherre Ernst G. E. Bodenhoff´s besøg i lejren.

12./september Søster Margot ankom med anden pårørendetransport fra Tyskland.

20./september Efter fire måneder fandt den første hjemtransport sted og man sørgte at gøre afrejsen festlig. Aftenen forinden havde man nydt nationalretterne og hertil et glas mørkt øl. Den store spisesal var festligt pyntet, og alle der havde tilknytning til lejren blev inviteret. Underholdningen sørgede man selv for med sang, musik og folkedans afvekslende med fejende wienervalse, hvor sygeplejerskerne fik sig en svingom.
På selve dagen bar soldaterne små buketter, bundet omkring et Dannebrog, på uniformen.
Styrke: 11 rigstyske officerer og 36 menige samt 44 østrig-ungarske officerer og 134 mandskab. Oberst Giersing skænkede hver fanger et erindringsbillede til inde om H.K.H. Kong Christian X.
Inden toget kunne sætte sig i bevægelse, mødte de danke toldere op, og de fik travlt med at tilbageholde toldpligtige varer: Damesko, flere ruller klæde og tvistlærred, sygarn, ½ oksehud, fourage, damestrømper, strømpebånd og cigarer. Altsammen fornødenheder der var stor efterspørgsel på i hjemlandet, og som kunne have været rare at give enten kone eller kærsten som hjemkomstgaver. Efter inspektionen blev der givet signal til afgang og det østrig-ungarske sanitetstog sætte sig Kl. 15.30 fra Bækkelundstation i bevægelse sydpå. Toget bestod af 10 vogne med 156 sengepladser i to etager.
Med hensyn til hjemsendelse, da er denne med nogle undtagelser foregået i ambulancetog, som bortset fra det nødvendige sanitetspersonale, eksempelvis 25 personer af begge køn, sendtes tomme til Danmark.

Konfiskerede varer, som blev solgt på auktion.

Hjemenrejse 20. september.

Oberstløjtnant V.W. Gudme, dr. Abrahamsen, trafikinspektør Rüdolf Kraft, østrigske militærlæge Gross.

Lazarettogets interiør.

21./september Overlæge dr. Schrøder forlod lejren. Familien Abrahamsen flyttede fra gæstebarakken til dr. Schrøders barak.

26./september Kong Christan X´s fødseldag. Alle var i galla med alle ordner på, om det så var oversygeplejerske Emma von Bunsen havde hun også. Dr. Thorvald Madsen var vist den eneste kjoleklædte herre og virkede ved sin fornemme elegance mellem alle de smukke uniformer. Også han havde en hel række små ordner hængende i en guldkæde på kjolen.

Det var en meget vellykket dag. Straks om formiddagen var der sådan en feststemning over paraden, solen skinnede helt varmt. Der var gribende og smukt at høre oberst Giersings tale og bagefter oberst Sedlaczek svare, mens der blev overrakt de danske officerer to mægtige blomsterdekorationer. Honnørmarchen, den danske nationalsang og de forskellige magters hyldestråb lød meget festligt.

Middag serveredes i messen. Border var dækket som et dobbelt T og formiddagens store chrysantemumsbuketter så pragtfulde ud.

Kl. 9 blev resten af festen fejret. Den store sal var henrivende dekoreret. Granguirlander overalt, mellem pillerne, omkring tribunen danske flag, billeder af de forskellige kronede hoveder, flag og våben, og det hele var oplyst med røde lamper.

Det østrigske officersorkester havde instuderet nationalsangen, og koret sang »Modersmålet« og »Jylland mellem tvende have «.

Kong Christian Xs fødselsdag.

27./september Indvielsen af det østrigske soldaterhjem i det kirurgiske køkken. Efter alle havde drukket kaffe og spist wienerbrød ved de bare, men rene borde, så tog de mod til sig og dansede mere og mere ivrigt. De danser udmærket, takfast og jævnt og holder ud som på et høstgilde.

6./oktober Igen en festlig aften. Willy Burmester [68] aflagde besøg i lejren. Koncerten fandt sted i barakken V A. Allerede før begyndelsen var salen propfuld. Hvem, der kom for sent, måtte vende om. Det var en udmærket koncert. Først spillede han en violinconcert af Mendelssohn, derefter fulgte forskellige musikstykker deriblandt også egne kompositioner.

Willy Burmester.

19./oktober I dag afgik ved døden Stefan Zima (øst.-ung. landestorm reg. Nr.10). Han fandt sit sidste hvilested på Viborg kirkegård.

28./oktober Der var en stor afskedsfest for oversygeplejerske Kristine Petersen på den kirurgiske afdeling. Sygeplejerskerne, lægerne og præsterne, alle var kommet til søstrenes kasino i lejren. Festkomitéen havde salen forvandlet i en efterårsskov. Efter oversygeplejerske Maiken Lütken havde bydet alle velkommen, holdt dr. Abrahamsen en længere tale, hvor han udførte, at sygeplejerske Kristine Petersen var fra begyndelsen i lejren. Hun arbejdede efter det kirurgiske motto:»cito - tuto - iucunde« (hurtigt - grundigt - rart). Derefter talte oberst Giersing. Kristine Petersen takkede med varme ord.
Nogle dage senere arrangerede de østrig-ungarske og tyske mandskab en afkedsaften for hende.

29./oktober Ritmester Mende forlod lejren pga. sin dårlig helbredstilstand til hjemlandet med tilladelsen til at rejse alene.

30./Oktober Oberstløjtnant Paul Kaschnitz modtog meddelelsen fra det danske kommando om at rejse alene til København. Han skulle slutte sig til den derværende østrigske Røde Kors Mission og vender samme med den tilbage til hjemlandet.

4./november Festdag i anledning af den østrigske kejser Franz I´s navnedag. Alle officerer og katolske mandskab deltog i gudstjenesten. Feldkurat Ludwig Dragonn holdt festprædiken. Efter messen overbragte den tyske løjtnant Alber lykønskningerne til oberst Sedlaczek fra alle tyske hospitaliserede.

7./november Kristine Petersen, oversygeplejerske fra den kirurgiske afdeling, forlod lejren.

8./november I dag afgik ved døden Peter Bibel (øst.-ung. inf.reg. 20). Han fandt sit sidste hvilested på Viborg kirkegård.

---

[68] Willy **Burmester** egentlig *Carl Adolph Wilhelm Burmester* (16. marts 1869 i Hamborg - 16. januar 1933 i Hamborg) var en tysk violinvirtuos, komponist og forlægger.

10./november I aften var der en afskedsfest i officerskasinoet. Samtlige danske officerer, læger og sygeplejersker var til stede. Oberst Sedlaczek huskede i sin velkomsttale den dejlige recreationsophold i Danmark og de mange hyggelige timer i forening med det danske lejrkommando, officererne, inspektør Riise, lægerne og sygeplejerskerne.Han takkede i navnen af alle hospitaliserede og udbragte til slut et trefoldig hurra for den danske konge. Derefter takkede oberst Giersing i korte bevægede ord. Stryeorkestret under ledelse af regimentslægen dr. Stenitzer glædede gæsterne med et fortrinlig programm. Kl 10 var der bal på kasinoet.

15./november Et ungarsk lazarettog, smykket med grangren, bragte 86 østrig-ungarske officerer og 399 mandskab tilbage til deres fædreland.

På Bækkelund holdeplads.

Toget var så tungt, at der måtte afsendes forspændt med 2 lokomotiver, medens et tredje som skydelokomotiv fulgte med over det første stationsinterval Bækkelund-Skjelhøje, 5,7 km.

16./november Den **ottende** transport ankom fra Rusland. Det var en grå efterårseftermiddag, da toget løb ind i Bækkelundstation. Styrke: 10 rigstyske officerer, 33 østrigske officerer samt 99 mandskab.

”*Da sidste Hold tyske og østrigske Krigafnger (ca. 140) ankom til Aarhus for at føres til Lejren ved Hald, mødte 14 Mand fra Odense Sanitetskolonne for efter Tilladelse fra 2. Generalkommando at assistere ved Krigsfangernes Udskibning fra det svenske Hospitalskib og deres Indladning i det ventende Sygetog. Under Kørslen hjalp Kolonnens Medlemmer Fangerne til rette, da de ikke alle var i Stand til at klare sig selv, og enkelte var endda ret daarlige efter den forudgaaende Sørejse. Toget holdt paa Linien ud for Lejren, og her stod de fleste af Fangerne ud, medens de daarligste kørtes til Bækkelund Station, hvorfra de transporteredes til Lejren, dels paa almindelige Vogne, dels paa Baarer i Hærens Ambulancevogne. Da alle Fangerne var afleverede til de i Lejren ventede Sygeplejersker, fik Kolonnens Medlemmer Lejlighed til at se hele Lejren og dens Indretning. Alle var enige om, at det havde været en baade interessant og lærerig Tur, og samtidig havde Medlemmerne den Fornøjelse at arbejde sammen med Aarhus og Viborg Sanitetskolonne, der mødte henholdsvis i Aarhus og i Bækkelund for ligeledes at deltage i Arbejdet.* ”

V.E. Arentoft, Kolonneführer.

Ifølge Ordre fra 2. Generalkommando stillede Kolonnen Kl. 7.30 Morgen ved Havnen for at overtage Evakuationen af saarede Krigsfanger. Der mødte ca. 25 Mand, men da der kun var faa Invalider, kunde Kolonnen let magte denne første virkelige Opgave.

Aarhus Sanitetskolonne.

18./november Afskedsfest på det tyske soldaterhjem. Manskabet takkede for Danmarks gastfrihed og den opofrende arbejde af lægerne og sygeplejerskerne. Derefter blev af alle nationalsangen sunget. Kaptajn Lunn svarede i kommandantskabets navn.

21./november Hjemrejsen af 9 rigstyske officerer og 181 mandskab til Tyskland. Tilbage i lejren blev 2 rigstyske officerer og 10 mand.
En undtagelse var det dog, at et udelukkende tysk materiel sammensat ambulancetog ankom til Bækkelund. Toget, der bestod af 15 toakslede og 3 treakslede vogne (væsentligst personvogne af II., III. og IV. Vognklasse) havde betegnelsen Lkz 131 (d.v.s. Leichtkrankenzug).

22./november I dag afgik ved døden Franz Kric (øst.-ung. inf.reg. 8).
Man kunne i mandskabslejren høre en trist, monoton sang, stadig nærmere og nærmere. Snart dukkede ligvognen frem, ganske langsomt rokkede den over de ujævne sveller, de få blomster lyste hvidt i skumringen, bag den gik alene den høje unge katolske præst med blottet hoved, en uniformskappe over sin lange, sorte talar, og efter ham kom en lille skare kammerater.
Ligvognen fortsatte sin langsomme fart her på den samme vej, hvor manden i kisten var kommet gående ind i lejren. Følget sluttede op foran porten, en fire-fem sygeplejersker kom bagest i regnfrakker med de hvide hovedlin som store, visne hvide blomster i den tunge regnluft. Et sidste farvel, og vognen fortsatte alene uden for porten.

30./december På officerslejren er etableret en såkaldt litterær aften, hvor der blev ugentlig Ibsens dramaer diskuteret. Tyske og østrig-ungarske officerer, læger og sygeplejersker deltages i den.

16./december Hjemrejsen af raske krigsfanger. Tilbage blev 10 rigstyske og 17 østrig-ungarske officerer samt 6 rigstykse og 82 østrig-ungarske underofficerer og menige.

24./december Naturligvis blev juleaften en aldeles uforglemmelig fest. Lejren så pragtful ud i den begyndende aften. Alt var bedækket med sne, himlen bleggrøn med stjerner og hist og her et gult lys fra et vindue. Kl. 5 var der tyske julegudstjenesten. På hver side af altaret var stillet et træ, kun smykket med tændte, hvide lys, alt var præget af højtid, vemod og alvor. Krigen dannede sin blodige ramme om det gamle, altid ens juleevangelium.

Derefter gik alle over i det kirurgiske barakken, hvor den store spisesal var omdannet til en hel granskov. Under loftet, fra søjle til søjle, langs væggene over dørene hang lange, lette guirlander af gran, hele den ene væg var optaget af det katolske alter med en tæt beklædning af gran, og midt på gulvet stod et smukt juletræ strålende af lys mest pyntet i de danske farver.

Sygeplejerskerne samledes om harmonier, oberstinden dirigerede, og da alle istemte »Det kimer nu til julefest«, lukkedes dørene op for mandskabet, der, desværre kun meget fåtalligt, stillede sig op om træet. Nu trådte pater Michael Tarek frem og talte. Hans skikkelse tegnede sig i den sorte uniformsfrakke som en silhuet med det lysende træ, til venstre sås soldaterne, til højre stod kommandantskabets gruppe. Obersten og lægernes uniformer belystes fra træet.

Den katolske pater, der er en flot officer, håndterede emner elegant og udbad sig efter talen tilladelse til også at tale på ungarsk og slovakisk.

Midt i den store sal i officerslejren var der pyntet et kæmpetræ helt holdt i hvidt med en krybbe under de underste grene. Alle blev modtaget af et herrekor, der var så betagende at høre salmerne så smukt sunget. Nu træder der en høj, statelig officer, frem foran træet i østrigernes lyseblå uniform med en hel række ordner på venstre bryst, premierløjtnant Rodt, og holder en smuk stilfuld og elegant tale.

Lidt i 12 var der stort opbrud til midnatsmessen.

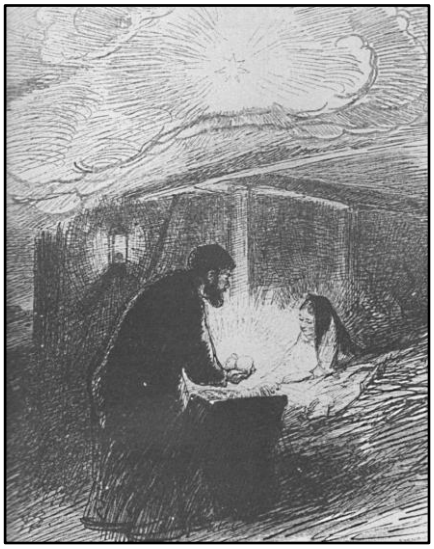

Joakim Skovgaard. Juleaften.

Der var en mængde hoveder andægtig vendt mod det høje alter, hvor bagklædningen var dannet af tæt gran; foran det sås pater Tarak i en pragtfuld messehagel af hvid silke med et bredt broderi ned ad ryggen og en kniplingsunderkjole.
Lysene var tændt deroppe, og på det nederste tri af altaret knælede stud. med. Bertram og en østrigsk officer som kordrenge.

25./december Der var selskab i officersmessen: Premierløjtnant Rodt, premierløjtnant Mahler, professor Heim, pfarrer Schairer, løjtnant Gerche, løjtnant Hildebrandt, kaptajn Fischer og hans sekretær frk. Mason og nogle flere.

28./december Hofoperasanger fra Berlin, fru Birgit Engell-Hey, aflagde besøg i lejren.

31./december Den **niende** transport ankom fra Rusland. Kl. 9 ankom særtoget i Bækkelund station fra København med 6 rigstyske officerer (lt. Kohlhaas, lt. Mehmel, lt. Frenz, lt. Thomas, lt. Schelenz, underofficer Müller) og østrig-ungarske officerer.
Officerstransporten var den 20. december i Torneå og den 21. december i Haparanda ankommet. Rejsen gik videre med toget til Malmø. Et skib skulle bringe fangerne til Århus, men af driftstekniske grunde blev transporten undtagelsesvis ledt til København. Juleaften tilbragte officererne i det lokale epidemi-hospital. Den 30. december fortsatte de turen videre til Hald.

De tilbageblivne officerer i København.

Efter opfordring har Viborg sanitetskolonne 1917 assisteret ved modtagelsen af krigsfanger til lejren ved Hald. Efter udtalelser til mig fra Generalkommandolægen i 2. generalkommando har kolonnens medlemmer virket fuldt og tilfredsstellende ved disse lejligheder.

Alb. Andresen, kolonneführer.

2./januar Kl. 11.00 ankom det **tiende** hold fra Rusland. I toget var der bl. a. 24 rigstyske krigsfanger (lt. Hopff, underofficer Rokitzki, corporal Wilhelm Busse, Hermann Roth, Gustav Wilhelms, Franz Knoblich, Hermann Huber, Karl Hellwig, Willi Müller, Paul Rumsch, Albert Kompa, Otto Sell, Franz Battke, Erich Spanger, Wilhelm Pardemann, Heinrich Schäfer, Bruno Nitsche, Peter Golombek, Georg Römer, Karl Trenkelbach, Hermann Röver, Gustav Brauner, Theodor Pape, Bernhard Kaup). Desuden var der også maleren Hugo Hodina.[69]
Rejsen gennem Sverige lignede et triumftog. På mange stationer blev fangerne hjertelig modtaget og overøst med blomster, kort og andre sager. I Hallsberg blev krigsfangerne bydet velkommen af kaptajn baron von Boenigk og hans gemalinde samt flere damer fra den tyske koloni.

Toget ankom 31. december 1917 kl. 5.00 om morgenen i Malmö. I Trelleborg gik krigsfangerne om bord på den svenske hospitalskib »Birger Jarl«. Om aftenen (Silvester) kom den tyske konsul og hans hustru, et musikkapel samt forskellige herrer og damer om bord. Man mindedes om befrieselsen fra den russiske fangenskab og begyndelsen af det nye år.

1= pens. cheflæge af den kgl. svenske marine dr. Karl Rudberg. 2= major Fischer.
3= Hugo Hodina.

7./januar Sygeplejerskse Nanny von Kapherr (soldaterhjem) og frk. Ella Warnke (angehørigen-barak) rejste tilbage til Tyskland.

---

[69] Hugo **Hodiner** (1886 i Mährisch-Trübau - 1945 Klais (Garmisch-Partenkirchen) østrigsk bjerglandskabsmaler. Kunstnernavn ”Hodiener”. Han hører i dag til de efterspurgte bjergmalere.

23./januar I dag afgik ved døden Vincenz Pap (øst.-ung. honved inf.reg. 18). Han fandt sit sidste hvilested på Viborg kirkegård.

26./januar I aften var der forskudsfest i anleding af kejser Wilhelm den 2 fødselsdag. Kaptajn Fischer indledede aftenen kl. 8.00 med en tale om fast tro på fædrelandet..

27./januar Kejser Wilhelm II´foedselsdag. Dagen begyndte med en tysk gudstjeneste i barak VA for begge konfessioner, som der står i kommandantskabsbefaligen. Professor Heims prædiken kan man ikke kalde det, men snarere en politisk tale om kejseren. Han havde lagt to af Davids psalmer til grundlag, men der var forresten ikke mere religiøst i talen end netop oplæsningen af disse vers.
Salme 20.10: ”Herre, frels dog kongen.” og Ordsprogenes bog, 21.1: ”En konges hjerte er bække i Herrenshånd.”

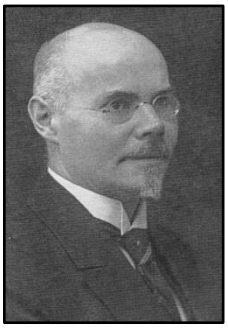
Prof. Karl Heim.

Heim betonede det kæmpemæssige ansvar, som ligger i at herske over millioner, og at med et telegram at kunne sende tusinder i døden, som når der befales til en offensiv. Han var klar over Europas dom over kejseren. Han er står for de fleste som den største forbryder i verdenshistorien, men eftertiden vil måske bedre forstå ham og vil have det øjeblik, som vi nu mangler.
Bagefter var der katolsk messe af Michael Tarak, og til sidst parade, en stakkels kold parade af en enkelt række tyskere med 5 små tynde frysende løjtnanter foran, men de stod med en holdning som tyskere. Tale af kejserens stedfortræder, kaptajn Fischer og derefter af forbundsfællerne, repræsenteret af oberstløjtnant Rodt samt tale af obersten i spidsen for hele den danske kommando. Koldt og regnfuldt var det, nu skal alle om lidt til mandskabsfest i barak IV. Festeftermiddag begyndte kl. 2.
I den store sal, der var meget smukt smykket med flagdekorationer, bånd og enebær, kejserens billede omgivet af laubærtræer, alle sygeplejersker, læger, officerer, alt var bedt med, så der var jo et pragtfuldt syn, 3 lange borde, alt i galla.
Der var købt for 1800 kr. vin, og der var beregnet en flaske champagne, rødvin, hvidvin og 1/3 flaske madeira til hver, hvilket nu imidlertid ikke blev drukket ved bordet. Kaptajn Fischer var her og en del andre tyske gæster. Kejserns skål blev ganske kort udbragt af ham og Rodt besvaredes med hurra, Hoch, Touche og tysk nationalsang. Regimentsmusikken fra Viborg spillede hele tiden.

4./februar Den **ellevte** og sidste transport ankom fra Rusland. Dr. Abrahamsen hentede det sidste hold i Malmö, 22 østrig-ungarske officerer, og Przmysls kommandant general, der imidlertid blev på Paladshotellet. Der var der forfærdeligste syn at se de invalider, der fyldte sanitetstoget og som gik lige til Trelleborg, der var som lig, og en var død undervejs.
Dr. Abrahamsen drog imidlertid af med sine og blev ved Toldboden i København hentet af droscher, der førte dem alle til Bispebjerg Hospital.

Her fik hver officer sit eget aftrædelsesværelse, blev afført sit tøj, iført en badekåbe, barberet (de havde alle fuldskæg og langt hår), fik bad og blev behandlet, hvilede en halv time i badekåben med en cigaret og fik deres tøj igen vasket, tørret og strøget. Så var de til middag, 3 retter med vin og cigar, hvilket bedøvede dem temmelig, og med aftentoget rullede de så afsted hertil.

Bispebjerg Hospital (ofte forkortet BBH) ligger i bydelen Bispebjerg i København

Sejladsen over Store belt med en dansk torpedo til beskyttelse hele tiden og et panserskib, der tillod adgangen til Nyborg havde været en smuk oplevelse, men for fangerne var det dækkede bord i spisesalonen endnu større, de havde aldeles forbavsede spurgt, om det var til at spise alt sammen.

20./februar Landsarkivar Georg Christian Saxild fra Viborgs Landsarkiv holdt et foredrag på administrationsbygningens kontor om Joakim Skovgaard og hans hovedværk, Viborgs domkirke. Inspektør Riise havde kontorets væggene smykket med kunstnerens billeder.

21./februar Kaptajn Werner blev ansat som den i anciennitet ældeste officer fra 21. februar. Han afløste premierløjtnant Schönberg. Kaptajn Werner kom fra Westfronten, hvor han har deltaget i krigen flere år med udmærkelse.

25./februar Om eftermiddagen tog mandskab på udflugt til Viborgs domkirke, de marchdygtige til fods, invaliderne på en vogn, som kaptajn Werner havde stillet til rådighed.
Afskedsmiddag i messen for dr. Abrahamsen og lejrkaptajn Lunn. Oberst Giersing og oberstleutnant Rodt holdt tale for dr. Abrahamsen og kaptajn Werner på rigstyske vegne.

26./februar Dr. Abrahamsen forlod lejren. Han fungerde fra nu som reservelæge på Kommunehospitalets 5. afdeling, til han selv blev overkirurg på Bispebjerg Hospital i København.

3./marts 4 rigstyske krigsfanger rejste hjem til Tyskland ledsaget af sygeplejersken Fee von Kapherr.

Lejrkirken for de østrig-ungarske krigsfanger blev indviet. Superior pater Ignatius Schmid S.J. fra Aarhus holdt festprædiken. Efter gudstjenesten var der en festlig frokost på officerskasinoet; endog oberst Guillaume, repræsentant fra det østrig-ungarske krigsministeriet, var til stede.
Den østrigskle stat forærede denne kirkebygning med plads til 700 mennesker for både lutheriske og katolske krigsinvalider. Det åndeligt neutral Dansk Røde Kors benyttede aldrig kirken, og den blev brugt til andet formål, indtil den nedbrandte i 1932.

4./marts Oberstløjtant Rodt, den i anciennitet ældeste officer i den østrig-ungarske afdeling, rejste hjem, ledsaget af andre østrig-ungarske officerer.

17./marts I aften afskedsfest for oversygeplejrerske Emma von Bunsen på det rigstyske soldaterhjem. Den protestantiske pastor takkede hun for alt, hvad hun havde gjort siden hjemets etablering som ”soldatermor”.

18./marts I eftermiddags var der en stor fest på officerskasinoet i anledning af Emma von Bunsens afsked fra Hald. Kaptajn Werner takkede i alle officerers navn for hendes moderlige virksomhed i lejren. Til minde om tiden i lejren overrakte han en københavnsk vase.

21./marts I aften rejste oversygeplejerske Emma von Bunsen via København hjem til Tyskland for at overtage en ny opgave i Rusland, hvor han allerde havde virket i 1917.

12./april I aften forsamledes samtlige officerer samt mandskab for afskedsfesten. Oberst Guillaume, oberst Giersing og hans gemalinde og danske officerer intog plads ved de blomsterpyntede borde. Kaptajn Werner takkede H.K. H. Christian X, som havde frembudt krigsfangerne husly, forplejning og helbred.

14./april Kl. 10.00 afrejste lazarettoget »W.L.VI«, smykket med blomster og grøn, med bl. a. 10 rigstyske officerer og 18 menige til Tyskland. De blev ledsaget af den evangeliske lejrpræst prof. Karl Heim samt 2 rigstyske sygeplejerske. Dagen før mødte de danske toldere op i lejren.

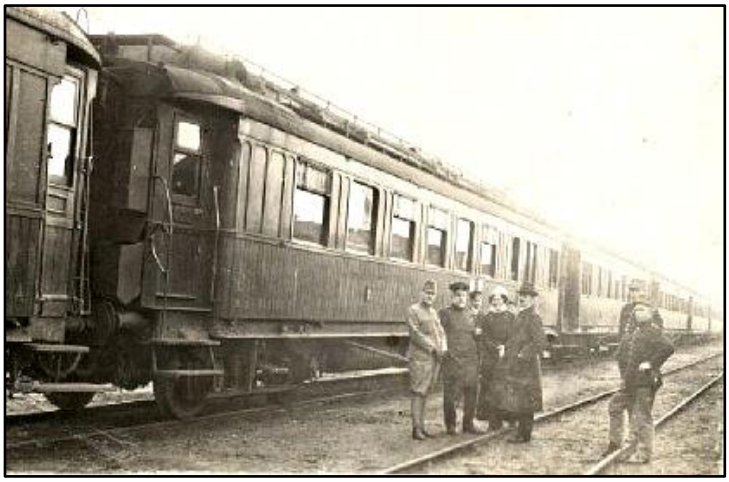

Ved Vamdrup grænsestation.

27./april I årsdagens højtidelige anledning af lejrens grundlæggelse plantedes to popler, én foran kommandantskabs- og en foran administrationsbarkken. Under de to træer blev nedgravet dokumenter i en lille glasrørbeholder, der rummede en kort oversigt over lejrens historie og desuden navnene på lejrkommandanten, inspektøren, overlægerne samt lejrkaptajnerne. Oberst Giersing udbragte et leve for komitéen og H.K.H. prins Valdemar, som lejrens protektør, derpå inspektør Riise et leve for lejrkommandanten. Til sidst takkede feltkurat Tarek i alle interneredes navn for den dejlige kærlighedens handling, idet Danmark oprettede lejren og optog krigsfangerne fra Rusland.

Hvad enhver hjemvendende Krigsfange har at foretage sig, for at faa sit Tilgodehavende?

1. De hjemvendende Krigsfanger skal melde sig ved Grænseovergangsstedet til Grænseværnets Befalingsmænd.

2. Ved Grænsen skal Vedkommende forlange et Bevis, der attesterer, at han virkelig kommer fra Fangenskab. Tidligere Fanger, der ikke besidder et saadant Bevis, vil faa Ulejlighed ved alle Myndigheder.

Ved dette Bevis bemærkes det endvidere:

a) Det er samtidigt gyldigt som Kørebevis fra Grænseovergangsstationen til Lejren ved Lockstedt og berettiger til Køb af en 3. Klasses Militærbillet.

b) Prisen for denne Billet (1,50—2,00 Mark) betaler den Hjemvendende). Billetten skal ikke afleveres i Lockstedt-Lejren, og mod Forevisning erstatter Intendanturen den udlagte Sum.

c) Kørebeviset er gyldigt i 4 Dage. Indenfor dette Tidsrum skal enhver Hjemvendende indfinde sig i Lockstedt-Lejren.

3. Lockstedt-Lejren er alene bemyndiget til at hjemsende og godtgøre Udgifter.

a) Man melder sig bedst i Lockstedt ved Aftentid i Massivbarakke B. 2. (9. Kompagnis Skrivestue.)

b) Opholdet i Lockstedt-Lejren vil bestemt ikke overskride 2 Dage.

c) Fanger, der fremtidig ankommer dertil om Aftenen, kan allerede gøres færdig næste Dag.

4. Enhver hjemvendende Krigsfange tilkommer:

a) En fuldstændig Civilklædning med Kappe, Hue og Støvler.

b) 50 Mark i Hjemsendelsespenge.

c) Orlov med fuld Godtgørelse for 8 Uger.

d) Forplejningspenge for de 8 Uger.

e) Efter Behov en Understøttelse, der træder i Stedet for den ikke modtagne Lønning under Krigsfangenskabet (mindst 100 Mark og stigende til 600 Mark.)

Videre Oplysninger kan enhver søge i Lockstedt.

17./maj De sidste 7 rigstyske krigsfanger forlod lejren.

Spitalzug № 36 fra det ungarske Røde Kors ved Vamdrup.

19./maj Pinsesøndag. Pastor Schairer holdt feltgudstjeneste.

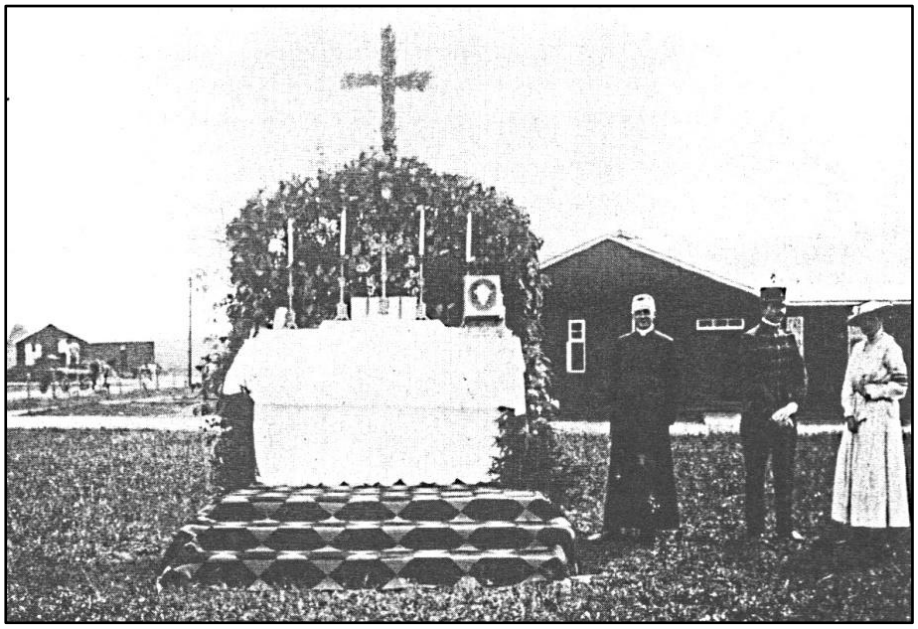

Pastor Schairer ved siden af alteret.

Maj De sidste østrig-ungarske krigsfanger (3 officerer og 9 mand) har forladt lejren i slutningen af maj.

Et af de sidste billeder med både fanger, danske soldater, sygeplejersker og læger. Nogle dage efter var alle barakkerne tomme.

Oktober Efter lejrens opløsning endte også regeringskomitéens arbejde. I oktober ophørte »Den danske Regerings Komité til Forplejning af syge Krigsfanger« sit virke.

Lejrens ledelse efter de sidste krigsfanger var blevet hjemsendt.

Fra venstre: Overlæge de Fine Licht, oberst Guillaume, der havde overtaget oberst Giersings stilling som kommandant, søster Maria Theresia, søster Valentiner og lejrinspektør Riise.

Genåbning sommer 1918

Lejren blev indtil 1920 brugt til løsladte eller flytede krigsfanger, som var på vej hjem til forskellige vesteuropæiske lande og til Rusland. På et vist tidspunkt var der 2000 krigsfanger in lejren og julen 1918 var den mest travle. Der blev skaffet plads - ikke ved at bygge flere barkker, men ved at lave køjesenge, så der blev det fornødne antal sovepladser.

Da Hald- og Horserød-lejren genåbnedes, besluttede de danske myndigheder, at de russere, der erklærende sog som tilhængere af det bolsjevikiske styre, skulle interneres i **H a l d**, mens Horserød skulle rumme de øvrige russere. Heriblandt var en række officerer. Frygten for, at ”den røde smitte”, dvs. de boljevikiske ideer, skulle sprede sig in den danske befolkning, lå bag ved beslutningen om at sende de røde flytninge til Viborg-egnen. Nu frygtede man bolsjevikkerne, og defra var der bekvemt at få dem anbragt langt væk fra hovedstaden.

De russiske soldater skulle selv afgøre hvilken lejr, de ønskede at komme til - og dette forekom at have været svært, da mange havde været krigsfanger i 3-4 år og dermed uden muligheder for at følge den politiske udvikling i deres fædreland. Alligevel valgte mange at komme til Hald, og en del af de russere, der i første omgang havde erklæret sig neutrale og var blevet sendt til Horserød, ombestemte sig og erklærede sig for det nye styre.

Ud over de to hovedlejre var der små interimstiske lejre mange steder i landet. I december 1918 foretog Ingeborg Stemann en inspektionsrejse til alle disse lejre og kunne i en rapport til Dansk Røde Kors redegøre for stemningerne blandt de russiske flytninge. Hovedparten af russerne gav udtryk for, at de havde bolsjevikiske sympatier og ønskede at komme til Hald. I februar 1919 var der således 350 nyankomne flygtninge, der alle valgte Hald-lejren.

En stor gruppe russere var i 1918 flygtet fra den tyske østersøkyst og landet på Lolland og Falster. I første omgang blev de sendt til Horserød, men mange havde nået at få kontakt med repræsentanten for den sovjetrussiske regering, Sergej Garine, og de krævede at blive overflyttet fra Horserød til Hald.

Med udbruddet af krigstilstand mellem Finland og Sovjetrusland (den finske borgerkrig) blev al jernbane- og dampskibsforbindelse afbrudt, og fra 1. april 1918 var det nye russiske styre ophørt med at betale for ophold og hjemrejse for de flygtede soldater. Danmark måtte nu selv betale opholdsidgifterne og defor gjaldt det om at få russerne hjem hurtigst muligt.

Den første store afsendelse af russiske flygtninge foregik i oktober 1918 med det russiske skib ”Ossian”. Den næste store afsendelse foregik i april 1919. Danmark sendte 1300 russere til Finland som bytteobjektet for 600 finner, de befandt sig i Rusland. Efter hjemsendelsen af de 1300 russere var både Hald- og Horserød-lejren tomme, men kun en kort tid. Til Fyn ankom der fortsat i hundredvis af russere, og de to lejre måtte hurtigt tages i brug igen. I efteråret 1919 ventede over 1000 russiske flygtninge i Danmark på at komme hjem.

Den britiske regering ønskede at få fangeudveksling med Rusland, da mange englænderne var taget til fange under borgerkrigen. Forhandlingerne mellem den britiske og sovjetrussiske regering foregik efter russisk ønske i et neutralt land, og valget faldt

på Danmark. Fra britisk side deltog James O´Grady [70], fra sovjetisk Maxim Litvinov [71] og fra Dansk Røde Kors oberstløjtnant Victor Oskar Jacob Philipsen.[72]

James O` Grady.

Maxim Litvinov.

Victor O.J. Philipsen.

De danske forhandlinger med Litvinov afsluttedes 1920, og man enedes om følgende: 1) Hjemsendelse af de fra Tyskland flygtede russiske krigsfanger, der opholdt sig i lejre i Assens, Hald og Horserød og som selv ønskede at vende hjem. 2) Løsladelse af internerede danske statsborgere i Sovjetrusland og tilladelse til udrejse til disse og andre danskere. 3) Hurtig hjemsendelse af sønderjyske soldater, der som tyske statsborgere var blevet russiske krigsfanger. I aftalen i februar 1920 indgik frigivelse af alle engelske fanger i Sovjet og russiske i Storbritannien. England skulle sørge for transporten til og fra Sovjetrusland - også af russerne i Danmark.

Straks efter forhandlingernes afslutning sejlede et britisk dampskib ”Tagus” i februar 1920 til Rusland efter britiske krigsfanger. Efter hjemkomsten fra denne tur skete hjemsendelsen af russerne fra Danmark med samme skib via Århus til Libau. Af en opgørselse fra december 1919 fremgik, at der var 1726 russere i Hald, 93 i Horserød og 402 i Assens.

Danmark havde erklæret sig villig til kun at hjemsende de russere, de ønskede det. I Hald og Assens ønskede alle ca. 2200 mand at komme hjem hurtigst muligt. I Horserød var der knap 100.

Omkring 15. marts 1920 var de tre sidstnævnte lejre definitivt lukket for militærflygtninge. Justitsministriet udsendte meddelelse om, at fremtidige flygtninge skulle afvises.

---

[70] **O´Grady**, James (6. maj 1866 i Bristol -10. december 1934 i London) var en engelsk politiker.

[71] **Litvinov**, Maksim Maksimovitsj (17. juli 1876 i Białystok - 31. december 1951) var en sovjetisk politiker, diplomat og Sovjetunionens udenrigskommissar 1930-1939. Han blev født som Meir Henoch Mojszewicz Wallach-Finkelstein (ofte forkortet til Max Wallach) i en velstående jødisk bankierfamilie i Białystok som da tilhørte det russiske rige.
Litvinov sluttet sig i 1898 til Ruslands socialdemokratiske arbeiderparti og endret sit navn til Maksim Litvinov. På grund af sin politiske aktivitet blev han fængslet, men klarte at rømme efter 18 måneder og var fra 1902 bosat i Sveits. Året derpå vendte han tilbage til Rusland og sluttede sig til bolsjevikerne.
Han måtte igen flygte i 1906 og var i ti års tid bosat i London. Efter oktoberrevolutionen i 1917 blev han repræsentant af det bolsjevistiske Rusland i London.

[72] **Philipsen**, Victor Oscar Jacob (7. november 1872 på Frederiksberg - 7. februar 1955 i Hellerup) oberstløjtnant. Var under verdenskrigen 1914-18 leder af Dansk Røde Kors i Rusland og senere leder af Dansk Røde Kors´ krigsfangeafdeling i København.

Under the **DANISH SCHEME** var det kaptajn Charles Dix [73] geniale plan, at de forhenværende britiske krigsfanger, som var i lejrene øst for Elben, blev transporteret hjem fra baltiske havne så hurtigt som muligt med danske skibe med et kort ophold i Danmark.

Nogle af fangerne blev fordelt til forskellige militære lejre i hovedstadsområdet. Andre blev sejlet til Helsingør, hvorfra de gik eller blev transporteret ud til den nu tomme lazaretlejr i Horserød. I Jylland var Aarhus anløbshavnen, og soldaterne blev herfra sendt med tog eller ambulance til Hald.

Kaptajn Charles Cabry Dix.

En af dem var den 27årige William Thomas Bate. Det blev rapporteret i den lokale avis at han var indlagt på hospital i Viborg med galdestensproblemer. Den unge mand døde den 15. december, samme dag som hans rejsefæller forlod Danmark. Han blev begravet 4 dage senere på Viborg kirkegård efter en stemningsfuld højtidelighed.

William Bate´s rejsefæller i Hald.

In loving memory - Vestre Cementery, Copenhagen.
Dorothy Jones, 01.11.13, ændret 16.03.14.

Efter krigsfangernes hjemrejse i 1920, forsatte Haldlejren som børnekoloni. Samtidig foretoges en del forretninger vedrørende lejrens gradvis afvikling (aflevering af først viktualiebeholdning, og siden inventar, til andre statslige institutioner, samt forpagtning og salg af land).

[73] Kaptajn Charles Cabry **Dix** R.N. (1881 - 1951) var marine-attaché ved den britiske legation i Københvan, leder af hele skibstransportvæsnet efter krigens slut.

Graveanlægget i Viborg, opført af ”Venner i Jylland” i 1919.

Løsladte krigsfanger ved Hald

Løsladte krigsfanger på vej hjem.

Lazaretlejrens fremtid

Tidspunket, da der skal træffes Bestemmelse om den blivende Anvendelse af Lazaretlejren ved Hald, ligger næppe fjernt. Selv om den endnu rummer tidligere Krigsfanger i vekslende Mængde, maa der dog ventes, at den snart har fuldført sin oprindelige Mission. Og hvad saa? Rive den ned kan der fornuftigvis ikke være Tale om, ej heller om at flytte den. Den er ganske vist opført paa lejet Grund, men den har et Kloaksystem, som mangen mindre By vilde være stolt af. Vandforsyning og Adgang til at faa Elektricitet, og den har ved sin Beliggenhed i en af Landets smukkeste Egne og tæt ved en større By alle Betingelser for at kunne blive en varig Institution af Betydning.

Der har da ogsaa været fremsat adskillige Forslag om Lejrens fremtidige Anvendelse, idet en eller anden hver Gang en humanitær Institution har for lille Plads - og det er desværre saa ofte Tilfældet her hjemme – straks har henvist til den. Bl. a. har jeg set Forslag om at anvende Lejren til Sindsyge, Aandssvage og Værgeraadsbørn. Til saadanne Forhold er den selvfølgelig ganske ubrugelig. Det gælder dog ikke blot om at anvende Lejren til, hvad vi trænger til, men ogsaa og navnlig om, hvad den er egnet til. Og der synes mig, at det eneste fornuftige Forslag, der hidtil er fremkommet, er den af Overlæge Videbech fremsatte. Herefter skulde Lejren anvendes til „Fredsinvalider", nærmere præciseret: Rekonvalescenter, kronisk Syge (specielt til orthopædisk Behanling trængende), nervesyge.

Overlæge Videbech har naturligvis foreløbig kun løst kunnet skitsere sin overmaade tiltalende Plan, men har dog tilstrækkelig dokumenteret, at er der noget, vi herhjemme særelig trænger til, og er der noget, som Lazaretlejren ved Hald særlig er egnet til, saa er det netop et Hospital for de nævnte Patienter. Det er indlysende, at det paa et Tidspunkt, hvor Amter og Kommuner maa gøre store pekunsære Ofre for at tilvejebringe kostbare Hospitalspladser, vilde være i højeste Grad uklogt ikke at drage den fulde Nytte af det store til Sygebehandling indrettede Bygningskompleks, som ejer alle Betingelse for at tjene til Aflastningssted for Sygehusene, som for at skaffe Plads til de mange friske Sygdomstilfælde, der trænger paa, ikke kan beholde Rekonvalescenterne og de af kroniske Tilfælde lidende saa lange, som Lægebehandlingen udenfor Hjemmet bør forsættes og som vel iøvrigt daarligt kan skaffe de nævnte Patienter saa gode Vilkaar, som Opholdet i et landligt beliggende Rekonvalescenthospital kan yde.

Der er nu ikke min Hensigt at forsøge yderligere at uddybe Overlæge Videbech's Forslag. Men jeg vilde gerne udfra mit specielle Kendskab til en af de Kategorier af Patienter, han har nævnt, de nervesyge, supplere hans Forslag lidt.

Medens Danmark i Retning af Forsorg for syge paa andre Omraader – navnlig de tuberkuløse – staar højst, er det paafaldende, hvor lidt der herhjemme er gjort for de nervesvage; jeg tænker her særlig paa de af funktionelle Nervesygdomme (Neurastheni, Hysteri) lidende. Og dog er der ingensomhelst Tvivl om, at disse Sygdomme ikke alene for den paagældende selv men ogsaa for hans Hjem er fuldt saa ødelæggende som Tuberkulosen; selv et Smittemoment for Omgivelserne kan som bekendt ved mange funktionelle Nervesygdomme ikke udelukkes. Det er givet, at „Nervesvækkelsen" er i stadig Tiltagende herhjemme; det er ikke blot Byerne med deres forcerede Liv, der her kommer med; de mange Tilfælde, der kommer under Behandling fra Landbefolkningen, kan ikke udeklukkende hidrøre fra, at man nutildags i Modsætning til tidligere søger Lægebehandling for en Sygdom man før ikke mente der var noget af gøre ved.

Kun altfor ofte er det unyttigt at behandle de nervesvage i Hjemmet. Fjernelse fra de sædvanlige Omgivelser er som Regel det første Skridt mod Helbredelse. Men hvor skal man gøre af dem? Vi har herhjemme nogle faa Privatsanatorier for Nervesvage og lette Sindslidende; men det er kun de færreste, der er i Stand til de pekuniære Ofre, som et længere Ophold paa en privat Nerveklinik eller et privat Sanatorium kræver.

Paa Sygehusene, hvor der ofte – hvis der tilfældig er Plads – er muligt at faa de mindre bemidlede Nervesvage inlagte, fordi de er Medlemmer af en Sygekasse, hører disse Patienter ikke hjemme. Dels kan Sygehusene ikke beholde dem tilstrækkelig længe, dels kan de ikke skaffe dem de Helbredelsesmidler, der skal til, idet foruden gennemført Psykotherapi en rationel Arbejdstherapi i de allerfleste Tilfælde er nødvendig.

Da det er utvivlsomt, at vi i allerhøjeste Grad herhjemme trænger til et Folkesanatorium for ubemidlede og mindre bemidlede Nervesvage – hvad Overlæge Wimmer, til hvis indgaaende Afhandling „Om Folkesdanatorier for Nervesvage" (Nordisk Tidsskrift for Terapi IV Nr.3 og 4) jeg skal henvise, længst har udtalt – skal jeg fremhæve, at en del af Lazaretlejren ved Hald forholdsvis let vil kunne omdannes til et saadant.

Ganske vist nævner Overlæge Wimmer i den anførte Afhandling, at Epileptikere ikke er egnede for et Folkesanatorium for Nervesvage. Jeg er ikke ganske sikker paa, at han har Ret, er snarere tilbøjelig til at tro, at en Pavillon ved Lazaretlejren ved Hald burde spille en Rolle i de Overvejelser, man for Tiden plejer om Anbringelse af de af ukompliceret Epilepsi lidende. Naar man har haft Lejlighed til at erfare, hvorledes man ved langvarig medikamentisk Behandling kan opnaa særdeles gunstige Resultater ved ukompliceret Epilepsi selv under ikke særlig ideelle hjemlige Forhold, kan man ikke andet end tro paa, at en systematisk Sanatoriebehandling under lempelig Disciplin vil kunne give smukke Resulater. Og den partielle Isolation fra andre Nervesvage, som kan være ønskelig, vil uden Vanskelighed kunne straffes tilveje i et saa stort Kompleks som Lazaretlejren ved Hald.

Der er ingen Grund til her at gaa ind paa Spørgsmaalet om, hvordan Omdannelse af Lejren vil kunne finde Sted, om Grunden ikke bør søges erhvervet ved Køb, om nogle af Bygningerne bør gøres stærkere, hvorledes Betalingen skal ordnes o. l. Alt dette maa en med teknisk og lægevidenskabelig Assistance udstyret Kommission afgøre. Men jeg skal blot fremhæve, at Staten, hvis den virkeliggør Overlage Videbechs smukke Plan, med forholdsvis ringe Ofre vil kunne skabe en sanitær Institution af uoverskuelig Værdi for Befolkningen.

(Efter Ugeskrift for Læger)

Folkekuranstalt eller »Kuren«

Det var oprindeligt meningen, at lejren skulle have været nedrevet, når krigsfanger var rejst. Overlæge Poul Videbech[74], Viborg, som i forsommeren 1917 havde været med til at modtage de rigstyske og østrig-ungarske krigsfanger i lazaretlejren, og senere havde lejlighed til at se de gode resultater, som blev op-nået, foranledigede, at Dansk Røde Kors, i hvis hovedbestyrelsen han sad, undersøgte mulighederne for at anvende lejren, når staten ikke havde brug for den mere.

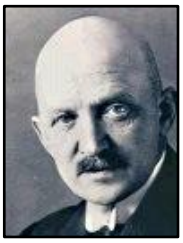

Poul Videbech.

Folkekuren, eller »Kuren«, var landets første folkelige helbredelsesanstalt og var inspireret af lignende institutioner i bl. a. Sverige. Kuren husede op til 525 gigt- og ner-vepatienter, under ledelse af overlæge Holger Christian Jacobsen - gennem 30 år.

Holger C. Jacobsen.

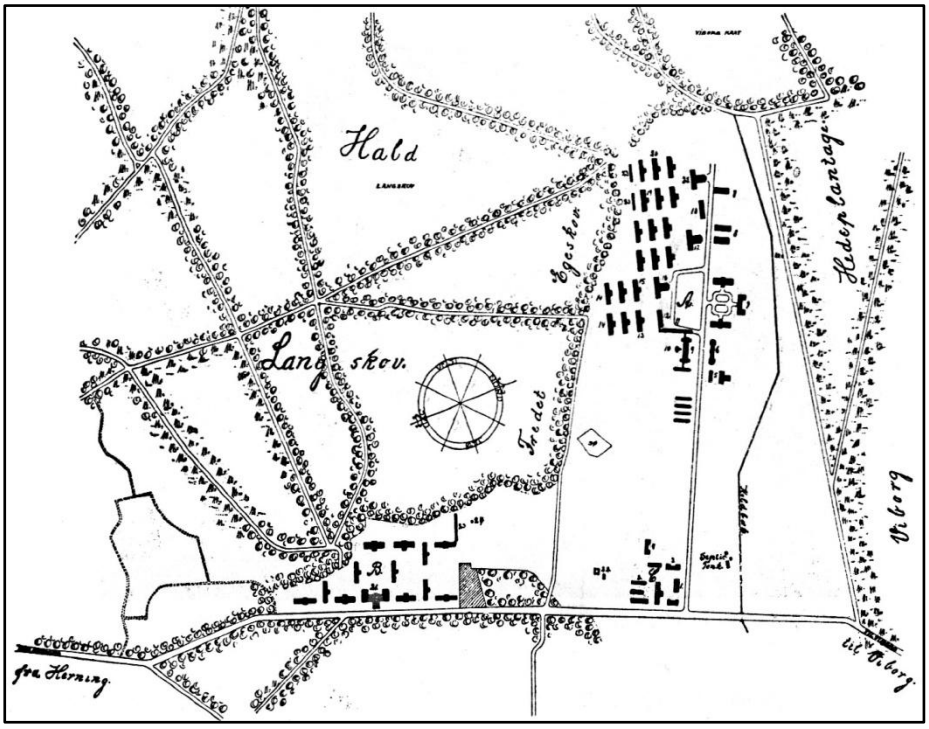

Folkekuranstalt Hald.

[74] Poul Henrik Carl **Videbech** (9. oktober 1869 - 14. august 1933), første cheflæge ved Viborg Hospitals øreafdeling.

Den 1. august 1922 var fastsat som den dato, hvor Dansk Røde Kors Folkekuranstalt ved Hald skulle åbne for Patienter. Den officielle højtidelighed fandt sted søndag den 28. august 1922, hvor sangen, skrevet af Jeppe Aakjær, blev afsunget.

For at gøre generalomkostningerne så lave som muligt, måtte kuranstalten have en ret betydelig størrelse, og det blev en meget stor kuranstalt. Den omfatter i alt 62 bygninger, alle sammen røde træhuse med moderne installationer som centralvarme, wc og elektrisk lys i de fleste patientpavilloner.

Bygningerne ligger i tre afdelinger på det 46 ha store terræn. Over terrænet strækker sig 3 km gange og veje, og i de store beplantninger findes i alt 10 km hegn til læ og pynt.

I 1922 var folkekuranstalten kun åben for patienter i tre sommermåneder; men man var allerede klar over, at skulle man tænke på at holde folkekuranstalten åben hele året, måtte der indlægges centralvarmeanlæg på de pavilloner, hvor patienterne skulle bo, ligesom man måtte gøre noget for at forstærke ydervæggene og skaffe bedre isolering af gulve og lofter. Der var således nok at tage fat på, og de, der arbejdede på folkekuranstalten i disse første år, glemmer aldrig, hvor interessant og spændende der var, og hvor mange planer, der blev udkastet, forbedret og opgivet på grund af manglende penge.

I 1923 var folkekuranstalten åben hele sommeren, og man blev allerede nu klar over, at man måtte stræbe hen imod at kunne holde folkekuranstalten åben hele året både af økonomische grunde og for patienternes skyld.

Fra 1926 begyndte folkekuranstalten på helårig drift, og under denne form er den blevet kendt af de mange patienter, læger og besøgende, som har været på folkekuranstalten i de år, den har eksisteret.

Afdeling A havde 350 sengepladser om sommeren og 250 sengepladser om vinteren, og afdeling B, der kun var åben om sommeren, havde 150 sengepladser. Derimod boede der hele året rund nogle funktionærer på afdeling B. I alt regnede folkekuranstalten med at have 500 sengepladser om sommeren og 250-350 om vinteren.

Patienterne bor i pavilloner, og der findes i alt 100 enestuer og 400 sengepladser på fællesstuer. 2 Pavilloner med 75 sengepladser er indrettet som en medicinsk hospitalsafdeling og forbeholdes de patienter, der dårligst kan klare sig selv eller må have hjælp om natten.

Patienternes sygdomme falder i tre store hovedgrupper:

1. Almindelighed kan der regnes med 700 patienter med nervøsitet og nervesygdomme
2. godt 700 patienter med gigtsygdomme og beslægtede lidelser
3. ca. 1000 patienter med andre medicinske sygdomme, der egner sig for kurmæssig behandling.

Kurgæsterne er hovedsagelig sådanne patienter, som er for syge til at kunne komme sig under den almindelige behandling, som kan foretages i et hjem, men som på den anden side ikke er så syge, at ophold på et sygehus er nødvendigt.

Behandlingsmidlerne var alle tænkelige kurmidler som f. eks. saltbad, sodabad, svovlbad, klidbad, luftperlebad, koldpakning, varmpakning m.m. Og af de elektriske behandlinger: galvanisk behandling, faradisk behandling m.m. Og af massage og sygegymnastik: vibrationer ofg traktioner. Folkekuranstalt havde endvidere en fuldstædig

zandersal med apparater til maskingymnastik, den eneste fuldstædige Zandersal i Danmark.

Poul Videbech har lagt navn til alleen, der begynder ved den røde port, men han drages også til mind med en sten i det såkaldte »Vindebechs Minde« nord for Videbechs Allé, mellem alleen og Kolbækken.

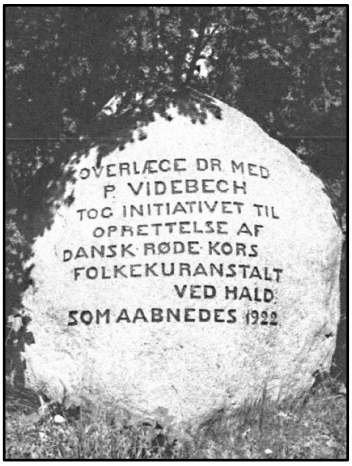

Den gamle hovedvagt.

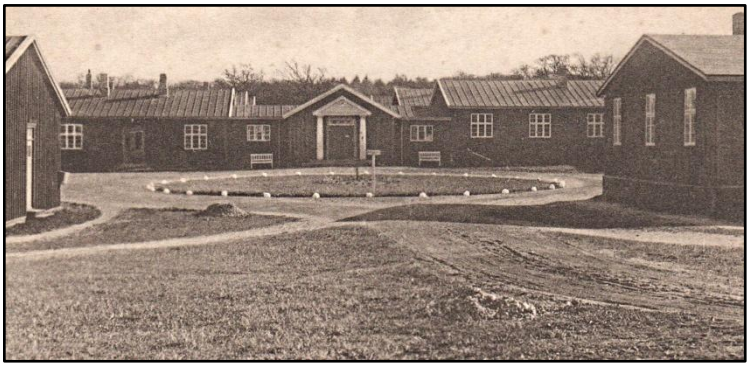

Indkørsel til optagelsen.

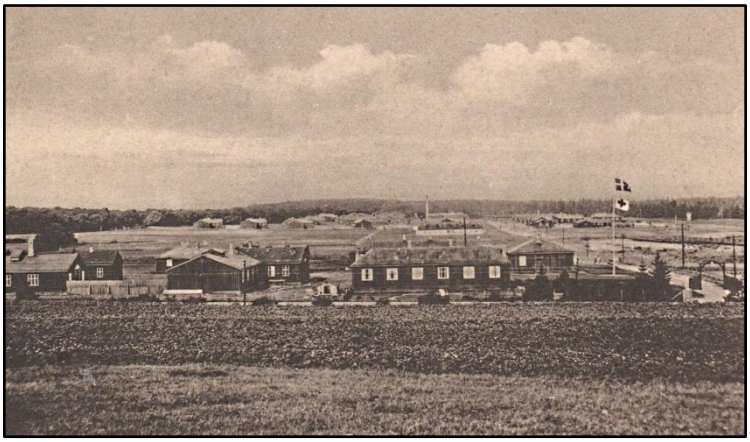

Folkekuren set fra vejen.

Den tysk-østrigske krigergrav i Viborg

Den tysk-østrigske krigergrav i Viborg er under medvirken af »Det Røde Kors«´s Viborg afdeling bleven forsynet med et smukt og anseligt mindesmærke, der afsløredes ondag den 29. oktober 1919. En flere hundrede stor tilhørerskare overværede den stemningsfulde højtidelighed, der indlededes af den tyske regerings repræsentant, Hauptmann Fischer, med følgende tale, som holdtes på dansk:

Mine Damer og Herrer! Maa jeg tillade mig at ønske Dem alle hjertelig velkommen. Jeg vil gerne takke Dem i det Sprog, der er Deres Modersmaal, og som for os er blevet Humanitetens Sprog.

Jeg vilde ønske, jeg kunde tale det saa godt, at De fik et indtryk af, hvor dybt dette Sprog, gennem hvilket vi lærte Dem at kende, er trængt ind i vore Hjerter. Desværre taler jeg det kun til Ufuldkommenhed.

Her paa denne Plads paa Viborg Kirkegaard staar vi ved et forsvindende lille Led i den Række af Tildragelser, som de sidste Aar har bragt. Der ligger her begravet nogle faa Soldater, hvis Antal forsvinder i den frygtelige Mængde, som gik til Grunde i den store Krig. Men den, der gennem faa Menneskers Skæbne vil erkende det heles tragiske Omfang, vil vise sin Deltagelse over for disse døde.

Efter lange Aars Fangenskab er de, takket være den danske Regerings og det danske Folks menneskekærlige Hjælpsomhed, komme hertil. Hos de danske Myndigheder, hos Lægerne og Sygeplejerskerne blev de modtagne med den største Omsorg og Kærlighed, men de kunde ikke frelse dem fra den Død, der allerede havde mærket dem. Nær ved deres Fædreland er de her blevne stedede til den evige Hvile.

Det var Tysklands Ønske at give sine Sønner et værdigt Hvilested, og dette Ønske fandt et lydhørt Øre i Viborg By, som ædelmodigt stillede denne Plads paa Kirkegaarden til vor Raadighed. Den talentfulde danske Billedhugger har mejslet denne skønne Sten, der, stor og tung som den Tid, om hvilken den bærer Minde, rejser sig over de døde. Smukke Blomster dækker medlidende de Smerter, som bragtes til Hvile herunder. Mangen Kvinde, hvis Søn hviler her i fremmed Jord, er i Dag i sit Hjerte med os, og maatte de blive hende en Trøst at vide, hvor værdig og skøn den fred er, som hviler over dette Sted.

Med dyb Taknemmelighed har vi erfaret, at Viborg Byraad har overtaget Beskyttelsen af dette Gravsted. Vi føler os lykkelige over at vide denne for os saa hellige Plet is saa trofaste Hænders Varetægt.

Jeg tillader mig, Hr. Borgmester, herved i den tyske Regerings Navn at overgive Dem dette Gravmæle.

Hosstående Billede viser Hauptmann Fischer tale foran mindesmærket, som bærer de døde 21 tyske og østrigske soldaters navne under indskriften: »*Dulce et decarum pro patria mori*« (Det er skønt at dø for sit land.)

Derefter talte det tyske Røde Kors´s repræsentant, pastor Schairer, om den menneskelige ånd, der havde mildnet de døde soldaters kår i det fremmede land, hvorpå pastoren i bevægede vendinger indviede mindesmærket.

Monumentet er udført af billedhugger C. Numelin, Viborg.

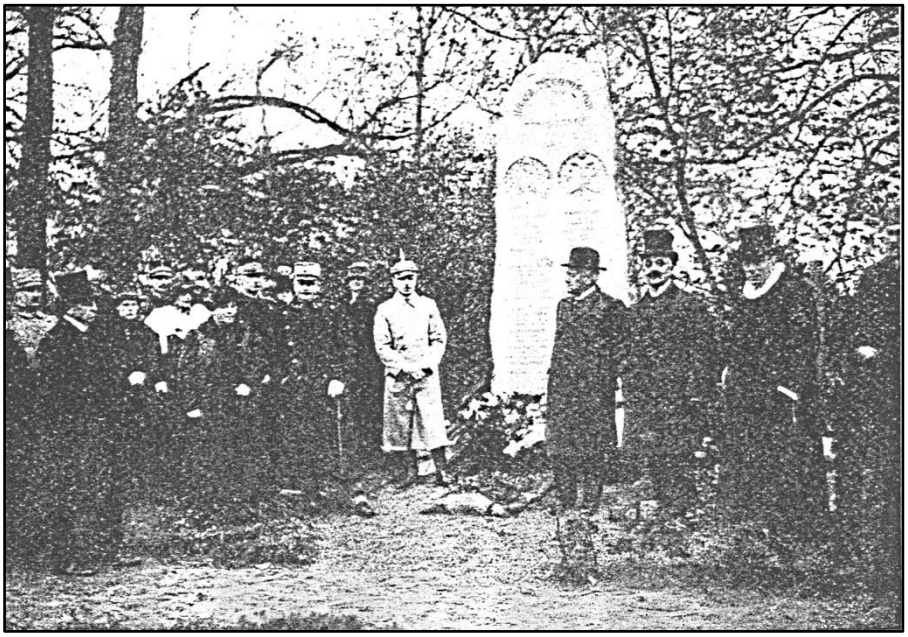

Landsarkivar Saxild. Generalmajor Odder. Hauptmann Fischer. Pastor Schairer. Borgmester Geill.
Oberst Giersing Pastor Krohn.

PAUL BREUNICH
R.I.R.350.
* 5.2.1892. † 10.5.1917.

LASLO ZANKO
Honv.I.R.20.
* 1882. † 22.5.1917.

MICHAEL KOZUB
k.u.k.Ldw.I.R.35
* 10.10.1873. † 24.5.1917.

JOHANN JESZENTZKY
Honv.I.R.15.
* 1873. † 4.6.1917.

AUGUST KUCSERA
k.u.k.Jäger Btl.19.
* 28.8.1869. † 15.6.1917.

IWAN MORASZTERECSKI
k.u.k.I.R.45.
* 15.4.1897. † 22.6.1917.

RICHARD SCHICK
Einj.Frw.I.R.149.
* 17.1.1896. † 25.6.1917.

JURO FERENCIC
k.u.k.I.R.16.
* 5.4.1896. † 26.6.1917.

JOSEF SZOTYORI
Honv.I.R.24.
* 17.10.1883. † 30.6.1917.

ANTON CSENYI
k.u.k.I.R.38
* 31.8.1894. † 18.7.1917.

ERICH REINKE
R.J.R.61.
* 25.3.1896. † 21.7.1917.

ANDREAS MATTEJ
k.u.k.I.R.73.
* 27.7.1894. † 25.7.1917.

LUKA BASTIC
k.u.k.I.R.79.
* 20.10.1897. † 4.8.1917.

SANDOR BOT
Honv.Ldst.R.22.
* 15.9.1877. † 6.8.1917.

JANOS OTT
k.u.k.I.R.19.
* 15.7.1889. † 7.8.1917.

PAUL REITER
k.u.k.I.R.92.
* 27.10.1896. † 13.8.1917.

IVAN SELIK
k.u.k.Ldw.I.R.33.
* 1884. † 21.8.1917.

STEFAN ZIMA
k.u.k.Ldst.R.10.
* 1866. † 19.10.1917.

PETER BIBEL
k.u.k.I.R.20.
* 1881. † 8.11.1917.

FRANZ KRIC
k.u.k.I.R.8.
* 1891. † 22.11.1917.

VINCENZ PAP
Honv.I.R.18.
* 15.3.1879. † 23.1.1918.

GESTORBEN IM LAGER HALD 1917-1918.

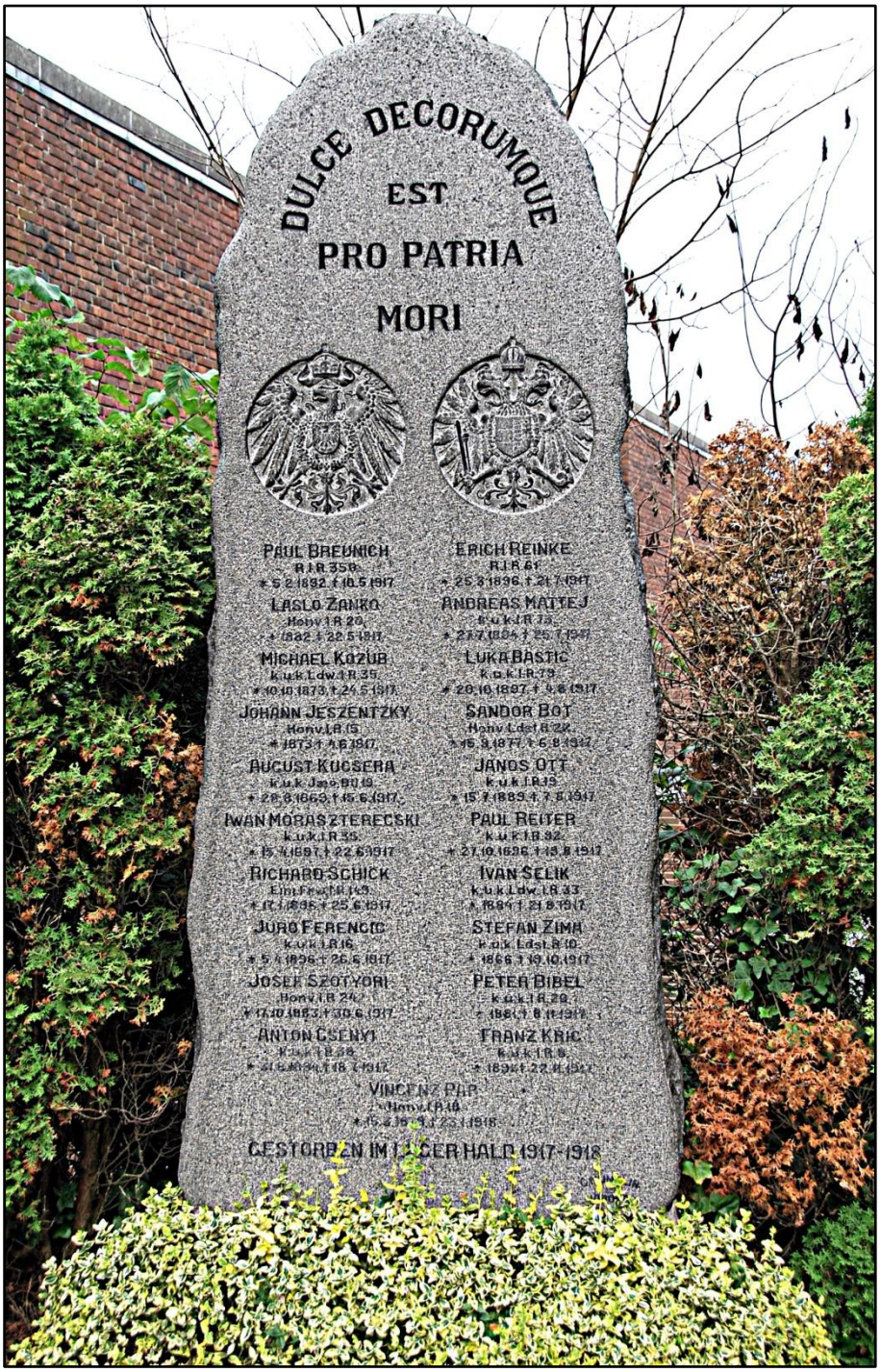
DULCE DECORUMQUE
EST
PRO PATRIA
MORI
PAUL BREUNICH
R.I.R.350
* 5.2.1892 † 10.5.1917
ERICH REINKE
R.I.R.61
* 25.3.1896 † 21.7.1917
LASLO ZANKO
Honv.I.R.20
* 1882 † 22.5.1917
ANDREAS MATTEJ
k.u.k.I.R.73
* 23.7.1894 † 25.7.1917
MICHAEL KOZUB
k.u.k.Ldw.I.R.35
* 10.10.1873 † 24.5.1917
LUKA BASTIC
k.u.k.I.R.79
* 20.10.1887 † 9.6.1917
JOHANN JESZENTZKY
Honv.I.R.15
* 1873 † 9.6.1917
SANDOR BOT
Honv.Ldst.R.22
* 15.9.1877 † 6.8.1917
AUGUST KUCSERA
k.u.k.Jäger.R.19
* 28.8.1863 † 15.6.1917
JANOS OTT
k.u.k.I.R.15
* 15.7.1883 † 7.5.1917
IWAN MORASZTERECSKI
k.u.k.I.R.35
* 15.4.1897 † 22.6.1917
PAUL REITER
k.u.k.I.R.92
* 27.10.1896 † 13.8.1917
RICHARD SCHICK
Eml.Fw.I.R.149
* 17.1.1896 † 25.6.1917
IVAN SELIK
k.u.k.Ldw.I.R.33
* 1894 † 21.8.1917
JURAJ FERENCIC
k.u.k.I.R.16
* 5.4.1896 † 26.5.1917
STEFAN ZIMA
k.u.k.Ldst.R.10
* 1866 † 19.10.1917
JOSEF SZOTYORI
Honv.I.R.24
* 17.10.1883 † 30.6.1917
PETER BIBEL
k.u.k.I.R.29
* 1881 † 8.11.1918
ANTON CSENYI
k.u.k.I.R.38
* 21.6.1894 † 18.7.1917
FRANZ KRIC
k.u.k.I.R.8
* 1894 † 22.8.1917
VINCENZ PAR
Honv.I.R.18
* 15.2.18 † 23.1.1918
GESTORBEN IM FELDER HALB 1917-1918

Lejrens postvæsen

Officielle Meddelelser fra Generaldirektoratet for Postvæsenet.

Nr.79. Den 15. Oktober. **1914.**

I. I Henhold til Verdenspostkonventionens Artikel 11, § 4, Værdibrevoverenskomstens Artikel 6 § 2, Postanvisningsoverenskomstens Artikel 3, § 1, og Postpakkekonventionens Artikel 10 have Brevpostforsendelser, Breve og Æsker med angiven Værdi, Postanvisninger og Postpakker til og fra Krigsfanger samt til og fra de Oplysningskontorer, som eventuelt maatte blive oprettede for disse Persones Skyldt i krigsførende Lande eller visse neutrale Lande, Ret til portofri Befordring. Postopkrævningsforsendelser af enhver Art, Postindkasseringsforsendelser samt Tidender og Tidsskrifter, der forsendes i Henhold til den internationale Avisoverenskomst, have derimod ikke Ret til portofri Befordring.

Idet man under Hensyn til de bestaaende Krigsforhold henleder Opmærksomheden paa førnævnte Bestemmelser, skal man paalægge Posthusene nøje at drage Omsorg for, at alle forekommende Forsendelser, der bære Paategning om, at de ere afsendt af eller bestemte til Krigsfanger eller førnævnte Oplysningskontorer, befordres portofrit.

Yderligere er det hertil anmeldt, at de af »Røde Kors«´ internationale Komité i Genève samt af »Røde Kors«´ Afdeling i Frankrig oprettede Oplysningskontorer have Ret til portofri Befordring af Forsendelser af den her omhandlede Art. Som Følge heraf skulle saadanne Forsendelser til og fra »Comité international de la Croix Rouge, Agence des prsonniers de guerre«, Genève, og til og fra »Croix Rouge française, Commission des prisonniers de guerre«, Frankrig, befordres portofrit.

Sluttelig skal bemærkes, at naar Udvekslingen af en eller flere Arter af Forsendelser er suspenderet overfor et Land, maa Forsendelser af disse Arter ikke modtages til Befordring til Krigsfanger eller til Oplysningskontorer i bemeldte Land.

(I. A. 14258.)

Nr.94. Den 12. November. **1914.**

I. I Forbindelse med „Offic. Medd." Nr. $^{79}/_{1914}$ I. skal man herved henlede Posthusenes Opmærksomhed paa, at Bestemmelsen om, at Forsendelser, der vedrører Krigsfanger, have Ret til portofri Befordering, kun gælder for Forsendelser til og fra Udlandet.

Som Følge heraf ere Postforsendelser, der udvekles mellem »Røde Kors« i Kjøbenhavn og Personer eller Institutioner her i Landet, underkastede de almindelige indenrigske Takster.

Man skal endvidere til Underretning for Publikum henlede Opmærksomheden paa, at Forsendelser, der afsendes her fra Landet til Udlandet og ere bestemte til Krigsfanger eller Oplysningskontorer, bør være paategnede „correspondance de prisonnier de guerre", „Kriegsgefangenen Sendung" eller lignende.

(A. 155592.)

Nr.103. Den 5. December. **1914.**

I. I Forbindelse med „Offic. Medd." Nr. $^{79}/_{1914}$ I. angaaende Portofrihed for Brevpostforsendelser, Breve og Æsker med angiven Værdi, Postanvisinger og Postpakker til og fra Krigsfanger samt til og fra Oplysningskontorer, som eventuelt maatte blive oprettede for disse Personers Skyld i krigsførende Lande eller visse neutrale Lande, meddeles der herved Posthusene, at i henhold til Bestemmelserne i den paa den internationale Fredskonference i Haag den 29de Juli 1899 afsluttede „Konvention om Regler og Vedtægter for Krig til Lands" med tilhørende Teglement have alle Forsendelser af heromhandlede Art Portofrihed, naar de udveksles mellem Lande, der have tiltraadt bemelte Konvention.

Denne er foruden af samtlige Lande i Europa tiltraadt bl. a. De forenede Stater i Nordamerika, Japan og Siam.

(I.A. 16620.)

Nr.11. Den 9. Februar. **1915.**

I. I Forbindelse med „Offic. Medd." Nr. $^{79}/_{1914}$ I., næstsidste Stykke, angaaende de i forskellige Lande oprettede Oplysningskontorer til Hjælp for Krigsfanger skal man herved meddele Posthusene, at der endvidere hertil indgaaet officiel Anmeldelse om Oprettelsen af følgende Oplysningsbureauer:

I Østrig: „Gemeinsame Zentral-Nachweise- Bureau" (I Wien).

I Frankrig : 1) „Bureau des renseignements sur les prisonniers de guerre" (I det franske Krigsministerium).

2) „Service des prisonniers de guerre" (I det franske Udenrigsministerium).

3) „Agence des prisonniers de guerre" (Under det franske „Rode Kors").

4) „Agence des prisonniers de guerre", kaldet „Les Nouvelles du Soldat" (I Paris).

Til Vejledning ved Behandlingen af „Krigsfangeforsendelser" skal man herved tilstille samtlige Postkontorer og Postekspeditioner hosfølgende Særtryk, der foruden de almindelige Regler vedrørende Behandlingen af bemeldte Forsendelser tillige indeholder en Oversigt over de i Udlandet oprettede, hertil officielt anmeldte Oplysningskontorer til Hjælp for Krigsfanger.

(I. A. 1224.)

Nr.43. Den 27. Juli. **1916.**

I. Tjenestedokumenter.

3. I Forbindelse med „Off. Medd. Nr. $^{94}/_{1914}$ I. angaaende Portofrihed for Krigsfangeforsendelser meddeles der herved Posthusene, at de her i Landet indleverede, til „Røde Kors", Kjøbenhavn, adresserede Pakker, der er bestemt til Videresendelse til navngivne Krigsfanger i Udlandet, betragtes som Krigsfangeforsendelser og som Følge heraf har Ret til portofri Befordring, naar det af Udskriften paa Adressebrev og Pakke tydeligt fremgaar, til hvem Pakken endelig er bestemt. (Kursafd. II. B. 1893.)

Nr.19. Den 27. Februar. **1917.**

I. I Forbindelse med „Offic. Medd." Nr. $^{11}/_{1915}$ I. vedrørende Reglerne for Behandlingen m. v. af Krigsfangeforsendelser skal man herved meddele Posthusene, at de i neutrale Lande internerede Militærpersoner henregnes til Krigsfanger, samt at Krigsfangeforsendelser for at kunne forsendes som saadanne skal være forsynede med nøjagtig Angivelse af Afsenderens Navn og Adresse.

I det med nævnte Nummer af „Off. Medd." fulgte Særtryk af Bestemmelserne angaaende Krigsfangeforsendelser tilføjes i 1ste Stykke efter Ordet „Krigsfanger":„ (derunder de i neutrale Lande internerede Militæpersoner)", og efter 2det Stykke (...„portofri Befordring"): „Endvidere skal Afsenderens Navn og Adresse være anført paa Forsendelsernes Ydre."

(I. A. 2514.)

Nr.31. Den 1. Maj. **1917.**

II. Særlige Bestemmelser.

2. Ved at meddele, at der vil blive oprettet Krigsfangelejre ved Horserød (Sjælland) og ved Hald (Jylland) til Optagelse af et antal syge Krigsfanger fra forskellige krigsførende Lande, skal man tilføje, at der med Hensyn til Posten til og fra krigsfangerne skal forholdes paa følgende Maade:

A. Alle Arter af Brevforsendelser samt Pengebreve og Postanvisninger til Krigsfangerne dirigeres til Kjøbmagergades Postkontor, hvorfra de afleveres til Røde Kors Krigsfangeafdeling, Christiansborg, der af Komitéen for Krigsfangernes Forplejning er bemyndiget til at modtage og eventuelt kvittere for Forsendelserne.

Pakkeforsendelser dirigeres til Toldpostkontoret, Kjøbenhavn B.

B. Posten fra Krigsfangerne skal passere vedkommende faste Postkontor, hvorunder Lejren sorterer, for Lejren ved Horserød´s Vedkommende Helsingør Postkontor og for Lejren ved Hald´s Vedkommende Viborg Postkontor.

De nævnte Postkontorer modtager den afgaaende Post i særlige Sække, adresserede til Røde Kors Krigsfangeafdeling, Christiansborg, Kjøbenhavn K, mærkede henholdsvis „Brevpost" og „Pakkepost", hvilke Sække videresendes uaabnede.

Posten til og fra Krigsfangelejrenes Betjening m. v. udveksles mellem Lejrene og vedkommende fornævnte Postkontorer.

(Kursafd. II. A 2607)

Nr.36. Den 30. Maj. **1917.**

I forbindelse med „Off. Medd." Nr. $^{31}/_{1917}$ II. Punkt 2 angaaende Posten til Krigsfangelejrene ved Horserød og ved Hald meddeles der herved, at da der nu ikke mere forlanges Censurering her i Landet af den til Fangerne bestemte eller fra dem afsendte Post, vil saavel Brev- som Pakkeposten til de nævnte Lejre kunne sendes direkte til henholdsvis Helsingør og Viborg Postkontorer.

(Kursafd. II. A. 2745.)

Nr.59.	Den 8. September.	**1917.**

II. Særlige Bestemmelser.

3. Det meddeles herved Posthusene, at ogsaa indenrigske Postforsendelser (Brevforsendelser, Pengebreve, Postanvisinger og Pakker) fra eller til her i Landet oprettede Oplysningskontorer om Krigsfanger, hvoriblandt „Rode Kors", Kjøbenhavn, har Ret til portofri Befordring, naar de vedrører Krigsfanger og er forsynede med en Paategning, hvoraf dette fremgaar, f. Eks. „Krigsfangeforsendelse".

(III. B. 2018.)

Nr.67.	Den 20. Oktober.	**1917.**

II. Særlige Bestemmelser.

2. Opmærksomheden henledes paa, at alle Arter af Postforsendelser fra de i Danmark internerede tyske Militærpersoner samt Krigsfanger til deres Paarørende i Tyskland fremtidig skal dirigeres til Hamborg med Undtagelse af Forsendelser til Slesvig-Holsten, der dirigeres til Flensborg.

(K. II. A. 3164.)

Lejrens postkontor

Lejren fik tildelt et brotypestempel med teksten KRIGSFANGELEJR N° 2. / dato / DANMARK. Der var ingen bestemte rekommanderingsvignetter eller pakkeregistreringssedler, men man anvendte de almindelige fortrykte sedler fra postkontoret i Viborg.

Desuden var der et ovalt dobbeltgummistempel med teksten KRONE /Lazaretlejren / ved / Hald“. Stempel kendes i violet farve. Størrelse: 37/35 - 26/24 mm.

På postforsendelser til udlandet eller indlandet blev anbragt et gummistempel med teksten „Krigsfangeforsendelse” eller „Kriegsgefangenensendung“.

Lejrens postkontor. I baggrunden ved skrivebordet sidder postmester H. **J a c k e n k r o l l**.

Postforsendelser fra lazaretlejren

Lejrens postkontor.

Krigsfangeforsendelse, annulleret 29.5.17, til Rusland.
„Lazaret-Hald Viborg” 19 16/5 (29) 17.

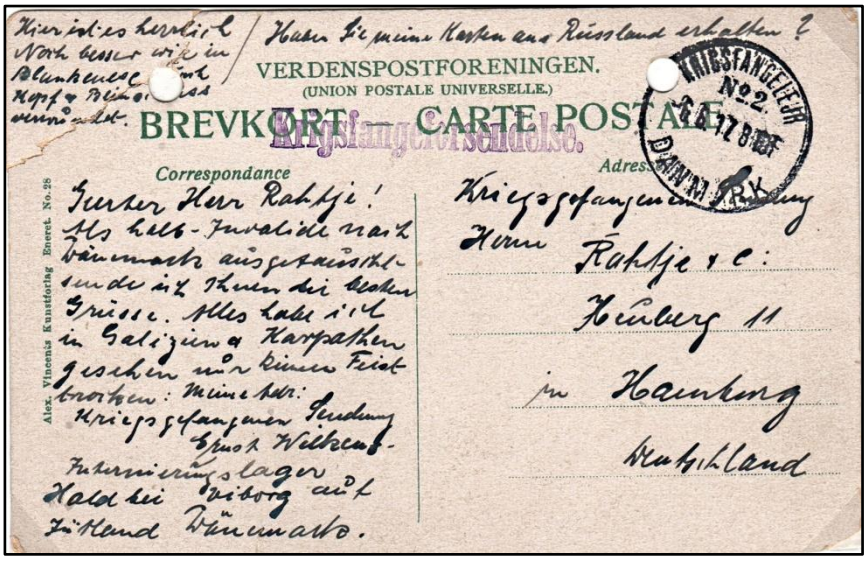

Krigsfangeforsendelse, annulleret 6.6.17, til Hamburg.

Ernst Wilken skriver:

"Modtog De mit kort fra Rusland? Her er det dejligt, bedre nok som i Blankenese. Såred ifølge hoved- og benskudsår. Som halvinvalid udvekslet til Danmark, sender jeg Dem de bedste hilsener. Alt har jeg set i Galizien og Karparterne, blot ingen ..?"

Mine adresse: Kriegsfangeforsendelse
Ernst Wilken
Interneringslejr Hald ved Viborg i Jylland, Danmark.

Konvolut, annulleret 18.7.17, til oberstløjtnant Mylius i København.

Brevet er korrekt frankeret med 10 øre indenrigsporto.

Krigsfangeforsendelse, annulleret 9.6.17, til ”Deutsche Hilfsverein” i Stockholm.

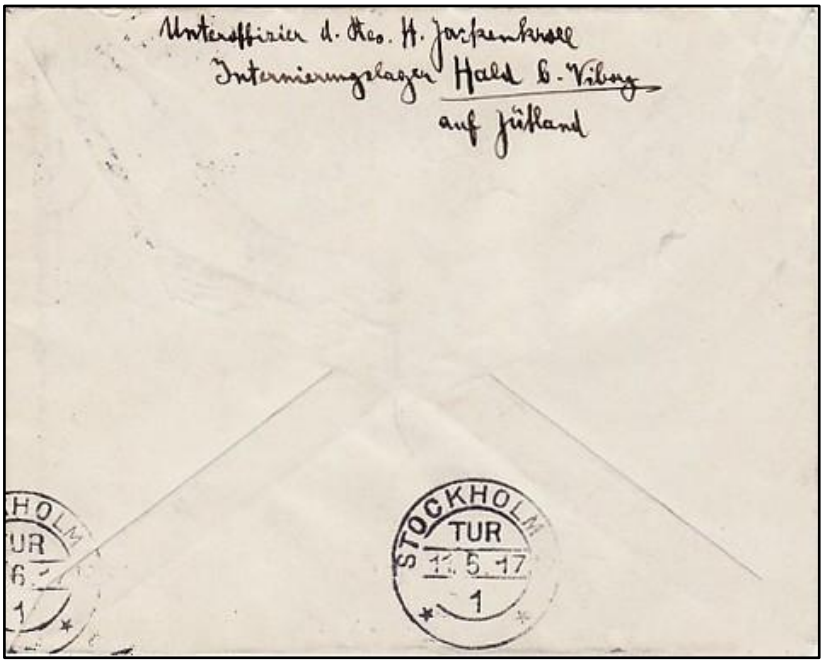

Ankomststempel Stockholm 11.6.17.
Afsenderen er lejrens postmester, den tyske underofficer H. Jackenkroll.

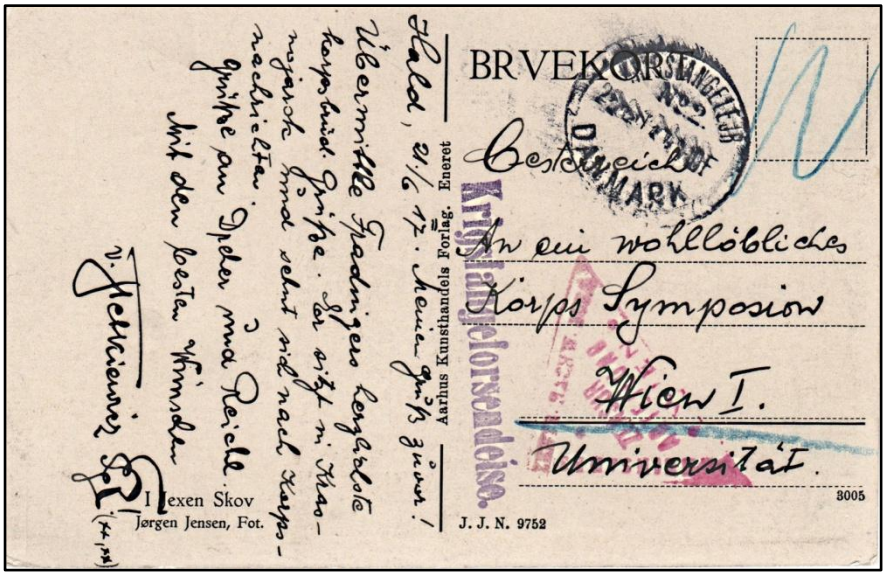

Krigsfangekort, annulleret 22.6.17, til Korps Symposion i Wien.

Desuden violet trekant censurstempel ”Gemeinsames Zentral-Nachw(eise)-Büro-Wien-Zensur-abteilung”.

Korps Symposion er en studenterforening, stiftet 1886.

Oberst Viktor Stetkiewicz skriver:

Hald, $^{21}/_{6}$ 17. *Først min hilsen. Overbringe de hjerteligste hilsener fra Fradinger. Han sidder i Krassnojarsk og længes efter korpsmeddelelser. Hilsener til Dreier og Reichl. Med de bedste ønsker. v. Stetkiewicz.*

I maj 1923 var Karen og dr. Harald Abrahamsen sammen med Stetkiewicz og hans kone i Innsbruck. I februar 1937 var de pårny sammen, først i Seefeld og siden i München.

Krigsfangeforsendelse, annulleret 2.7.17, til Emsdetten.

”Siden en lang tid har jeg ikke modtog post fra Jer. Et kort kan man altid skrive. Med hilsen Felix.”

Krigsfangeforsendelse, annulleret 29.6.17, til Dansk Røde Kors i København.

På bagsiden ankomststempel Kjøbenhavn 30.6.17.

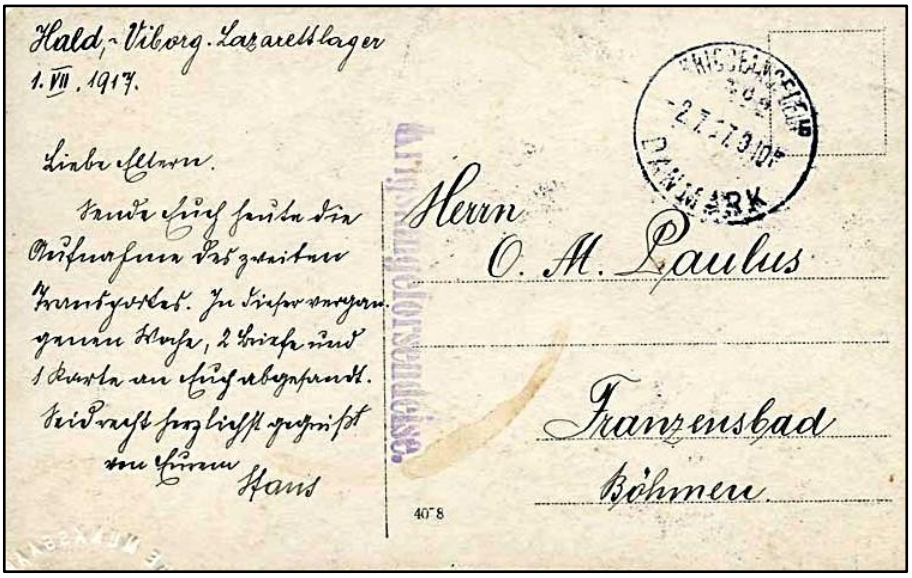
Hald, - Viborg. Lazarettlager
1. VII. 1917.

Liebe Eltern.

Sende Euch heute die Photographien des zweiten Transportes. In Briefen erwarten Euch 2 Briefe und 1 Karte an Euch abgesandt.

Seid recht herzlichst gegrüßt von Euerm Hans

Kriegsgefangenen-Sammelstelle Copenhagen

Herrn
O. M. Paulus

Franzensbad
Böhmen

40-8

KRIGSFANGEFRIMERKE DANMARK 2.7.17

Krigsfangeforsendelse, annulleret 2.7.17, til Franzensbad i Böhmen.

Hans Paulus skriver til sine forældre:

"Kære forældre. Sender Jer idag et fotografi af den anden transport. I den sidste uge har jeg skrevet 2 breve og 1 kort til Jer. Hjertligste hilsener fra Jeres Hans."

Fotografi af den anden transport, som ankom den 17. maj 1917.

Kort, annulleret 7.8.17, til Königsgrätz, Østrig (Böhmen).
Fordi der mangler "Krigsfangeforsendelse" havde kortet derimod ***ikke*** ret til portofri befordring.

Feldpræsten (Feldkurat) Dragonn skriver:

"Det glæder mig at høre, at Deres søn er tilfreds og har det virkelig godt. Med herrerne Hodiö og Toben var jeg sammen flere måneder i B..?Jeg beder om at meddele deres familier at: Herr Hodiö er helt rask, hr. Toben er kørt jorten dage før mig til Moskva. Han skulle lade sig undersøge af interneringskommissionen. Alvorlig tuberk. lungenspidsekatar, ikke farligt.
Med oprigtige hilsener //8.17 Lud(wig) Dragonn, Feldkurat".

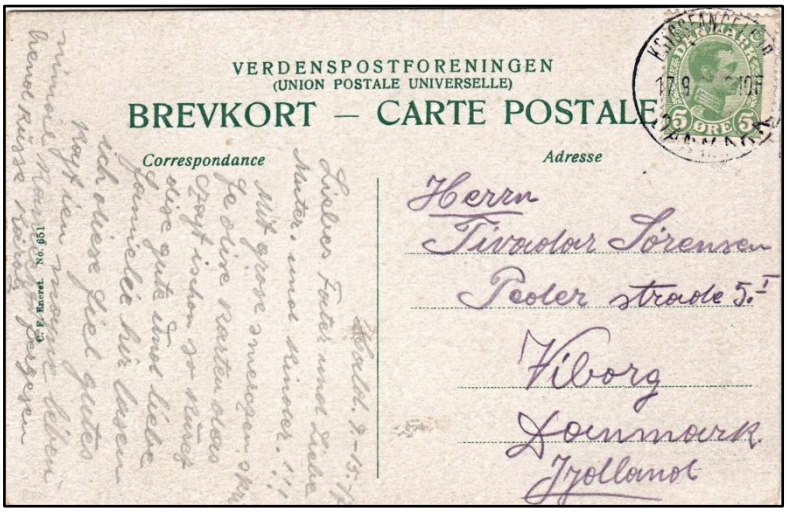

Frankeret kort sendt lokalt fra Hald til Viborg, annulleret 17.9.17.

Afsender skriver på gebrokkent tysk bl.a.:

"Kære far og kære mor og børn!!! Med store smerte skrife dise kort det siger jeg kort dise gode og kære familie lader blive tilbage. Den var så sød ved mig og det kan jeg aldrig glemme. Kys Karoly"

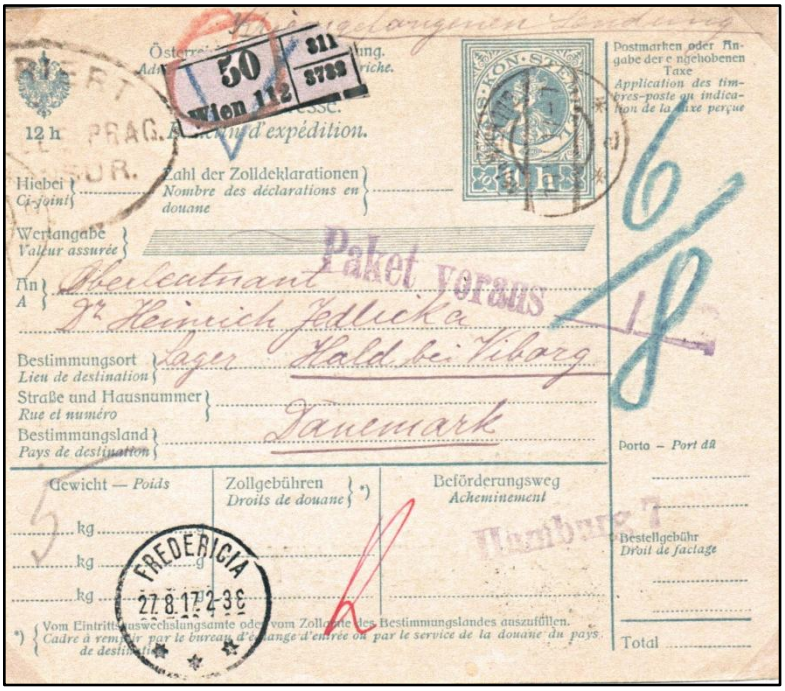

Adressebrev fra Wien (19.7.17) til premierløjtnant dr. Heinrich Jedlicka.

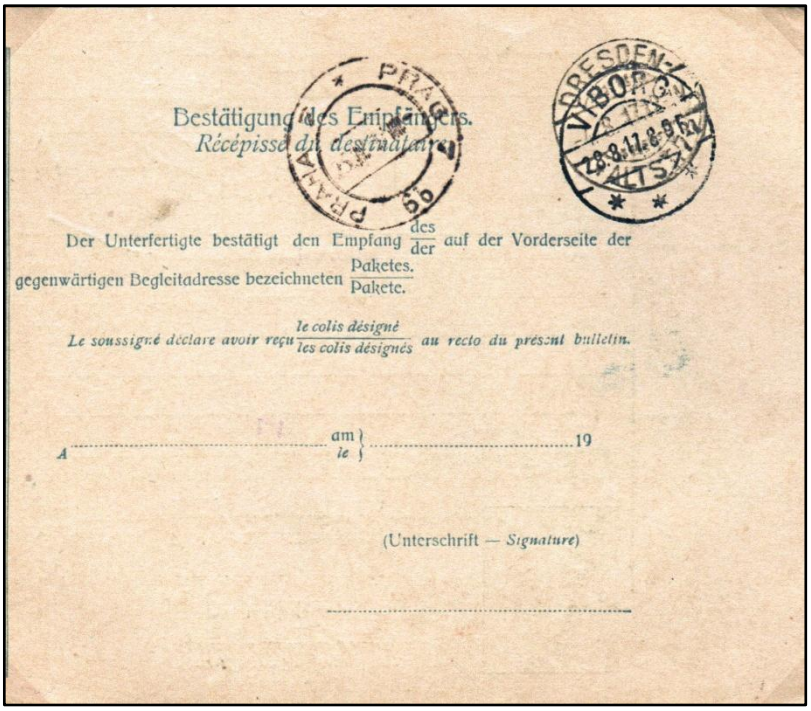

På bagsiden: Prag (censur- og dagstempel 26-7-17)
Dresden-Altstadt 4.8.17, Viborg 28.8.17.

Korrekt opfrankeret konvolut fra lazaretlejrens apotek til kaptajn Rung i Viborg.

Kriegsfangeforsendelse, annulleret 4.10.17, til S. Johannesson´s fabriker i Kjøbenhavn.

Kriegsgefangenensendung:
Absender: Karl Baither.
Internierungslager HALD
Jütland, DANEMARK.
Stuttgart
geprüft und freigegeben
KRIGSFANGELEJR No 2. 10.11.17 8-10F DANMARK
Frankeret
Fru Marie Baither
Wittwe
in Eltingen
pr. Leonberg
Württemberg.
Deutschland.

Krigsfangeforsendelse, annulleret 10.11.17, til Eltingen (Tyskland).
Desuden Censurstempel »Stuttgart – geprüft und freigegeben«.

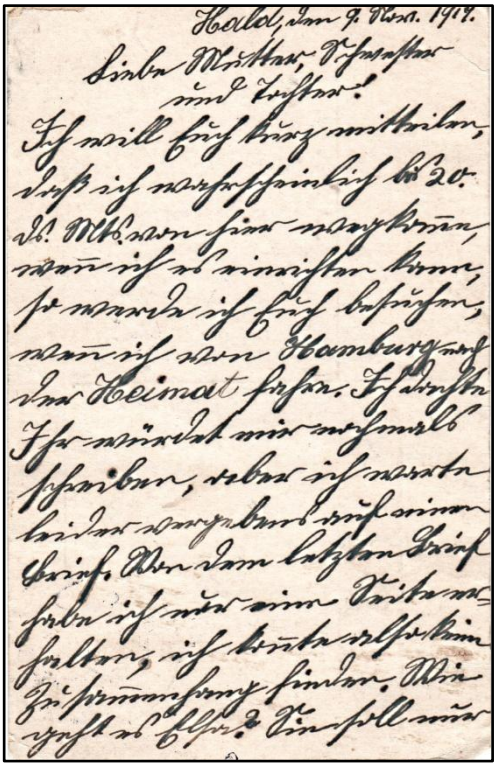
Hald, den 9. Nov. 1917.

Liebe Mutter, Schwester und Tochter!

Ich will Euch kurz mitteilen, daß ich wahrscheinlich bis 20. ds. Mts. von hier wegkommen, wenn ich es einrichten kann, so werde ich Euch besuchen, wenn ich von Hamburg nach der Heimat fahre. Schreibt Ihr wieder mir nochmals schreiben, aber ich warte leider vergebens auf einen Brief. Aber dem letzten Brief habe ich nur eine Seite erhalten, ich konnte also keinen Zusammenhang finden. Wie geht es Elsa? Sie soll nur

Karl Baither skriver bl. a.:

Hald, den 9. nov. 1917

”Jeg vil kort meddele Jer, at jeg kommer sansynligvis bort til 20. ds. m. Når jeg kan arrangere det, besøger jeg jer, når jeg kører fra Hamborg til hjem. Jeg tænkte på, at De ville en gang til skrive til mig, men jeg ventede desværre forgæves på et brev.
Fra det nyeste brev fik jeg kun én side, derfor kunne jeg ikke finde sammenhængen...”

Krigsfangeforsendelse, annulleret 21.11.17, til Arnsberg (Westfalen).

Krigsfangeforsendelse, annulleret 17.12.17, til Sand ved Brunek (Tirol).

Afsenderen skriver den 16.12. en julehilsen til skovinspektionskommissær Herget og hans familie. Han skriver bl. a.: *"I dag gik en transport hjem. Den bliver også engang min tur. En kraftig Weidmanns hilsen."*

Konvolut, annulleret 29.11.17, såvel i lazaretlejren som i Viborg, til Aarhus.
Brevet er korrekt frankeret med de såkaldte soldaterfrimærker.

På bagsinden ankomststempel Aarhus 27.11.17.
Afsenderen var sygepasseren Jens P. Hansen, lazaretlejren Hald ved Viborg.

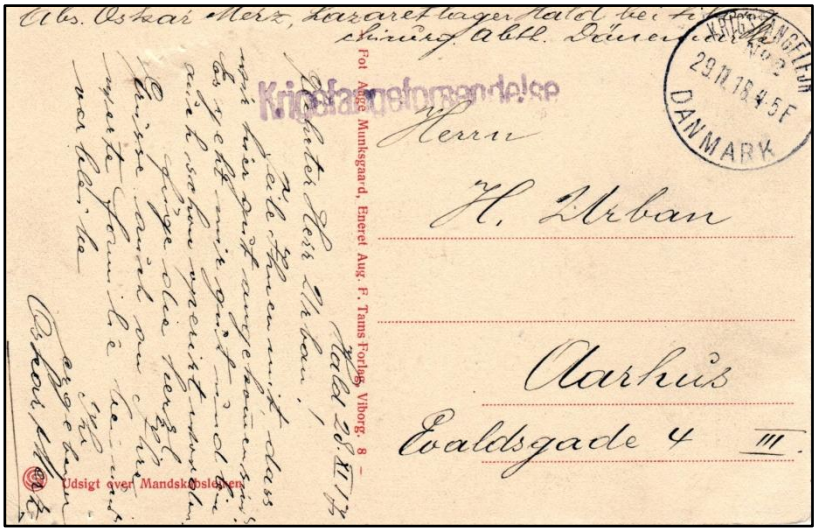

Krigsfangeforsendelse, annulleret 29.11.17, til Aarhus.

Afsenderen skriver:

"Meddele Dem, at jeg er her godt ankommet. Jeg har de godt og jeg er allerede opereret."

Krigsfangeforsendelse, annulleret 27.2.18, til Dansk Røde Kors i København.

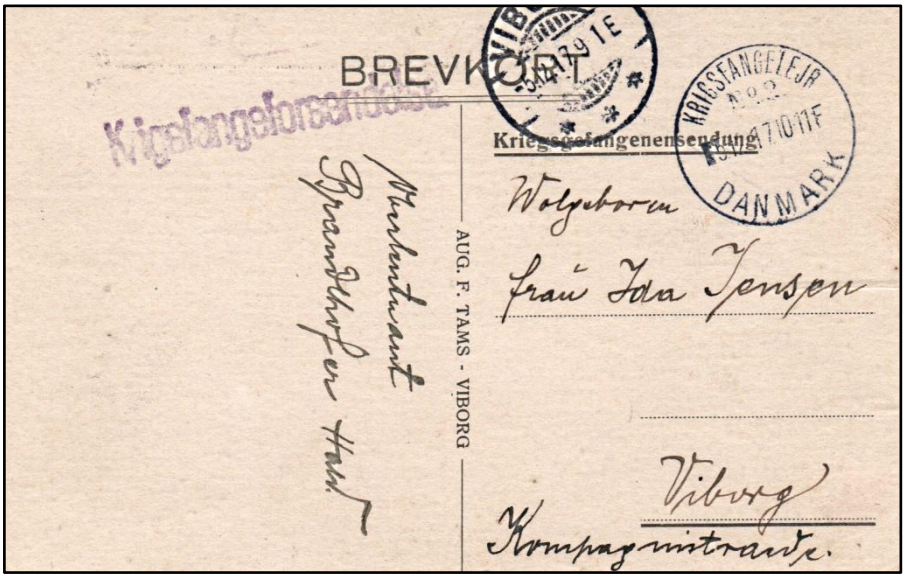

Krigsfangeforsendelse, annulleret 5.12.17, lokalt sendt til Viborg.

Kort fra premierløjtnant Brandlhofer. Kortet burde være sat i strafporto, idet kun forsendelse til udlandet havde porofrihed. (Off.Medd. No. 94/1914.)

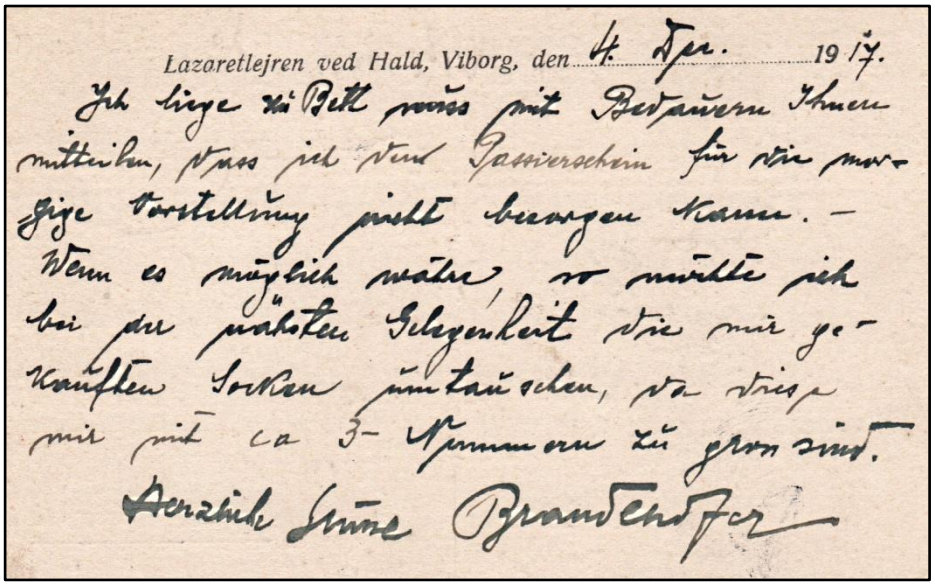

Lazaretlejren ved Hald, Viborg, den 4. Dec. 1917.

Ich liege zu Bett muss mit Bedauern Ihnen mitteilen, dass ich den Passierschein für die morgige Vorstellung nicht besorgen kann. –
Wenn es möglich wäre, so möchte ich bei der nächsten Gelegenheit die mir gekauften Socken umtauschen, da diese mir mit ca 3- Nummern zu gross sind.

Herzliche Grüße Brandlhofer

Afsenderen skriver:

"Jeg ligger i sengen og maa Dem med beklagelse meddele, at jeg er ikke istand til at besørge passerseddelen til den forestilling i morgen..."

Konvolut fra menig 177/17 K. Hansen fra vagtholdet, annulleret 17.12.17, til Hinnerup.

Brevet er frankeret med såkaldte soldaterfrimærker. Disse mærker blev fremstillet ved at overtrykke 5-øre grøn og 10 øre rød af udgaven med Kong Chr. X´s portræt med bogstaverne »S F«. Mærkerne kom til brug fra juli 1917.
Overtrykket blev udført med blå farve hos H.H. Thiele i København.

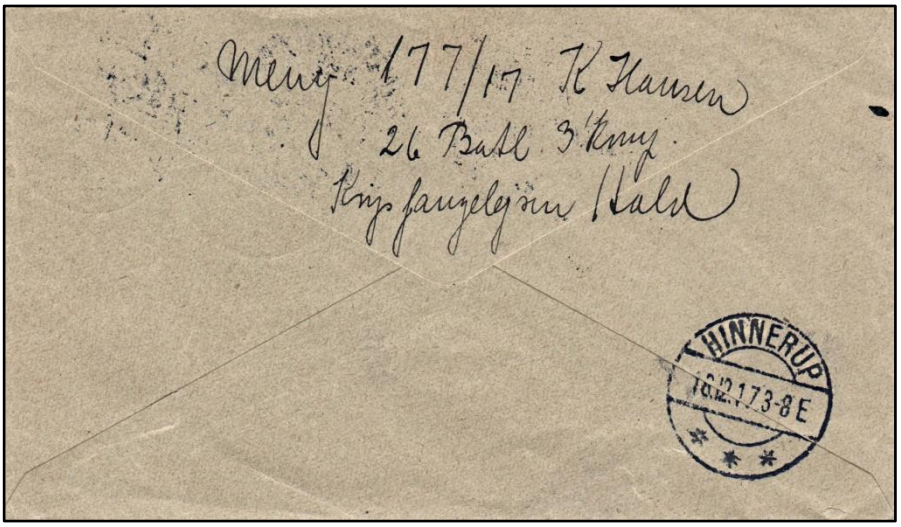

På bagsinden ankomststempel Hinnerup 18.12.17

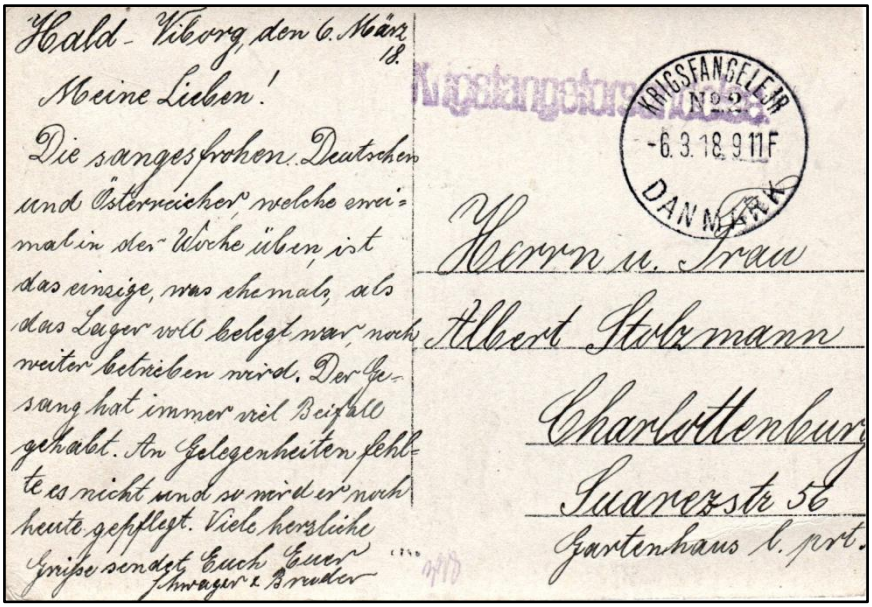
Hald - Viborg, den 6. März 18.

Meine Lieben!

Die sangesfrohen Deutschen und Österreicher, welche einmal in der Woche üben, ist das einzige, was ehemals, als das Lager voll belegt war, noch weiter betrieben wird. Der Gesang hat immer viel Beifall gehabt. An Gelegenheiten fehlte es nicht und so wird er noch heute gepflegt. Viele herzliche Grüße sendet Euch Euer Schwager u. Bruder

Kriegsfangeforsendelse

KRIGSFANGELEJR No 2 -6.3.18.9 11F DANMARK

Herrn u. Frau
Albert Stolzmann
Charlottenburg
Suarezstr 56
Gartenhaus l. prt.

Krigsfangeforsendelse, annulleret 6.3.18, til Charlottenburg (Berlin).

Afsenderen Stolzmann skriver:

"Mine kære!

De sangglade tyskere og østrigere, som to gange om ugen øver, er det eneste, hvad tidligere, da lejren var helt optaget, bliver drevet videre. Sangen havde altid høstet stort bifald. Det manglede ikke ved lejligheder."

Krigsfangeforsendelse, annulleret 23.3.18, til fru Karen Abrahamsen i København.

Familien Abrahamsen forlod lejren den 26. februar 1918 og flyttede til Oberst Giersings møblerede lejlighed i Ryesgade; den 20. april til egen lejlighed i Gammeltoftsgade.

Mens postkontoret i krigsfangelejren ved Horserød fra den 24. juni 1918 blev nedlagt, blev postkontoret i lazaretlejren ved Hald etableret ligesom hidtil.

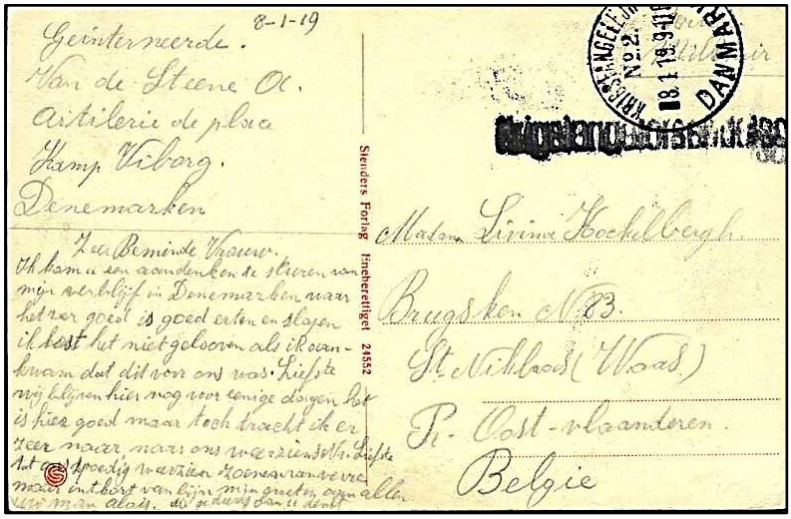

Krigsfangeforsendelse, annulleret 8.1.1919, til Østflandern.

Det drejer sig om en belgisk soldat, som meddeler, at han befinder sig i Danmark og at han har det godt der.

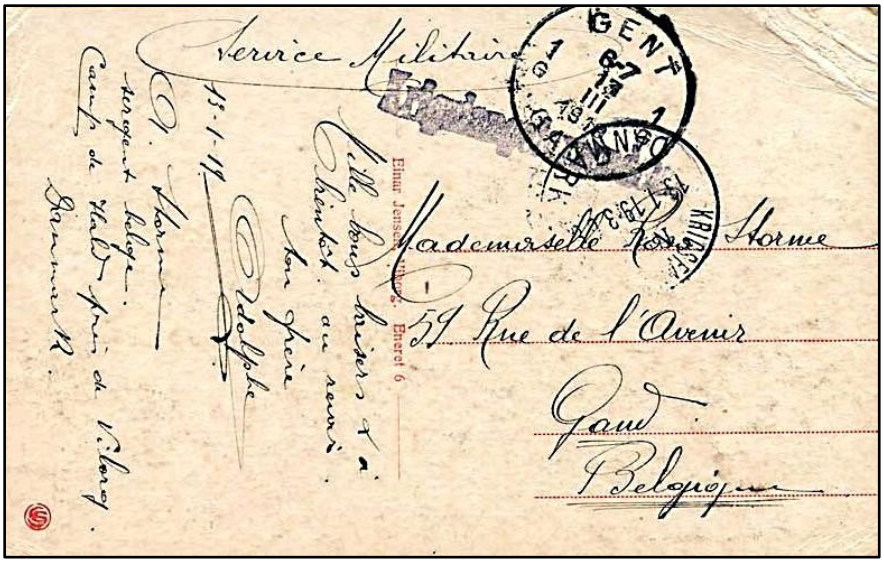

Krigsfangeforsendelse, annulleret 13.1.1919, til Gent (Belgien).
Det drejer sig om en belgisk sergent, som sender en kort hilsen hjem.

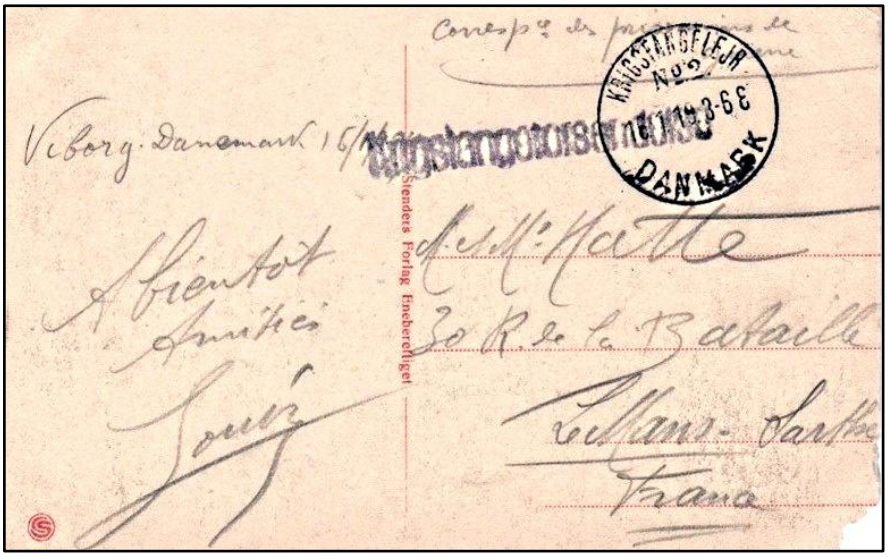

Krigsfangeforsendelse, annulleret 16.1.1919, til Frankrig.
Den franske soldat sender en kort hilsen hjem.

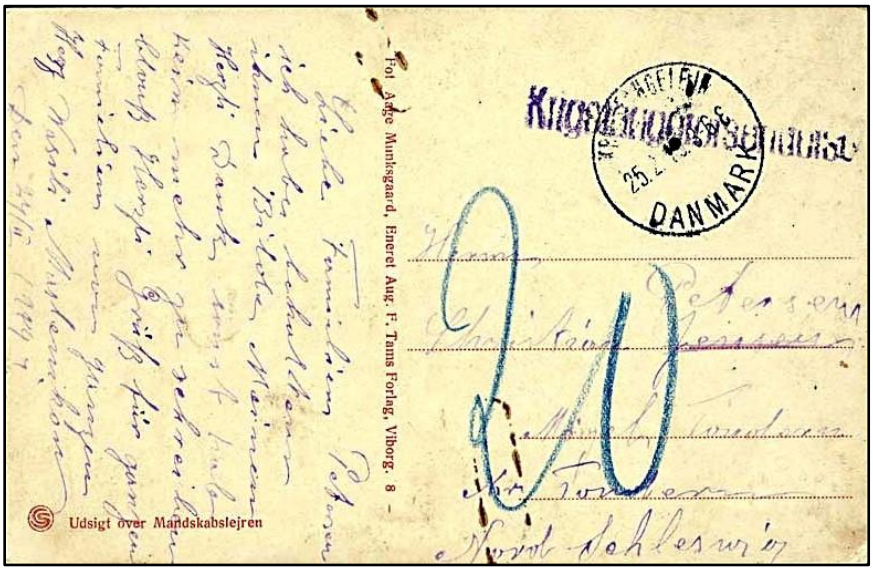

Krigsfangeforsendelse, annulleret 25.2.1919, til Tønder, Nordslesvig.
Den russiske soldat Wasili Maslenikow skriver til en familie i Tønder og takker for alt.

Krigsfangeforsendelse, annulleret 17.3.19, til en russer på Hotel Phønix på Ærøskjøbing.
På bagsiden ankomststempel Ærøskjøbing 18.3.19.

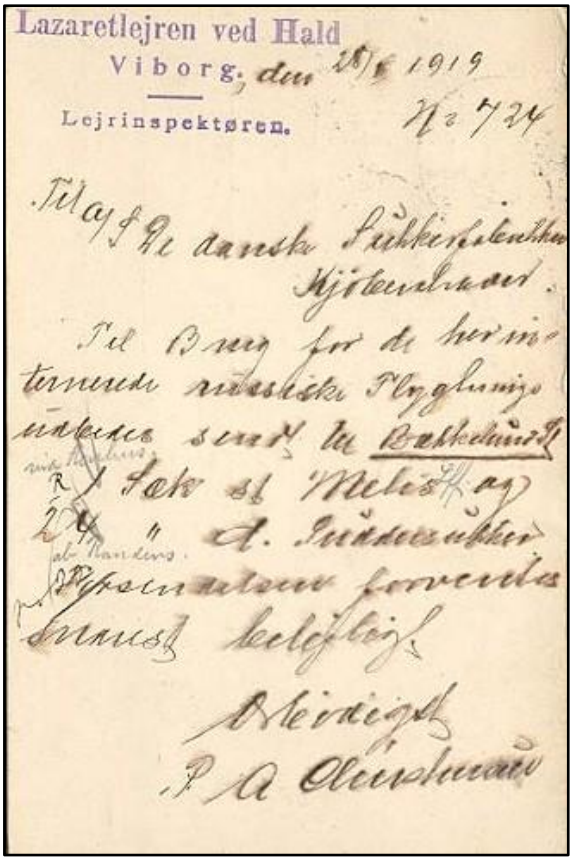

Brevkort , annulleret 28.5.19, til De danske Sukkerfabrikker.
(Dansk Posthistorisk Selskab)

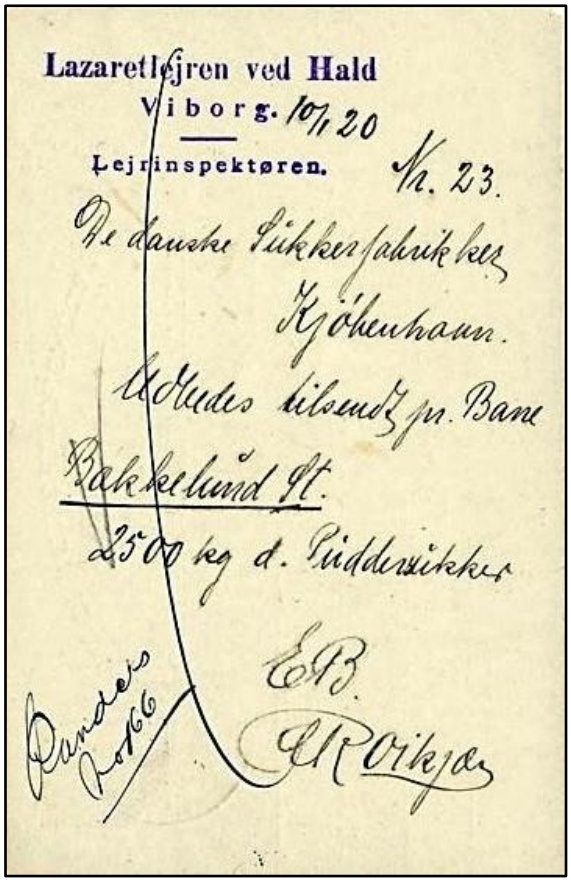

Brevkort , annulleret 10.1.20, til De danske Sukkerfabrikker.

Postforsendelser til lazaretlejren

Konvolut, annullert 2.6.17, til reservelægen dr. Arvid Lippert.

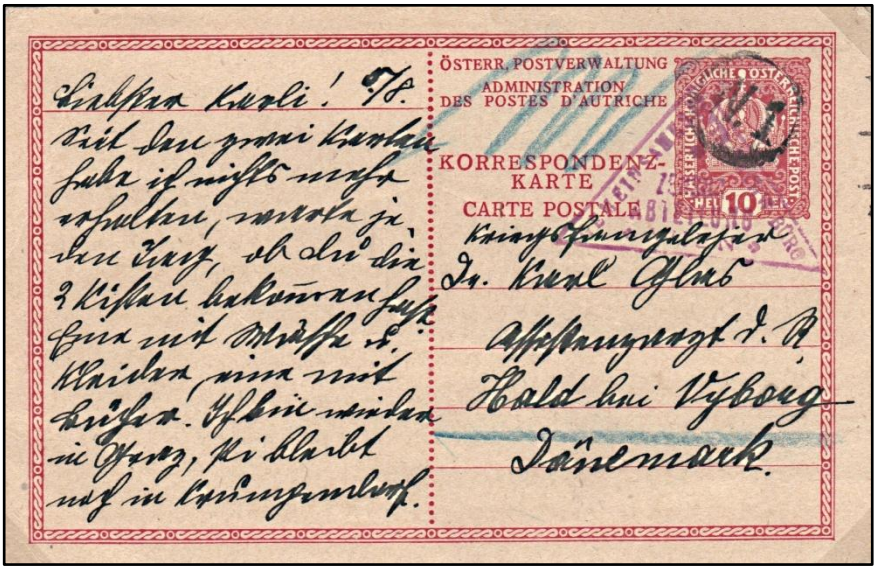

Brevkort, annullert 5.8.17, til dr. Karl Glas, som var reservelæge ved den chirurgiske afdeling hos dr. Harald Abrahamsen.

Desuden censurstempel ”Zensurabteilung Wien”.

Brevkort, annulleret 8.2.18, til den østrigske løjtnant dr. Richard Fried.
Desuden censurstempel ”Zensurabteilung Wien”.

Korsbånd, annullert 2.11.17, til den ungarske løjtnant Gospod Evgen Tulec.

Kildemateriale

Kort

Atlas över Sverige. Svenska Turistföreningens. Stockholm 1922.

Aviser, tidsskrifter, periodika

Fra Viborg Amt. Årbog 1980.

Gamla Trelleborg. Årsbok 2002. Trelleborg 2002.

Generaldirektoratet for Postvæsenet. Officielle Meddelelser. Aargang 1914-1918.

Hald Vind. Juni 2007, juni 2009, november 2009, december 2009, marts 2010, september 2010, april 2011, juni 2011, april 2012, juni 2012, september 2012, december 2012, april 2013.

Historisk Samfund for Viborg amt. 61. årgang, 1996. Hjermind, Jesper. Hald. Håb og helse.

Historisk Tidsskrift, Bind 12, række, 5 (1971): Den danske hær i sommeren 1870.

Hvar 8 Dag, 19te årgang 1918. Göteborg.

Hvar 8 Dag, 20te årgang 1919. Göteborg.

Hver 8. Dag. 17. august 1917 og 28. september 1917.

Illustreret Tidende. Årgang 9, nr. 459 og nr. 461; årgang 10, nr. 515; årgang 58, nr. 32, nr. 53 nr. 62; årgang 60, nr. 3.

Järnbanebladet. Nr. 1 / 15. jan. 1918.

Kraks Blå Bog / 1910.

Lagerbote. Nr. 1 – 35. 1917-1918.

Midt-Jylland. Aarbog 1941.Turistforeningen for Danmark. København 1940.

Nachrichtenblatt der Reichszentralstelle für Kriegs- und Zivilgefangenene. Nr. 2 - Februar 1919.

Österreichs Illustrierte Zeitung. Heft 53, s.995 f.

Romanian Postal History Bulletin. Nr. 2(29). August 1999.

Sygeplejersken. Nr. 6/2010.

Tidskrift for det Røde Kors. Aargang 1917-1918.

Erindringslitteratur

From, Karen. Fra mormors dagbog. Lazaretlejren ved Hald 1917-18.

Gottschalksen, Carl. En glad musikants dagbog. Gamle erindringer. København 1920.

Nielsen, Carl. Min fynske barndom. Viborg 1994.

Zachariæ, Georg Hugh Robert. Erindringer. Fra et langt levnedsløb. København 1933.

Litteratur

Adriansen, Inge. Ivan fra Odessa. Krigsfanger i Nordslesvig og Danamrk 1914-1920. Historisk Samfund for Als uind Sundeved, 1991.

Blüdnikow, Bent. Krigsfanger - et billeddrama om krigsfanger i Danmark under 1. verdenskrig. Odense 1988.

Christophersen og Johnsson, J.W.S. Den danske lægestand 1915-1925. Tiende udgave. København 1925.

Dansk biografisk Lexikon, første udgave, 19 bind, 1887-1905, redigeret af C. F. Bricka. Kjøbenhavn.

Engelbrecht, Fr. Gardehusarregimentets 150 Aars Jubilæum 1762-1912. København 1912.

Engelstoft, Povl og Fenger, V.A. Den danske lægestand 1936-1949. Tolvte udgave. København 1949.

Hansen, Erik Hvidberg. Danmark under 1. Verdenskrig. Postal dokumentation. Snekkersten 1983.

Humanitær folkeret. København 2004.

Jacobsen, Christian. I regn og slud... Et rids af Viborgs Postkontors historie. Viborg Postkontor 1994.

Koop, Burkhard. Dansk Røde Kors og Dansk Krigsfangehjælp i årene 1914-1920. Oldenburg 2013.

Koop, Burkhard. Interneret i Danmark under første verdenskrig. København 2007.

Liljefalk, Axel. Kong Frederik den ottende. København 1912.

Militærmusikken i Danmark - 8. Regiments Musikkorps.

Musaeus, Ingvar. De militære lejre ved Hald. Hald Ege Samlingen 2001.

Rosting, Helmer og Wedell Andersen, Erik. Røde Kors i krig og fred. København 1942.

Schelde-Møller, E. Thorvald Madsen. I Videnskabens og Menneskehedens Tjeneste. København 1970.

Soldat i Viborg 1865-1965. Red. af Aage Bonde. Viborg Byhistoriske Arkiv.

Vem var det? Stockholm 1944.

Weiland, Dr. Hans und Kern, Dr. Leopold. In Feindesland. Zweiter Band. Wien 1931.

Internet

Da.wikipedia.org/wiki/Thorvald_Andersen.

Da.wikipedia.org/wiki/Thorvald_Madsen.

kb.dk/images/billed/2010/okt/billeder/subject2707/da/

ViborgHistorie.dk